

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Камінська Т. Г., Царук Н. Г., Ільчак О. В., Гарапко Н. І., Мельник З. Ю.

**АКТИВІЗАЦІЯ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ:
ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНИЙ АСПЕКТ**

МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією д. е. н. Т. Г. Камінської

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(протокол № 10 від 27.05.2015р.)*

Київ 2015

УДК 657.422:657.6(081)
ББК65.052.2
А 43

Автори:

Т. Г. Камінська, доктор економічних наук
Н. Г. Царук, кандидат економічних наук
О. В. Ільчак, аспірант
Н. І. Гарапко, здобувач
З. Ю. Мельник, здобувач

Рецензенти:

Савчук Василь Кирилович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного аналізу (Національний університет біоресурсів і природокористування України)
Сопко Валерія Василівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку (Київський національний торговельно-економічний університет)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради НУБіП України, протокол № 10 від 27.05.2015 року

Камінська Т. Г.

А 43 Активізація кругообороту капіталу: обліково-контрольний аспект: [монографія] / Т. Г. Камінська, Н. Г. Царук, О. В. Ільчак, Н. І. Гарапко, З. Ю. Мельник / за заг. ред. д.е.н. Т.Г. Камінської. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2015. – 416 с.

Авторський колектив:

Камінська Т. Г. – передмова, розділ 1, розділ 2, пп. 3.1.-3.3., розділ 4, пп. 6.1.-6.3., висновки, загальна редакція
Царук Н. Г. – п. 5.1.
Ільчак О. В. – пп. 5.2-5.3
Гарапко Н. І. – п. 3.4
Мельник З. Ю. – п. 6.4

ISBN 978-617-640-197-1

Монографія присвячена дослідженню наукових проблем створення облікової моделі кругообороту капіталу на підприємстві, що підпорядковується цілям стратегічного, тактичного та оперативного управління кругооборотом капіталу підприємства. Розкрито теоретико-організаційні та методологічні основи бухгалтерського обліку і контролю кругообороту капіталу. Обґрунтовані та розроблені бухгалтерські інформаційні моделі, що дозволяють здійснювати динамічний облік і контроль операцій з кругообороту капіталу для потреб управління.

Монографія є методичним орієнтиром у дослідженнях кругообороту капіталу, формуванні його оптимальної структури, організації діяльності підприємства, інформаційного забезпечення управління капіталом для активізації його кругообороту.

Розрахована на широке коло читачів, якими можуть бути науковці економічних та суміжних спеціальностей, викладачі вищих навчальних закладів, практикуючі бухгалтери і фінансові контролери, студенти спеціальності 8.03050901 «Облік і аудит» та інші особи, які займаються дослідженням обліку і контролю капіталу.

УДК 657.422:657.6
ББК 65.052.2

© Т. Г. Камінська, Н. Г. Царук, О. В. Ільчак,
Н. Г. Гарапко, З. Ю. Мельник, 2015
© НУБіП України, 2015
© ПП Лисенко М. М.

ISBN 978-617-640-197-1

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Камінська Тетяна Григорівна, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри бухгалтерського обліку і аудиту. Народилася 5 листопада 1977 р. У 1999 р. закінчила Національний аграрний університет і отримала диплом з відзнакою за спеціальністю «Облік і аудит», кваліфікація економіст-бухгалтер. Камінська Т.Г. працювала головним спеціалістом, а згодом – заступником головного бухгалтера Міністерства екології та природних ресурсів України (2000-2003 рр.), асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедри бухгалтерського обліку і аудиту (2003-2011 рр.), деканом економічного факультету (2011-2014 рр.) Національного університету біоресурсів і природокористування України. Викладає “Бухгалтерський облік у промислових і агросервісних підприємствах”, “Management Accounting”, “Managerial Accounting for Business Decision”, “Organization of Accounting”, “Organization and Methodology of Audit”. У 2008 р. нагороджена Подякою ректора Національного аграрного університету, Знаком Пошани Міністерства аграрної політики та продовольства України (2011 р.) та Подякою Міністерства освіти і науки України (2014 р.). У науковій роботі зосереджує увагу на дослідженні обліку і контролю капіталу. Має близько 150 друкованих праць, із них більше 60 надруковано у фахових виданнях, більше 15 у іноземних виданнях та фахових виданнях із цитуванням у міжнародних наукометричних базах, має розділ в міжнародній монографії «Agricultural markets and trade: evidence and perspective of V4 region and its neighbour – Ukraine» (2008), у співавторстві навчальний посібник «Звітність сільськогосподарських підприємств», рекомендований МАП України (2009 р.), підручник «Облік і аудит: українсько-англійський термінологічний посібник», рекомендований МОН України (2010 р.), підручники «Бухгалтерський облік у промислових і агросервісних підприємствах» (2013 р.) і «Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах» (2014 р.) з грифом МОН України, дві монографії (1 – одноосібна, 2 – у співавторстві) (2013 р.), має більше 50 тез доповідей та виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, є керівником розробки трьох державних стандартів з обліку та калькулювання собівартості по окремих видах діяльності (2009-2012 рр.). Пройшла підвищення кваліфікації за програмою Certificated Agricultural Professional Accountant (CAPA) – сертифікований професійний бухгалтер АПВ (2010, 2015 рр.). Є членом Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України. Тел. (097) 253-03-33; e-mail: ktg8@yandex.ru

Царук Наталія Георгіївна, декан факультету економіки та менеджменту, Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут», кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту. Народилася 01 жовтня 1974 р. на Вінниччині. Закінчила магістратуру Одеського державного аграрного університету за спеціальністю «Облік і аудит». Займається науково-педагогічною роботою з 2008 р. Викладає «Фінансовий облік», "Облік в банках", «Звітність підприємств», «Податковий облік і звітність». Царук Н.Г. є автором та співавтором понад 30 наукових та науково-методичних праць, опублікованих як в Україні, так і за її межами. Із них – більше 20 надруковано у фахових виданнях. Видала навчальні посібники: у співавторстві ("Бухгалтерський облік", 2011 р.; "Логістика", 2013 р.; "Міжнародна економіка", 2014 р.)

та одноосібно ("Фінансовий облік", 2015 р.; "Облік в банках", 2015 р.). Має більше ніж 40 тез доповідей та виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Нагороджена грамотою ВП НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут" (2011 р.), грамотою Ніжинської районної державної адміністрації (2012 р.), грамотою Міністерства освіти та науки Республіки Казахстан Управління освіти г. Астана "Індустріально-економічний коледж імені Академіка Г.С.Сейткасімова" (2013 р.), Почесною грамотою ВП НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут" (2014 р.). Брала участь у семінарі, присвяченому бухгалтерському обліку та економіці, який проходив на економічному факультеті Варшавського університету біоресурсів (2015 р.). Є членом робочої групи Ніжинської районної державної адміністрації Чернігівської області з організації виробництва та реалізації органічної продукції в Ніжинському районі (2015 р.). Голова ГО "Чернігівська обласна сільськогосподарська дорадча служба Ніжинського агротехнічного інституту Національного аграрного університету".

Тел. (097) 516-05-53; e-mail: nata0110748@mail.ru

Ільчак Ольга Вікторівна, аспірант кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України. Проводить дослідження на тему: «Облік і контроль використання земель сільськогосподарського призначення». У 2012 р. захистила магістерську роботу на тему «Облік і контроль виробництва зерна та отримала диплом магістра з відзнакою за спеціальністю «Облік і аудит»». Переможець трьох Всеукраїнських олімпіад зі спеціальності «Облік і аудит» (2011-2012 рр.). Автор п'ятнадцяти наукових публікацій, має написані у співавторстві монографію «Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту в сільськогосподарських підприємствах» та підручник «Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах» (2014 р.) з грифом МОН України, 5 фахових наукових статей із яких 1 опублікована у іноземному фаховому виданні (Польща) та 2 – в українських фахових журналах із цитуванням у міжнародних наукометричних базах. Тел.: (098)321-76-02; e-mail: ilchak.olga@gmail.com.

Гарапко Наталія Іванівна, викладач циклової комісії бухгалтерсько- економічних дисциплін, Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Мукачівський аграрний коледж». Народилася 8 серпня 1982р. У 2004р. закінчила Львівський державний аграрний університет за спеціальністю «Облік і аудит» та здобула кваліфікацію економіст з бухгалтерського обліку і аудиту. У 2008р. закінчила педагогічний факультет Національного університету біоресурсів і природокористування України за спеціальністю «Професійне навчання» (Економіка підприємства) та здобула кваліфікацію економіст-педагог.

Гарапко Н.І. працювала на посаді бухгалтера, бухгалтерії ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж» (2002-2005 рр.) згодом була переведена на посаду викладача циклової комісії бухгалтерсько- економічних дисциплін. (2005-2015рр.). Викладає «Бухгалтерський облік», «Облік і звітність бюджетних установ». У 2012р. Нагороджена Подякою адміністрації коледжу за активну участь та підтримку Всеукраїнського конкурсу творчих робіт, також у 2012р. нагороджена Грамотою АПК за участь в регіональному огляді конкурсі на кращу організацію роботи лабораторії «Навчальна бухгалтерія» (II місце). У 2013 р. Нагороджена грамотою

адміністрації ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж », з нагоди дня працівника освіти.

У викладацькій роботі використовує такі методи навчання як: пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, дослідницький, за допомогою яких спонукає студентів мислити та краще засвоювати знання.

Підготувала навчальні презентації до теоретичного курсу з дисципліни «Бухгалтерський облік» (2011р.). Конкурсні завдання для проведення олімпіади зі спеціальності 5.03050901 «Бухгалтерський облік» (20012р.) . Методичні рекомендації та навчальні завдання по самостійному вивченню з дисципліни «Облік і звітність у бюджетних установах» для студентів зі спеціальності 5.03050901 «Бухгалтерський облік». (2014р.).

Пройшла підвищення кваліфікації в 2010р. НУБіП України виконала випускову роботу на тему: «Інноваційні технології при викладанні дисципліни «Бухгалтерський облік».

Тел. (095) 180-23-23; e-mail: natalya.garapko@yandex.ua

Мельник Зоряна Юрївна, викладач циклової комісії бухгалтерсько-економічних дисциплін, Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Мукачівський аграрний коледж». Народилася 20 вересня 1972 р. У 2003 р. закінчила Мукачівський технологічний інститут за спеціальністю «Облік і аудит» та здобула кваліфікацію економіста.

Мельник З.Ю. працювала на посаді бухгалтера ТОВ «Закарпатська продовольча група» з 06.01.2004 р. по 27.04.2011 р.

З 28.04.2011р . прийнята на посаду заступника головного бухгалтера ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж», по сумісництву викладає бухгалтерсько - економічні дисципліни.

Викладає «Управлінський облік та аудит». У 2012р. Нагороджена Подякою адміністрації коледжу за активну участь та підтримку Всеукраїнського конкурсу творчих робіт.

У викладацькій роботі використовує такі методи навчання, як пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, дослідницький, за допомогою яких спонукає студентів мислити та краще засвоювати знання.

Підготувала навчальні презентації до теоретичного курсу з дисципліни «Аудит» (2014 р.).

Тел. (050) 67-65-112; e-mail: nikpzentr@ukr.net

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ: 9 ГЕНЕЗИС І СТАДІЇ РОЗВИТКУ	
1.1. Історичний розвиток та сутність категорії «капітал»	9
1.2. Стадії кругообороту капіталу як об'єкти бухгалтерського обліку	33
1.3. Трансформація видів і форм капіталу в умовах розвитку ринкових відносин	51
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЯК СИСТЕМА 69 ВАРТІСНОГО ВИМІРУ КАПІТАЛУ ЗА СТАДІЯМИ ЙОГО КРУГООБОРОТУ	
2.1. Теоретичне обґрунтування структури й основних показників капіталу підприємства та його вартості	69
2.2. Системна модель активізації кругообороту капіталу як основний об'єкт його обліку і контролю	119
2.3. Бухгалтерський баланс підприємства – методологічна основа активізації кругообороту капіталу	137
Висновки до розділу 2	147
РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА МОДЕЛЬ КРУГООБОРОТУ 150 КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА НА СТАДІЇ ЙОГО СТВОРЕННЯ ТА РОЗШИРЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ	
3.1. Кругооборот капіталу в системі рахунків бухгалтерського обліку на стадії створення підприємства	150
3.2. Облікове відображення на рахунках бухгалтерського обліку внесків засновників підприємства	170
3.3. Відображення сформованих ресурсів підприємства в системі бухгалтерського обліку	190
3.4. Спільна діяльність без створення юридичної особи: порівняння з подібними формами співпраці	215
Висновки до розділу 3	225
РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ 227 КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
4.1. Формування капіталу підприємства на стадії виробництва та процес його облікового відображення	227

4.2. Бухгалтерський облік і контроль процесу продажу готової продукції	247
4.3. Формування доходів, витрат і фінансових результатів в системі бухгалтерського обліку	253
Висновки до розділу 4	269
РОЗДІЛ 5. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	271
5.1. Економічні передумови капіталізації сільськогосподарських земель	271
5.2. Бухгалтерський облік земельних відносин в умовах інтеграційних процесів	276
5.3. Організація господарського контролю використання земель в економічному обороті	285
Висновки до розділу 5	292
РОЗДІЛ 6. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ	
6.1. Інформаційні межі бухгалтерського обліку як основа здійснення контролю кругообороту капіталу	295
6.2. Організаційне забезпечення внутрішнього контролю кругообороту капіталу	312
6.3. Внутрішній контроль кругообороту капіталу за його стадіями	327
6.4. Фальсифікація інформації та помилки в бухгалтерському обліку	343
Висновки до розділу 6	352
ВИСНОВКИ	355
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	362
ДОДАТКИ	383

ПЕРЕДМОВА

Вихід економіки України з кризи в умовах падіння виробництва, обмеженості фінансових ресурсів, конкурентного тиску, технологічної відсталості виробничих потужностей, низької адаптивності до негативних зовнішніх і внутрішніх впливів передбачає вирішення актуального завдання – впровадження у господарську діяльність ефективного управління формуванням, рухом і відтворенням капіталу з метою підвищення соціальних стандартів, якості життя та бізнес-середовища.

Наявність в Україні розгалуженого промислового і сільськогосподарського потенціалу, різноманітних природних ресурсів, геополітичне розташування є передумовами перетворення країни на одного з потенційних реципієнтів інвестицій. Однак про низькі обсяги іноземних інвестицій в економіку України свідчать дані Світового банку: у 2014 р. прямі іноземні інвестиції у ВВП України склали 4,4 % (у країнах Європи цей показник досягнув 14,1 % (Чорногорія), 7,5 % (Угорщина); у країнах колишнього СРСР – 5,3 % (Грузія), 7,9 % (Азербайджан), 7,4 % (Казахстан)).

Виклики світового рівня обумовлюють необхідність трансформації інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу як головної домінанти функціонування та розвитку економічної системи. Бухгалтерський облік і внутрішній контроль як підсистеми системи управління підприємствами, що базуються на науковій основі, пов'язують в єдине інформаційне середовище дані про формування, рух і відтворення капіталу, забезпечують збереження майна підприємства та уникнення негативних соціально-економічних наслідків.

Питання бухгалтерського обліку та контролю кругообороту капіталу досліджували українські вчені М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, А.М. Герасимович, С.Ф. Голов, М.Я. Дем'яненко, В.А. Дерій, В.М. Жук, Л.М. Кіндрацька, Г.Г. Кірейцев, М.Д. Корінько, Л.Г. Ловінська, І.В. Малишев, Н.М. Малюга, Є.В. Мних, Л.В. Нападовська, В.П. Пантелеєв, С.М. Петренко, Н.І. Петренко, І.І. Пилипенко, О.І. Пилипенко, В.Я. Плаксієнко, М.С. Пушкар, В.К. Савчук, В.В. Сопко, Вал.В. Сопко, Л.К. Сук, Ю.С. Цаль-Цалко, Л.В. Чижевська, Л.С. Шатковська, В.Г. Швець, В.О. Шевчук. Вагомий внесок у вирішення проблеми зробили зарубіжні вчені – Х. Андерсен, В.Е. Ануфрієв, Е. Аткінсон, Ю. Брігхем, М.В. Ван Бреда, Дж.К. Ван Хорн, М.А. Вахрушина, Г.А. Велш, К. Друрі, О.А. Єрохіна, Д. Колдуел, Ю.Н. Лачинов, М.Р. Метьюс, М.Ю. Медведєв, Б. Нідлз, Я.В. Соколов, Е.С. Хендріксен, К.Ю. Циганков, Д.Г. Шорт, Й. Шумпетер. Однак наукові дослідження, присвячені вирішенню проблем обліково-контрольного забезпечення управління кругооборотом капіталу та його активізацій в умовах нових викликів економіки, відсутні. Слід відмітити, що ряд проблем, які потребують ґрунтового дослідження,

залишилися поза увагою частини науковців, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Дослідники неодноразово зазначали, що суспільство в цілому і економічна сфера як його частина настільки складні, що органічно вимагають існування особливого компонента для забезпечення єдності й цілісності. Таким компонентом прийнято вважати суперечність інтересів економічних суб'єктів та ланку управління. Отже, економіка пронизана зв'язками на всіх рівнях, тому управління неузгодженими потребами й інтересами підвищує ступінь цілісності, поєднуючи розрізнені компоненти та елементи національної економіки.

Дослідники неодноразово зазначали, що суспільство в цілому і економічна сфера як його частина настільки складні, що органічно вимагають існування особливого компонента для забезпечення єдності й цілісності. Таким компонентом прийнято вважати суперечність інтересів економічних суб'єктів та ланку управління. Отже, економіка пронизана зв'язками на всіх рівнях, тому управління неузгодженими потребами й інтересами підвищує ступінь цілісності, поєднуючи розрізнені компоненти та елементи національної економіки.

На сьогодні чітко не визначено роль і місце кругообороту капіталу в системі бухгалтерського обліку, не виділені основні етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку, немає чітких підходів щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку. Нині відомо понад сорок підходів до визначення поняття системи в економічних дослідженнях. Загальний їх огляд дає змогу констатувати, що системою вищого порядку можна вважати управління. Необхідність підвищення його якості дає змогу окреслити такі системи як економіка і її складову – бухгалтерський облік.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ: ГЕНЕЗИС І СТАДІЇ РОЗВИТКУ

1.1. Історичний розвиток та сутність категорії “капітал”

Соціально-економічний ефект господарювання повинен досягатися одночасно із забезпеченням захисту інтересів власників (роботодавців), працівників і споживачів виготовленої продукції (робіт, послуг) за умови ефективного комбінування різних факторів виробництва. Це передумова формування інноваційної моделі розвитку економіки України та її інтеграції в світову економічну систему.

Важливою домінантою функціонування та розвитку економічної системи є капітал, який за своєю сутністю представлений на підприємстві відповідним майном як конфліктуючою цінністю, та відносинами, що опосередковують кругообіг капіталу, визначаючи порядок розподілу, перерозподілу та споживання матеріальних благ.

Враховуючи тенденції динамічного зростання обсягів високотехнологічного виробництва на світовому рівні, які визначають місце окремих країн у системі міжнародного розподілу праці, для України назріла потреба у реальній оцінці тенденцій розвитку національної економіки та ресурсного потенціалу країни. Відсутність належного інформаційного забезпечення управління формуванням, рухом і відтворенням капіталу не дозволяє управлінському процесу бути цілісним. Це призводить до виникнення проблем у забезпеченні збільшення обсягів інвестованого капіталу у виробництво, здійснення контролю дотримання якісних параметрів виготовленої продукції.

Економічний підхід до визначення сутності капіталу як ключової домінанти функціонування та розвитку економічної системи пов'язується з однією із важливих стадій його існування, зокрема виробничою, де капітал виступає як сукупність засобів виробництва, необхідних для організації даного процесу. У фінансовому менеджменті капітал розглядається як частина тих фінансових ресурсів, що використовуються у господарській діяльності для організації виробництва підприємством продукції, товарів та надання послуг, інноваційного розвитку підприємств, одержання прибутку, задоволення соціальних потреб найманих працівників. У науковій літературі існує ряд підходів щодо сутності категорії “капітал”, серед яких присутні розбіжності, відмінності та неоднозначності.

Дослідники сутності капіталу трактують його як комплексну, багатоаспектну категорію, розкриття сутності якої відображає історичний розвиток суспільства, зокрема його продуктивних сил і виробничих відносин, відносин власності, динаміки та структури виробництва товарів і їх споживання, накопичення вартості представниками різноманітних соціальних груп тощо. Капітал відіграє найважливішу функцію в процесі створення, розподілу, перерозподілу та споживання економічних благ.

Провідна роль категорії “капітал” підкреслюється власне семантичним значенням даного поняття, що походить від латинського поняття “capitalis”¹ і означає головний, основний, ґрунтовний, дуже важливий.

Дослідження сутності капіталу виступало предметом досліджень науковців і мислителів в усі часи. В античний період під “капіталом” розуміли багатство. Першу спробу науково проаналізувати капітал як економічну категорію здійснив давньогрецький мислитель Арістотель (384-322 рр. до н.е.). Він досліджував капітал через призму багатства, проаналізував його сутнісні ознаки, а також дійшов висновку, що така категорія поділяється на два види. До першого виду вчений відносив дане природою багатство, яке пов’язується з постійним нагромадженням засобів, необхідних для життя і корисних для держави чи домашнього господарства, але яке “не безкінечне, а має свої межі”. До другого виду багатства Арістотель відносив процес накопичення грошей, тобто мистецтво накопичувати статок, з чим і пов’язане уявлення, нібито багатство і нажива не мають ніяких меж. Зазначені види багатства названі Арістотелем як “економіка” та “хрематистика”². Як свідчить економічна історія, саме “хрематистика”, тобто діяльність, спрямована на накопичення багатства та нагромадження грошових запасів, є першим відомим трактуванням капіталу як економічної категорії.

Водночас накопичення багатства Арістотель вважав непотрібною діяльністю. Відсоткові доходи він визнавав сумнівною та найнеприроднішою формою доходу, оскільки, на його думку, гроші призначені переважно для обміну і тому не можуть породжувати нові гроші³. Отже, Арістотель розглядав багатство з двох сторін – як природне багатство, яке має межі, та як процес накопичення грошей, що практично не має меж.

¹ Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: 2008. – 687 с.

² Квасницька Р.С. Управління капіталом підприємства через призму еволюції його визначення та змісту як економічної категорії / Р.С. Квасницька // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економіка. – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – Вип. 56. – С. 223-229.

³ Агапова И.И. История экономической мысли / Агапова И.И. – Курс лекций. – М.: Эксмо, 1998. – 248 с.

Серед ранніх підходів до трактування капіталу представлені також ідеї Ібн Сіна (Авіценни, 980-1037 рр.). Дослідником сформульовано 9 сфер життя й функціонування капіталу, куди віднесено людські здібності та капітальні блага: землю, розумову діяльність, повітря, вогонь тощо.

Поступово теоретики минулого визначили науковий підхід до категорії “капітал”. Якісне вдосконалення економічного мислення та методів аналізу дійсності, а також отримання нових висновків дозволило набути абстрактному поняттю “капітал” конкретного змісту, що віддзеркалює результати суспільного розвитку та інтереси власників капіталу.

Представники майже всіх економічних напрямів та шкіл, зокрема меркантилісти, фізіократи, класики, марксисты, неокласики та інші, здійснили вагомий вклад в економічну науку загалом, а також в розуміння сутності капіталу.

З еволюцією способів виробництва товарів, продуктивних сил і виробничих відносин під терміном «капіталом» почали розглядати суму грошей, що надається в позику та може приносити дохід його власнику у вигляді відсотків. Обґрунтоване таким чином трактування капіталу зберігалось майже до кінця XIX ст.⁴ При цьому слово “капітал” у повсякденному житті вживалось як синонім слову «гроші». Гроші як основне багатство (як процес породження грошей грошима, тобто “хремастика”) розглядалися й представниками першої економічної наукової школи у XVI–XVII ст. – меркантилістами В. Стаффордом (1554-1612 рр.), А. Монкретьєном (1575-1621 рр.), Т. Маном (1547-1641 рр.), Г. Скаруффі (1519-1584 рр.) та ін. Сутність капіталу як основного багатства представники цієї школи (отримала назву від італ. “mercante” – торговець, купець) розкривали як процес нагромадження грошей, зокрема у золоті, сріблі та коштовностях. При дослідженні грошей як специфічної форми капіталу поняття “капітал” меркантилістами не застосовувалося. Проте, вони визнавали, що з метою примноження багатства гроші мають бути задіяні в процесі виробництва, тобто набувати виробничої форми, а потім перетворюватися в товарну.

Меркантилісти емпірично встановили ряд закономірностей епохи первісного нагромадження капіталу, визначивши сферу обігу як вирішальну для нагромадження багатства. Як економічне вчення меркантилізм є обґрунтуванням економічної політики держави. Спочатку це вчення відіграло вторинну роль порівняно з існуючими методами збагачення

⁴ Богачева Г.Н. О многообразной трактовке категории “капитал” / Г.Н. Богачева, Б.А. Денисов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 1. – С. 13-24.

держави, однак з розвитком власної економічної доктрини (особливо в XVII ст.) меркантилізм почав чинити вирішальний вплив на економічну політику.

Учені іншої наукової школи, що сформувалася у XVIII ст., – фізіократи (отримала назву від грец. “physis” – природа, “kratos” – влада), серед представників якої В. Гурне (1712-1759 рр.), Ф. Кене (1694-1774 рр.), А. Тюрго (1727-1781 рр.), М. Рікеті (1715-1789 рр.), П.С. Дюпон де Немур (1739-1817 рр.) – надавали капіталу значення категорії надісторичної, яка природно властива різним епохам суспільства, а також народам і континентам. Капітал розглядався в уречевленій формі і домінував підхід, що гроші необхідні лише для придбання речей з метою отримання “чистого продукту”, який утворюється як надлишок над здійсненими витратами.

Заслугою фізіократів, зокрема Ф. Кене і А. Тюрго, стало перенесення дослідження причин походження багатства зі сфери обігу до сфери виробництва, де створюється багатство в результаті поєднання праці з природними ресурсами. При цьому фізіократи відстоювали думку, що гроші не є багатством, а лише засобом обігу. Чистий продукт, за їх підходом, створюється лише в землеробстві і утворений надлишком над витратами виробництва, відповідно, продуктивним є капітал, вкладений у сільське господарство. Капітал, у визначенні А. Тюрго, – це рухоме майно як результат збереження та ощадливості. Слід відмітити, що серед важливих теоретичних заслуг фізіократів є також проведення наукового аналізу сукупного суспільного продукту, руху його елементів як необхідної умови процесу виробництва та відтворення класів. Рух суспільного продукту через сфери виробництва, розподілу, обміну і споживання фізіократами визначено як економічний кругообіг.

Вперше в історії економічної думки Ф. Кене запровадив поняття “відтворення суспільного продукту”, розмежувавши його вартісну й натуральну форми, а також відокремивши поняття “капітал” і “дохід”. Щодо капіталу Ф. Кене наголошував, що це не гроші, а засоби виробництва, що створюють “чистий продукт” – “багатство, яке формує дохід націй і є продуктом, який залишається після сплати всіх видатків з доходу, що отримується з володінь”⁵.

До заслуг Ф. Кене слід віднести також те, що у його праці “Економічна таблиця” (1758 р.) зроблено першу спробу моделювання економічного кругообігу та започатковано науковий підхід до класифікації капіталу. Схема

⁵ Історія економічних вчень: [навчальний посібник / за ред. В.В. Кириленка]. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 234 с.

кругообігу побудована ним на основі принципів домінування землеробства над іншими сферами виробництва⁶.

Суспільний капітал Ф. Кене поділяв на дві частини: первісні аванси (витрати на інвентар, худобу як основний капітал) і щорічні аванси (витрати на насіння і робочу силу як оборотний капітал). Первісні аванси використовувалися тривалий час – 10 років, щорічні – протягом року⁷. Тобто у працях фізіократів капітал розглядався в матеріально-речовій формі.

Таким чином, Ф. Кене вперше в економічній науці розробив модель економічного кругообігу з урахуванням руху основного й оборотного капіталу, обґрунтувавши правило, за яким суспільний продукт на макроекономічному рівні може бути реалізований при дотриманні певних пропорцій між його речовими й вартісними складовими. Дане досягнення економічної думки того часу є справжнім досягненням, незважаючи на те, що Ф. Кене відносив промисловість, транспорт і торгівлю до безплідної сфери.

Новим етапом в розумінні сутності капіталу стали дослідження класиків політичної економії А. Сміта (1723-1790 рр.), Д. Рікардо (1772-1823 рр.), Ж.-Б. Сея (1767-1832 рр.), Дж. Мілля (1790-1864 рр.), Н. Сеніора (1806-1873 рр.) та ін.

Капітал у А. Сміта – це головна рушійна сила економічного прогресу. Під капіталом він розумів запас продукції, що приносить прибуток, або за допомогою якого працею створюються нові блага. Запаси певної особи економіст поділяв на дві частини: частина, від якої особа очікує одержання доходу, називається капіталом; друга частина спрямовується на безпосереднє споживання.

Капітал А. Сміт поділяв на основний і оборотний. До основного капіталу відносив машини й різні знаряддя праці, промислові й торговельні будівлі, склади, будівлі на фермах, «поліпшення землі» (розчищення, осушення, удобрення), «людський капітал» – капіталізована цінність «придбаних і корисних здібностей усіх жителів, або членів суспільства». Віднесення А. Смітом людського капіталу до основного логічно впливає з того, що капітал, за його підходом, – це виготовлені матеріальні ресурси, а також здібності робітників до праці, сформовані за допомогою використання матеріальних ресурсів.

Трудові навички й здібності робітників включав до основного капіталу також У. Петті. Сміт А., оголошуючи здібності й навички капіталом, робив висновок, що робітник, крім «звичайної заробітної плати» за «звичайну

⁶ Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения [предисл. с франц., англ., нем.] / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.

⁷ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.

працю», має одержати також відшкодування витрат на навчання і частину прибутку. Маркс К. також дотримувався думки, що кваліфікованіша робоча сила має вищу вартість.

До оборотного капіталу А. Сміт відносив гроші, запаси продовольства, сировини, напівфабрикатів, продукції, що перебуває на складах і в магазинах.

Поняття основного й оборотного капіталу А. Сміт застосовував до будь-якого капіталу, незалежно від сфери його використання. Різницю між ними він вбачав у тому, що перший дозволяє отримати прибуток, не вступаючи в обіг і не змінюючи власника, а другий – лише в процесі обігу і зміни власника. Основний капітал формується і поповнюється за рахунок оборотного. Співвідношення між основним і оборотним капіталом, підкреслював А. Сміт, неоднакове в різних галузях виробництва.

Великого значення А. Сміт надавав процесу нагромадження капіталу, що є основною ідеєю його досліджень. Класик ставив завдання не тільки дослідити природу і причини багатства взагалі, а й з'ясувати процес зростання саме національного багатства, оскільки зростання доходу й капіталу означає зростання національного багатства. Отже, економічне зростання А. Сміт пов'язував не лише зі зростанням доходу, а й з нагромадженням капіталу.

Нагромадження капіталу, за А. Смітом, є результатом ощадливості. Ощадливість капіталістів збільшує фонд, призначений для утримання продуктивних робітників. Збільшення кількості останніх призводить до зростання цінності, що додається до оброблюваних продуктів.

Річний продукт нації, робив висновок А. Сміт, може бути збільшений лише за рахунок зростання кількості продуктивних робітників і підвищення продуктивності їх праці. Зростання продуктивності праці А. Сміт пов'язував із застосуванням машин, механізмів, що потребує додаткових капіталів. Вартість засобів виробництва він включав як четверту складову в ціну кожного окремо взятого товару окремого капіталіста. В мінову цінність товарної маси включалися лише три складові: заробітна плата, прибуток і рента. Відтак цінність річного продукту суспільства складатиметься лише з доходів. Такий підхід А. Сміта до визначення мінової цінності сукупного суспільного продукту в марксистській літературі одержав назву «догми Сміта». Зокрема А. Сміта звинуватили в тому, що він виключив перенесену вартість із вартості сукупного продукту, проте виходив з того, що матеріальні витрати (перенесена вартість) – це не що інше, як чийсь доходи, отримані на попередніх стадіях виробництва. Такий підхід спрощував аналіз теорії вартості. «Догма Сміта», по суті, вирішувала найбільш складну теоретичну проблему стосовно визначення вартості, як і марксистське вчення

про двоїстий характер праці (конкретна праця переносить вартість уречевленої праці, абстрактна – створює нову). Маркс К., аналізуючи «догму Сміта», показав, що вона має сенс або за умови повного абстрагування від фактора часу, або в процесі аналізу формування вартості продукту за досить тривалий період. Для короткого проміжку часу формула А. Сміта не має сенсу, оскільки у вартості такого продукту завжди є частка, яка не розпадається на доходи цього року, а відшкодовує вартість засобів виробництва, які були на початку року.

Зауваження цілком слушне, проте вказана частка є відносно невеликою порівняно з усім річним обсягом матеріальних витрат, тому її можна не брати до уваги. Відтак практичну цінність «догми Сміта» важко переоцінити. Її використовують на Заході в багатьох видах економічного аналізу. Крім того, аналізуючи «догму Сміта», слід враховувати, що економіст чітко розрізняв валовий і чистий дохід нації, розуміючи під валовим доходом весь річний продукт країни, під чистим – нову цінність, яка лишається після відшкодування основного й оборотного капіталу.

Отже, річний продукт праці й землі країни поділяється на фонд відшкодування капіталу і фонд доходів власників капіталу й землі. Праця продуктивних робітників оплачується з фонду відшкодування. Джерелом зростання капіталу стають прибутки. Сміт А. підрахував, що фонд відшкодування капіталу в багатих країнах є більшим абсолютно і щодо частки валового продукту. Це означає, за підходом А Сміта, що більша частина валового продукту спрямовується на утримання продуктивної праці, що, у свою чергу, призводить до зростання багатства.

Теорія капіталу становила значний науковий інтерес також для відомого представника класичної політичної економії Д. Рікардо. У своїй праці “Основи політичної економії та оподаткування” (1817 р.) під капіталом він розумів ту частину багатства, що використовується у виробництві й складається з машин, механізмів, інструментів, товарів повсякденного вжитку та тривалого використання (їжі, одягу, побутових предметів), що є необхідними для приведення в дію праці. Тобто процес виробництва визнаний класиком як головний чинник розміщення капіталу. Крім того, при віднесенні капіталу до оборотного або основного Д. Рікардо вважав необхідним враховувати, за який термін зношується капітал і як часто він потребує ресурсів для відтворення. Зокрема, дослідник зазначав, що існує велика різниця у часі, протягом якого різні капітали слугують суб’єктам. Залежно від того, як швидко зношується або споживається капітал, його

можна віднести до оборотного або основного капіталу⁸. Таким чином, Д. Рікардо суттєво удосконалив підходи до класифікації основного й оборотного капіталу з урахуванням терміну його використання у виробництві та механізмів відтворення. До заслуг А. Сміта і Д. Рікардо слід віднести розширення розуміння категорії капіталу та його функціонування у виробництві⁹. Під «капіталом» класики розуміли накопичені запаси засобів виробництва, що застосовуються з метою подальшого виробництва товарів і послуг.

Грунтуючись на висновках А. Сміта, що капітал є результатом попередньої праці, Ж.-Б. Сей визначав капітал як суму цінностей та вбачав у ньому один з провідних чинників виробництва, що одночасно з працею і землею приносить його власнику дохід. Заслугою Ж.-Б. Сея є також започаткування теорії факторів виробництва, у якій відведено провідну роль капіталу. За висновками Ж.-Б. Сея, у процесі використання трьох факторів виробництва – праці, землі і капіталу – створюється товар як корисність. Праця, земля і капітал, що беруть участь у процесі виробництва, сприяють створенню не лише вартості, а й доходів. Фактор “праця” породжує заробітну плату як дохід працівників, а фактор “капітал” – відсоток як дохід капіталіста, фактор “земля” – ренту як дохід землевласника.

Грунтуючись на наукових розробках А. Сміта, Ж.-Б. Сей визначив в економіці чотири сфери: виробництво, розподіл, обмін і споживання. На думку вченого, ці сфери між собою тісно пов’язані товарними та грошовими потоками і повинні балансувати, тому Ж.-Б. Сей, узявши за основу економічну таблицю Ф. Кене, сформулював висновок про властивість економіки як потокової системи, в якій рух різних форм капіталу відіграє ключову роль.

Значну увагу вивченню сутності капіталу і факторів виробництва приділив Н. Сеніор. Природні ресурси та людську працю вчений відніс до первинних факторів виробництва, їх утримання – до вторинних. Останній фактор він вважав основою капіталу.

Досліджуючи підходи до трактування сутності капіталу, слід також звернути увагу на дослідження Дж. Мілля. Цей представник англійської школи політичної економії у своїй праці “Основи політичної економії і деякі аспекти їх застосування до соціальної філософії” (1848 р.) глибоко проаналізував суспільні процеси та економічні тенденції. У своєму

⁸ Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо [пер. с англ.; предисл. П.Н. Клюкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 690 с.

⁹ Квасницька Р.С. Управління капіталом підприємства через призму еволюції його визначення та змісту як економічної категорії / Р.С. Квасницька // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економіка. – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – Вип. 56. – С. 223-229.

дослідженні вчений протиставляв закони виробництва та розподілу. Значну увагу Дж. Мілль зосередив на аналізі економічних пропорцій, зокрема співвідношення факторів виробництва: праці, природних ресурсів, капіталу.

Говорячи про сутність капіталу, Дж. Мілль відзначав, що крім початкових і загальних умов виробництва – праці й природних сил – існує ще одна умова, без якої неможливо здійснювати виробничу діяльність, – попередньо нагромаджений запас продуктів минулої праці. Цей нагромаджений запас називається капіталом.

Економіст Дж. Мілль сформулював важливі теоретичні позиції, що визначають роль капіталу в суспільному відтворенні:

- існує пряма залежність між економічним розвитком і наявністю капіталу. Незадіяний у господарюванні капітал стримує розвиток, інвестований у виробництво додатковий капітал дає можливість створити нові робочі місця;

- капітал формується завдяки заощадженням, які можуть перетворитися на капітал у процесі виробничого використання;

- майбутнє споживання за рахунок утримання від теперішнього може забезпечуватися лише продуктивним виробничим споживанням на розширеній основі;

- капітал – це засоби, спрямовані на організацію й забезпечення продуктивної праці. У свою чергу, попит на товари відображає, в якій конкретній галузі виробництва буде задіяно працю та капітал. Таким чином, Дж. Мілль визначав капітал як ключовий фактор початку виробництва, що залежить від рівня заощаджень та утримання від поточного споживання.

Отже, видатні економісти минулого, насамперед Ф. Кене, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, зробили вагомий внесок у теорію капіталу, пов'язуючи його з результатами праці, виробництва й обігу, заощадженням, утриманням від поточного споживання, а також сформулювали ключові фактори виробництва, де капіталу належить провідна роль. Відповідно, вчені сформували наукове підґрунтя для класифікації капіталу та дотримання певних економічних пропорцій між факторами виробництва: працею, природними ресурсами та капіталом. Конкретні процеси кругообороту капіталу та зміни його форм вченими досліджені не були. Такий науковий аналіз здійснено пізніше К. Марксом (1818-1883 рр.).

У своїй фундаментальній праці “Капітал” К. Маркс проаналізував роль капіталу в розширеному відтворенні¹⁰. За висновками видатного вченого, капітал може існувати за певних соціально-економічних умов, зокрема в

¹⁰ Маркс К. Капитал [Соч. – 2-е изд. Т. 23, 24, 25] / К. Маркс, Ф. Энгельс – М.: 1960. – 907 с.

умовах високорозвиненого товарного виробництва й обігу, за наявності мотивації діяльності підприємця, зокрема особисте збагачення, за умови зосередження у частини господарських агентів значної частки засобів виробництва (має бути певний ступінь концентрації капіталу), за відсутності власних засобів виробництва в частини господарських агентів, що змушує їх найматися. Вивчаючи природу товарного виробництва й обігу, К. Маркс зробив висновок, що обіг породжує потребу в грошах як їх інструменті, завдяки якому можливе нормальне обслуговування відтворювального процесу. Водночас товарне виробництво й обіг є вихідним пунктом утворення й використання капіталу. Кінцевою стадією товарного обігу завжди є гроші, і цей останній продукт товарного обігу є першою формою прояву капіталу. Тобто у результаті своїх досліджень К. Маркс довів, що процеси утворення, накопичення й використання капіталу завжди пов'язані з рухом грошей, без яких неможливо організувати виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання матеріальних благ. Водночас К. Маркс не ототожнював гроші та капітал, а робив висновок, що лише за певних умов гроші перетворюються на капітал. Умови для цього створюються товарним обігом, коли гроші перетворюються на товар, який потім знову перевтілюється у гроші, але з відповідним приростом.

Наріжним каменем економічної теорії стало дослідження К. Марксом особливостей кругообороту капіталу, у процесі якого капітал змінює свою форму і проходить три стадії: грошову, виробничу й товарну. Грошовому капіталу економістом відведена функція основи для утворення доданої вартості, виробничому – безпосереднього продуктивного процесу утворення доданої вартості, товарному – реалізації вартості й доданої вартості та перетворення знову на грошовий капітал. При цьому К. Маркс чітко вказував на циклічність кругообороту грошей як капіталу: "... закінчуючи рух, гроші утворюють його новий початок"¹¹.

Наукове тлумачення К. Марксом стадій кругообороту капіталу, у результаті якого змінюються його форми, і до теперішнього часу залишається фундаментальною основою теорій капіталу та особливостей його руху. Вчений довів, що в процесі зміни форм капіталу первісна авансована вартість не тільки зберігається, а й змінює свою величину завдяки прирощеній (доданій) вартості, що перетворює її у капітал. Йому належить одне з найпоширеніших визначень капіталу як вартості, що спроможна до самозростання.

¹¹ Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 31.– К.: Політвидав України. – 1966. – 663 с.

Вагомим є внесок К. Маркса у розробку теоретичних основ категорії “капітал” за ознакою його участі в процесі створення доданої вартості, а саме виокремлення постійного та змінного капіталу. Серед нових теоретичних позицій вченого слід віднести визначення органічної будови капіталу як відношення між постійним і змінним капіталом, а також норми доданої вартості як відношення між доданою вартістю і змінним капіталом. До постійного капіталу вченим віднесена вартість засобів виробництва, що могла бути перенесена на готовий продукт тільки працею робітника, завдяки якій він здатен створити нову вартість, що є більшою за вартість його робочої сили. Цей приріст, за К. Марксом, становить додану вартість, але її створює не весь капітал, а лише його змінна частина (змінний капітал), що авансується у робочу силу. З цих позицій К. Маркс визнавав капітал сукупністю виробничих відносин, що реалізуються через експлуатацію найманої праці власниками засобів виробництва.

Вагомий внесок у розвиток теоретичного обґрунтування сутності та структурних характеристик капіталу зроблено представниками неокласичної економічної школи. Неокласична економічна теорія почала розвиватися наприкінці XIX ст., отримавши своє продовження в новому напрямі економічної думки – маржиналізмі.

Кембриджська економічна школа формувалася в Англії на основі економічних учень А. Маршалла (1842-1924 рр.). В основі теорії вченого синтез маржинальної теорії вартості, факторів і витрат виробництва, попиту й пропозиції. Зазначені підходи прийшли на зміну класичній політичній економії, яка ґрунтувалася на трудовій теорії вартості.

Неокласики об’єднали сферу виробництва та розподілу й обміну як дві рівноправні сфери в об’єкт цілісного системного аналізу на основі граничних економічних величин. У результаті природно поєднані обидві теорії вартості (витрат і корисності) в одну, що ґрунтувалася на одночасному вимірі граничних витрат і граничної корисності.

У своєму дослідженні “Принципи економічної науки” (1890 р.) А. Маршалл дослідив сутність різноманітних економічних категорій, приділяючи особливу увагу функціонуванню капіталу. До заслуг вченого слід віднести проведення ним функціонального аналізу дії законів, закономірностей, принципів взаємодії економічних явищ на макрорівні, на які визначальний вплив має ефективність функціонування різних форм капіталу. За А. Маршаллом, капітал складається з тих речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з рівною ефективністю, але які не є безкоштовними дарунками природи. Він зробив висновок, що капітал є сховищем певних речей, результатом людських зусиль і відповідних жертв.

Однак капітал відрізняється від інших форм багатства тим, що може забезпечити зайнятість працюючих. Капіталом А. Маршалл вважав частину багатства, яка виділяється на одержання доходу у формі грошей або придбання певних речей у сфері обігу. Вчений поділяв капітал на основний і оборотний. Крім того, до капіталу він відносив також знання, організаційні здібності та виробничі й державні утворення.

Корисними для науки є ідеї А. Маршалла щодо особливостей розміщення капіталу на ринку та отримання за це певної винагороди:

- застосування капіталу є джерелом прибутку, а надання його у позичку вимагає відповідної винагороди позикодавцю. Ціною, яка сплачується на ринку за його використання, є відсоток на капітал;

- значне розширення попиту на капітал буде мати своїм результатом спочатку підвищення ставки відсотка, а потім залежно від масштабу ринку – збільшення пропозиції капіталу. Підвищення ставки відсотка впливатиме на відтік капіталу з тих галузей, де гранична корисність його найнижча;

- підвищення ставки відсотка або цін попиту на збереження призводить до збільшення обсягу нагромадження. Однак на збереження впливає й багато інших причин, окрім відсоткової ставки.

Заслугою А. Маршалла є його ідеї про функціональну роль відсотка. Вчений вважав, що говорячи про відсоток на капітал, слід мати на увазі, що відсоток становить дохід на капітал або винагороду за очікування (“нетто”-відсоток). Визначення “відсоток” включає в себе, окрім “нетто”-відсотка, ще й інші елементи, тому його можна назвати “валовим” відсотком. До інших елементів належить страхування від ризику, управлінський дохід як відшкодування зусиль, яких докладає позикодавець для зведення ризику до мінімуму. Для валового відсотка не характерна тенденція до вирівнювання, тоді як для «нетто»-відсотка така тенденція властива.

Науковий інтерес при дослідженні капіталу викликає також неокласичне вчення Дж. Кларка (1847-1938 рр.). Його наукові досягнення є особливо важливими, оскільки вчений звертав увагу на необхідність руху та якісних змін факторів економічного розвитку. За Дж. Кларком продуктивність суспільної праці залежить від кількісного відношення її до капіталу. Згідно з концепцією розподілу доходів на основі принципів граничного аналізу цін факторів виробництва, яку в економічній літературі називають “законом граничної продуктивності” Дж. Кларка, фактори виробництва – праця чи капітал – можуть нарощуватися до тих пір, поки вартість продукту, вироблена фактором, не зрівняється з його ціною.

Важливими для практики є висновки Дж. Кларка стосовно пропорцій доходності капіталу та відсотків для позичкового капіталу. Якщо

підприємство обладнане так, що на ньому забезпечується 5 % чистого доходу на капітал, і якщо досягається аналогічний рівень відсотка по позиках, то таке підприємство певний період спроможне конкурувати.

Кембриджська економічна школа отримала своє продовження в дослідженнях представників австрійської школи маржиналізму. Економісти К. Менгер (1840-1921 рр.), Ф. Візер (1851-1926 рр.), Е. Бьом-Баверк (1851-1919 рр.) у своїх дослідженнях також приділяли значну увагу сутнісним та функціональним ознакам капіталу. Зокрема, Е. Бьом-Баверк зробив висновок, що капітал є результатом заощадження та виробництва, виділивши форми його функціонування: приватний капітал як сукупність засобів, призначених для придбання різних благ, та суспільний (виробничий) капітал у формі споруд, сировини, обігових ресурсів, транспортних засобів тощо.

У дослідженнях сутності капіталу поширені також математичні підходи. Досягнення маржиналістів отримали своє втілення в математичних залежностях у працях відомих представників лозанської (математичної) школи: Л. Вальраса (1834-1910 рр.), В. Парето (1848-1923 рр.) та ін.

Особливий внесок у розуміння та трактування капіталу здійснили українські вчені. Видатний учений М. Туган-Барановський (1865-1919 рр.) висловив думку, що капітал – це ті чи інші речі, котрі через певні суспільні умови набувають здатність зростати в своїй вартості і, таким чином, давати постійний дохід тому, кому вони належать¹². У відомій праці “Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя” (1894 р.) учений обґрунтував, що згідно з теорією періодичності промислових криз, вичерпання інвестиційних можливостей створюється умовами застосування позичкового капіталу, обмеженістю банківських ресурсів, а також непропорційністю в розміщенні вільних грошових капіталів між різними сферами їх застосування. За висновками М. Туган-Барановського, диспропорційність у розміщенні капіталу – головна причина економічних криз.

Таким чином, економічна теорія досить широко трактує поняття “капітал”. Зазвичай, у різних енциклопедичних виданнях його характеризують як загальновідоме, але вкрай складне для визначення поняття. Ще в ХІХ ст. професор Оксфордського університету Н. Сеніор писав, що капітал дістав такі різноманітні визначення, що можна запитати себе: чи має це слово значення, яке було прийняте всіма? Однак в цілому розглянуті визначення капіталу доповнюють одне одного, надаючи

¹² Фінансовий словник / авт.-уклад. А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – [4-е вид., випр. та доп.] – К.: Знання, 2002. – 587 с.

можливість більш повно зрозуміти сутність та функціональні характеристики категорії “капітал”.

У сучасній науковій літературі поширеною теоретичною конструкцією є трактування механізму функціонування капіталу на рівні суб'єктів господарювання на основі двох основних підходів – фінансового та економічного. Слід зазначити, що такий підхід до сутності капіталу на рівні підприємств зустрічається у “ранніх” наукових виданнях – на початку 90-х рр. минулого століття.

Оскільки фінансовий підхід до сутності категорії “капітал підприємств” ґрунтується на понятті “фінансові ресурси”, безпосередньо на підприємстві рух капіталу розглядається через рух фінансових активів. Тому капітал з позицій фінансового управління окремі автори визначають як фінансові ресурси підприємства, необхідні для організації його господарської діяльності та використання у господарському обороті для одержання доходів і прибутку. У цьому зв'язку капітал підприємств часто розглядається як специфічна форма фінансових ресурсів.

Разом з тим багато дослідників визначають капітал підприємств як фінансовий капітал. При цьому фінансовий капітал суб'єктів господарювання завжди пов'язується з господарською діяльністю підприємства та відображається у пасиві балансу. Виходячи з подібних позицій, сутність фінансового капіталу трактують у своїх працях такі учені, як С. Мойсеєв, В. Терьохін, В. Белоліпецький, В. Селезньов. У сучасному економічному словнику фінансовий капітал визначається як “грошовий капітал” або “капітал у формі грошових коштів”. Водночас у науковій літературі фінансовий капітал трактувався як зрощення банківських та інших великих фінансово-кредитних інституцій з нефінансовими монополіями (промисловими, торговими, транспортними), у процесі якого посилювався контроль наймогутніших банків над промисловістю, торгівлею, сільським господарством та іншими сферами економіки.

Із цього визначення можна зробити висновок, що фінансовий капітал пройшов довгий шлях до свого становлення. Після економіки вільної конкуренції, де панував дрібний підприємець, на початку ХХ ст. в економіках провідних країн світу відбулися значні зміни, пов'язані з концентрацією виробництва й капіталу, утворенням національних, міжнародних і транснаціональних корпорацій та інших великих підприємницьких структур у провідних сегментах виробництва і банківській сфері. Умовою утворення й функціонування фінансового капіталу став високий рівень розвитку товарно-грошових відносин, злиття виробництва та грошового капіталу, формування фінансового ринку, зокрема ринку цінних

паперів – фондового ринку як необхідної передумови руху фінансових коштів між підприємствами, галузями й регіонами. Накопичений грошовий капітал банків активно поєднувався з промисловим капіталом через утворення різних акціонерних і партнерських товариств. Це стало об'єктивною економічною передумовою поширення й використання в науці і практиці терміну “фінансовий капітал”. Перетворення грошей у фінансовий капітал є об'єктивною закономірністю розвитку ринкового способу господарювання, товарного виробництва й обігу.

Поступово розуміння категорії “фінансовий капітал” розширилося і почало ув'язуватися безпосередньо з господарською діяльністю економічних суб'єктів. У новій формі балансу українських підприємств використовується саме поняття “капітал”. Увесь капітал, який реально вкладений в активи і знаходиться в розпорядженні підприємств, відображається в активі балансу – це, зокрема, основні й оборотні засоби, нематеріальні активи, незавершене будівництво, фінансові інвестиції, оборотні активи тощо. У пасиві відображаються джерела фінансування реального капіталу. Слід зазначити, що широко вживаний термін, який пов'язувався раніше із джерелами та рухом грошових коштів “фонди”, починає зникати з лексику.

В умовах ринкової економіки фінансисти оперують поняттям “капітал”, що є для фінансиста-практика реальним об'єктом, на який він може постійно впливати з метою отримання нових доходів фірми. У цій якості капітал для фінансиста – об'єктивний фактор виробництва, що є частиною фінансових ресурсів і введений фірмою в обіг для отримання доходів від цього обігу. У такому сенсі капітал є перетвореною формою фінансових ресурсів¹³.

За формою свого розміщення фінансовий капітал розглядається як сукупність вартості матеріальних і нематеріальних активів, грошових коштів і фінансових вкладень, спрямованих у господарську діяльність підприємств з метою отримання доданої вартості. За своєю економічною природою фінансовий капітал розглядається як капітал у грошовій формі, що перетворюється в реальний капітал у процесі свого інвестування. При цьому фінансовий капітал вкладається в різні види інвестиційних фондів для придбання капітальних товарів, що становлять основу реального фізичного капіталу. Саме можливість інвестування є мотивом для нагромадження грошового капіталу і перетворення його у фінансовий капітал суб'єктів підприємницької діяльності.

¹³ Пойда-Носик Н.Н. Фінансові ресурси підприємства / Н. Н. Пойда-Носик, С.С. Грабарчук // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 96-103.

Головною функціональною ознакою фінансового капіталу є його здатність фінансувати господарську діяльність суб'єктів реального сектора економіки. Фінансове призначення капіталу пов'язане з фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання незалежно від форм їх власності. Капітал, постійно знаходячись у русі, повторює кругообіг фінансових ресурсів підприємства, створюючи, таким чином, умови для свого відтворення і самовідтворення.

Виходячи з такого підходу, сутність та функціональне призначення капіталу суб'єктів реальної економіки науковцями розглядається через процес формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємств та безпосередньо пов'язується з бухгалтерським балансом.

Оскільки на даному етапі капітал суб'єктів реальної економіки найчастіше розглядається з позицій руху фінансових ресурсів, інтерес становить дослідження наукових підходів до цієї економічної категорії різних учених-економістів. Теоретичні та практичні аспекти формування і використання фінансових ресурсів широко досліджені такими вченими, як І. Бланк, В. Белоліпецький, М. Білик, О. Василик, Ю. Воробйов, А. Загородній, І. Зятковський, В. Ковальов, М. Коробов, В. Опарін, К. Павлюк, М. Романовський, В. Родіонова та ін. Із фінансовими ресурсами тісно пов'язані питання корпоративних фінансів, дослідженню яких приділена значна увага такими вченими, як М. Грідчина, В. Євтушевський, О. Мендрул, О. Рябченко, В. Суторміна, Г. Шестопап та ін. Вагомий теоретичний внесок у становлення корпоративних фінансів зробили зарубіжні вчені Р. Брігхем, І. Вельш, С. Майєрс, Дж. Ван Хорн.

Разом з тим, незважаючи на широке використання терміну “фінансові ресурси” і ув'язку стабільності економічного розвитку з акумуляцією цих ресурсів у достатніх обсягах, у законодавчих документах України офіційне його тлумачення не визначено. Єдиним документом, у якому наводяться дані про фінансові ресурси, є “Зведений баланс фінансових ресурсів України”, що розробляється у складі Державної програми економічного та соціального розвитку України на відповідний рік. Цей документ використовується під час формування Державного бюджету на відповідний рік і входить до обов'язкових документів, що додаються до проекту закону про Державний бюджет. Порядок складання “Зведеного балансу фінансових ресурсів України” визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.1995 р. № 471 “Про організацію складання балансу фінансових ресурсів України”. Міністерством фінансів України, Міністерством економіки України та Міністерством статистики України видано наказ від 07.05.1996 р. № 49/76/117

“Про затвердження Методологічних вказівок щодо складання балансу фінансових ресурсів”.

Таким чином, “Зведений баланс фінансових ресурсів України” включає показники, які становлять основу для складання зведеного бюджету, а тому не містить усіх статей, що на практиці формують фінансові ресурси підприємств та за поширеним науковим підходом є основою формування їх капіталу. За змістом “Зведеного балансу фінансових ресурсів України”, що є складовою частиною Державної програми економічного та соціального розвитку, не можна зробити реальних висновків про склад джерел та пропорції різних форм капіталу підприємств.

Таку ситуацію можна частково пояснити тим, що у теоретичному плані на сьогодні немає єдиної думки щодо визначення сутності фінансових ресурсів підприємств, їх поділу на ступені функціонування (мікро-макрорівень, регіональний рівень), складу, джерел формування, цільового призначення та групування за певними класифікаційними ознаками. Відсутність єдиних підходів впливає на ефективність державних заходів у сфері формування внутрішніх ресурсів економічного зростання. У науковій літературі і на практиці тлумачення категорії “фінансові ресурси” інколи полярно протилежні.

Оскільки без визначення дефініції неможливо методологічно чітко побудувати систему залежностей та визначити комплекс показників, що визначають вартісні величини, склад і пропорції капіталу, а також критерії фінансової спроможності підприємств, необхідно дослідити відомі, найбільш поширені, а також кардинально відмінні між собою визначення категорії “фінансові ресурси”. Подібний підхід можна вважати обґрунтованим з тих позицій, що загальноприйнято капітал підприємств розглядати як специфічну форму руху фінансових ресурсів та вартісних їх характеристик.

У фінансово-кредитному словнику зазначається, що фінансові ресурси – це грошові кошти, які знаходяться у розпорядженні держави, підприємств і установ, та використовуються для покриття затрат та формування різних фондів та резервів.

В Економічній енциклопедії “Політична економія”, яку можна віднести до трансформаційного періоду, фінансові ресурси трактуються як складова економічних ресурсів, тобто як кошти грошово-кредитної та бюджетної системи, що використовуються для забезпечення безперервного функціонування і розвитку народного господарства, витрачаються на соціально-культурні заходи, потреби управління й

оборони¹⁴. Тобто, фінансові ресурси розглядалися як сукупність фондів, що знаходяться в розпорядженні держави, підприємств, організацій, які створюються в процесі розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту і національного доходу.

На думку О. Василика, "...фінансові ресурси – це грошові накопичення і доходи, що створюються в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб". Сенчагов В. основний наголос робить на джерелах формування, які є результатом розподільчих відносин, і вважає, що фінансові ресурси народного господарства – це сукупність грошових нагромаджень, амортизаційних відрахувань та інших грошових коштів, які формуються в процесі створення, розподілу, перерозподілу сукупного суспільного продукту¹⁵.

Стосовно визначення "фінансові ресурси підприємств" (тобто на мікрорівні) В. Родіонова робить наголос на цільовому їх призначенні і вважає, що фінансові ресурси підприємства – це грошові доходи і нагромадження, які перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначені для використання фінансових зобов'язань, здійснення витрат розширеного відтворення та економічного стимулювання працюючих.

У І.В. Зятковського головний акцент зроблено на правах власності, він вважає, що "фінансові ресурси підприємства – це грошові фонди цільового призначення, сформовані у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, створеного на підприємстві, якими воно володіє і розпоряджається на правах власності або певного господарського відання і використовує на статутні потреби"¹⁶. Пилипенко О. дає таке визначення: "... фінансові ресурси – це грошові кошти, які залучені в господарський оборот підприємства із різних джерел, сформованих під впливом організаційно-правових форм господарювання, призначених для покриття його власних потреб"¹⁷. Білолипецький В. фінансові ресурси розглядає як частину грошових коштів у формі доходу і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань та здійснення затрат по забезпеченню

¹⁴ Экономическая энциклопедия "Политическая экономия". – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 496 с.

¹⁵ Василик О.Д. Теорія фінансів: [підручник] / О.Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – 336 с.

¹⁶ Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації: дис. на здобут. наук. ступ. доктора екон. наук: Спеціальність: 08.04.01 фінанси, грошовий обіг і кредит / І.В. Зятковський. – Тернопіль, 2006. – 420 с.

¹⁷ Пилипенко О. І. Економічний аналіз фінансової стійкості підприємства / О. І. Пилипенко // Вісник ЖДТУ. Економічні науки.-2003. – № 4 (26). – С.218-227

розширеного відтворення¹⁸. Опарін В. пов'язує фінансові ресурси з коштами, спрямованими в основні засоби та обігові кошти підприємства¹⁹.

Пойда-Носик Н. та С. Грабарчук характеризують фінансові ресурси як сукупність усіх грошових ресурсів, що надішли на підприємство за певний період або на певну дату в процесі реалізації продукції (товарів, робіт, послуг – операційна діяльність), основних і оборотних засобів (інвестиційна діяльність) і видачі зобов'язань (майнових і боргових – фінансова діяльність)²⁰. Романовський М., О. Врублевська і Б. Сабанті фінансові ресурси підприємств розглядають як всі джерела грошових коштів, що акумулюються підприємством для формування необхідних йому активів з метою здійснення всіх видів діяльності як за рахунок власних доходів, накопичень і капіталу, так і за рахунок різного роду надходжень²¹.

Таким чином, в українській економічній думці на сьогодні існує значна кількість визначень фінансових ресурсів на рівні держави та рівні підприємств. Більшість авторів розуміють під фінансовими ресурсами грошові накопичення, доходи і надходження або ж фонди грошових ресурсів. Наукова полеміка виникає навколо того, чи слід у визначенні вказувати на джерела створення ресурсів, їх цільове призначення та ін. В економічній теорії визначення фінансових ресурсів дається, виходячи з фінансового менеджменту, заснованого на дослідженні руху грошових потоків. Автори посібника із фінансового менеджменту визначають фінансові ресурси як сукупність грошових доходів і надходжень, сформованих при створенні підприємства та в процесі його діяльності, а також мобілізованих на фінансовому ринку, призначених для розвитку виробництва, виконання фінансових зобов'язань, фінансування поточних витрат і створення резервів.

Окрема полеміка виникає стосовно понять “грошові кошти” і “фінансові ресурси”. З цього приводу О. Василик висловлюється, що не всі грошові ресурси є фінансовими ресурсами. Поняття “грошові ресурси” значно ширше, але фінансові ресурси виступають завжди у грошовій формі. Грошові ресурси стають фінансовими, коли вони концентруються у відповідні фонди, для яких встановлено відповідний порядок створення й використання.

¹⁸ Белоліпецький В.Г. Финансы фирмы: [курс лекций / под ред. И.П. Мерзлякова] / В.Г. Белоліпецький и др. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 288 с.

¹⁹ Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В.М. Опарін // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 5. – С. 10-11.

²⁰ Пойда-Носик Н.Н. Фінансові ресурси підприємства / Н. Н. Пойда-Носик, С.С. Грабарчук // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 96-103.

²¹ Финансы: [учебник для вузов] / Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. – М.: Перспектива, 2000. – 520 с.

Особливе питання, яке об'єктивно виникає при розгляді сутності фінансових ресурсів, – це доцільність формування фондів цільового призначення (фонд розвитку виробництва, соціального розвитку, матеріального заохочення, амортизаційного фонду тощо). Деякі автори вважають, що оскільки суб'єкти господарювання мають право самостійно і на свій розсуд використовувати грошові кошти, які залишаються в їх розпорядженні після сплати податків до бюджету, немає потреби створювати будь-які фонди. Таку позицію вони пояснюють тим, що в умовах формування ринкових відносин грошові кошти використовуються суб'єктами господарювання по мірі потреби й наявності, тобто заздалегідь грошові кошти не потрібно спрямовувати у відповідні фонди і спеціально їх виключати з кругообігу грошових коштів. Сьогодні підприємства, як правило, залишають кошти у формі нерозподіленого прибутку. Така практика поширена в більшості економічно розвинених країн. Слід також зазначити, що трактування фінансових ресурсів із позиції їх розуміння як фондів не збігається з вимогами вітчизняних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку, де застосовується поняття “резерви” грошових коштів, а не “фонди”.

Наведені визначення категорії “фінансові ресурси” показують, що у тлумаченні їх сутності мають місце суттєві відмінності та неоднозначності. Не існує також єдиного підходу до визначення чіткого складу та класифікації джерел формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання і держави. Так В. Белоліпецький вважає, що джерела фінансових ресурсів поділяються на внутрішні (чистий прибуток, амортизація), зовнішні (внески учасників і засновників) і позикові (кредити банків, позики інших суб'єктів ринку, кошти від операцій з борговими цінними паперами, кредиторська заборгованість). Дещо спрощено характеризує джерела формування фінансових ресурсів В. Колчіна: як прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства, та бюджетні асигнування²². Родіонова В. додатково включає в джерела всі види прибутку, виручку від реалізації майна, стійкі пасиви, внутрішні ресурси, мобілізовані у будівництво. Крім того, сюди включаються кошти, отримані в порядку перерозподілу, а саме страхові відшкодування, дивіденди і проценти, бюджетні субсидії²³. Дещо іншу класифікацію джерел формування фінансових ресурсів наводить Д. Моляков, включаючи до власних джерел валовий дохід і амортизацію²⁴.

²² Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия / Б. Коласс. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 286 с.

²³ Финансы / Под ред. В.М. Родионовой. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 400 с.

²⁴ 207. Моляков Д.С. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства: [учеб. пособие] / Д.С. Моляков. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 200 с.

Автори також по-різному визначають принципи класифікації та групування фінансових ресурсів. Зокрема, Н. Заєць усі джерела фінансових ресурсів об'єднує у дві групи: власні джерела – чистий дохід, амортизація, виручка від реалізації майна, що вибуло, стійки пасиви, внутрішні ресурси, мобілізовані в будівництві; позичкові кошти – кредити банків, кредиторська заборгованість²⁵. Опарін В. підрозділяє усі фінансові ресурси на три групи, що включають 7 підгруп: за кругооборотом (початкові, прирощені), за використанням (матеріальні, в обороті), за правом власності (власні, надані, позикові)²⁶.

Найбільш детальну класифікацію фінансових ресурсів дають С. Мішина і О. Мішин, виділяючи 6 ознак, які впливають з вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності: за джерелами формування (власні та позичкові), за призначенням (для виконання фінансових зобов'язань; розширеного відтворення – поповнення оборотних та необоротних активів; соціальних потреб), за матеріально-речовою структурою (грошові кошти, фінансові ресурси, перетворені у матеріальну форму – вкладення у необоротні та оборотні активи), за кругообігом (початкові та прирощені), за місцем залучення, за ступенем терміновості погашення (термінові, короткострокові, довгострокові, приховані пасиви)²⁷.

Слід звернути особливу увагу на той факт, що перехід України до ринку і пов'язані з ним трансформаційні процеси в економіці призвели до формування нових видів фінансових ресурсів підприємств, які мають як короткостроковий, так і довгостроковий характер залучення. До їх числа можна віднести: податкові пільги та податковий кредит, фінансовий лізинг, перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською, залучені грошові кошти, зокрема кошти від продажу цінних паперів, засновницькі, пайові та інші внески фізичних юридичних осіб, членів трудового колективу. Крім того, утворення різних корпоративних об'єднань дозволяє використовувати як джерела власних фінансових ресурсів субординований борг, корпоративні кредити чи ресурси, що утворюються в результаті розподілу внутрішньо корпоративних фінансових потоків.

У своїй дисертації І.В. Зятковський²⁸ зробив висновок, що узагальнене визначення фінансових ресурсів, окреслене функціями фінансів (розподільчої

²⁵ Теория финансов / Под ред. Н.Е. Заяц. – Минск: Вишэйшая школа, 1997. – 160 с.

²⁶ Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В.М. Опарін // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 5. – С. 10-11.

²⁷ Мішина С.В. Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві / С.В. Мішина, О.Ю. Мішин. – Харків: ХНЕУ, 2006. – 176 с.

²⁸ Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації: дис. на здобут. наук. ступ. доктора екон. наук: Спеціальність: 08.04.01 фінанси, грошовий обіг і кредит / І.В. Зятковський. – Тернопіль, 2006. – 420 с.

та формування резервів) суб'єктів господарювання, ще не дає повної відповіді щодо їх складу та джерел формування. Автор пропонує власні концептуальні підходи щодо включення до складу фінансових ресурсів таких компонентів:

- чистого прибутку, що залишається у розпорядженні суб'єкта господарювання, у тому числі нерозподіленого прибутку минулих періодів, резервів, які формуються за рахунок чистого прибутку, а також резервів стабілізації дивідендів;

- амортизаційних відрахувань, що є відшкодуванням реальних та інтелектуальних інвестицій, оплачені у минулі періоди за рахунок власних фінансових ресурсів.

Якщо врахувати більшість позицій науковців щодо визначення джерел фінансових ресурсів, то можна скласти таку їх структуру, що впливає на стан формування та розміщення сукупного капіталу, його структурні пропорції та вартісні величини:

- власні джерела фінансових ресурсів, сформовані за рахунок коштів власників, акціонерів та галузевого перерозподілу: статутний капітал (кошти засновників у формі звичайних та привілейованих акцій); додатковий капітал (емісійний дохід), додатковий пайовий та акціонерний капітал; кошти, що надходять у порядку перерозподілу; кошти галузевих цільових фондів;

- власні джерела фінансових ресурсів, сформовані у процесі кругообороту матеріальних та фінансових засобів: прибуток, що спрямовується на капіталізацію; амортизаційні відрахування; сума індексації основних засобів; виручка від реалізації майна, яке вибуло; резервні фонди; мобілізовані резерви у будівництві; цільові внески трудового колективу; відстрочена податкова заборгованість;

- позичкові джерела фінансових ресурсів, сформовані на кредитному ринку: довгострокові та короткострокові кредити банків; кредити небанківських фінансових установ; комерційний кредит (кредиторська заборгованість);

- фінансові ресурси, які надаються державою: бюджетні асигнування; субсидії для сфери виробництва; довгострокові позики й кредити держави; кошти державного й місцевих бюджетів, а також позабюджетних фондів, які виділяються на безповоротній основі; податкові пільги; податковий кредит;

- фінансові ресурси, які формуються на фондовому ринку: від реалізації акцій, інших цінних паперів; кредитні інвестиції; дивіденди від цінних паперів; дохід від випуску різних видів облігацій; фінансовий лізинг, страхові компенсації;

- фінансова допомога: гранти зарубіжних інвесторів, іноземні інвестиції.

Узагальнена структура джерел фінансування діяльності підприємства представлена у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Джерела фінансових ресурсів		
ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ		
ВЛАСНІ ДЖЕРЕЛА	сформовані за рахунок власників, акціонерів та галузевого перерозподілу	статутний капітал
		додатковий капітал (емісійний дохід)
		додатковий пайовий і акціонерний капітал
		кошти, що надходять у порядку перерозподілу
		кошти галузевих цільових фондів
сформовані у процесі кругообороту матеріальних та фінансових засобів	сформовані у процесі кругообороту матеріальних та фінансових засобів	прибуток, що спрямовується на капіталізацію
		амортизаційні відрахування
		сума індексації основних засобів
		виручка від реалізації майна, яке вибуло
		резервний капітал
		мобілізовані резерви у будівництві
		цільові внески трудового колективу
		відстрочена податкова заборгованість
ПОЗИЧКОВІ ДЖЕРЕЛА, СФОРМОВАНІ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ	ПОЗИЧКОВІ ДЖЕРЕЛА, СФОРМОВАНІ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ	довгострокові та короткострокові кредити банків
		кредити небанківських фінансових установ
		комерційний кредит (кредиторська заборгованість)
ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ, ЯКІ НАДАЮТЬСЯ ДЕРЖАВОЮ	ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ, ЯКІ НАДАЮТЬСЯ ДЕРЖАВОЮ	бюджетні асигнування
		субсидії для сфери виробництва
		довгострокові позики і кредити держави
		кошти державного і місцевих бюджетів, а також позабюджетних фондів, які виділяються на безповоротній основі
		податкові пільги
		податковий кредит
ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ, ЯКІ ФОРМУЮТЬСЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ	ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ, ЯКІ ФОРМУЮТЬСЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ	від реалізації акцій, інших цінних паперів
		кредитні інвестиції
		дивіденди від цінних паперів
		дохід від випуску різних видів облігацій
		фінансовий лізинг
		страхові компенсації
ФІНАНСОВА ДОПОМОГА	ФІНАНСОВА ДОПОМОГА	гранти зарубіжних інвесторів
		іноземні інвестиції

Джерело: власна розробка автора.

Водночас І.В. Зятковський, виходячи з теоретичного обґрунтування природи фінансових ресурсів, пропонує кваліфікувати позичені кошти разом

із власними і прирівняними до них власними інвестиційними ресурсами²⁹. Учений запропонував до фінансових ресурсів вводити лише ту частину коштів, якими суб'єкти господарювання володіють і розпоряджаються на правах власності, господарського відання, або оперативного управління, тобто кошти, що капіталізуються і забезпечують відтворювальні процеси, та ті, які використовують за іншими напрямками, передбаченими установчими документами.

Вивчення наукової літератури показує, що, як і у випадку з трактуванням сутності фінансових ресурсів, так і при групуванні ресурсів за певними класифікаційними ознаками, зустрічаються різні підходи. Така ситуація, на наш погляд, негативно позначається на можливостях ґрунтового аналізу капіталоутворюючих чинників на макро- та мікрорівні.

Таким чином, з огляду на необхідність досягнення об'єктивних вартісних параметрів різних форм капіталу підприємств, вирівнювання диспропорцій структури капіталу та встановлення оптимальних співвідношень між власним і позичковим капіталом, питання складу фінансових ресурсів та джерел їх формування є досить важливим. Від структури капіталу та вартісних його параметрів залежать процес капіталізації та фінансова незалежність підприємств. Лише капіталізовані фінансові ресурси в змозі кардинально поліпшити майновий стан підприємств та його власників. Це визначає головний вектор економічної політики держави щодо нарощення власного капіталу підприємств і, зокрема, внутрішнього капіталу економічної системи.

Нагальна потреба забезпечення дієвого механізму господарювання вимагає організації ефективної системи господарювання на рівні підприємств. Досягненню соціально-економічного ефекту господарювання повинно сприяти комплексне вирішення визначених проблем:

1) створення на державному рівні економічних можливостей стимулювання інвестування капіталу у виробництво, інструментів захисту інтересів власників (роботодавців), працівників і споживачів продукту, зокрема, через пільгове оподаткування або збільшення обсягів фінансування у високотехнологічне виробництво, аграрну сферу, інноваційну діяльність підприємств тощо;

2) забезпечення на рівні суб'єктів господарювання нерозривного управлінського циклу щодо формування, руху та відтворення капіталу з підпорядкуванням облікової науки на рівні завдань, функцій, методології і

²⁹ Зятковський І.В. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання / І.В. Зятковський // Науковий вісник Чернівецького торг.-екон. ін-ту КНТЕУ. – Вип. IV (Серія “Економічні науки”). – 2005. – Ч. 3. – С. 176-183.

принципів потребам практики управління кругооборотом капіталу на основі формування відповідних вимог до облікової політики підприємства.

Обґрунтовано, що вирішенню першої проблеми повинна сприяти відповідна державна політика, зокрема в частині нарощування економічного потенціалу підприємств АПВ, оскільки, за оцінками Світового банку, Україна здатна виробляти 110-130 млн. т зерна щорічно, що визначає важливу роль країни у вирішенні проблем світової продовольчої безпеки та перетворює сільське господарство на стратегічну галузь.

Визначено необхідність формування державної програми з управління інноваційною політикою в галузі, процесами стимулювання розвитку переробної промисловості та інфраструктури, запровадження компенсації кредитних ставок виробникам, активізація елементів фінансово-кредитної системи для підвищення раціональності використання земельних ресурсів, придатних для ведення високотехнологічного сільського господарства, забезпечення накопичення інтелектуального капіталу та формування соціальної складової кругообороту капіталу. Результати виконання такої програми є основою моніторингу стану галузі та оцінки ефективності використання її потенціалу.

З метою забезпечення вирішення другої проблеми з урахуванням положень економічної теорії підлягають формуванню науково обґрунтовані основи розвитку методологічних і організаційних засад обліку та контролю кругообороту капіталу підприємства.

1.2. Стадії кругообороту капіталу як об'єкти бухгалтерського обліку

Невідповідність методології й досягнень облікової науки потребам управління збереженням майна підприємства не дозволяє збільшувати обсяги інвестицій у виробництво. Виникаюча безконтрольність майна призводить до рейдерських атак на підприємства, знищення або пошкодження майна, втрати засновниками своїх внесків, а працівниками – роботи. Помилки в організації бухгалтерського обліку капіталу за стадіями його кругообороту обумовлені помилковістю ряду наукових суджень. Однак вченими активно досліджується поняття капіталу та його кругообороту в різних аспектах та проявах, хоча недостатньо уваги приділяється питанням організації обліку кругообороту капіталу для досягнення соціального ефекту бізнесу, впливу інформаційних технологій, сучасних комунікацій та інших досягнень прогресу на кругооборот капіталу.

На будь-якій стадії розвитку людства економічна сутність категорії “капітал” та природа його кругообороту залишаються незмінними. Однак

якісні зміни продуктивних сил та удосконалення форм виробничих відносин вносять принципові зміни у процес кругообороту капіталу. Розгортання глобалізації, удосконалення інформаційних технологій, перетворення інформації на важливий фактор виробництва, утвердження нових форм бізнесу є факторами впливу, які вимагають нового бачення кругообороту капіталу та створюють можливості значно розширити його розуміння.

Збір, обробка, генерування інформації та організація її потоків, з одного боку, повинні слугувати цілям, які не зводяться до інформації, а з іншого – базуватися на матеріальному фундаменті у вигляді розвиненої індустрії. Найбільш вдалим видається термін “інформаційно-індустріальна стадія продуктивних сил”, запропонований професором Н.І. Брагіним.

Проблемі перегляду теоретичних основ бухгалтерського обліку в умовах глобалізації та постіндустріального суспільства присвячені дослідження Ф.Ф. Бутинця, М.П. Войнаренка, С.Ф. Голова, М.С. Пушкаря, Я.В. Соколова, В.Ф. Палія та ін.

Базилевич В.Д. і В.В. Ільїн справедливо зазначають: “Перехід від індустріального до духовно-інформаційного суспільства, трансформація моделей економічного розвитку під впливом глобалізації економіки, інтелектуалізація праці, дематеріалізація виробництва та перетворення людського капіталу на домінанту економічного розвитку породжують принципово нові проблеми, які потребують інших концептуальних рішень і переосмислення низки фундаментальних теоретико-методологічних принципів та понять економічної науки”³⁰. Бузгалін А. і А. Колганов відмічають, що глобалізація виникає як безпосередня реакція на попередній розвиток: капітал досягнув гранично можливої концентрації в межах національних границь, тому неминуче прагне реалізувати себе в більш широкому просторовому економічному континуумі, тим самим трансформуючись в глобальний капітал³¹. Інформаційно-індустріальна стадія розвитку продуктивних сил є якісно новим ступенем матеріально-технічної бази суспільства, якій відповідає якісно нова суспільно-економічна система³² та якісно новий господарський механізм.

Перехід до якісно нового ступеня розвитку суспільства та його продуктивних сил яскраво видно на прикладі розвинених країн Заходу. На свій манер здійснюється він також і в Україні, але його гальмують окремі

³⁰ Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: 2008. – 687 с.

³¹ Система бухгалтерського обліку на підприємстві. [пер. с франц. А. Бузгалина, А. Колганова]. – М.: АНОР, 1995. – 392 с.

³² Экономическая теория: [под ред. Ларионова И.К.] – Т. 3. – М.: Издательский Дом “Дашков и Ко”, 2001. – 732 с.

необґрунтовані економічні реформи. Незважаючи на розгортання цього процесу, на сьогоднішній день можна визначити лише окремі риси й тенденції формування інформаційно-індустріального суспільства.

У ракурсі утвердження в людському суспільстві якісно нової суспільно-економічної системи, видається найбільш прийнятною позиція І.К. Ларіонова, конкретизована вченим стосовно особливостей сьогодення: необхідно формувати орієнтовану на розкриття творчих потенцій особистості соціально-економічну систему, яка спирається на безперервність національно-історичних традицій, що проектується на постіндустріальну стадію розвитку, забезпечує в перспективі синтез цивілізації та культури, розвиває інформаційно-екологічну економіку, що поєднує в собі кращі риси як ринково-капіталістичного, так і планово-розподільного господарства навколо стержня національно-державних інтересів країни³³.

З позиції господарського механізму, вочевидь, також повинна позначатися специфіка тієї чи іншої країни. Загальні основи та закономірності господарського механізму на стадії екогуманізму³⁴ також мають місце і вимагають ретельного вивчення. У числі загальних основ принципово важливе значення мають якісно нові гроші, інформаційні за своєю природою та електронні за своїми носіями, а також корпоративний механізм господарювання наукомісткої орієнтації³⁵.

У ракурсі інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил можна виділити ті елементи, тенденції розвитку та закономірності, які мають принципове значення для з'ясування особливостей протікання кругообороту капіталу:

1. У споживчій вартості готової продукції істотно зростає значення її інформаційної складової.

2. У процесі виготовлення продукції провідну роль відіграють науково-технічні та організаційно-управлінські розробки, в той час як власне процес матеріального виробництва перетворюється в уречевлення інтелектуально-інформаційної діяльності.

3. Реальні цінності, як і раніше, створюються працею в сфері матеріального виробництва.

³³ Экономическая теория: [под ред. Ларионова И.К.] – Т. 3.– М.: Издательский Дом “Дашков и Ко”, 2001. – 732 с.

³⁴ Экологическая философия. Биоэтика. Экогуманизм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turboreferat.ru/ethics/jekologicheskaya-filosofiya-biojetika-jekogumanizm/28044-136503-page2.html>

³⁵ Мотылев В. Учет синергетического эффекта при построении системы налогообложения / В. Мотылев // Предпринимательство. – 1990. – № 2. – С. 146-156.

4. Наука, освіта та управління не тільки стають сферами продуктивної діяльності, а й перетворюються на провідний чинник розвитку продуктивних сил.

5. Поява якісно нових зразків техніки і технологій призводить до стрімкого посилення та прискорення морального зносу основного капіталу, особливо машин і устаткування. Відповідно, закономірною стає прискорена заміна машин і устаткування.

6. На противагу тенденції прискореної заміни машин і устаткування, визріває тенденція збільшення термінів служби будівель і споруд за рахунок:

а) використання більш досконалих технологій і техніки при їх спорудженні;

б) застосування більш досконалих будівельних матеріалів та напівфабрикатів;

в) конструкцій та архітектури будівель і споруд, які дозволяють неодноразово монтувати в них різноманітні машини і обладнання.

7. Поширюється розробка і впровадження гнучких технологій, що дозволяють оперативно змінювати номенклатуру продукції, що випускається.

8. У сфері реального виробництва знижується на порядок чисельність працівників за рахунок застосування інформаційних технологій та автоматизації виробництва, відповідно в структурі цінності (вартості) продукції знижується частка живої праці й зростає частка праці уречевленої.

9. У міру зростання продуктивності суспільної праці і всезростаючого, але не остаточного, витіснення живої праці з реального сектора економіки, все більша частина населення переміщається в сферу послуг, особливо побутового та туристично-розважального характеру. При цьому повинні формуватися механізми державного регулювання, які б забезпечували перерозподіл цінностей, що створюються в реальному секторі економіки, в сферу послуг і на користь зайнятих у ній працівників.

10. Інформаційно-інтелектуальна складова стає все більш важливою частиною собівартості й ціни продукції.

11. Зростає, часто на порядок, рівень оплати праці найбільш кваліфікованих працівників у сфері інформаційно-управлінської праці.

12. Користування окремими видами інтелектуально-інформаційних потоків та послуг, які необхідні для швидкого і сталого розвитку всього суспільства та його продуктивних сил повинно бути загальнодоступним, а тому й безкоштовним.

13. Продукт інтелектуально-інформаційної діяльності має суспільну цінність, у тому числі й ціну у випадку його продажу, на рівні найвищої якості й останніх досягнень.

14. Головною цінністю в суспільстві та, відповідно, переважаючою частиною суспільного багатства стає інформація, що розуміється в найширшому сенсі слова, починаючи від відкриттів, винаходів, науково-технічних і технологічних розробок та закінчуючи масивами найрізноманітнішої інформації.

15. Поява більш досконалого інтелектуального продукту знецінює цінність (вартість) передуючого йому за призначенням інтелектуально-інформаційного продукту, якою б великою ця цінність (вартість) не була напередодні свого знецінення.

16. Наука, освіта та впровадження інтегруються в єдиний комплекс.

17. З розвитком науково-технічного прогресу, зростанням номенклатури виробленої продукції, товарів і послуг, появою все нових відкриттів та винаходів, знаходженням нових способів використання природних ресурсів і створенням принципово нових матеріалів, ускладненням господарських зв'язків стрімко зростають альтернативні можливості комбінування факторів виробництва. Відповідно, зростає значення і роль праці з організації та управління таким комбінуванням.

18. Праця чи продукт праці в гуманітарній сфері, в культурі та мистецтві, будучи різновидом інтелектуально-інформаційної праці та її продукції, відіграє всезростаючу роль в тому сенсі, що створює фундамент розвитку у всіх галузях життєдіяльності суспільства, в тому числі й у виробничо-господарській сфері діяльності.

19. Безмірно зростає значення екологічного чинника у господарській діяльності, причому не тільки щодо природи, але й до людини. Новітні технології повинні одночасно забезпечувати збереження і відродження природи, відповідати здоровому способу життя та прояву творчого потенціалу людини.

20. Новітні технології, що відповідають інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил, дозволяють одночасно на порядок підвищити рівень продуктивності суспільної праці, і не тільки зберігати природну сферу проживання людини, а й відроджувати та облагороджувати її.

21. Новітня техніка і технологія охоплюють не тільки машини й устаткування, а й створення принципово нових матеріалів, у зв'язку з чим науково-технічний прогрес втілюється не тільки в частині основних засобів, а й оборотних.

22. Зростання продуктивності праці на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил дозволяє:

а) забезпечити повний матеріальний комфорт кожному жителю планети, а також оптимальний набір продуктів харчування із забезпеченням доступу кожній людині до накопиченого масиву фундаментальної інформації;

б) створити умови для процвітаючого життя всьому людству без руйнування місця існування людини;

в) створити такі робочі місця та їх структуру, які дозволять в кожній людині проявити свій творчий потенціал, що, в свою чергу, за принципом зворотного зв'язку, на декілька порядків підвищить продуктивну силу суспільної праці.

23. Розвиток біології та хімії дозволяє здійснити різкий стрибок у різних галузях економіки, зокрема у сільському господарстві, що допоможе вирішити проблеми продовольчого забезпечення постійно зростаючого за чисельністю населення планети.

24. Попри значну кількість переваг, розвиток НТП потребує також значних вкладень у безпеку, особливо екологічну, так як з появою нових видів техніки та технологій виникають і нові виклики та загрози людству.

Все це зумовлює появу нових об'єктів бухгалтерського обліку і контролю. Виходячи з названих вище процесів в перетворенні матеріально-технічної бази суспільства, розглянемо вплив цих процесів на кругооборот капіталу в умовах становлення інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил. У процесі повного циклу одного обороту капітал проходить такі стадії:

1) на першій стадії капітал у грошовій формі (Кг) авансується в конкретні фактори виробництва – засоби праці, предмети праці – перетворюючись тим самим у продуктивну форму;

2) на другій стадії продуктивний капітал (Кпр) в процесі виготовлення продукції поступово перетворюється в товарну форму, яка включає форму вироблених послуг;

3) на третій стадії товарний капітал (Кт) у міру реалізації вироблених товарів і послуг перетворюється в грошовий капітал.

$$Г - М, Зв, Рс - В \dots Т - Г' \quad (1.1)$$

На третій стадії кругообороту капіталу (Т – Г') найбільш чітко проявляється надлишок вартості над авансованою на початку кругообороту капіталу вартістю (Г – М, Зв, Рс), що знаходить вираз у створенні вартості додаткового продукту (додаткової вартості). Цей процес формально виражається у вигляді:

$$Т' = Т + m, \text{ і } Г' = Г + z \quad (1.2)$$

де Т, Т' – товарна продукція до і після обороту;

Г і Г' – грошові кошти, авансовані у виробництво та отримані у результаті виробництва;

m і z – додана вартість у вигляді продукції і грошових коштів;

Zв – засоби виробництва;

Pc – робоча сила;

M – матеріали.

Становлення інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил впливає кардинально на економічну природу і структуру додаткового продукту та його вартість. Визначимо характер і механізм такого впливу.

Видається, що цей механізм не здатний адекватно пояснити виникнення додаткового продукту і прибутку на основі розробки і застосування новітніх технологій.

У Західній Європі вже багато років практикується такий підбір висівних сортів зерна, що дає максимальний вихід хліба. В основі комбінування висівного зерна той факт, що на один і той же різновид хлібобулочного виробу виходить різна вага продукту, залежно від того, який вид зерна обраний при посівах. В результаті, через забезпечення ефективного підбору сортів зерна суспільство отримує додаткову кількість хлібобулочних виробів без будь-яких витрат у процесі їх виробництва. Очевидна наявність додаткового продукту, який ніяк не може бути віднесений до додаткової вартості, утвореної відповідно до теорії К. Маркса.

В основі додаткового продукту в даному випадку лежить комбінаційний економічний ефект, який часто називають синергічним або синергетичним економічним ефектом³⁶.

Термін “синергічний” або “синергетичний” ефект (від слова “синергетика”), прийшов в економіку з кібернетики. Видається більш вдалим вживати термін «комбінаційний економічний ефект», хоча і проти названого вище терміну немає принципівих заперечень.

Комбінаційний економічний ефект (КЕФ) – це надлишок цінності (вартості) готової продукції над механічною сумою всіх чинників виробництва, спожитих при виготовленні цієї продукції, хоча при оцінці цих факторів до уваги береться не вартість (цінність) робочої сили, а цінність (вартість) затраченої праці³⁷.

Очевидно, що КЕФ виникає лише при ефективному комбінуванні факторів виробництва в процесі виробництва продукції. При неефективному комбінуванні має місце феномен антиефективного виробництва, коли цінність (вартість) готової продукції менша, ніж механічна сума всіх факторів виробництва, спожитих при її виробництві, включаючи вартість (цінність) витрат праці. В основі додаткового продукту залежно від

³⁶ Ларионов И.К. Финансово-промышленные группы: [под ред. И.К. Ларионова] / И.К. Ларионов, Т.Р. Тимербулатов – М.: МУПК, 2000. – 183 с.

³⁷ Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – К.: Політвидав України, 1963. – 847 с.

характеру найму робочої сили та ефективності комбінування факторів виробництва можуть лежати наведені нижче елементи:

1) тільки додаткова вартість (у тому розумінні, в якому її розкрив К. Маркс в “Капіталі”); 2) тільки комбінаційний економічний ефект; 3) частково додана вартість, частково комбінаційний економічний ефект, причому залежно від конкретної економічної ситуації при домінуванні того чи іншого. Різниця в джерелах виникнення додаткового продукту представлена на рис. 1.1.

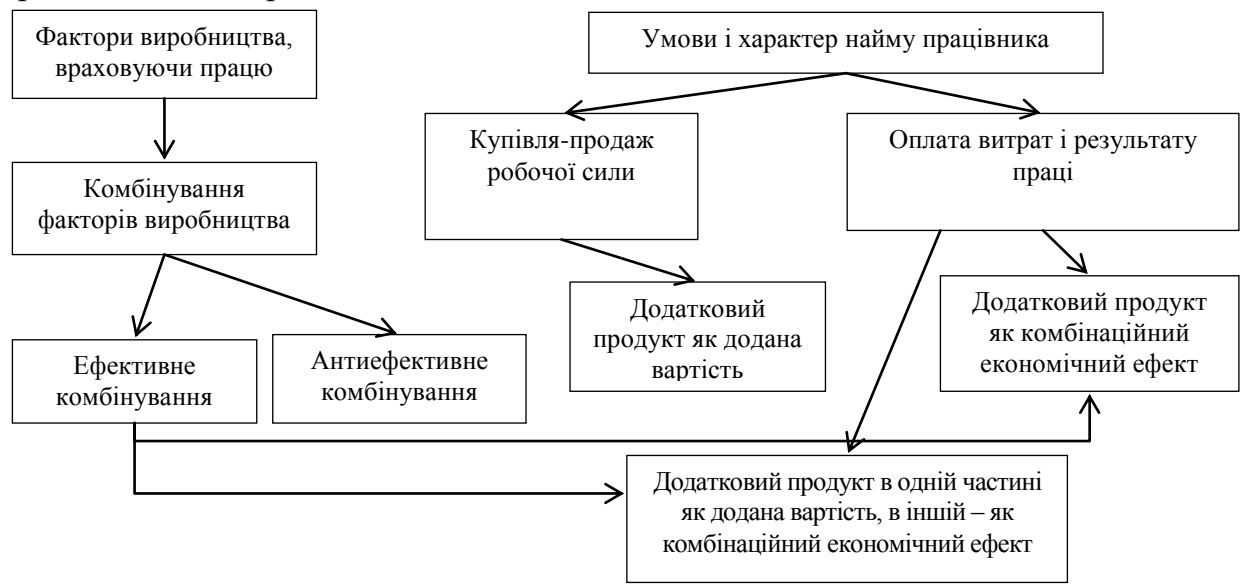

Рис. 1.1. Утворення додаткового продукту в процесі виробничої діяльності

Джерело: власна розробка автора.

При аналізі наведеної схеми слід мати на увазі, що результат праці нерівнозначний комбінаційному економічному ефекту, який виникає саме в результаті комбінування всіх факторів виробництва, в тому числі й праці. Власне праця як один з факторів виробництва, нехай і провідний, має, крім того, свою власну результативність або продуктивність, властиву саме цьому фактору виробництва. Можливості комбінування факторів виробництва, а тим більше можливості їх все більш ефективного комбінування, на порядок зростають на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил.

Зі становленням в суспільстві інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил відбувається підйом всього суспільного організму по ступенях соціальної зрілості, чому відповідає: а) посилення позицій працюючих на ринку праці; б) зростання ступеня соціальної захищеності людини. Обидва ці моменти породжують тенденцію до витіснення купівлі-продажу робочої сили в процесі її найму оплатою праці за його витратами і результатами. Відповідно, в складі вартості доданого продукту скорочується частка доданої вартості при зростанні величини

вартості доданого продукту за рахунок зростання в ньому тієї його частини, яка є результатом комбінаційного економічного ефекту. Таким чином, елементи формули кругообороту (1.3) отримують конкретизацію:

$$\begin{aligned} T' &= T + m(DB \Rightarrow 0; KE\Phi \Rightarrow \infty); \\ \Gamma' &= \Gamma + z(DB \Rightarrow 0; KE\Phi \Rightarrow \infty), \end{aligned} \quad (1.3)$$

де DB – додана вартість;

$KE\Phi$ – комбінаційний економічний ефект.

Комбінаційний економічний ефект виникає в результаті діяльності висококваліфікованої праці, що реалізує свій творчий потенціал, насамперед у двох сферах – в науці та управлінні. Продукцією цих сфер є інформація і комбінування організації та управління, що розуміються в найширшому сенсі слова. Як зазначалося, в суспільстві необхідне поєднання безоплатності-загальнодоступності та адресної платності при споживанні специфічної продукції видів праці в науці та управлінні, яким, поряд з працею в сфері освіти, а також культури і мистецтва, належить вирішальна роль на інформаційно-індустріальній стадії розвитку. Якщо в індустріальну епоху центральною проблемою кругообороту капіталу є діалектика перервності та безперервності стадій і фаз руху капіталу, то в інформаційно-індустріальну епоху на цю діалектику накладається діалектика платності і безоплатності надання результатів праці в сферах науки, комбінуванні організації та управління. При цьому формула кругообороту капіталу конкретизується наступним чином (рис. 1.2).

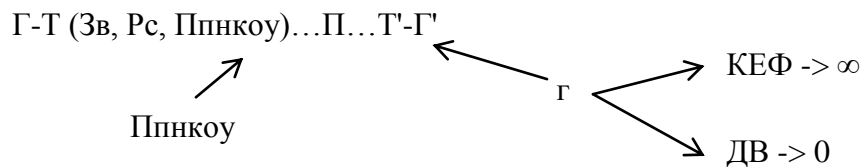

Рис. 1.2. Кругооборот капіталу в умовах інформатизації

Примітки: Ппнкоу – продукт праці в науці та комбінування організації та управління.

Джерело: власна розробка автора.

При зростанні частки та абсолютної величини $KE\Phi$ в складі вартості доданого продукту з відповідним зростанням його величини одночасно посилюється монополізм щодо невеликої частини особливо висококваліфікованих кадрів, які володіють творчим потенціалом, що виражається, крім іншого, в монополно високій оплаті їх праці. Однак, така оплата, як правило, з надлишком компенсується вартістю комбінаційного економічного ефекту, створюваного їх працею.

Науково-технічний прогрес, швидкість і масштаби якого значно зростають на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил, створює нижченаведені елементи матеріально-технічного прогресу: по-перше, забезпечується не тільки механізація, а й автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт; по-друге, забезпечується сприятливий режим зберігання товарно-матеріальних цінностей і, відповідно, високий рівень безпеки; по-третє, все більш технічно досконалішими, надійними і при цьому економічними стають транспортні засоби; по-четверте, кількісно розростається і якісно вдосконалюється мережа доріг, а також їх інфраструктура, як і інфраструктура повітряного та водного транспорту; по-п'яте, рух засобів виробництва та оптових партій предметів споживання всіляко і всебічно інформатизуються на базі поліпшення комп'ютерної техніки і вдосконалення комп'ютерних програм.

Названі вище елементи науково-технічного прогресу в сфері товарообороту здійснюють нижченаведений вплив на кругооборот капіталу:

1. Виробничі запаси та готову продукцію стає все більш вигідним концентрувати не на складах підприємств-споживачів або підприємств-виробників, а на великих, технічно високооснащених базах і складах, що дозволяє: а) забезпечувати високу мобільність запасів; б) застосовувати найбільш ефективні технології навантаження-розвантаження, зберігання і транспортування вантажів; в) економити в масштабі суспільства на витратах зі зберігання, транспортування, навантаження-розвантаження засобів виробництва і готової продукції, відповідно виплачуючи частину цієї економії у вигляді прибутку великим базам і складам, а іншу частину зекономлених коштів відносити на зниження витрат обороту підприємства.

2. Кожне підприємство опиняється в оточенні мережі спеціалізованих баз і складів, які постачають йому необхідні засоби виробництва, а також мережі інших баз і складів, які приймають його продукцію для постачання підприємствам-споживачам в роздрібну торгівельну мережу або на експорт. Таким чином, практично навколо кожного підприємства створюється мезоекономічна мережа, в яку поряд з промисловими і сільськогосподарськими підприємствами органічно вмонтовані спеціалізовані бази та склади і транспортні підприємства разом з відповідною інфраструктурою.

3. Значно прискорюється кругооборот капіталу підприємства, вмонтованого в охарактеризовану вище мезоекономічну мережу. При цьому прискорюється не тільки кругооборот і оборот грошового капіталу, а й реальний рух товарів.

За рахунок кращої організації виробничих поставок інтенсифікується процес виробництва, в результаті чого збільшується його обсяг на тих самих

виробничих потужностях і при тому ж самому контингенті працівників. Розвиток методів маркетингу на базі комп'ютерного моніторингу попиту і перебігу продажів у поєднанні з розвитком гнучких технологій дозволяє виробляти переважно потрібну споживачеві продукцію з її адресною доставкою покупцеві. На цій основі разом з удосконаленням процесу товароруку на базі науково-технічного прогресу розвиваються нижченаведені тенденції: 1. Скорочується відносна величина виробничих запасів і готової продукції у всьому суспільстві за відношенням до обсягів виробництва, причому не тільки на складах підприємств виробників і споживачів продукції, а й на складах і базах, які обслуговують багато підприємств. 2. Значно прискорюється міжгалузевий (мезоекономічний) кругообіг капіталу, а отже, прискорюється рух коштів по всіх стадіях кругообігів у кожного окремо взятого суб'єкта господарювання. 3. Істотно скорочується час впровадження у виробництво новітніх технологій та науково-технічних розробок.

Комп'ютерна революція, крім її різноманітного позитивного впливу на економіку, породила два величезних негативних наслідки. По-перше, колосальний економічний ефект комп'ютеризації пов'язаний з тим, що в кожному новому поколінні комп'ютерної техніки на порядок знижувалися витрати і одночасно на порядок збільшувалася результативність, що в істотній мірі використано в якості товарного забезпечення спекулятивно-посередницьких угод, які почали наростати у геометричній прогресії. Якщо до початку третього тисячоліття обсяг виробництва в світі (сумарний ВВП) склав близько 49 трлн. доларів США, то спекулятивно-посередницькі операції в формі купівлі-продажу різного роду цінних паперів досягають щороку приблизно в 10 разів більшої суми – близько 500 трлн. доларів³⁸. По-друге, комп'ютерна техніка в значній мірі почала використовуватися в якості матеріально-технічної бази спекулятивно-посередницьких угод, їх інтернаціоналізації, що різко збільшило обсяг спекулятивно-посередницького капіталу. Збільшення як абсолютне, так і відносне спекулятивно-посередницького капіталу вкрай негативно позначається на розвитку реального сектора економіки тим, що: 1) відвертає капітал від виробничого інвестування, скорочуючи обсяг реальних інвестицій; 2) скорочує місткість масового платоспроможного ринку, що також скорочує обсяг виробництва відносно можливостей, якими володіє суспільство. У даному випадку спостерігається своєрідне поєднання негативних тенденцій розвитку людського суспільства.

³⁸ Мировая экономика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=world&table=gpecia>

По-перше, в збільшених масштабах відтворюється дух грошової наживи як самоцілі, що характерно для одного з крайніх полюсів індустріальної стадії розвитку – капіталізму, але ніяк не для інформаційно-індустріального суспільства. Відповідно, інформатизація економіки стала підпорядковуватися грошам, замість того, щоб гроші обслуговували інформатизацію економіки.

По-друге, інформація та її потоки в значній мірі замкнулися самі на собі, стали перетворюватися на самоціль (паралельно з перетворенням в комп'ютеризований придатак до наживи грошей за допомогою спекуляцій), замість того, щоб спиратися на фундамент індустрії (не випадково виник образ майбутнього у вигляді комп'ютеризованого села в умовах деіндустріалізації суспільства), а зверху орієнтувати інформацію та інформатизацію на вищі змістоутворюючі цінності, розкриття індивідуально-неповторного творчого потенціалу людини і проникнення в глибинні таємниці світобудови, при гуманізації та облагороджуванні середовища проживання людини і відродження природи на планеті.

Україна в результаті реформ останніх двох десятиліть входить в русло світового прогресу. У постіндустріальну стадію пріоритетними галузями розвитку стають наука, інновації, освіта та технології. Однак, ці галузі в Україні розвиваються низькими темпами, що свідчить про те, що наша країна тільки наближається до постіндустріальної епохи. Такі висновки ґрунтуються на аналізі наведених нижче (табл. 1.2-1.4).

Таблиця 1.2

Фінансування наукових та науково-технічних робіт за секторами діяльності

Сектори діяльності	2000		2005		2009		2013	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього	2046339,0	100	5160399,8	100	7822209,8	100	11161064,4	100
державний сектор	740980,3	36,2	1556935,1	30,2	3025558,4	38,7	4305444,3	38,6
підприємницький сектор	1202417,1	58,8	3359716,8	65,1	4284503,7	54,8	6167562,5	55,3
сектор вищої освіти	102836,4	5,0	243747,9	4,7	511935,4	6,5	688057,6	6,1
приватний неприбутковий сектор	105,2	0,0	–	0,0	212,3	0,0	-	0,0

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України³⁹.

Аналізуючи дані табл. 1.2, встановлено, що за останні 10 років фінансування наукових розробок зросло більш, ніж у чотири рази, при цьому у структурі фінансування головне місце займає підприємницький сектор.

Наведена табл. 1.3 містить дані про співвідношення середньомісячної номінальної нарахованої заробітної плати працівників освіти, науки,

³⁹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник. – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2014. – 314 с.

державного управління, будівництва, а також фінансово-кредитних установ із середнім по Україні рівнем. Рівень зарплати в науці та освіті має бути значно вище середнього, оскільки саме від цих сфер в першу чергу і головним чином залежать прогрес людського суспільства і розвиток продуктивних сил. Так, в 2014 році рівень зарплати в сфері освіти склав 84,3 % від середнього по Україні. Зарплата у сфері фінансів, промисловості виявилася в 1,5-2 рази вище, ніж в освіті й науці. Це спричиняє відтік кваліфікованих, високоосвічених працівників з науки й освіти у сфери бізнесу, що не сприяє розвитку першої.

Таблиця 1.3

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у I півріччі 2014 р.

Галузі економіки	Середня заробітна плата	
	грн.	у % до середнього рівня по країні
В середньому в країні	3368	100,0
Освіта і наука	2707	84,3
Фінансова діяльність	6825	205,5
Державне управління	3609	122,7
Промисловість	3880	115,2
Будівництво	2689	78,3

Джерело: побудовано на основі даних джерела⁴⁰.

Чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками, за останні 20 років знизилася більше, ніж в 3 рази. Збереження такої тенденції може негативно позначитися на подальшому розвитку науки й освіти в Україні (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Чисельність працівників наукових організацій (тис. осіб)

Роки	Працівники основної діяльності	у т. ч. фахівці, зайняті науковою та науково-технічною роботою			Допоміжний персонал	Працівники, зайняті науковою та науково-технічною роботою за сумісництвом
		всього	у тому числі			
			доктори наук	кандидати наук		
1991	449,8	295,0	3,4	27,8	103,1	36,1
1995	293,1	179,8	4,1	22,9	62,8	41,7
2000	188,0	120,8	4,1	17,9	35,6	53,9
2005	170,6	105,5	4,2	17,0	32,0	68,5
2010	141,1	89,6	4,5	17,0	26,0	69,4
2013	123,2	77,9	4,5	15,9	22,6	57,1

Джерело: побудовано на основі даних джерела⁴¹.

⁴⁰ Ринок праці у I півріччі 2014 р. / Доповідь Державної служби статистики України 17.10.2014р. № 279/0/09.1-29вн-14

⁴¹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні [Статистичний збірник] – К.: 2014. – 314 с.

Таким чином, в ході ринкових реформ двох останніх десятиліть Україна будувала до цього на свій манер і не без успіху, хоча і з серйозними недоліками, інформаційно-індустріальне суспільство. Нині вже з'явилися результати цих реформ і Україна входить в русло загальнолюдського прогресу. Однак залишається невирішеною низка проблем, зокрема необхідність технічного і технологічного переоснащення підприємств, приділення більшої уваги розвитку науки і освіти. Це, в свою чергу, прискорить кругооборот капіталу, підвищить його ефективність, що дозволить підвищити прибутковість підприємств, повніше задовольняти соціальні потреби. Подальший розвиток продуктивних сил та його вплив на кругооборот капіталу є об'єктом подальших досліджень. У сучасній науковій літературі не досліджується взаємодія кругообороту оборотних і основних засобів. Так, у сільському господарстві України найпоширеніші і найприбутковіші культури – це кукурудза, соя, соняшник і озима пшениця. Середній період їх вегетації становить 100-120 днів. На момент посіву господарство повинно мати посівний матеріал, добрива і підготовлений ґрунт. Це ще щонайменш 10-20 днів до посіву. Період збирання врожаю також займає певний час, ті ж самі 10-20 днів після досягання. Зібраний врожай необхідно перевезти на елеватор, оформити його реалізацію, а також має минути період погашення дебіторської заборгованості. На практиці ще займає не менше 10 днів. Отже, найкоротший операційний цикл складає 120-150 днів.

У промисловості, а особливо в торгівлі, чим швидший оборот, тим краще. Але не в рослинництві, оскільки воно має свою специфіку:

- посів і вегетація культури відбувається один раз на сезон, отже, відбувається один кругооборот за рік;
- засоби виробництва навесні дорожчі на 5-10 %, а у разі їх придбання під урожай виникають додаткові витрати на виплату відсоткових ставок у розмірі 15- 25 % їх вартості. Також на деякі товари може бути дефіцит (наприклад, на насіння кукурудзи);
- ціни на зерно є найнижчими під час збирання, найвищі – січень, лютий, травень, червень. Різниця складає близько 20 %.

Отже, максимально вигідний операційний цикл виглядатиме наступним чином: придбання засобів виробництва – восени, навесні – сівба, восени – збір врожаю, взимку – реалізація. Тобто тривалість максимально рентабельного циклу складатиме більше 400 днів. Тому логічним є висновок, що оптимальний операційний цикл у рослинництві складає 1 рік: півроку капітал має працювати у сфері виробництва, півроку – у сфері обігу. На жаль, брак капіталів (власного і позикового) і амбіції з розширення земельних

банків призводять до негативних наслідків. Розглянемо приклад умовного фермерського господарства, основні фінансові показники якого наведено в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Приклад розрахунку обороту капіталу у рослинництві

Показники	№ 1		№ 2	
	1 липня	1 січня	1 липня	1 січня
Основні активи, тис. грн. (% до балансу)	1500 (45)	1200 (30)	1500 (45)	1200 (45)
Оборотні активи, тис. грн. (% до балансу), з них: грошові кошти	1800 (55) 0	2800 (70) 300	1800 (55) 0	1500 (55) 100
незавершене виробництво товари (засоби виробництва та зерно)	1800 0	500 2000	1800 0	500 900
Власний капітал	3000	4000	2000	2700
Поточні зобов'язання	300	0	1300	0
Виручка		4000		3800
Амортизація		300		300
Всі витрати без амортизації		2700		2800
Прибуток		1000		700
Активи, всього	3300	4000	3300	2700
Коефіцієнт власного капіталу = власний капітал / активи	91	100	60	100
Коефіцієнт оборотності власного капіталу = продаж/сер. величина власного капіталу	$4000/(3000+4000)/2 = 1,15$		$3800/(2000+2700)/2 = 1,61$	
Оборотність активів = продаж/середня вартість активів	$4000/(3300+4000)/2 = 1,1$		$3800/(3300+2700)/2 = 1,27$	
Оборотність запасів=собівартість реалізованої продукції/середня вартість запасів	$3000/(1800+2500)/2 = 1,4$		$3100/(1800+1400)/2 = 1,93$	
Середня тривалість одного обороту запасів = 365 / коефіцієнт оборотності запасів, днів	$365/1,4=260$		$365/1,93=190$	
Операційний цикл = тривалість обороту запасів + період інкасації дебіторської заборгованості, днів	$260+10=270$		$190+10=200$	
Оборотність оборотних акт.=продаж/сер. вартість оборотних акт.	$4000/(1800+2800)/2 = 1,74$		$3800/(1800+1500)/2 = 2,3$	
Оборотність основних засобів (за витратами) = амортизація / вартість основних засобів	$300/1500=0,2$		$300/1500=0,2$	
Оборотність основних засобів (за доходами) = продаж / середня вартість основних засобів	$4000/(1500+1200)/2 = 2,96$		$3800/(1500+1200)/2 = 2,81$	
Прибутковість капіталу	$1000/3000=0,33$		$700/2000=0,35$	
Прибутковість продажу	$1000/4000=0,25$		$700/3800=0,18$	
Прибутковість 1 га, тис. грн.	$1000/600=1,67$		$700/600=1,17$	

Джерело: власна розробка автора.

З наведеного прикладу зроблено наступні висновки. У рослинництві більша частка капіталу перебуває в оборотних активах, ніж в основних засобах. Протягом року проходить лише один виробничий (операційний) цикл. Кон'юнктура ринку засобів виробництва і ринку зерна вимагає якомога тривалішого перебування капіталу у сфері обігу, тобто якомога тривалішого операційного циклу.

Протягом одного операційного циклу оборотний капітал може зробити до 2 оборотів, причиною чого є витрати на збирання, оренду землі, адміністративні та інші, а також короткострокова заборгованість, що покриваються із надходжень від реалізації врожаю поточного року.

Оборотність оборотних активів майже в 10 разів більша за оборотність основних засобів, тобто за 5 років відпрацювання техніки і повного нарахування амортизації, оборотний капітал встигає обернутися до 10 разів.

Залучення кредитів підвищує оборотність і прибутковість власного капіталу, але знижує прибутковість продажів (тобто рентабельність виробництва). Максимальна прибутковість і рентабельність у рослинництві досягається при достатній капіталізації підприємства в розрахунку на 1 га ріллі (1 тис. грн. на 1 га).

Аграрний сектор України має значний потенціал економічного розвитку. Для його реалізації потрібно оптимізувати кругооборот капіталу підприємств. Для цього слід об'єднати зусилля держави, суспільства, підприємницьких структур і провести цілий ряд заходів, першочерговими з яких будуть врегулювання правового поля, достатнє фінансування підприємств АПВ, впровадження інноваційних методів ведення господарства, капіталізація земель, розвиток інфраструктури, широке впровадження біржових та фінансово-кредитних механізмів, структурізація ринку сільськогосподарської продукції. Виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції та вихід з нею на світовий ринок дозволить Україні зайняти гідне місце в міжнародному поділі праці, сприятиме підвищенню благополуччя українського народу.

Проведені дослідження дозволили сформувані науково обґрунтовані основи розвитку теоретичних і методологічних засад бухгалтерського обліку й контролю як інформаційної основи управління кругооборотом підприємств (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Обліково-контрольне забезпечення реалізації соціально-економічного ефекту господарювання

Джерело: власна розробка автора.

Представлені розробки спрямовані на забезпечення реалізації стратегії розвитку підприємства та країни в цілому за рахунок досягнення соціально-економічного ефекту господарювання на основі інтеграції в управлінський процес функцій бухгалтерського обліку та контролю, створення бухгалтерських моделей кругообороту капіталу за його стадіями.

Інтеграція досягнень економічних наук є основою розробки інформаційних моделей формування, руху та відтворення капіталу підприємств із застосуванням економетричного аналізу залежності обсягу виробництва від основних складових виробничого процесу (праці та капіталу) для зменшення ступеня ризику економічної діяльності.

Вивчення проблемних питань розвитку підприємств АПВ забезпечило виявлення залежності зростання обсягів виробництва протягом 2000-2012 рр. за рахунок реструктуризації підприємств (відмова від нерентабельних галузей, скорочення адміністративного персоналу, використання висококваліфікованої праці), однак з низьким рівнем обсягів інвестованого капіталу в зростання обсягів виробництва.

У ході дослідження встановлено, що в умовах кризи перед підприємствами стоять досить складні проблеми, зокрема забезпечення необхідною інформацією власників щодо безперервності діяльності та фінансового стану підприємства, працівників – щодо справедливості оплати праці, мотивації, гарантування збереження роботи.

Водночас виявлено, що облікова наука не володіє повнотою знань про кругообіг капіталу, не визначає моделей складних процесів кругообігу з урахуванням бухгалтерських принципів і не робить висновків з цих моделей з урахуванням складних умов, в яких доводиться функціонувати підприємствам. Фундаментальні дослідження проводяться у відриві від практики, реальну картину стану обліку кругообігу капіталу мають лише судові експерти з обліку.

Як наслідок, недосконалість методології бухгалтерського обліку формування, руху і відтворення капіталу, а також проблеми в здійсненні контролю операцій з капіталом призводять до відсутності належного ефекту механізму господарювання підприємств. Не забезпечується захист інтересів власників, управлінського персоналу та працівників підприємства на основі достовірної й повної інформації про перебіг і результати господарських процесів і здійснення оцінки соціально-економічного ефекту господарювання. Зниження повноти та достовірності облікової інформації у зв'язку з її цінністю для забезпечення комплексності управлінського циклу процесами господарювання та соціального захисту забезпечили обґрунтування концептуальних положень організації обліково-контрольного забезпечення управління кругообігом капіталу.

На формування інформаційної бази для ефективного управління капіталом вагомий вплив чинить організаційна структура управління, зокрема облікового персоналу, удосконалення якої з розробкою бухгалтерських моделей кругообігу капіталу за його стадіями є основою забезпечення комплексного управління за рахунок поєднання персоналу різної спеціалізації в підрозділах управління господарськими процесами. Спрямованість бухгалтерського обліку на інформаційне забезпечення управління кругообігом капіталу, зокрема, в частині оновлення асортименту продукції, удосконалення (розробки) нової технології, передбачає виділення об'єктів обліку, що охоплюють кругообіг капіталу, та залучення облікових працівників до функціонування центрів управління процесами господарювання за рахунок відповідної децентралізації структури бухгалтерської служби, інтеграції облікових функцій з аналізом, контролем та плануванням.

1.3. Трансформація видів і форм капіталу в умовах розвитку ринкових відносин

Капітал характеризується за багатьма ознаками, зокрема він трактується як економічний ресурс, що є сукупністю усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, які в процесі свого руху приносять дохід. Капітал також розглядається як накопичений шляхом заощадження запас економічних благ у формі грошових засобів та капітальних товарів, що залучається його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс та фактор виробництва з метою отримання доходу⁴².

У працях ряду вчених капітал трактується як: 1) сукупні ресурси, що використовуються у підприємстві: сума накопичених матеріальних благ, результати минулої (попередньої) і засіб для подальшої виробничої та комерційної діяльності; 2) початкова сума коштів, призначених для підприємницької діяльності; 3) чиста вартість; 4) вартість – носій додаткової вартості; 5) гроші, велика сума грошей⁴³.

У реальному житті капітал як вартість чи цінність, що приносить дохід функціонує у формі продуктивного капіталу (у сфері матеріального виробництва). У свою чергу, продуктивний капітал може набувати форми грошового капіталу (капітал як передумова виробництва), виробничого капіталу (капітал як засіб праці), товарного капіталу (капітал як виробничі блага для реалізації на ринку). Торговельний капітал діє у сфері обміну (обігу) товарів, позичковий капітал – у сфері кредитних відносин. Продуктивний капітал у своєму русі приносить дохід у формі прибутку, торговельний – у формі торговельного прибутку, позичковий – у формі процента.

Таким чином, із наведених категорій капіталу можна зробити висновок, що в економічній теорії сформувалися різні підходи до трактування сутності капіталу. У спеціальному посібнику групою авторів узагальнені різні підходи, де предметно представлена глибина та різноваріантність економічної категорії “капітал”⁴⁴.

Проф. І.А. Бланк пропонує розглядати основні характеристики, що визначають особливості застосування категорії “капітал”, виходячи безпосередньо із практичної площини. Такий підхід, на його думку, виключає всі абстрактні поняття, що визначають характеристики капіталу як форми суспільно-економічних відносин. Виходячи із зазначеного,

⁴² Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 512 с.

⁴³ Політичний і фінансово-економічний словник / [авт.-уклад. Сліпушко О.]. – К.: Криниця, 1999. – 386 с.

⁴⁴ Економічна теорія: [навч.-метод. посібник] / Л. Білецька, О. Білецький, І. Земляков та ін.]. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2002. – 220 с.

учений виділив 10 ознак капіталу⁴². З огляду на важливість проведеної автором класифікації та доцільність застосування певних підходів при здійсненні детального аналізу пропорцій та вартісних характеристик капіталу, вважаємо за доцільне прокоментувати основні характеристики капіталу, сформульовані І.А. Бланком.

Капітал виступає як об'єкт економічного управління. Головна предметна сутність капіталу пов'язана з економічною сферою його дії, економічними відносинами та економічною діяльністю. Сутність капіталу та особливості його функціонування на макро- та мікрорівнях характеризуються термінами “вартість”, “економічний ресурс”, “економічний фактор”, “економічна цінність”, “економічне благо”, “товар особливого роду”, “багатство”.

Капітал є накопиченою цінністю. З цих позицій він розглядається у формі запасів, що утворилися в усіх секторах економіки. На підприємствах капітал як накопичена цінність виступає у формі основних засобів, нематеріальних активів, оборотних активів, ринкових цінних паперів тощо.

Капітал є виробничим ресурсом, тобто фактором виробництва. У такому трактуванні капітал посідає одне з центральних місць у процесі організації розширеного відтворення. Капітал поряд з іншими виробничими ресурсами кардинально впливає на результати виробництва та процес нагромадження.

Капітал є інвестиційним ресурсом. Він здійснює рух у процесі інвестування, реінвестування, дезінвестування. Для суб'єкта господарювання використання капіталу як реального інвестиційного ресурсу створює основу для чистого капіталоутворення.

Капітал є об'єктом власності та розпорядження. Як економічний об'єкт підприємницької діяльності капітал є носієм прав власності і розпорядження.

Капітал є носієм фактора ліквідності, що визначає його здатність бути реалізованим за реальною ринковою вартістю. Така характеристика забезпечує можливість переливу капіталу між секторами економіки та безпосередньо між підприємствами.

Капітал є носієм фактора ризику. Кожна операція, пов'язана з рухом капіталу, має бути чітко прорахована з позицій дотримання безпеки та забезпечення гармонізації інтересів суспільства, держави і власників. Як правило, поняття ризик і дохідність тісно між собою пов'язані, оскільки ступінь ризику використання капіталу залежить від очікуваної дохідності.

Капітал виступає як об'єкт надання тимчасових переваг. На стадії накопичення капіталу постає питання вибору між поточним споживанням доходу та його збереженням для наступного використання. Характеристика капіталу як об'єкта надання тимчасових переваг має важливе значення в процесі визначення оптимальних пропорцій між обсягами споживання, заощадження і нагромадження. Капітал є об'єктом купівлі-продажу. З розвитком ринкових відносин формується особливий ринок – ринок капіталу, який характеризується попитом, пропозицією, вартістю, а також особливими відносинами купівлі-продажу капіталу. Попит на капітал дає можливість визначити загальні потреби його придбання як інвестиційного ресурсу і фактора виробництва. При задоволенні попиту на капітал важливу роль відіграє монетарна політика та стан розвитку фондового ринку (Додаток А, дод. А.1-А.2). Капітал є джерелом доходу. Здатність приносити дохід є ключовою характеристикою капіталу. Однак капітал приносить дохід як економічний ресурс, якщо використовується в суспільному виробництві. Як джерело доходів капітал є одним із найважливіших засобів формування майбутнього благополуччя власників та суспільства в цілому. Багатоаспектність категорії “капітал” виявляється у різноманітних конкретних формах його існування. Економічною теорією виділяються такі функціональні ознаки категорії “капітал”, які можна покласти в основу аналізу практичної діяльності суб'єктів економіки (рис. 1.4).

Зустрічаються й інші підходи до класифікаційних ознак та форм функціонування капіталу. Так, В. Радаєв виділяє такі його форми: економічний, фізичний, культурний, людський, соціальний, адміністративний, політичний, символічний. В економічний капітал дослідник включає: грошовий (фінансові засоби); виробничий (засоби виробництва); товарний (готові продукти) капітал⁴⁵.

Функціонуючий капітал у процесі свого використання знаходиться в постійному русі як в рамках діяльності окремих суб'єктів господарювання, так і в економічній системі країни в цілому. Цей рух капіталу в економічному процесі супроводжується постійною видозміною його форм. Процес постійного руху капіталу характеризується в економічній теорії терміном “оборот капіталу”. По мірі збільшення масштабів суспільного виробництва та ускладнення міжгалузевих зв'язків зростає значення кругообороту капіталу в якості динамічної форми організації та оптимізації цих зв'язків. У сучасних умовах у характері кругообороту капіталу відбуваються суттєві зміни і

⁴⁵ Капитализация земли [Електронний ресурс]. / В. Радаев. – Режим доступу: <http://www.regioninvest.net/information/poleznoe/item211/>

виникають нові особливості руху, які вимагають теоретичного осмислення та врахування в господарській практиці.

Рис. 1.4. Класифікація капіталу підприємств

Джерело: систематизовано та побудовано автором.

Вченими активно досліджується поняття капіталу та його кругообороту в різних аспектах та проявах, однак на сьогодні недостатньо уваги приділяється питанням впливу функціональної форми капіталу на характер його кругообороту.

Дослідженню обороту капіталу в процесі його використання присвячені праці багатьох економістів різних шкіл. Найбільший внесок у розвиток теорії цього питання внесли А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, О. Бьом-Баверк, Дж. Кейнс, Дж. Хікс, К. Віксель. Ці дослідження дозволили виявити основні характеристики економічної сутності категорії «оборот капіталу», які продовжують отримувати певний розвиток на сучасному етапі. Класично під «оборотом капіталу» розуміється процес безперервного його руху в економічній системі, що супроводжується послідовним перетворенням однієї його форми в іншу. Оскільки двома основними сторонами капіталу, безвідносно до будь-якої конкретної форми, є речовий зміст і суспільна форма, то рух капіталу здійснюється у процесі кругообороту кожної з них. З точки зору суспільної форми, кругооборот капіталу – це процес функціонування і розвитку капіталістичних відносин в системі економічної власності у кожній зі сфер суспільного відтворення на основі збільшення та вдосконалення об'єктів цієї власності, передусім привласнення результатів експлуатації досконалішої робочої сили. Кожен вид капіталу (індивідуальний, акціонерний, монополістичний, державний, інтернаціональний та ін.) починає свій рух у сфері обігу у формі грошового капіталу та авансується, насамперед, на купівлю засобів виробництва і робочої сили. Фундамент теорії кругообороту й обороту капіталу створений К. Марксом у II томі «Капіталу»⁴⁶. На нашу думку, схема кругообороту, запропонована К. Марксом, має ряд безперечних переваг, зокрема: 1) кругооборот капіталу є сутнісною характеристикою функціонування і відтворення будь-якого підприємства; 2) схема кругообороту забезпечує багатогранний політико-економічний підхід, що дозволяє деталізувати й аналізувати в статиці та динаміці господарські проблеми підприємства; 3) кругооборот відображає функціонування підприємства як єдність матеріальних, нематеріальних, вартісних потоків і руху робочої сили через витрати грошового капіталу, інвестованого на придбання факторів виробництва.

Слід погодитися з А. Лугініним, що класична модель кругообороту й обороту капіталу має важливе значення не тільки для економічної науки та

⁴⁶ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – Т. 2. – Кн. II. – М.: Издательство политической литературы, 1978. – 619 с.

господарської практики, але є універсальним методом пізнання об'єктивної реальності, в тому числі економічної, будучи моделлю динамічного циклу виробництва, що лежить в основі всієї економіки, всіх процесів і форм її прояву⁴⁷. Як економічна категорія, яка широко використовується в сучасній господарській практиці, кругооборот капіталу в сучасних умовах характеризується наступними особливостями:

1) кругооборот капіталу є найважливішою умовою та формою його функціонування в економічній системі, що забезпечує постійне генерування доходу або самозростання його вартості. В Економічній енциклопедії кругооборот капіталу визначають як рух капіталу у процесі виробництва та обігу, в ході якого він проходить весь цикл, тобто здійснює повний оборот⁴⁸;

2) оборот капіталу визначається як циклічний рух, швидкість якого вимірюється часом проходження одного повного циклу. Під кругооборотом капіталу в більшості літературних джерел розуміється процес повного завершення обороту окремих його форм, в результаті чого авансований капітал в процесі свого економічного використання повертається до своєї вихідної форми. Отже, поняття обороту та кругообороту капіталу близькі за своїм змістом і означають циклічний рух капіталу, однак термін “оборот” визначає рух капіталу взагалі в межах одного чи багатьох циклів, тоді як поняття “кругооборот” акцентує увагу на завершеному циклі обороту капіталу, трактуючи його як цілісну систему;

4) з урахуванням викладеного поняття обороту капіталу в процесі його використання можна розглядати як сукупність постійно повторюваних актів його обороту (обороту його форм або як постійну зміну окремих циклів його обороту);

5) у складі кожного повного циклу кругообороту капіталу виділяються окремі його стадії. Стадія кругообороту характеризує період перебування капіталу в одній з конкретних його форм до початку його трансформації в іншу функціональну форму;

6) капітал, що використовується у виробничому процесі (як фактор виробництва), протягом свого кругообороту функціонує в трьох основних формах – грошовій, виробничій і товарній;

7) особливістю сучасного кругообороту капіталу є здебільшого його планомірний характер. Планомірність кругообороту індивідуального

⁴⁷ Лугинин А.В. Кругооборот и оборот капитала предприятия в условиях реформирования российской экономики: дис. к.э.н.: 08.00.01 – экономическая теория // А.В. Лугинин. – Москва: 2001. – 213 с

⁴⁸ Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://ukrslov.com/Ekonomichna_entsyklopediya/page/krugoobig_kapitalu.4255/

капіталу, представленого мільйонами дрібних і середніх капіталістичних підприємств, є нижчою⁴⁹. Це значною мірою диктується діями великих монополістичних (у тому числі олігополістичних) об'єднань, потребами виконання державних контрактів.

Залежно від характеру виробничого капіталу його кругооборот має деякі особливості. Послідовно проходячи перераховані три стадії і, відповідно, змінюючи форми свого існування, капітал, що використовується у виробничому процесі, функціонує безпосередньо як в сфері обігу, так і в сфері виробництва (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Характер функціонування виробничого капіталу в сфері обігу і виробництва в процесі кругообороту

Джерело: побудовано автором.

Таким чином, перетворення грошового капіталу у виробничий здійснюється на першій стадії його обороту в сфері обігу – на ринках факторів виробництва. Перетворення виробничого капіталу у товарний на наступній стадії його обороту здійснюється безпосередньо у сфері виробництва товарів і послуг, тобто безпосередньо у виробничому процесі окремих суб'єктів господарювання. І, нарешті, перетворення товарного капіталу в грошовий, тобто його повернення в первісну форму, яким завершується акт повного кругообороту, знову відбувається в сфері обігу – на різних сегментах споживчого ринку або ринку факторів виробництва.

Деякі особливості обороту виробничого капіталу, які не змінюють його принципової схеми, мають місце в окремих галузях економіки (сферах і видах діяльності). У процесі обороту різні види виробничого капіталу характеризуються різною інтенсивністю руху. Разом з тим, слід зазначити, що поділ капіталу, який використовується у виробничому процесі, на

⁴⁹ Економічна енциклопедія: у 3-х т. – Т. 3 / (редкол.: С.В. Мочерний (голова) та ін.) – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 952 с.

основний і оборотний визначається не лише особливостями обороту кожної з його складових частин, але й способом перенесення їх вартості на вироблений продукт (товари, послуги) у процесі трансформації з виробничої форми в товарну.

Основний виробничий капітал у процесі повного циклу кругообороту проходить три стадії (рис. 1.6).

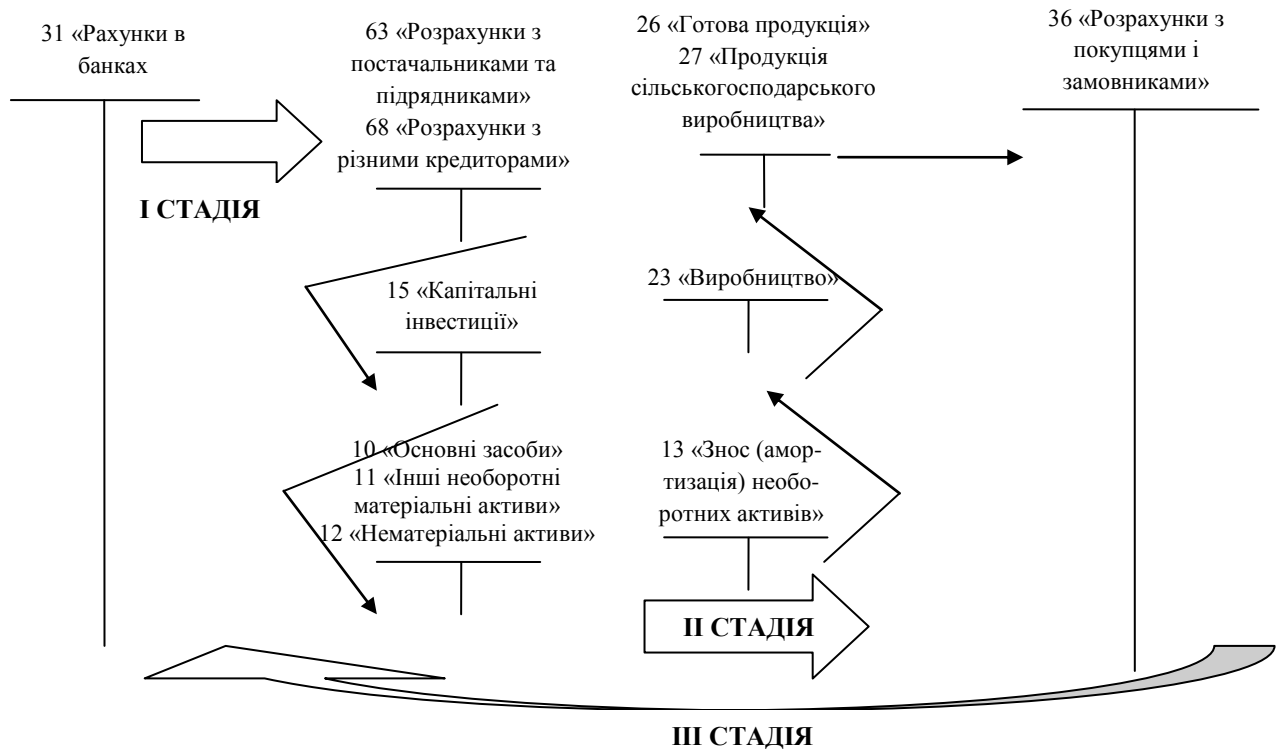

Рис. 1.6. Стадії кругообороту основного виробничого капіталу
Джерело: власна розробка автора.

На першій стадії основний виробничий капітал у грошовій формі, який відображається на рахунку 31 «Рахунки в банках», авансується в засоби праці, набуваючи форми виробничого основного капіталу.

На другій стадії основний капітал у виробничій формі поступово переносить свою вартість частинами в міру свого зносу через рахунок 13 «Знос (амортизація) необоротних активів» на вироблену продукцію (товари, послуги), трансформуючись у певну частину товарного капіталу.

На третій стадії в процесі продажу продукції частина вартості основного капіталу в товарній формі перетворюється в основний капітал у грошовій формі, що складається з амортизаційних відрахувань, акумульованих на позабалансовому рахунку 09 «Амортизаційні відрахування».

Оборотний виробничий капітал у процесі повного циклу кругообороту проходить три основні стадії (рис. 1.7).

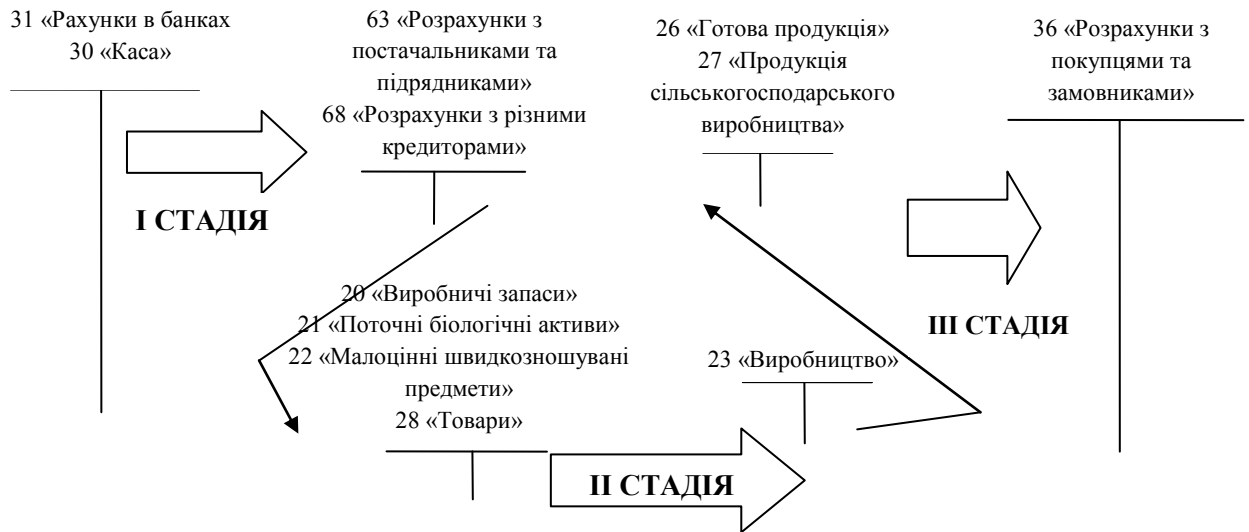

Рис. 1.7. Стадії кругообороту оборотного виробничого капіталу

Джерело: власна розробка автора.

На першій стадії оборотний виробничий капітал у грошовій формі з рахунку 31 “Рахунки в банках” авансується в предмети праці (сировина, матеріали, напівфабрикати тощо), приймаючи при цьому форму виробничого оборотного капіталу.

На другій стадії оборотний капітал у виробничій формі повністю переносить свою вартість на вироблену продукцію (товари, послуги), трансформуючись у переважну частину товарного капіталу. Цей процес здійснюється протягом кожного виробничого циклу. Його обліковують шляхом відображення витрат матеріальних ресурсів, оплати праці тощо на рахунках виробничих витрат.

На третій стадії в процесі продажу продукції частина вартості оборотного капіталу в товарній формі до моменту надходження коштів від покупців перетворюється в оборотний капітал у фінансовій формі, який складається з дебіторської заборгованості за відвантажену продукцію (виконані роботи, надані послуги).

Таким чином, оборотний виробничий капітал у процесі повного циклу свого кругообороту послідовно авансується у виробничі, товарні, фінансові та грошові оборотні активи.

Капітал, який використовується в інвестиційному процесі як реалізований інвестиційний ресурс протягом свого кругообороту функціонує в різних формах, що визначаються характером об’єктів його інвестування. За цією ознакою поділяють внески капіталу в об’єкти реального інвестування і об’єкти фінансового інвестування.

Кругооборот капіталу, вкладеного в об’єкти реального інвестування або реальні інвестиційні проекти, здійснюється в тих же формах, тобто

проходить ті ж стадії, що і виробничий капітал. Це пов'язано з тим, що об'єкти реального інвестування капіталу пов'язані зі здійсненням виробничої діяльності окремих суб'єктів господарювання.

Кругооборот капіталу, вкладеного в об'єкти фінансового інвестування (відповідні фінансові інструменти), складається з двох основних стадій, які охоплюють відповідні бухгалтерські рахунки та порядок формування інформації на них (рис. 1.8).

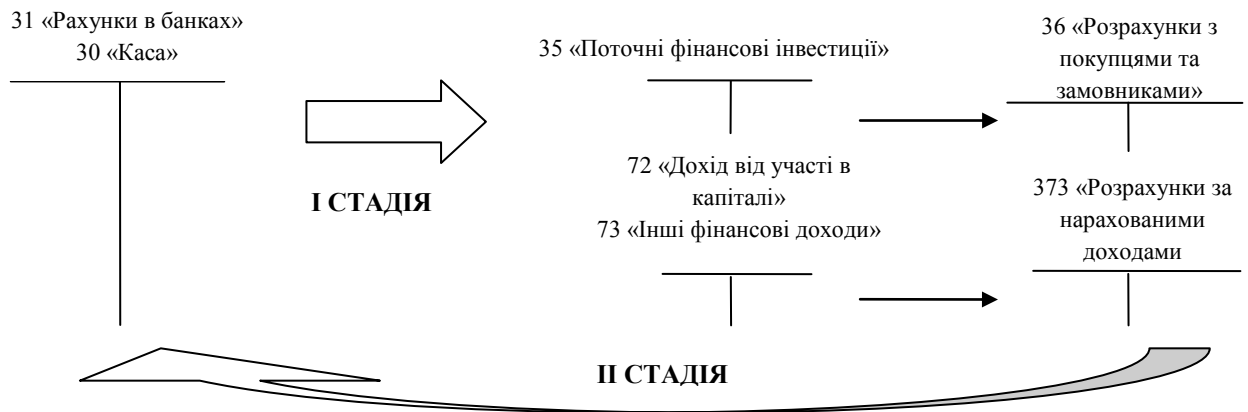

Рис. 1.8. Стадії кругообороту інвестиційного капіталу

Джерело: власна розробка автора.

На першій стадії капітал, що використовується в інвестиційному процесі в грошовій формі, в процесі придбання відповідних фінансових активів (фінансових інструментів інвестування) трансформується у фінансову форму і функціонує у вигляді портфеля фінансових інвестицій, сформованого з метою отримання доходу.

На другій стадії в міру надходження інвестиційного доходу у формі дивідендів, відсотків тощо, доходу від продажу окремих фінансових інструментів інвестування капітал, що використовується в процесі фінансового інвестування, з фінансової знову трансформується в грошову форму.

Повний цикл одного обороту капіталу характеризується, з одного боку, його тривалістю в часі, а з іншого, – зміною сумарного розміру капіталу в процесі кожного кругообороту. Ці характеристики притаманні капіталу, який використовується як у виробничому, так і в інвестиційному процесі. Обидві ці характеристики з різних сторін відображають ефективність обороту капіталу конкретного суб'єкта господарювання.

Тривалість одного обороту капіталу характеризує період часу, протягом якого здійснюється повний цикл його кругообороту. На тривалість обороту капіталу впливають такі основні фактори: співвідношення використовуваного основного й оборотного капіталу;

співвідношення активної (машин і обладнання) та пасивної (будівель і споруд) частин виробничих основних засобів; структура оборотного капіталу; використовувані методи та норми амортизації основних засобів і нематеріальних активів; середня тривалість виробничого (операційного) циклу; співвідношення обсягів реального та фінансового інвестування; стадія кон'юнктури товарного ринку, що визначає інтенсивність продажу продукції.

Зміна сумарної вартості капіталу протягом одного повного обороту характеризується терміном “вартісний цикл капіталу” (“value cycle of capital”). Рух вартісного циклу капіталу конкретного суб'єкта господарювання здійснюється по спіралі (рис. 1.9).

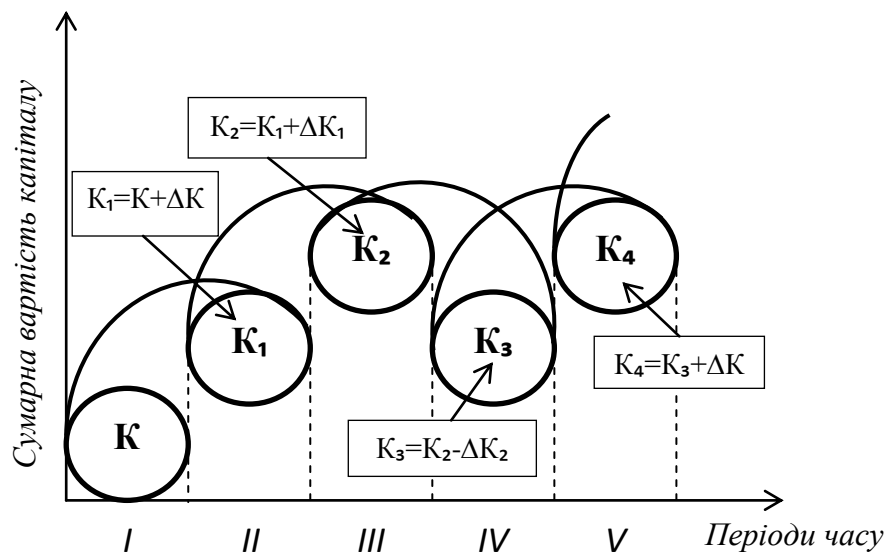

Рис. 1.9. Характер руху вартості циклу капіталу конкретного суб'єкта господарювання по спіралі

Джерело: на основі праць І.А. Бланка⁵⁰

Таким чином, капітал у процесі кожного свого кругообороту (вартісного циклу) може нарощувати свою сумарну вартість в окремі періоди (на рис. 1.11 – періоди II, III і V) в результаті рентабельного його використання або частково втрачати її (на рис. 1.11 – період IV) в результаті збиткової господарської діяльності. Іншими словами, вартісний цикл капіталу в процесі його обороту може розвиватися з висхідною або низхідною тенденцією. Рух вартісного циклу капіталу є важливим індикатором темпів розвитку конкретного суб'єкта господарювання, динаміки його ринкової вартості і конкурентної позиції.

Бухгалтерський облік і контроль капіталу на кожній з 5-ти стадій є вкрай необхідними для ефективного управління його кругооборотом.

⁵⁰ Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 512 с.

Показники обороту капіталу, що визначаються на основі даних бухгалтерського обліку, мають широку сферу використання в практиці економічної діяльності окремих суб'єктів господарювання. Ці показники слугують орієнтиром у процесі: встановлення капіталомісткості нового бізнесу при обґрунтуванні інвестиційного проекту; визначення ринкової вартості підприємства та обґрунтування управлінських рішень щодо її підвищення; розробки амортизаційної політики конкретного суб'єкта господарювання; проведення відповідної дивідендної політики (політики розподілу отриманого прибутку); прийняття управлінських рішень у частині емісії акцій або облігацій; нормування оборотних активів і обґрунтування політики їх фінансування.

Капітал у процесі свого кругообороту проходить три послідовних стадії та перебуває у трьох формах: грошовій, виробничій, товарній. Однак характер функціонування капіталу у різних сферах економіки накладає особливості на його кругообіг. Зокрема, в процесі кругообороту оборотного капіталу може з'являтися стадія дебіторської заборгованості, у процесі обороту інвестиційного капіталу має місце стадія функціонування інвестиційного портфелю. Бухгалтерський облік процесу кругообороту різних видів капіталу дозволяє сформувати інформацію, необхідну для управління та формування аналітичних показників обороту капіталу. Важлива роль показників обороту капіталу в забезпеченні ефективності господарської діяльності визначає необхідність їх включення в систему основних цільових нормативів стратегічного розвитку підприємства.

Підсумовуючи вищенаведене, можна відзначити, що у науковій літературі економічного спрямування немає єдиного підходу до трактування сутності поняття "капітал". При чому багатоваріантність видів, типів та форм капіталу, що наводяться вченими, ще більш ускладнює теоретичне розуміння його сутності. У ході дослідження капіталу вчені вдавалися до його характеристики через пошук спільних та відмінних рис його застосування у різних економічних процесах. Як результат, встановлено, що капітал – одна з категорій, яку чи не найширше трактує економічна теорія. У бухгалтерському обліку, не зважаючи на різноманітність форм та видів капіталу, не всі з них є його об'єктами, які відображаються в бухгалтерському балансі й засвідчують права власності на активи підприємства.

У процесі обороту різні види виробничого капіталу характеризуються різною інтенсивністю руху. Так, одна частина виробничого капіталу у формі засобів праці може функціонувати протягом тривалого періоду; інша його частина використовується в процесі виробництва продукту одноразово.

Капітал, який використовується в інвестиційному процесі як реалізований інвестиційний ресурс, протягом свого кругообороту функціонує в різних формах, що визначаються характером об'єктів його інвестування. За цією ознакою поділяють внески капіталу в об'єкти реального інвестування і в об'єкти фінансового інвестування.

Наявність дискусійних положень в частині виокремлення складових бухгалтерського балансу та в частині відображення капіталу за різними класифікаційними ознаками, що ускладнює її раціональну організацію, визначили необхідність розробки удосконаленої класифікації капіталу для цілей бухгалтерського обліку (табл. 1.6), що дозволяє підвищити ефективність реалізації його функцій з метою ефективного управління підприємством в цілому.

Таблиця 1.6

Класифікація капіталу для цілей бухгалтерського обліку

<i>Ознаки</i>	<i>Види капіталу</i>	<i>Об'єкти бухгалтерського обліку</i>
За об'єктами вкладень	Об'єкти реального інвестування	Предмети та засоби праці
	Об'єкти фінансового інвестування	Фінансові інструменти
За організаційно-правовою формою підприємств	Статутний	За видами, залежно від організаційно-правової форми підприємства
	Пайовий	
	Акціонерний	
За етапом процесу господарювання	Початковий	У балансі на початок періоду
	Кінцевий	У балансі на кінець періоду
За терміном мобілізації отриманих активів	Безстроковий	Власний капітал
	Довгостроковий	Довгострокові зобов'язання
	Короткостроковий	Короткострокові зобов'язання
За фактом державної реєстрації	Зареєстрований	Власний капітал: статутний та інші види
	Незареєстрований	
За фактом оплати	Оплачений	Статутний капітал в пасиві
	Неоплачений	
За участю в господарських процесах	Діючий	Пасив, окрім неоплаченого та вилученого капіталу
	Вилучений	Вилучений капітал
За способом формування	Внесений засновниками	Статутний капітал, інший додатковий капітал
	Резервний	Резервний капітал, забезпечення майбутніх виплат і платежів
	Реінвестований	Прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу
	Безоплатно отриманий	Безоплатні надходження від інших суб'єктів
	Цільове фінансування	Державне цільове фінансування, дотації, субвенції, субсидії, асигнування
	Зміни вартості активів	Результати переоцінки

Джерело: власна розробка автора.

Представлена класифікація капіталу за джерелами його формування дозволила обґрунтувати, що складові кругообороту є об'єктами бухгалтерського обліку, а капітал – основою формування бухгалтерської рівності (актив дорівнює пасиву), що дозволяє представити капітал у його вартісно-речовій формі та за джерелами утворення, визначаючи теоретичні й

методологічні засади формування інформації про кругообірот капіталу для підвищення соціально-економічної ефективності господарювання.

Відповідно до ст. 80 Господарського кодексу України до господарських товариств відносяться акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства. Порядок формування початкового капіталу залежно від виду господарського товариства має деякі особливості. Відповідно до цього розрізняють акціонерний, статутний, пайовий та складений капітали.

Статутним капіталом вважається сума початкових внесків засновників у розмірі, визначеному в статуті підприємства при його створенні. Статут є установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю та акціонерного товариства. При чому, якщо товариство з обмеженою відповідальністю та товариство з додатковою відповідальністю мають статутний капітал, поділений на частки їх учасників, а відрізняються обсягом покладеної на учасників відповідальності, то в акціонерному товаристві статутний капітал поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, тому капітал такого підприємства прийнято називати акціонерним.

Пайовий капітал формується із суми пайових внесків членів союзів або інших підприємств і, відповідно, зазначається у засновницьких документах.

Складений капітал відображає сукупність частин учасників повного та довірчого товариства, внесених для забезпечення його господарської діяльності у грошовому вираженні відповідно до установчих документів.

Таким чином, можна прослідкувати, що йдеться про капітал підприємства, який має свій порядок утворення або інші особливості, але в бухгалтерському обліку відобразатиметься один з вищевказаних видів, оскільки це залежить від організаційно-правової форми підприємства та виду господарського товариства. Тому, підтримуємо зміни, які відбулися в балансі на законодавчому рівні на початку 2013 р. щодо відображення зареєстрованого капіталу, замість статутного та пайового. Можна говорити про те, що разом із розвитком економічних відносин, появою різних організаційно-правових форм підприємств з'являлися відповідні види капіталу.

За етапом процесу господарювання капітал можна класифікувати на початковий та кінцевий. Серед більшості авторів початковий капітал або стартовий трактується як капітал, необхідний для початку підприємницької діяльності, тоді як кінцевий – капітал на кінець періоду. Тому в бухгалтерському обліку, враховуючи принцип періодичності, пропонується розглядати початковий капітал як капітал на початок звітної періоду, а

кінцевий – на кінець відповідного звітнього періоду. Таким чином, капітал на початок періоду і на кінець відобразатиметься у балансі (звіті про фінансовий стан) у колонках “На початок періоду” та “На кінець періоду”, що дає змогу отримати інформацію про зміни, які відбулися в капіталі підприємства, шляхом їх порівняння та аналізу.

За терміном мобілізації отриманих активів капітал можна класифікувати наступним чином: безстроковий, довгостроковий та короткостроковий. У бухгалтерському обліку, враховуючи принцип автономності та безперервності, до безстрокового капіталу можна віднести капітал, внесений засновниками підприємства, який на сьогодні в обліку відображається як власний капітал. Довгостроковий та короткостроковий капітали прийнято на законодавчому рівні відрізняти за терміном повернення отриманих від зовнішніх суб’єктів активів – до одного року та більше.

За фактом державної реєстрації капітал можна класифікувати на зареєстрований, що вказаний в установчих документах (в обліку відображається окремим рядком в балансі), та незареєстрований, тобто інший власний капітал.

За фактом оплати капітал можна класифікувати як оплачений та неоплачений. Відповідно до чинного законодавства при створенні підприємства здійснювати внески, зазначені в установчих документах, засновники можуть протягом одного року з дня державної реєстрації цього підприємства. Тому в бухгалтерському обліку частина капіталу, внесена засновниками, буде оплаченим капіталом, а інша частина капіталу, яку засновники зобов’язуються внести до кінця одного року з дня державної реєстрації, – неоплаченим.

Під час здійснення господарської діяльності в бухгалтерському обліку може відобразитися частина капіталу підприємства, яка не приймає участі у господарських процесах. Таким капіталом може бути неоплачений та вилучений. Тому за участю в господарських процесах капітал можна класифікувати на діючий та вилучений.

За способом формування капітал можна класифікувати як внесений засновниками, зарезервований, реінвестований, безоплатно отриманий, цільове фінансування та зміни вартості (вплив ринку).

Наведена класифікація дає змогу одночасно розглянути капітал у його вартісно-речовій формі та за джерелами його утворення. Разом з цим, враховувати різні класифікаційні ознаки капіталу, які прямо або опосередковано впливають на бухгалтерський облік капіталу підприємства та його кругооборот.

Розроблені в ході дослідження засади організації обліково-контрольного забезпечення управління кругооборотом капіталу сприяють формуванню системної моделі кругообороту як основного об'єкта бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю.

Сформована класифікація капіталу за джерелами його формування є основою розуміння складових капіталу кругообороту як об'єктів бухгалтерського обліку, а капіталу – основи формування бухгалтерської рівності (актив дорівнює пасиву). Такі висновки дозволяють представити капітал у його вартісно-речовій формі та за джерелами утворення, визначаючи теоретичні й методологічні засади формування інформації про кругооборот капіталу для підвищення соціально-економічної ефективності господарювання.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-облікових основ кругообороту капіталу з урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку продуктивних сил та виробничих відносин дозволило зробити такі висновки:

1. На будь-якій стадії розвитку людства економічна сутність категорії «капітал» та природа його кругообороту залишаються незмінними. Однак якісні зміни продуктивних сил та удосконалення форм виробничих відносин вносять принципові зміни у процес кругообороту капіталу. Розгортання глобалізації, удосконалення інформаційних технологій, перетворення інформації на важливий фактор виробництва, утвердження нових форм бізнесу є факторами впливу, які вимагають нового бачення кругообороту капіталу та дають можливість значно розширити його розуміння. З огляду на необхідність досягнення об'єктивних вартісних параметрів різних форм капіталу підприємств, вирівнювання диспропорцій структури капіталу та встановлення оптимальних співвідношень між власним і позичковим капіталом, питання складу фінансових ресурсів та джерел їх формування є дуже важливим.

Визначено, що однією з домінант функціонування та розвитку економічної системи є капітал, представлений відповідним майном як конфліктуєчою цінністю, та відносини, що опосередковують кругооборот капіталу, визначаючи порядок розподілу, перерозподілу та споживання матеріальних благ. Для України з урахуванням тенденцій зростання обсягів високотехнологічного виробництва на світовому рівні необхідною є реальна оцінка тенденцій розвитку національної економіки та ресурсного потенціалу країни. Відсутність належного інформаційного забезпечення управління

формуванням, рухом і відтворенням капіталу не дозволяє управлінському процесу бути цілісним, що призводить до виникнення проблем у забезпеченні збільшення обсягів інвестованого капіталу у виробництво, здійснення контролю дотримання якісних параметрів виготовленої продукції.

Досягненню соціально-економічного ефекту господарювання із забезпеченням захисту інтересів власників (роботодавців), працівників і споживачів продукту на основі ефективного комбінування різних факторів виробництва повинна сприяти відповідна організація бухгалтерського обліку та контролю.

2. Функціонуючий капітал у процесі свого використання перебуває в постійному русі як в рамках діяльності окремих суб'єктів господарювання, так і в економічній системі країни в цілому. Цей рух капіталу в економічному процесі супроводжується постійною видозміною його форм. Зі збільшенням масштабів суспільного виробництва та ускладнення міжгалузевих зв'язків зростає значення кругообороту капіталу в якості динамічної форми організації та оптимізації цих зв'язків. У сучасних умовах в характері кругообороту капіталу відбуваються суттєві зміни і виникають нові особливості руху, які вимагають теоретичного осмислення і врахування в господарській практиці. Особливості економічного використання різних видів капіталу визначають специфіку змісту циклів його обороту в розрізі окремих стадій (форм функціонування в процесі окремих актів кругообороту). Найбільш істотні відмінності в стадіях (формах) кругообороту притаманні капіталу, який використовується у виробничому та інвестиційному процесі.

Сформульовано проблеми забезпечення дієвого механізму господарювання, які вимагають організації ефективної системи господарювання на рівні підприємств. Досягненню соціально-економічного ефекту господарювання повинно сприяти вирішення таких проблем: 1) створення на державному рівні економічних можливостей стимулювання інвестування капіталу у виробництво; 2) забезпечення на рівні суб'єктів господарювання нерозривного управлінського циклу щодо формування, руху та відтворення капіталу.

Сформовано науково обґрунтовані основи розвитку методологічних і організаційних засад обліку та контролю кругообороту капіталу підприємства. Обґрунтовано, що невідповідність досягнень облікової науки потребам практики управління збереженням майна підприємства, яке за своєю природою є його капіталом та конфліктуючою цінністю, призводить до негативних економічних і соціальних наслідків: рейдерських захоптів підприємств, знищення та пошкодження майна, втрати засновниками своїх

внесків, працівниками – роботи. Помилковість більшості наукових суджень призводить до неправильно організованих моделей обліку капіталу за стадіями його кругообороту. Обґрунтовано, що облікова наука на рівні завдань, функцій, методології і принципів повинна бути підпорядкована потребам практики господарювання, що надає можливість забезпечити соціально-економічний ефект за рахунок сприяння збереженню майна підприємства.

Відповідно, помилки в організації бухгалтерського обліку капіталу за стадіями його кругообороту обумовлені помилковістю ряду наукових суджень. В той час, як перед підприємствами стоять складні проблеми, зокрема забезпечення необхідною інформацією власників щодо безперервності діяльності та фінансового стану підприємства, працівників – щодо справедливості оплати праці, мотивації, гарантування збереження роботи, наука не володіє повнотою знань про кругообіг капіталу, не визначає моделей складних процесів кругообороту з урахуванням бухгалтерських принципів і не робить висновків з цих моделей з урахуванням складних умов, в яких доводиться функціонувати підприємствам. Фундаментальні дослідження проводяться у відриві від практики, реальну картину стану обліку кругообороту капіталу мають лише судові експерти з обліку.

3. Наявність дискусійних положень в частині виокремлення складових бухгалтерського балансу та в частині відображення капіталу за різними класифікаційними ознаками, що ускладнює її раціональну організацію, визначили необхідність розробки удосконаленої класифікації капіталу для цілей бухгалтерського обліку. На основі розробленої класифікації капіталу за джерелами його формування обґрунтовано, що складові кругообороту є об'єктами бухгалтерського обліку, а капітал – основою формування бухгалтерської рівності (актив дорівнює пасиву), що дозволяє представити капітал у його вартісно-речовій формі та за джерелами утворення, визначаючи теоретичні й методологічні засади формування інформації про кругообіг капіталу для підвищення соціально-економічної ефективності господарювання.

РОЗДІЛ 2

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЯК СИСТЕМА ВАРТІСНОГО ВИМІРУ КАПІТАЛУ ЗА СТАДІЯМИ ЙОГО КРУГООБОРОТУ

2.1. Теоретичне обґрунтування структури й основних показників капіталу підприємства та його вартості

Капітал суб'єкта господарювання та його зміни в процесі підприємницької діяльності найбільш наочно представлені предметом бухгалтерського обліку. Політика підприємств щодо процесів формування, руху та відтворення капіталу впливає через відповідні управлінські рішення за стадіями створення (розширення) підприємства, постачання, виробництва, продажу, розподілу прибутку на ефективність використання ресурсів підприємства та забезпечення соціального захисту власників, управлінського персоналу та працівників як учасників господарського процесу.

Однак соціальні диспропорції, що простежуються в Україні через постійне зростання асиметрії в доходах населення (у 2010 р. розмах варіації між максимальним (Київ) і мінімальним розміром (Чернівецька обл.) доходу в розрахунку на одну особу склав 190 %), неефективне використання потенціалу розвитку економіки (скорочення обсягів виробництва у 2010 р. в цілому по Україні на 21,9 %), моносировинна спеціалізація та відсутність розвитку переробних галузей економіки на новій технічній та технологічній базі, вимагають створення оптимальних умов для розкриття потенціалу суб'єктів господарювання і використання ними конкурентних переваг за рахунок стратегічного планування та реалізації поставлених завдань, інвестицій у розвиток людського капіталу тощо⁵¹.

Таким чином, актуальним є науковий пошук напрямів удосконалення інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу в частині розробки оптимального підходу до методології і організації бухгалтерського обліку.

Відображення обороту капіталу в обліку, як фізичного, інтелектуального, так і фінансового (власного і позикового, внесеного й накопиченого), залежить від методу обліку. Оцінка як елемент методу бухгалтерського обліку тісно пов'язана з предметом бухгалтерського обліку й обумовлена необхідністю відображення інформації про капітал і

⁵¹ Статистичні щорічники України за 2004-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/>

результати його використання у господарській діяльності в єдиному грошовому вимірнику.

Вартісне вимірювання капіталу має першочергове значення для капіталу, який використовується у формі ресурсів у підприємницькій діяльності суб'єкта господарювання, актуальність проблем оцінки якого в сучасному обліку пов'язана із застосуванням її альтернативних способів. Внаслідок цього виникає об'єктивна потреба в обґрунтуванні адекватних підходів до вартісного виміру капіталу в ринковій системі господарювання, яка передбачає можливість як продовження діяльності підприємства, так і її припинення.

Методологія та організація вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку має велике значення, оскільки оцінка і облік формування та руху капіталу суб'єкта господарювання у значній мірі впливають на його фінансову стабільність. Для обґрунтування вартісного виміру капіталу в сучасному обліку актуальним є дослідження еволюції його оцінки у взаємозв'язку зі становленням і розвитком обліку в рамках простої, камеральної та подвійної бухгалтерії. Крім того, потрібний аналіз змін у підходах до оцінки залежно від цілей бухгалтерської звітності з урахуванням інформаційних запитів її користувачів.

Облік капіталу як економічних відносин є традиційно пріоритетним завданням бухгалтерського обліку. У вартісному вимірі капіталу суб'єкта господарювання в бухгалтерському обліку використовуються наступні значення капіталу: 1) сукупність ресурсів або виробничих потужностей підприємства, які є універсальним джерелом його доходів; 2) частка власників підприємства у його активах; 3) сукупність довгострокових джерел фінансування.

Перше значення капіталу є основою економічного підходу до капіталу, величина якого визначається у бухгалтерському обліку як підсумкове значення активу балансу за виключенням ряду його статей, питома вага яких в діючому балансі в цілому є незначною. Згідно з трудовою теорією вартості капітал включає в себе накопичену уречевлену і живу працю або здатність до праці.

Капітал як сукупність ресурсів має певні властивості, першою з яких є обмеженість ресурсів, з якої походить наступна властивість – здатність до накопичення, яка означає, що капітал можна не лише зберегти, але й поповнити. Крім здатності до господарського використання й накопичення, капітал має третю властивість – ліквідність або здатність перетворюватись у грошову форму, ступінь якої залежно від видів ресурсів може бути досить високою. Ліквідність капіталу забезпечується четвертою властивістю – наявністю мінової вартості – певної здатності до обміну, яку можна виміряти

кількісно у грошовому еквіваленті. Накопичення капіталу відбувається при цьому не у формі простого накопичення ресурсів, а в процесі кругообороту вартості, де відправну й кінцеву точку відліку визначає грошова форма капіталу. Четверта властивість капіталу означає одночасно його здатність до конвертації – постійній зміні власних форм.

Таким чином, з урахуванням виділених властивостей капітал є сукупністю ресурсів, які накопичуються для використання і використовуються у підприємницькій діяльності, а також включені в процеси відтворення і зміни вартості шляхом взаємної конвертації всіх різноманітних форм капіталу.

Сучасні дослідники виділяють такі форми капіталу, як економічний, культурний, людський, соціальний, адміністративний, політичний, символічний і фізичний капітал. Предметом даного дослідження є економічна форма капіталу, яка характеризується високим ступенем уречевлення й формалізації. Ця форма найбільш проста для передачі шляхом відчуження від свого володаря, яка здійснюється через ринковий обмін, передачу спадкових справ, підписання договорів тощо. Відносна простота економічного капіталу зумовлена основною його відмінною рисою – грошовою оцінкою, на основі якої відбувається співвимірювання різних елементів капіталу, їх порівняння й обмін. Вартісне вимірювання капіталу було й залишається однією із складних проблем в економічній теорії в цілому, і в бухгалтерському обліку зокрема.

Пріоритет фактора праці при формуванні вартості відстоювали класики економічної теорії, який використаний К. Марксом при розробці теорії вартості з точки зору її виробництва й розподілу, що ґрунтувалася на суспільно корисних витратах.

У той же час для економічної теорії минулих століть характерні погляди, основою яких є трактування вартості як певної властивості товару, яка характеризується корисністю і доступністю (природною рідкістю і витратами праці). Таким чином, якісна сутність вартості як корисності в умовах обмеженості стала основою для обґрунтування принципів формування вартості товару – принципів корисності і доступності.

Ці принципи розвинені у дослідженнях представників неокласичної школи. До найбільш видатних її представників належать англійський вчений А. Маршалл, який один з перших на основі вказаних принципів обґрунтував і математично описав принцип “попиту і пропозиції”⁵².

Таким чином, на початку ХХ ст. сформована певна система теоретичних і методологічних основ формування та вимірювання товару. На основі

⁵² Маршалл А. Принципы экономической науки [пер. с англ.] / А. Маршалл. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1993. – С. 132-139.

неокласичного підходу до формування вартості (за споживчою і міноюю вартістю) сучасний російський дослідник даної проблеми проф. А.Т. Євтух пропонує використовувати якісно-кількісний підхід до вартості. Сутність цього підходу полягає в тому, що норми формування вартості ґрунтуються на якісних характеристиках (корисності й обмеженості), а нормативне значення вартості – на кількісних показниках, тобто на сумі грошових коштів чи грошових еквівалентів, як найбільш ймовірна ціна на ринку⁵³. Обґрунтовуючи свій підхід, вчений підкреслює, що процес об'єктивізації суб'єктивних відносин до вартості в умовах ринку здійснюється послідовно. Першим кроком при цьому є поява бажання в суб'єкта ринку володіти предметом, який має об'єктивну цінність, потім відбувається оцінка цього предмету на основі суспільної цінності – ринкової вартості; наступний крок потенційного покупця – співставлення вартості товару із вартістю грошей, якими він володіє. При співпаданні суб'єктивних факторів (попиту) із об'єктивною вартістю (ціною) здійснюється купівля товару. Тобто, рух грошей супроводжується об'єктивізацією вартісних стосунків, яка є одночасно унікальним засобом відображення стійких, об'єктивних зв'язків у економіці. Грошова оцінка капіталу суб'єкта ринку або його ресурсів дозволяє одержати математичну точність і логіку, сприяє відображенню закономірних процесів у господарській діяльності.

За відношенням до економічного капіталу виділяються чотири еволюційні форми: промисловий капітал, фінансовий капітал, фінансово-промисловий капітал, інтелектуальний капітал.

Як відомо, промисловий капітал зародився в період становлення капіталізму, сферою походження якого є легка промисловість і, в першу чергу, мале та середнє виробництво. Історично промислового капіталу передували торговий або купецький (лихварський) капітал. У якості відосблених форм капіталу на стадії індустріалізації як самостійні з'явилися банківський і фінансовий види капіталу. Таким чином, виникнення і розвиток фінансового капіталу пов'язані з періодом бурхливого розвитку важкої промисловості із висококонцентрованим великим виробництвом, банківською справою, торгівлею. З точки зору фінансового менеджменту, капітал підприємства характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів⁵⁴.

Фінансово-промисловий капітал базується на використанні електронних та інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

⁵³ Євтух А.Т. Система знання о стоимости / А.Т. Евтух // Экономический анализ. – 2005. – № 10. – С. 15-23.

⁵⁴ Финансовый менеджмент: [учебн. курс] / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 528 с.

Інтелектуальний капітал порівняно з попередніми формами капіталу означає, насамперед, корпоративний характер організації та зв'язків, науково-інтелектуальний характер праці.

Зміна структури капіталу в процесі його еволюційного розвитку, яка є основою для трансформації вартісного виміру відповідних об'єктів бухгалтерського обліку, представлена на рис. 2.1. Структура капіталу суб'єкта господарювання є найбільш складною для сучасного етапу розвитку. Для характеристики всіх його форм у системі бухгалтерського обліку і звітності необхідна вартісна оцінка як один із елементів методу бухгалтерського обліку.

Застосування вартісного виміру капіталу дозволяє вирішити в обліку основне завдання: забезпечення інформацією всіх користувачів про процеси формування капіталу і його використання, а також виникнення та виконання зобов'язань; формування, розподілу і використання прибутку та ін., в основі обліку яких лежить оцінка капіталу у грошовому вимірнику.

Єдине, що не викликає труднощів – це облік фінансового капіталу, вираженого у вигляді грошових коштів і дебіторської заборгованості. Однак якщо розглядати навіть цю групу капіталу з позиції реальності його включення у склад майна підприємства і дотримання принципу обачності, можливі випадки, коли у складі дебіторської заборгованості в активі балансу вітчизняних підприємств враховується заборгованість, надходження якої у майбутньому викликає сумніви. Тому можливі проблеми об'єктивної оцінки і цієї групи активів у тих чи інших ситуаціях (рис. 2.1).

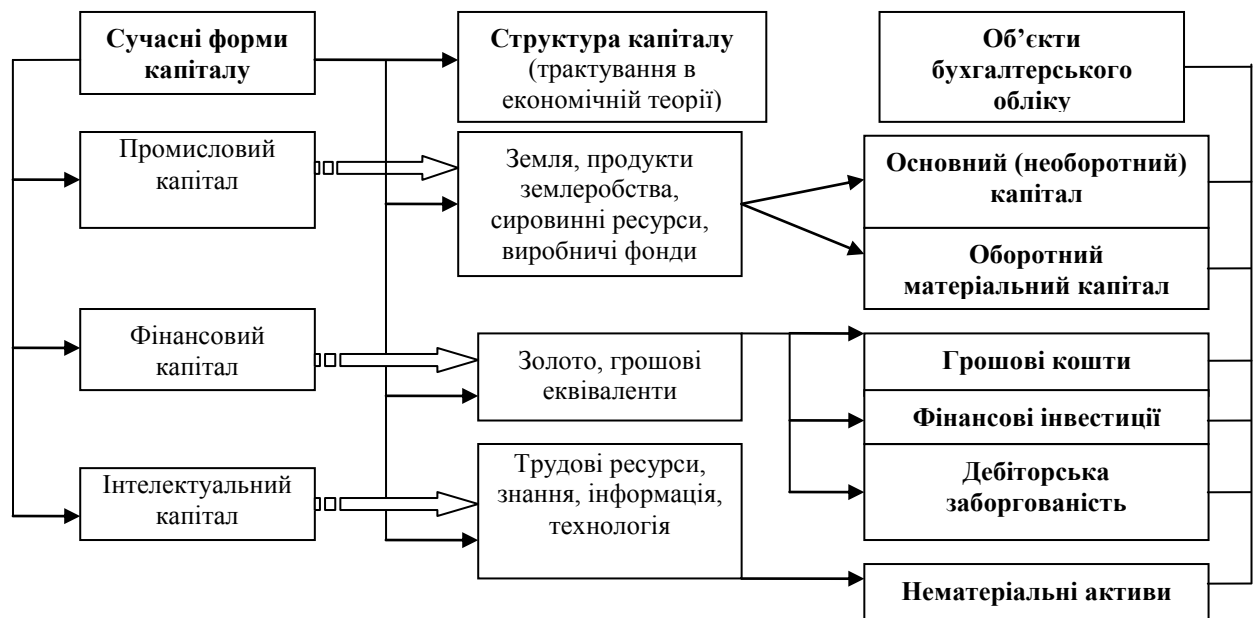

Рис. 2.1. Структура капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку
Дерело: власна розробка автора.

Грошові кошти як найбільш ліквідні активи залежно від того, на рахунках яких банків вони враховуються, в кінцевому рахунку можуть виявитися також неповноцінними активами. Наприклад, якщо банк затримує платежі або знаходиться на стадії банкрутства, то виконання вимоги видати залишки грошових коштів, які знаходяться в таких банках, у будь-який момент за бажанням власника також викликає сумнів. Проблема достовірної оцінки будь-якої статті бухгалтерського балансу чи елементів капіталу є, таким чином, актуальною в умовах ринкових відносин.

Особливе призначення вартісного виміру капіталу в обліку пов'язано з наступними факторами. По-перше, використання тих чи інших способів вартісної оцінки капіталу здійснює вплив буквально на всі показники бухгалтерської звітності і, в першу чергу, на обчислення фінансового результату – основного показника, який характеризує ефективність діяльності суб'єкта господарювання. По-друге, дані фінансової звітності про величину капіталу суб'єкта господарювання є основним джерелом інформації для здійснення аналізу, за результатами якого можна зробити висновок, зокрема про забезпеченість основними засобами, виявити їх недостачу чи надлишок, а також ступінь їх зносу. На основі інформації про вартість і структуру оборотного капіталу, який відображається в поточному обліку в натуральному і грошовому вираженні, можна зробити висновки не лише щодо кількості, але й дефіциту чи наявності невикористаної сировини. Якщо ж розглядати такі показники в динаміці за ряд звітних періодів, то можна виявити зміни у структурі основного й оборотного капіталу. Така інформація є основою для обчислення оподатковуваної бази за різними видами податків, завищення або заниження яких впливає у кінцевому рахунку на величину власного капіталу і фінансове благополуччя підприємства.

Бухгалтерський підхід до категорії капіталу в цілому ґрунтується на розгляді капіталу, з одного боку, як сукупності ресурсів суб'єкта господарювання або з позиції економічного трактування капіталу, з іншого – з позиції юридичного походження цього майна. З економічної точки зору, капітал – це конкретні складові майна чи власність суб'єкта господарювання, тобто його активи. При розгляді власності з юридичної точки зору капітал розкривається з позиції джерел фінансування активів, тобто в бухгалтерському обліку капіталом прийнято називати зобов'язання у широкому розумінні цієї категорії або пасиви підприємства. Юридичний підхід є основою балансового рівняння:

$$\text{Власність} = \text{Актив} = \text{Капітал} = \text{Зобов'язання} = \text{Пасив} \quad (2.1)$$

$$\text{або } A = P \quad (2.2)$$

Інтерпретація цього рівняння у вітчизняній теорії бухгалтерського

обліку до сьогодні відбувається в основному тільки з позиції впливу типів господарських операцій на валюту бухгалтерського балансу. Винятком у цьому відношенні є узагальнення В.Д. Новодворського і А.Н. Хоріна, які розкривають економіко-правовий зміст балансової формули і логіку взаємозв'язку рахунків бухгалтерського обліку в ній наступним чином: 1) будь-яка зміна капіталу виходить зі збільшення чи зменшення складових майна; 2) жодна зміна капіталу не може мати місце, якщо зміна частин майна полягає лише у переміщенні цінностей або у простій мінувій операції; 3) зміна вартості частин майна, яка не компенсується іншою зміною, викликає зменшення або збільшення капіталу; 4) обидві сторони рівняння повинні перебувати у стані рівноваги (балансу); 5) зміна капіталу в частині власного капіталу прямо протилежна зміні залученого (чужого) капіталу або зовнішніх зобов'язань капіталу⁵⁵.

На основі цих узагальнень, які характеризують економічну сутність балансового рівняння, можна зробити висновок про те, що у складі активів суб'єкта господарювання відображаються цінності, які в кінцевому рахунку можуть належати іншим юридичним і фізичним особам (кредиторам) за умови виникнення у суб'єкта зобов'язань по відношенню до них. У цьому випадку ризик втрати цінностей і можливість недоотримання вигод від їх використання несе підприємство, яке обліковує ці об'єкти на своєму балансі. Актив в цих умовах (економічний капітал) включає не лише еквівалент власного капіталу (бухгалтерський капітал), але й еквівалент того, що повинно бути відшкодовано (виплачено) у майбутньому третім особам, оскільки з юридичної точки зору капітал є боргом або зобов'язаннями суб'єкта господарювання. Внаслідок цього правомірним є виникнення категорії “власний капітал”, який являє собою майно, звільнене або очищене від боргових зобов'язань, синонімом якого є поняття “чисте майно”, “чисті активи”.

З бухгалтерської точки зору, капітал – це внески власників і прибуток, накопичений за весь час діяльності підприємства. При цьому відмічається, що для визначення фінансового стану підприємства величина капіталу розраховується як різниця між активами і зобов'язаннями. Таке розуміння капіталу і визначення його за залишковим принципом прирівнюється, по суті, до поняття “власний капітал”.

Внаслідок цього одним із завдань бухгалтерського обліку є формування інформації про величину власного капіталу. Для цього використовується рівняння бухгалтерського обліку: $A - П = K$.

⁵⁵Новодворский В.Д. Балансовое обобщение в бухгалтерском учете / В.Д. Новодворский, А.Н. Хорин // Бухгалтерский учет. – 1995. – № 3. – С. 19-25.

Вищевикладене дозволяє констатувати, що використання у бухгалтерському обліку поняття “капітал” у двох сенсах досить виправдане. Капітал у широкому сенсі – це сукупність ресурсів суб’єкта господарювання, у той же час основне призначення категорії “капітал” у бухгалтерському обліку полягає у його застосуванні у відношенні до фінансових ресурсів, інвестованих власниками, тобто поняття “капітал” асоціюється з поняттям “власний капітал”. Як відмічають Е.С. Хендриксен і М.Ф. Ван Бреда, бухгалтери схильні ототожнювати термін “капітал” із зареєстрованою сумою вкладів звичайних акцій⁵⁶.

Таким чином, бухгалтерський підхід полягає в тому, що під “капіталом” слід розуміти частку активів підприємства, яка залишилася після вирахування всіх зобов’язань. Капітал у цьому випадку – це різниця між активами і зобов’язаннями або чисті активи підприємства.

Основою даного підходу є фізична концепція, відповідно до якої капітал розглядається як сукупність виробничих потужностей. У цьому контексті поняття “капітал” характеризує перспективну можливість підприємства або його здатність виробляти певний обсяг матеріальних благ. Це обумовлює певне обмеження в трактуванні прибутку, що формується в процесі функціонування капіталу. Прибуток визнається в обсязі перевищення виробничої потужності підприємства на кінець періоду порівняно з цим же показником на початок періоду.

Існує також фінансова концепція, яка трактує капітал як фінансові ресурси, інвестовані власниками в активи підприємства. Відповідно до цієї концепції прибуток визнається тільки у випадку, якщо протягом звітного періоду відбувається реальне збільшення власного капіталу. Виплата дивідендів, яка проводиться за рахунок прибутку, не повинна при цьому призводити до скорочення капіталу.

МСФЗ виходить із рівнозначності концепцій збереження капіталу на основі використання фізичної та фінансової його концепцій. Право на вибір надане самим підприємствам. При цьому компанії орієнтуються на потребу користувачів інформації фінансової звітності. Таким чином, принципова відмінність між фізичною та фінансовою концепціями підтримки капіталу полягає у відображенні впливу цін на вартісну оцінку активів і зобов’язань. Вибір облікової моделі здійснюється самостійно суб’єктами господарювання при дотриманні балансу між такими якісними характеристиками інформації фінансової звітності, як доречність і надійність.

⁵⁶ Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.В. Ван Бреда: [пер. с англ. И.А. Смирновой; под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 574 с.

Третє розуміння капіталу передбачає обліково-аналітичний підхід до капіталу, який розвивається у рамках його фінансової концепції. Виникнення даного підходу багато вітчизняних учених пов'язують із неоднозначністю трактування поняття “вартість фірми”⁵⁷.

Вартість підприємства (фірми) може визначатися на основі облікових або поточних (ринкових) цін. В останньому випадку йдеться про ринкову капіталізацію фірми. Оцінка вартості підприємства, акції якого котируються на фондовому ринку, проводиться на основі поточної ціни акцій; інших підприємств – на основі оцінки його чистих активів, але з урахуванням умови фіктивної ліквідації та ринкової оцінки активів.

Поняття “вартість фірми” і визначення величини вартості конкретної фірми є на сьогодні неоднозначними. Одна із актуальних проблем при цьому – це проблема трактування взаємозв'язку між власним і позиковим капіталом. Слід також відмітити, що проблема визначення вартості підприємства як єдиного майнового комплексу є найбільш гострою не стільки у бухгалтерському обліку, скільки при оцінці бізнесу.

На підставі дослідження зроблено висновок, що капітал є однією з фундаментальних економічних категорій, сутність якої досліджується протягом століть. Тому вивчення обліку капіталу базується на економічній теорії, що розкриває сутність даного поняття.

Узагальнюючи всі підходи до трактування поняття “капітал” у бухгалтерському обліку, можна зробити висновок, що економічний підхід досить наочний. Однак його необхідно розглядати не тільки із позиції вартісної оцінки активів, але й їх відображення у системі бухгалтерського обліку, оскільки подвійний запис як основоположний метод бухгалтерського обліку надає унікальну можливість для характеристики одного й того ж об'єкту з різних сторін. Другий і третій підходи, які трактуються в контексті фінансової концепції, відображають капітал, втілений у різних активах суб'єкта господарювання. Об'єктами вартісного виміру в бухгалтерському обліку є при цьому такі різновиди капіталу: статутний (акціонерний), пайовий, додатковий вкладений, інший додатковий, резервний, неоплачений, вилучений, а також капітал позиковий та інші форми капіталу.

На методологію вартісного вимірювання вказаних різновидів капіталу впливає багато факторів, зокрема організаційно-правова форма підприємницької діяльності, специфіка галузі, розмір підприємства,

⁵⁷ Ковалев В.В. Учет, анализ и финансовый менеджмент: [учеб.-метод. пос.] / В.В. Ковалев, Вит.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 688 с.

положення нормативних документів тощо. Отже, вартісне вимірювання капіталу у процесі господарської діяльності здійснює суттєвий вплив на показники, які характеризують фінансові результати і фінансовий стан суб'єкта господарювання. Різноманіття видів оцінки, які використовуються в обліку, обумовлене великою кількістю суперечливих інтересів різних користувачів облікової інформації та зміною у зв'язку з цим пріоритету тієї чи іншої концепції вартісної оцінки. Внаслідок цього концептуальні підходи до вартісного вимірювання об'єктів бухгалтерського спостереження повинні розглядатися залежно від превалювання інтересів тих чи інших груп користувачів облікової інформації та цілей складання бухгалтерської звітності.

Питання бухгалтерської оцінки залишається дискусійним та водночас ключовим в бухгалтерському обліку. Проф. Г.Г. Кірейцев зазначав, що центром методології обліку стає бухгалтерська оцінка, яка актуалізує дослідження регулюючої його функції⁵⁸.

У наукових публікаціях оцінка розглядається, передусім, як елемент методу бухгалтерського обліку. Разом з тим, оцінка не є виключно бухгалтерським елементом, оскільки вона притаманна статистиці і фінансам. Такий підхід обґрунтований тим, що історично бухгалтерський облік як наука з'явився першим, а потім відбулося відокремлення фінансів як науки, фінансового аналізу, фінансового менеджменту і т.п.

За словами проф. М.С. Пушкаря, “методологія оцінки об'єктів обліку у різних країнах специфічна, що робить непорівнянними національні системи обліку. З метою забезпечення порівнянності міжнародні чи регіональні організації з регулювання обліку розробляють стандарти чи правила для країн, які входять в такі організації. В умовах інтернаціоналізації чи глобалізації економіки ця проблема має актуальне значення, тому оцінка повинна відповідати міжнародним вимогам”⁵⁹.

Поняття “справедливої вартості” (Fair Value) вперше прописано у МСФЗ на початку 90-х рр. ХХ ст. разом з правилами розкриття інформації про фінансові інструменти за їх справедливою вартістю. Впровадження у вітчизняні стандарти “справедливої вартості” пов'язане із потребою відображення у фінансовій звітності наближеної до реальної вартості активів підприємства, хоча суб'єктивність та неоднозначність такого підходу не дають змоги оцінити вартість підприємства. При цьому проф. М.І. Бондар вважає, що оцінка підприємства за ринковою вартістю базується на двох

⁵⁸ Кірейцев Г.Г. Бухгалтерський облік та науковці, що генерують ідеї його розвитку / Г.Г. Кірейцев // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2008. – № 20. – С. 3-10.

⁵⁹ Пушкар М.С. Метатеорія обліку або якою повинна стати теорія: [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 359 с.

принципових підходах: ринкова оцінка активів підприємства і поточна ринкова оцінка капіталу⁶⁰.

Що стосується нормативно-законодавчої бази, то у 2003 р. Постановою КМУ затверджено Методику оцінка майна з 18 додатками, яка застосовується для проведення оцінки майна у випадках: приватизації, створення підприємства, визначення вартості внесків учасників (засновників) господарських товариств у разі, коли до статутного капіталу вноситься державне (комунальне) майно; визначення вартості цілісних майнових комплексів господарських товариств; виділення або визначення часток майна у спільному майні, в якому є державна (комунальна) частка; застави державного та комунального майна, а також майна господарських товариств з державною часткою (часткою комунального майна) у статутному капіталі; повернення об'єктів приватизації у державну власність, у тому числі за рішенням суду. Відповідно до цієї Методики проводиться оцінка об'єктів у матеріальній формі (крім земельних ділянок), об'єктів у нематеріальній формі та цілісних майнових комплексів. Останні зміни й доповнення до Постанови внесено 18.03.2009 р. Постановою КМУ № 225.

З іменем Чарльза Доу (Charles Dow, 1851-1902 рр.) пов'язані перші спроби розробки теорії вартості капіталу, який заснував у 1882 р. з Едді Джонсоном (Eddie Jones) компанію "Dow, Jones & Company". З 1889 р. ця компанія почала випускати журнал "Wall Street Journal", в якому публікували відомий всім індекс Доу-Джонса, який і на сьогодні є досить авторитетним на фондовому ринку.

Цілі бухгалтерської звітності в західному обліку поділяються на три категорії: прагматичні, семантичні і синтаксичні.

Прагматичні цілі спрямовані на корисність, тобто доцільність або релевантність даних бухгалтерського обліку, що означає здатність інформації впливати на прийняття рішень, на прогнозування наслідків минулих, теперішніх чи майбутніх подій, а також підтвердження або коригування очікувань. Цими цілями керуються як зовнішні, так і внутрішні користувачі, яким необхідна інформація про економічні ресурси та зобов'язання підприємства, а також про розмір власного капіталу, про обсяги, час і ступінь визначеності майбутніх надходжень.

Корисність інформації про оцінку активів і зобов'язань підприємства та її значимість для користувачів залежить від того, чи зможе користувач,

⁶⁰ Бондар М.І. Вартісне оцінювання підприємства і його вплив на формування облікової інформації / М.І. Бондар // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. "Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення підприємством", м. Луцьк, 29-30 червня 2010 р.: тези доповідей. – Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2010. – С. 12-13.

зокрема інвестор, визначити взаємозв'язок цієї інформації з очікуваним рухом грошових коштів. Тому виникає потреба в інформації, яка б відображала поточну оцінку доходів, які очікує одержати підприємство від використання активів, або дисконтовану оцінку майбутньої вартості.

Досягнення семантичних цілей передбачає оцінку капіталу підприємства на певний момент часу. Інформація за даними цієї оцінки необхідна внутрішнім користувачам, зокрема власникам і управлінському персоналу, для аналізу та виявлення тенденції зміни фінансового стану підприємства. Оцінка за собівартістю або історичною вартістю втрачає актуальність для цих цілей, за виключенням оцінки витрат на певні дати. Перевага надається оцінці за поточною вартістю у зв'язку з тим, що вона ґрунтується на справжніх ринкових цінах.

Синтаксичні цілі оцінки передбачають вибір концептуальних підходів до визначення достовірного фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання, що зачіпає інтереси багатьох користувачів, серед яких виділяються власники (внутрішні) та інвестори (зовнішні). Цілі оцінки зводяться до визначення валового прибутку як від основної діяльності, так і від інших операцій, для чого використовуються два підходи:

1. Підхід, який базується на визначенні прибутку як різниці між доходами і оціненими відповідним чином витратами за вказаний період. Згідно з цим підходом немонетарні активи повинні оцінюватися за вартістю їх придбання, поки вони не списуються на витрати і не співставляються з доходами майбутніх періодів. Монетарні активи оцінюються, як правило, за вартістю продажу, тобто за цінами реалізації. Відповідно до принципу обачності тільки зареєстрований факт господарської діяльності констатує утворення прибутку і визначає момент продажу. У зв'язку з цим, будь-яка інша подія до моменту відвантаження продукції як факту її продажу не може викликати виникнення прибутку, а отже, і зміну вартості активу. Отже, передбачається оцінка активу за вартістю придбання або за історичною вартістю.

2. Підхід, який визначає прибуток відповідно до концепції приросту активів: прибуток зростає зі збільшенням вартості активу або зниженням кредиторської заборгованості. Мета оцінки відповідно до цієї концепції полягає у визначенні вартості вибуття після завершення процесу продажу виготовленої продукції чи надання послуг. Роль і значення такого підходу полягає в тому, що передбачається відображення змін вартості на основі достовірних даних про вартість вибуття майна як суми грошових коштів, які очікується отримати. Вибір конкретного методу оцінки залежить від ряду факторів, зокрема об'єктивності проведених оцінок, можливості конвертації

об'єкта у грошові кошти, методів оцінки відповідних витрат та ін. Основне завдання оцінки полягає у вартісному вимірі окремих активів, а не в оцінці підприємства в цілому.

Вищеназваним цілям відповідають в науковій літературі такі концепції оцінки: економічна, юридична і бухгалтерська. Основоположниками перерахованих концепцій вважають представників французької школи бухгалтерського обліку⁶¹.

Економічна концепція ґрунтується на принципах попиту і пропозиції, конкуренції, заміщення, передбачення або очікування. Реалізація цих принципів здійснюється через визначення майбутньої (дисконтованої) вартості об'єктів залежно від суми доходів, очікуваних у майбутньому. Застосування даної концепції виправдано, на наш погляд, якщо при складанні звітності переслідуються прагматичні цілі.

Однак в умовах ринку, як підкреслює А.Н. Хорін, спектр ділових рішень, які приймаються на базі показників бухгалтерської звітності, набагато ширший, ніж фінансово-інвестиційні рішення, оскільки користувачів за таких умов цікавить інформація для прийняття організаційних, корпоративних та інших рішень економічного характеру⁶². Особливої актуальності при цьому набуває інформація прогнозного характеру в частині визначення перспектив розвитку бізнесу, ділових ризиків, які ґрунтуються, як правило, на дисконтованій оцінці економічних вигод у довгостроковому періоді.

Таким чином, економічна концепція оцінки в умовах ринку є основою для фінансового трактування капіталу як сукупної характеристики майбутніх економічних вигод, очікуваних у результаті майбутньої діяльності. У рамках цієї концепції перед бухгалтерським обліком постає завдання надання інформації про те, що очікує бізнес у найближчій та віддаленій перспективі, а також як менеджмент і керівництво підприємства оцінюють його ділову активність.

Юридична концепція вирішує завдання, пов'язані з відчуженням прав власності на майно підприємства або з виконанням конкретного правового акту чи зі зміною господарської ситуації. Якщо при підготовці звітності ставиться досягнення семантичної цілі, то при оцінці елементів звітності необхідно виходити з юридичної концепції оцінки.

Бухгалтерська концепція орієнтована на одержання повної, достовірної, обґрунтованої інформації про об'єкти бухгалтерського обліку

⁶¹ Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496с.

⁶² Хорин А.Н. Рыночно-ориентированная финансовая отчетность: отчет о стоимости / А.Н. Хорин // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 16. – С. 50-57.

в грошовому вираженні. При цьому завданням бухгалтерського обліку є створення умов для об'єктивного визначення фінансового результату. Основна відмінність цієї концепції від попередніх полягає в тому, що вона призначена не для ринкової оцінки об'єктів бухгалтерського спостереження, а для цілей бухгалтерського обліку.

Однак деякі вчені вважають за можливе визначення ринкової вартості в рамках бухгалтерської концепції⁶³. Для цієї цілі, на їх думку, можна використати наступне рівняння бухгалтерського обліку:

$$A = Z + K, \text{ де} \quad (2.3)$$

A – вартість активів підприємства;

Z – сума боргових зобов'язань;

K – капітал.

Це рівняння рекомендується перетворити у наступну рівність:

$$A' + HA' = Z' + BK', \text{ де} \quad (2.4)$$

A' – ринкова вартість активів, які є на балансі підприємства;

HA' – вартість нематеріальних активів;

Z' – дисконтована сума зобов'язань;

BK' – власний капітал.

Таким чином, в рівнянні з'являється нова складова – нематеріальні активи, при оцінці яких необхідно враховувати такі елементи, як цінність гарантії, страховки, ліцензії, взаємовідносини з клієнтами, цінність доброго ім'я тощо.

Реальний власний капітал при ринковій оцінці визначається на основі попереднього рівняння наступним чином:

$$BK' = (A' + HA') - Z' = (A' - Z') + HA' \quad (2.5)$$

На нашу думку, використання бухгалтерської концепції вартісного виміру для ринкової оцінки об'єктів обліку в цілому є все ж неправомірним, оскільки показники ринкової вартості та нематеріальних активів є, передусім, суб'єктивними величинами.

Економічна оцінка, на думку французьких вчених, – це оцінка адміністрації, юридична – кредиторів, бухгалтерська – фіскальна. Тому перша оцінка майже завжди є оптимістичною, друга, навпаки, – песимістичною, а третя – приховує реальну вартість цінностей. Не сперечаючись щодо справедливості першого твердження, необхідно відмітити, що останній висновок стосовно сучасності вимагає уточнень і додаткового обґрунтування.

⁶³Оценка бизнеса: [учебник] / Под ред. А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 736 с.

Не можна протиставляти економічну та юридичну концепції в частині оптимістичності результатів цих оцінок. Інформація фінансової звітності, сформована на базі економічної концепції оцінки, далеко не завжди може бути оптимістичною для користувачів звітності. Застосування юридичної концепції оцінки практикується не тільки при припиненні діяльності підприємства, але й в умовах її продовження. Песимістичність цієї інформації для користувачів звітності залежить в цьому випадку від результатів оцінки.

Твердження відносно бухгалтерської концепції є спірним. У той же час, не можна не відмітити тенденцію зниження її лідируючої ролі в системі методів оцінок у бухгалтерському обліку. Зміну концепції оцінки залежно від цілей звітності можна представити у вигляді схеми на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Залежність концепцій вартісної оцінки від цілей складання бухгалтерської звітності

Джерело: власна розробка автора.

Якщо користувач бухгалтерської звітності переслідує прагматичні цілі, то необхідно застосовувати економічні підходи до оцінки об'єктів бухгалтерського спостереження. У випадку, якщо звітність спрямована на досягнення семантичних цілей, тобто оцінки ресурсів і зобов'язань певного економічного суб'єкта на конкретний момент часу, потрібно

виходити із юридичної концепції оцінки. Бухгалтерська концепція оцінки відповідає вимогам синтаксичних цілей звітності і дозволяє здійснити вартісний вимір достовірного фінансового результату підприємства.

Таким чином, об'єктивною основою застосування вказаних класичних концепцій оцінки є зміна завдань оцінки, що задається різними користувачами облікової інформації. У зв'язку з відмінностями цілей і рішень, які приймаються на її основі, необхідний аналіз змін в одержуваних перевагах різними групами користувачів облікової інформації в умовах ринкової економіки.

Поряд з бухгалтерським обліком вартісними категоріями оперує також оціночна діяльність, завданням якої найчастіше є визначення ринкової вартості різних об'єктів.

Витратний підхід полягає в розрахунку величини повних витрат на відтворення оцінюваних об'єктів за поточними цінами з урахуванням їх фактичного стану і зносу, тобто визначення витрат, необхідних для відновлення або заміщення об'єкта оцінки з урахуванням його зносу.

Порівняльний підхід включає сукупність методів оцінки вартості об'єкта оцінки, які базуються на порівнянні об'єкта оцінки з аналогічними об'єктами, щодо яких є інформація про ціни договірних операцій з ними.

Доходний підхід передбачає сукупність методів оцінки вартості об'єкта, які ґрунтуються на визначенні очікуваних доходів від об'єкта оцінки.

Не розглядаючи детально особливості вказаних підходів і механізму їх реалізації в практиці оціночної діяльності, необхідно підкреслити, що названі підходи, які застосовуються у сучасній оцінці бізнесу, першим обґрунтував англійський економіст А. Маршалл, який сформулював, зокрема, три принципових підходи до визначення вартості:

- порівняння співставних продажів;
- визначення витрат на заміщення;
- обчислення величин капіталізації доходів⁶⁴.

Деякі російські економісти підкреслюють триєдність оціночних підходів як вираження методологічної позиції наскрізного часу: минулого, теперішнього і майбутнього.⁶⁵

Проводячи паралелі між концептуальними підходами вартісної оцінки, які використовуються в оціночній діяльності, і цими ж категоріями в бухгалтерському обліку, приходимо до висновку про взаємозв'язок даних понять. Зокрема, витратний підхід має багато спільного з бухгалтерською

⁶⁴ Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Эксмо, 2007. – 828 с.

⁶⁵ Микерин Г.И. Методологические основы стоимости имущества / Г.И. Микерин, В.Г. Гребенников, Е.И. Нейман. – М.: Интерреклама, 2003. – 542 с.

концепцією вартісної оцінки об'єктів бухгалтерського спостереження, але розрахунки базуються на рівні цін поточного, а не минулого часу. Порівняльний підхід ґрунтується на принципах юридичної концепції вартісної оцінки, яка застосовується в бухгалтерському обліку. Найбільш близькі за своїм змістом такі поняття, як дохідний підхід в оціночній діяльності та економічна концепція вартісної оцінки. Ці категорії можна вважати у певній мірі синонімами.

Для адекватної оцінки руху капіталу в процесі господарської діяльності підприємства необхідне відображення у бухгалтерському обліку реального, а не номінального збереження капіталу, яке є одним із основних фінансово-економічних умов його стабільного розвитку. Це пов'язано як з об'єктивними процесами зміни вартості об'єктів обліку, так і з розвитком процесів інфляції чи дефляції як атрибутів ринкової економіки.

Для України на сучасному етапі розвитку економіки проблема вартісних оцінок майна підприємств є досить важливою. Відповідно до Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" підприємства-емітенти цінних паперів зобов'язані не менше одного разу на рік інформувати громадськість про свій фінансовий стан і результати діяльності. Такий річний звіт містить інформацію про результати господарювання за попередній рік, підтверджені аудитором річний баланс і довідку про фінансовий стан, основні відомості про додатково випущені цінні папери, обґрунтування змін у персональному складі службових осіб.

Форми звітності згідно з П(С)БО складаються з врахуванням основних вимог МСФЗ. Сьогодні в Україні застосовуються ідентичні міжнародним стандартам принципи обачності, історичної собівартості, нарахування та відповідності доходів і витрат, а також розкриття інформації. Це стало важливим кроком для України в напрямі розкриття для інвесторів інформації про стан економіки та водночас накладає на функціональні та урядові структури значну відповідальність. Остання обумовлена тим, що бухгалтерська та статистична звітність виступає у ролі "паспорта" економічних перетворень, є серйозною підставою для визначення відповідних рейтингів і оцінок. Дані звітності підприємств України як окремого суб'єкта господарювання, так і в зведеному форматі мають державну значимість. У табл. 2.1 представлена загальна структура активів та пасивів підприємств України за 2007 -2013 рр.

Структура активів та пасивів підприємств України за 2007-2013 рр. (станом на кінець року)*

Назва	Од. вим.	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Активи								
Необоротні активи (НА)**	млрд. грн.	1259,81	1552,06	1749,24	1832,92	2050,96	2456,02	2638,23
	%	50,3	47,8	47,6	44,7	43,8	45,3	46,2
Оборотні активи (ОА)	млрд. грн.	1226,96	1665,32	1893,93	2229,89	2584,16	2921,14	3037,05
	%	49,2	51,3	51,5	54,4	55,3	53,9	53,2
Витрати майбутніх періодів (ВМП)	млрд. грн.	13,33	27,45	31,82	32,67	38,45	39,95	31,12
	%	0,5	0,8	0,9	0,8	0,8	0,7	0,5
Необоротні активи та групи вибуття	млрд. грн.	-	-	-	1,50	2,53	2,58	3,40
	%	-	-	-	0,1	0,1	0,1	0,1
Баланс (Б)	млрд. грн.	2494,11	3245,43	3676,15	4096,98	4676,10	5419,69	5709,80
Пасиви								
Власний капітал (ВК)	млрд. грн.	1050,60	1133,60	1269,54	1426,71	1586,28	1904,94	1828,91
	%	42,1	34,9	34,5	34,8	33,9	35,1	32,0
Забезпечення наступних витрат і платежів (ЗНВП)	млрд. грн.	55,60	66,96	73,26	83,82	103,08	113,13	102,10
	%	2,2	2,1	2,0	2,0	2,2	2,1	1,8
Довгострокові зобов'язання (ДЗ)	млрд. грн.	350,77	578,52	608,82	675,62	774,66	897,22	1070,11
	%	14,1	17,8	16,6	16,5	16,6	16,6	18,7
Поточні зобов'язання (ПЗ)	млрд. грн.	1021,61	1449,43	1705,41	1891,27	2183,26	2472,84	2687,38
	%	41,0	44,7	46,4	46,2	46,7	45,6	47,1
Доходи майбутніх періодів (ДМП)	млрд. грн.	15,53	16,92	19,114	19,57	28,82	31,55	19,40
	%	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,3
Баланс (Б)	млрд. грн.	2494,11	3245,43	3676,15	4096,98	4676,10	5419,69	5709,80

* Крім банків і бюджетних установ та без урахування зміни підприємствами основного виду діяльності економічної діяльності.

** Умовні скорочення термінів бухгалтерської та статистичної звітності наведені відповідно до наказу Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14, яким затверджено "Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства".

Джерело: розраховано на основі даних статистичних щорічників України за 2006-2013 рр. та офіційного сайту Держкомстату.

Як свідчать дані табл. 2.1, сукупна вартість підприємств України, які подають в органи статистики бухгалтерські баланси, на кінець 2013 р. дорівнювала 5709,80 млрд. грн. У цілому ж слід відзначити значне відставання номінальних показників історичної вартості підприємств від їх потенційних ринкових параметрів.

Цілком логічно зауважити, що розрахована сукупна вартість та чиста вартість (табл. 2.2) набагато відстає від ймовірної ринкової вартості – вартості, за яку можливе відчуження об'єктів оцінки на ринку подібного майна. Розрахунки свідчать про невідповідність балансової вартості активів її ринковим критеріям.

Таблиця 2.2

Сукупна вартість підприємств України, млрд. грн.

<i>Назва показників</i>	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Статті, що формують сукупну вартість підприємств України</i>							
Необоротні активи (НА)	1259,81	1552,06	1749,24	1832,92	2050,96	2456,02	2638,23
Оборотні активи (ОА)	1226,96	1665,32	1893,93	2229,89	2584,16	2921,14	3037,05
Витрати майбутніх періодів (ВМП)	13,33	27,45	31,82	32,67	38,45	39,95	31,12
Сукупна вартість (СВ)	2494,11	3245,43	3676,15	4096,98	4676,10	5419,69	5709,8
<i>Статті, що зменшують сукупну вартість підприємств України</i>							
Забезпечення наступних витрат і платежів (ЗНВП)	55,60	66,96	73,26	83,82	103,08	113,13	102,1
Довгострокові зобов'язання (ДЗ)	350,77	578,52	608,82	675,62	774,66	897,22	1070,11
Поточні зобов'язання (ПЗ)	1021,61	1449,43	1705,41	1891,27	2183,26	2472,84	2687,38
Чиста вартість (ЧВ)	1066,13	1150,52	1288,66	1446,27	1615,10	1936,49	1850,21

Дерело: розраховано автором на основі даних статистичних щорічників України за 2007-2013 рр. та даних офіційного сайту Державної служби статистики.

На основі показників звітності підприємств України у даному дослідженні проведено аналіз вартісних величин різних форм капіталу підприємств, структурних його пропорцій, тенденцій формування власного та позикового капіталу, розміщення капіталу в основних і оборотних засобах, а також зроблено розрахунок індикаторів фінансової спроможності в цілому та за видами економічної діяльності.

Для оцінки рівня фінансової спроможності проаналізовано вартісні характеристики активів та пасивів підприємств (табл. 2.1) і визначено вартість майна, яке відповідно до статей балансу перебуває у розпорядженні економічних агентів та є частиною національного багатства.

Встановлено, що з 2007 р. відбуваються зміни в пропорціях власного й позикового капіталу. Частка власного капіталу в загальних пасивах суб'єктів

господарювання зменшилася (рис. 2.3). Дана тенденція вплинула майже на всі показники фінансової спроможності підприємств у бік суттєвого погіршення.

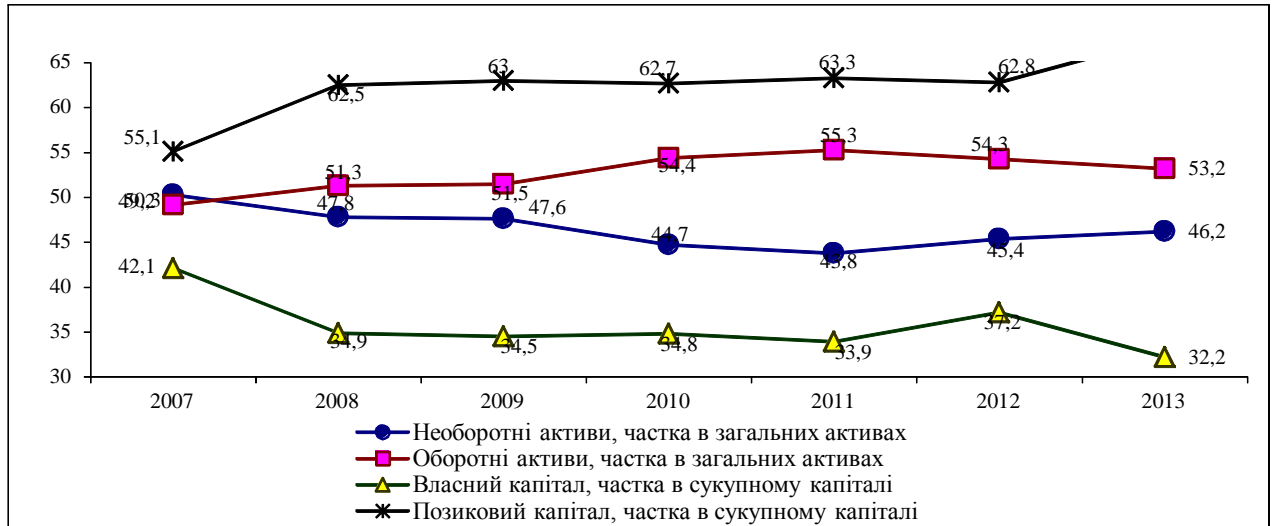

Рис. 2.3. Тенденції зміни структури активів та капіталу підприємств України протягом 2007-2013 рр., %

Джерело: розраховано на основі даних статистичних щорічників України за 2007-2013 рр.

Активи поділяються на фінансові (вкладення капіталу в грошові кошти та їх еквіваленти, цінні папери) та реальні (інвестиції в матеріальні та нематеріальні ресурси). Активи становлять основу для оцінки сукупної історичної вартості підприємств. Необхідність аналізу активів підприємств впливає з основ концепції фінансування бізнесу, що містить два фундаментальні принципи:

- метою фінансового управління є максимізація обґрунтованої ринкової вартості підприємств;
- вартість компанії визначається грошовими потоками, які вона зможе генерувати в майбутньому, дисконтованими за ставкою доходності з урахуванням сукупних ризиків усіх активів компанії.

Питання вартості підприємств досліджувалось О. Мендрулом, який пропонує під сукупною вартістю розуміти вартість промислових підприємств, визначену на основі доходного підходу. Водночас автор з огляду на складність прогнозування діяльності підприємств та розрахунків грошових потоків зосереджується на аналізі макроекономічних факторів, що формують сукупну вартість промислових підприємств та тенденції руху такої вартості. Учений проаналізував фактори виробництва – працю та оплату за неї, капітал у частині вартості основних виробничих засобів та чинники, що характеризують вартісні обсяги виробництва продукції і вклад у виробництво

різних галузей, а також прибуток, амортизацію, оборотні кошти, заборгованість, інвестиції⁶⁶.

Варто взяти до уваги, що ринкова вартість акціонерного капіталу формується на фондовому ринку та є головним критерієм для інвесторів. Однак на даний час можливості безпосереднього управління ринковою ціною акцій українських підприємств за допомогою інструментів та механізмів фондового ринку є обмеженими. Тому підвищення ринкової вартості активів діючих підприємств у сучасних умовах необхідно розглядати з позицій збільшення власного капіталу, справедливої дооцінки основних і оборотних засобів, недопущення розмивання капіталу, оптимізації грошових потоків, якісної зміни в структурі капіталу та активів, підвищення показників рентабельності використання капіталу та збільшення обсягу прибутку, що спрямовується на капіталізацію, наближення вартості активів підприємств до ринкових критеріїв.

Водночас фактична величина активів з офіційних балансів підприємств України відображає вартість конкретних підприємств і є основою для визначення рейтингів та рівня капіталізації суб'єктів економіки, цінні папери яких не обертаються на фондовому ринку. Цей аспект для міжнародних оцінок капіталізації економіки України є досить важливим. Низьку вартість підприємств України згідно з офіційною статистикою можна розцінювати лише як критичну ліквідаційну вартість, що значно нижча за ринкову ціну.

Крім того, визначена ціна активів за даними балансу з огляду на велику зношеність основних засобів не відповідає ймовірній вартості заміщення, яка необхідна для створення чи придбання нових об'єктів для рівноцінної заміни, або альтернативній їй вартості відтворення, необхідній для створення нових об'єктів. На величину вартості підприємств України прямим чином вплинула ідеологія роздержавлення власності та методики оцінки, які змінювалися майже щорічно. Фактично процес комерціалізації розпочався з переходом державних підприємств в оренду в 80-90-х рр. ХХ ст. Однак оренда засновувалася не на ціні, яка впливала з корисності та реальної вартості підприємства, а складалася з амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних засобів та коштів ремонтного фонду в частині, що залежить від ступеня участі орендодавця у відтворенні постійних активів, а також відрахувань у централізовані фонди та резерви орендодавця.

⁶⁶ Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: [монографія] / О.Г. Мендрул. – К.: КНЕУ, 2002. – 272 с.

До 2000 р. оцінка майна здійснювалася методом чистих активів. Вартість майна зменшувалася на суму боргів, що акумулювалися в кредиторській заборгованості. Зокрема, за методиками 1992-1993 рр. кредиторська заборгованість віднімалася повністю, а за методиками 1995-1998 рр. – віднімалася в обсязі, який не перевищував розмір оборотних коштів. Таким чином, сума перевищення заборгованості над обсягом оборотних коштів не враховувалася. З 1995 р., коли розпочалася грошова приватизація, оцінка вартості почала здійснюватися за різними методами: для масової приватизації – на основі історичної ціни, для продажу за грошові кошти – з наближенням до ринкової вартості. За методикою, що почала застосовуватися з 2000 р., оцінку майна можна проводити із застосуванням майнового, доходного та порівняльного підходів. На даний час оцінка вартості підприємств здійснюється на основі постанов Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 “Про затвердження Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” та від 10.12.2003 р. № 1891 “Про затвердження методики оцінки майна” (зі змінами та доповненнями), а також Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”.

Проблема управління вартістю для України є важливою з багатьох причин. Як зазначалося, масова безоплатна ваучерна приватизація зробила більшість населення акціонерами, і тому мала бути створена система, яка б дозволяла реалізувати природні інтереси акціонерів у зростанні належної їм вартості та, відповідно, частки у розподілі доходів. Крім того, інноваційні потреби підприємств в умовах дефіциту власних ресурсів також неможливо задовольнити без забезпечення прибутку та фінансових гарантій інвесторам.

Проте, як свідчать проведені розрахунки, вартість майна суб'єктів господарювання України є недооціненою і в багато десятків чи навіть сотні разів заниженою від її потенційної ринкової вартості. На це вплинули різні фактори, пов'язані з приватизаційною ідеологією, ціновою політикою необоротних активів та методами переоцінки основних засобів, заниженими законодавчими вимогами щодо створення статутного капіталу, накопиченням боргів між підприємствами, а також із загальною політикою бюджетних обмежень, яка опосередковано відобразилася на вартісних показниках та майновому стані підприємств. Слід зазначити, що низька вартість активів підприємств обумовила низький рівень загальної капіталізації національної економіки та її суб'єктів.

Історична сукупна вартість суб'єктів економіки розраховується на основі балансової вартості необоротних і оборотних активів, чиста вартість – за мінусом усіх зобов'язань, що разом визначають структуру

капіталу. Як свідчить проведений розрахунок сукупної вартості українських підприємств, їх вартість безпосередньо залежить від стану розміщення та використання капіталу (активів) і джерел їх формування (пасивів – власного й позикового капіталу). Враховуючи досить низьку сукупну вартість підприємств, що з різних історичних та інституційних причин сформувалася в Україні, необхідними є проведення детального аналізу вартісних величин та структурних пропорцій різних форм капіталу для виявлення причин низького рівня капіталізації економіки та вироблення заходів державного впливу на ці процеси.

За результатами розрахунку сукупної вартості українських підприємств встановлено, що їх вартість залежить від стану розміщення та використання капіталу (активів) і джерел їх формування (пасивів – власного й позикового капіталу). Виникає об'єктивна потреба в обґрунтуванні адекватних підходів до оцінки капіталу як джерела активів за стадіями його кругообороту, на підставі чого сформовано концептуальні підходи до оцінки з урахуванням завдань бухгалтерської звітності (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Концептуальні підходи до оцінки капіталу підприємств

Джерело: власна розробка автора.

Управління відновлюваною вартістю підприємства можливе при вирішенні ряду методологічних проблем, зокрема проблем, пов'язаних із амортизаційною політикою з урахуванням переоцінки необоротних активів.

Основна проблема застосування відновлюваної оцінки обумовлена відсутністю в більшості випадків офіційних джерел інформації про рівень поточних ринкових цін об'єктів оцінки, а також значними витратами на проведення переоцінки і недосконалістю самих методик, які застосовуються при цьому. Вирішення цієї проблеми можливе при застосуванні як відновлюваної, так і історичної оцінки.

На нашу думку, вкрай назріла необхідність у використанні вказаного способу нарахування амортизації не тільки для цілей бухгалтерського обліку, але й для податкових розрахунків. Наявні у вітчизняній практиці обмеження щодо застосування амортизаційної політики у бухгалтерському обліку, а особливо для обчислення податків, не дозволяють забезпечити безумовне відшкодування авансованого капіталу у виробничу діяльність, їх відміна дозволить підвищити заінтересованість суб'єктів господарювання у використанні прогресивних способів амортизації та максимально зблизити методологію бухгалтерського обліку і податкових розрахунків. Для оцінки ефективності управління господарською діяльністю підприємства у широкому розумінні цієї категорії найбільш прийнятним є економічний підхід до оцінки за дисконтованою вартістю, який використовується для обчислення прогнозованої ринково-орієнтованої вартості підприємства або потенціалу його розвитку.

Для операцій, пов'язаних із припиненням діяльності, операцій купівлі-продажу підприємств пріоритетним є ринковий підхід до визначення справедливої вартості як об'єктивної оцінки активів і зобов'язань. Організаційно-методичні аспекти застосування цієї концепції в практичній діяльності є на сьогодні одним із актуальних завдань теорії та практики бухгалтерського обліку.

Таким чином, економічна, юридична і бухгалтерська концепції оцінки є класичними підходами до вартісного виміру об'єктів бухгалтерського обліку, правомірність застосування яких підтверджується розвитком теорії та практики бухгалтерського обліку протягом декількох століть. Водночас сучасний етап розвитку ринкової економіки характеризується, на наш погляд, об'єктивною потребою в адекватній системі бухгалтерського обліку, за якої найбільшої актуальності набуває економічна концепція при втраті лідируючої ролі бухгалтерської концепції оцінки.

Результати дослідження еволюції підходів до оцінки у вітчизняному і зарубіжному обліку, а також аналіз сучасних концепцій оцінки дозволяє

зробити висновок про те, що дискусії щодо пріоритетності певних підходів до вартісної оцінки були і залишаються одним із центральних питань наукових дискусій вчених. При всьому різноманітті концептуальних підходів до оцінки виділяються, як і раніше, оцінки, які базуються на історичній вартості і на поточних ринкових цінах.

Комплекс питань щодо оптимальної структури капіталу, його вартісної оцінки, платності користування та вартості підприємств є досить важливим для України. На мікро- і макроекономічному рівні так і не вдалося визначити оптимальні параметри структури капіталу, а головне, сформулювати достатній за обсягом власний капітал суб'єктів ринку. Тому в дослідженнях розраховуються основні фінансові коефіцієнти, що безпосередньо впливають із структури капіталу, зокрема показники незалежності (автономії), платоспроможності, ліквідності, обсягів заборгованості, ризику банкрутства, концентрації капіталу, забезпеченості власними оборотними засобами тощо. Розрахунок таких показників важливий з точки зору як практики, так і теорії. Для економіки в цілому та суб'єктів ринку, незалежно від їх форм власності та організаційно-правової форми, це питання є досить важливим.

Показники структури капіталу економічною теорією розглядаються як основний чинник формування ринкової вартості підприємств, що прямо залежить від середньозваженої вартості капіталу. Як правило, теоретичні засади структури капіталу досліджуються разом з теоретичними позиціями формування вартості капіталу та ринкової вартості підприємств. Така стратегія прийнята за провідну у сфері управління формуванням капіталу суб'єктів економіки в розвинених країнах.

Загальноприйнято, що співвідношення між власними і позичковими джерелами, а також окремими видами джерел капіталу в процесі його формування та використання у господарській діяльності називають структурою капіталу. Саме поняття “структура” (від латинського *structura* – будова, порядок) може трактуватися як ознака стійких зв'язків об'єкта, що забезпечує його цілісність та особисті характеристики, тобто збереження головних властивостей під дією різних зовнішніх та внутрішніх чинників. Уперше наукові підходи до розгляду сутності капіталу через його структуру запропонував Ф. фон Хайєк. Вчений зазначав, що капітал це – “складна структура, що складається з неоднорідних індивідуальних капіталів”⁶⁷. Вчені Дж. Ван Хорн і Нікбахт Е., А. Гроппеллі пов'язують структуру капіталу зі складом

⁶⁷ Історія економічних вчень: [підручник] / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.

фінансів фірми, що відображені у правій частині балансу як основні джерела коштів, залучені для фінансування⁶⁸.

Ковальов В. при дослідженні структури капіталу використовує два поняття: “фінансова структура” і “капіталізована структура”. Під фінансовою структурою вчений розуміє спосіб фінансування діяльності підприємства за рахунок усіх джерел; до капіталізованої структури віднесено більш вузьку частину ресурсів – довгострокові пасиви (власні джерела) та довгостроковий позичковий капітал⁶⁹. Белоліпецький В. звертає увагу на те, що саме комбінація боргу та власного капіталу, яка кожного разу повинна врівноважуватися з активами підприємства, називається структурою капіталу.

Тобто у найбільш поширеному значенні поняття “структура капіталу” у зарубіжній і вітчизняній літературі вживається як співвідношення власного та позичкового (залученого) капіталу. Разом з тим у ці поняття вкладається різний функціональний зміст. Спочатку поняття “структура капіталу” розглядалося як співвідношення власного статутного (акціонерного) капіталу і довгострокового залученого капіталу. Виходячи з такого трактування, класичні теорії структури капіталу досліджують співвідношення у його складі питомої ваги емітованих акцій, що представляють власний капітал, та облігацій – залучений капітал. Але в такому розумінні виділяються тільки довгострокові види капіталу.

Сьогодні висловлюється позиція, що в поняття структури капіталу необхідно включати всі види як власного, так і залученого капіталу. Таким чином, у складі власного капіталу необхідно розглядати не тільки вкладений капітал (тобто акціонерний, що формує статутний капітал), а й прирощений у вигляді резервів, фондів та нерозподіленого прибутку. Одночасно залучений капітал також слід розглядати в усіх його формах, включаючи фінансовий лізинг, комерційні (товарні) кредити, внутрішню кредиторську заборгованість. Такий підхід в змозі сформувати єдину теоретичну основу дослідження та аналізу концепції структури капіталу і концепцій вартості капіталу, що дозволяє комплексно використовувати їх інструментарій для нарощення вартості підприємств та визначення оптимального співвідношення між власним і позиковим капіталом. Також забезпечується можливість ґрунтовного аналізу ефективності розміщення капіталу та результатів використання активів, у які такий капітал інвестований. Таким чином, під структурою капіталу пропонується розуміти

⁶⁸ Нікбахт Е. Фінанси: [Пер. з англ. В.Ф. Овсієнка] / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі. – К.: Глобус, 1992. – 382 с

⁶⁹ Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 512 с.

співвідношення всіх форм власного та позикового капіталу, що використовуються в господарській діяльності для фінансування активів підприємств.

З метою визначення основних пріоритетів економічної політики України щодо формування оптимальної структури капіталу зупинимося на основних теоретичних засадах. Теорії структури капіталу почали формуватися в середині ХХ ст. Загальновідомі чотири основні теоретичні концепції трактування структури капіталу: традиційна концепція; концепція індиферентності структури капіталу (модель Модільяні-Міллера); компромісна концепція (теорія статистичного компромісу); концепція протиріччя інтересів формування структури капіталу (теорія асиметричної інформації, сигнальна теорія, теорія моніторингових витрат).

Дані концепції розрізняються методологічними підходами до можливостей оптимізації структури капіталу.

Теоретичні твердження традиційної концепції структури капіталу зводяться до таких: зростання питомої ваги використання позикового капіталу в усіх випадках призводить до зниження показника середньозваженої вартості капіталу підприємства, а отже, до збільшення ринкової вартості підприємства. За розрахунками прихильників такого підходу, зі збільшенням питомої ваги позикового капіталу рівень середньозваженої вартості капіталу в цілому має тенденцію до зниження, досягаючи свого мінімального значення при 100-відсотковому використанні позикового капіталу.

Основу концепції індиферентності структури капіталу становить твердження про те, що за певних умов вартість фірми і вартість капіталу не залежить від його структури. Ця теза свідчить про неможливість оптимізувати структуру капіталу ні за критерієм мінімізації середньозваженої вартості капіталу, ні за критерієм максимізації ринкової вартості підприємства, оскільки вона не впливає на формування цих показників. Тому, за цими твердженнями, структуру капіталу не можна оптимізувати, не можна також збільшити ринкову вартість підприємства на основі здійснення різних заходів щодо зміни структури капіталу.

Вчені Ф. Модільяні та М. Міллер висунули ідею, що на фінансовому ринку вартість акцій компаній, тобто “вартість фірми”, не залежить від структури її капіталу, а визначається нормою капіталізації очікуваного доходу у фірмах її класу⁷⁰. Автори виходили з того, що раціональний

⁷⁰ Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: [підручник] – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.

інвестор бере до уваги лише майбутню прибутковість компанії, а не розмір та структуру її боргу. Вчені запропонували, щоб індивідуальний інвестор мав у своєму портфелі різні цінні папери для збалансування можливого ризику й очікуваного доходу від компанії.

За висновками Ф. Модільяні та М. Міллера, ринкова вартість підприємства не залежить від структури капіталу, а визначається лише очікуваним рівнем доходності та обмежується ризиками.

Теорема Модільяні-Міллера (ММ) отримала своє продовження. У подальшому її автори виводять теорему № 2, у якій вони дещо змінюють умови. У теоремі № 2 розглядається не абстрактна корпорація, а така, що використовує облігації. В ускладнену теорему вводиться лінійна функція структури капіталу, зокрема враховується вплив на вартість капіталу трьох факторів – процентної ставки прибутку на активи корпорації, вартості боргу й значення коефіцієнта “борг/акціонерний капітал”. Отже, доходність звичайних акцій корпорації, що використовує леверидж, є лінійною функцією фінансового важеля.

У теоремі № 3 Ф. Модільяні та М. Міллер висловлюють позицію щодо розробки інвестиційної політики з урахуванням структури капіталу. Вони пропонують використовувати тільки ті інвестиційні ресурси, рівень доходності яких буде не нижчий, ніж рівень доходності капіталу корпорації. Отже, мінімальна доходність інвестицій у корпорацію ні за яких обставин не повинна бути меншою рівня доходності капіталу, при цьому рівень доходності не залежить від виду цінних паперів, що емітуються, тому корпорації мають можливість свободи вибору джерел.

В основу компромісної концепції структури капіталу покладено ідею, що вона формується під впливом ряду суперечливих умов, що визначають співвідношення рівня доходності та ризику використання капіталу підприємства, які в процесі оптимізації його структури мають бути враховані шляхом відповідного компромісу їх комплексної дії. Ця концепція, заснована на дослідженнях М. Міллера, Х. Де-Анжело, Р. Масюліса, включає в механізм формування структури капіталу низку об’єктивних і суб’єктивних факторів функціонування економіки та ринку. Зокрема, авторами враховано фактор зниження податкової бази оподаткування прибутку на процентні виплати та користування позиковими коштами, враховано ризик банкрутства, пов’язаний з недосконалою структурою капіталу.

Зміст компромісної концепції структури капіталу зводиться до того, що в економіці й на ринках капіталу, які реально функціонують, цей показник складається під впливом багатьох факторів, що чинять різний

вплив на ринкову вартість підприємств. Ці фактори за сумарною дією формують певне співвідношення рівня доходності та ризику використання капіталу за різної його структури. При цьому рівень доходності капіталу формує показник його середньозваженої вартості, який враховує операційні витрати на залучення на ринку капіталу окремих його елементів. Ризик у цьому випадку залежить від частки залученого капіталу, що може спровокувати загрозу банкрутства. Тому для уникнення небажаних результатів зазначена концепція пропонує визначати точку компромісу у співвідношенні власного і позикового капіталу.

Теорія компромісу передбачає, що компанії, які мають великі зобов'язання і не можуть оплатити їх за рахунок внутрішніх джерел, повинні випускати акції, обмежувати розмір дивідендів або продавати активи, щоб отримати грошові кошти для відновлення структури капіталу. Відомо, що там, де переважають нематеріальні активи, спостерігаються тенденції до консервативної структури капіталу. Водночас більшість прибуткових компаній роблять мінімум запозичень.

В основу концепції протиріччя інтересів формування структури капіталу покладено положення про відмінність інтересів і рівень інформованості власників, інвесторів та менеджерів. Автори окремих положень концепції, зокрема М. Гордон, М. Дженсен, У. Меклінг, Д. Галей, Р. Масюліс, принципово не змінюючи сутності компромісної концепції, суттєво розширили сферу її практичного застосування за рахунок дослідження окремих факторів. Концепція протиріччя інтересів пояснюється теорією асиметричної інформації в умовах, коли ринок капіталу недосконалий, що формує неадекватну інформацію, породжує нерівнозначну оцінку рівня доходності та ризику і, відповідно, можливості оптимізації структури капіталу.

Проблеми асиметричної інформації досліджуються досить глибоко. Так, американські економісти Дж. Миррлей і В. Викрей розробили фундаментальну теорію мотивації в умовах асиметричної інформації, а Г. Акорлоф, М. Спенс і Дж. Стигліц здійснили аналіз функціонування ринків в умовах обмеженого та нерівномірного доступу до інформації про їх кон'юнктуру.

У процесі дослідження проблеми структури капіталу багатьма науковцями також запропоновано враховувати всі можливі фінансові труднощі і витрати, пов'язані з погашенням боргів та обслуговуванням капіталу. За даними американського економіста Е. Альтмана, фінансові труднощі та витрати, пов'язані з ними, можуть досягти 20 % вартості компанії. Брейлі Р. та С. Майєрс пропонують компаніям також

використовувати можливість так званого “фінансового заслону”. Під цим терміном розуміється можливість легкого доступу до зовнішніх джерел фінансування. Водночас автори звертають увагу на те, що компанії, які швидко зростають, віддають перевагу консервативній структурі капіталу, де частка позикового капіталу не перевищує певної межі безпеки. Теоретично корпорація є банкрутом, коли її активи дорівнюють боргам. Проте корпорація з невеликою часткою боргу в структурі капіталу не може мати серйозних фінансових труднощів. Чим більше корпорація користується позиковим капіталом, то більша можливість зниження прибутку, що ускладнює фінансовий стан компанії. Також можливі вищі витрати для виходу з критичного становища.

Як альтернативну теорію структури капіталу можна назвати теорію Г. Дональдсона про ієрархію фінансових джерел. Вчений розробив концепцію субординації або послідовності дій при формуванні джерел структури капіталу.

Рекомендації Г. Дональдсона мають таке спрямування:

1. Економічні агенти, у першу чергу, мають сприяти нарощенню внутрішніх ресурсів і використовувати внутрішні джерела фінансування – амортизацію та нерозподілений прибуток.

2. При визначенні напрямів дивідендної політики необхідно виходити зі своїх інвестиційних цілей і майбутніх грошових потоків. При розподілі прибутку на частки, що розподіляються та не розподіляються, рекомендується залишати більшим за обсягом нерозподілений прибуток.

3. Дивідендна політика має бути зваженою і одночасно “жорсткою”, особливо в короткостроковому періоді, коли акціонери відслідковують рух доходів і обсяги дивідендів. Враховуючи інтереси акціонерів, необхідно визначити оптимальні межі для збільшення нерозподіленого прибутку.

4. Залежно від реальних грошових потоків і можливостей для збільшення інвестицій економічні агенти можуть створювати додаткові внутрішні фонди, наприклад, так званий фінансовий заслін на основі випуску цінних паперів, які можна без проблем реалізувати на фінансовому ринку. Також можна знайти резерви для продажу зайвого майна та обладнання.

5. Лише за умови, що у корпорації відсутні можливості фінансування приросту капіталу за рахунок внутрішніх джерел, вона може вийти на зовнішній ринок запозичень.

6. Ухвалюючи рішення на користь залучення зовнішніх джерел, корпораціям рекомендується дотримуватися такої послідовності: банківські позики, випуск боргових інструментів і тільки в останню чергу – випуск акцій.

7. Зважено підходи до додаткового випуску акцій через негативне ставлення до цього акціонерів з огляду на можливе зниження їх ціни, появу “агресивних” акціонерів, витрат на розміщення акцій, які, зазвичай, вищі, ніж при випуску облігацій.

Теорія ієрархії фінансових джерел Г. Дональдсона підтверджена на практиці, скільки передбачає раціональний підхід до ухвалення рішень щодо структури капіталу.

Зятковський І. теж висловив пропозиції стосовно дотримання певного порядку у визначенні джерел формування капіталу: “...беручи до уваги, що ресурсне забезпечення оптимальної структури капіталу підприємства передбачає складну комбінацію джерел фінансування – інвестиційних ресурсів (власних, залучених, позичених), важливо дотримуватись ієрархії за ступенем їх безпечності”. Найприйнятнішими за черговістю автор вважає такі джерела:

- 1) власні й прирівняні до них фінансові ресурси (чистий прибуток, амортизаційні відрахування, стійкі пасиви – внутрішні ресурси);
- 2) реінвестовані дивіденди (зовнішні джерела – емісія цінних паперів);
- 3) скорочення власного портфеля фінансових інвестицій, коли обсяг власних фінансових ресурсів недостатній;
- 4) випуск найбезпечніших цінних паперів, тобто конвертованих облігацій, коли недоцільне або неможливе скорочення власного портфеля фінансових інвестицій (зовнішні джерела);
- 5) залучення позикових коштів (зовнішні джерела);
- б) додаткова емісія акцій (зовнішні джерела).

За висновками вчених-економістів, оптимальні пропорції капіталу створюють умови для підвищення ефективності функціонування підприємств. За рахунок оптимізації пропорцій різних форм капіталу, в першу чергу, основного й оборотного, забезпечується прискорення обороту сукупного капіталу, кожний цикл якого генерує додатковий прибуток. Шляхом оптимізації структури капіталу в частині визначення раціональних пропорцій власного та позикового капіталу забезпечується необхідний рівень фінансової незалежності, рентабельності, фінансової стійкості та максимізації ринкової вартості підприємства.

На основі зваженої фінансової й інвестиційної політики можна ухвалити рішення, що визначають оптимальну структуру капіталу і його розподіл з метою приросту капіталу й підвищення добробуту власників. Як зазначається багатьма дослідниками, мета, що ставиться при визначенні структури капіталу – це досягнення оптимальної структури, за якої ціна капіталу буде найнижчою, а вартість підприємств – найвищою.

Доцільно також розглянути підхід ірландського економіста К. Уолша, який аналізував тенденції формування структури капіталу. У результаті проведеного вченим дослідження зроблено висновок, що в основі рішень щодо структури капіталу лежать не стільки фінансово-економічні чинники, скільки поведінкові, які обумовлюються різними особливостями⁷¹.

Таким чином, на сьогодні існує чотири розглянуті концепції оптимальної структури капіталу, які враховують особливості економік розвинених країн за наявності сформованого ринку цінних паперів і широкої поінформованості учасників фінансового ринку. Тому в умовах України зазначені теорії можуть бути використані з певною адаптацією та з урахуванням інших чинників впливу на структуру та вартість капіталу.

Як зазначалося вище, західні теорії структури капіталу ґрунтуються на тому, що вартість позикового капіталу є нижчою, ніж власного. Боргові зобов'язання мають більш дешеву форму, ніж акціонерний капітал, і при низькому рівні пропорції позикового та власного капіталу кредити збільшувати вигідно. Тому західний досвід оптимізації структури капіталу не може бути повністю застосованим до України, оскільки не відповідає нинішній ситуації в країні.

Слід зазначити, що колективом зарубіжних авторів розраховано оптимальне співвідношення власних та залучених джерел фінансування, де для позикових ресурсів відведено 50 %. Такий висновок зроблений, виходячи із забезпечення оптимальної вартості акціонерного, боргового капіталу, середньозваженої вартості капіталу після сплати податків та вартості компанії. Основні орієнтири, які, у першу чергу, беруть на озброєння менеджери в управлінні структурою капіталу, – це підвищення вартості фірми та оптимізація її активів, зростання ринкової ціни акцій, зниження середньозваженої ціни обслуговування капіталу, збереження та підвищення рівня платоспроможності. Врахування цих особливостей для української дійсності є ключовим, оскільки тут спостерігається протилежна залежність – вартість позикового капіталу є вищою, ніж власного. Крім того, в Україні склалася специфічна ситуація з позиковим капіталом, коли незначна його частка є справді “платною”, а більша – безплатною.

Теорії оцінки активів підприємств та вартості капіталу мають багатовікову історію. Перші згадки про оцінку як метод обліку та рекомендації щодо її використання в процесі купівлі-продажу з'явилися ще у

⁷¹ Уолш К. Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании: [Пер. с англ.] – 2-е изд. / К. Уолш. – М.: Дело, 2001. – 360 с.

XVI ст. у працях основоположників бухгалтерського обліку Л. Пачолі й А. Піетро. Правила експертної оцінки вартості підприємств за ринковою ціною розроблено відомим німецьким ученим-математиком Г. Лейбніцем у XVIII ст.⁷².

Згідно з міжнародним досвідом, вартість національного бізнесу – це вартість усіх діючих суб'єктів господарювання, або вартість 100 % корпоративних прав. У розвинених країнах переважна більшість економічних агентів є активними учасниками корпоративної системи. Саме розвиток та поглиблення корпоративних відносин, необхідність узгодження широкого кола інтересів і забезпечення належного рівня доходів обумовили появу досліджень механізмів та інструментів нарощування багатства акціонерів.

Досліджуючи питання сутності процента, О. Мендрул зробив висновок, що всі інвестори в оцінці тих чи інших переваг бізнесу користуються однаковими інвестиційними показниками – відсотковою ставкою, ризиковістю, корисністю⁷³.

Питання вартості займає чільне місце й у дослідженнях українських учених. Аспекти управління вартістю підприємств, зокрема: трансформаційні моделі й пов'язані з ними питання власності, процеси роздержавлення та приватизації, реструктуризація, санація, банкрутство, відновлення платоспроможності, детально досліджені вітчизняними науковцями – О. Амошою, В. Гейцем, В. Голіковим, І. Лукіновим, А. Чухно та ін.

Виходячи із завдань даного дослідження, вважається за необхідне проаналізувати загальні закономірності динаміки вартості українських підприємств, дію на ці процеси різних економічних факторів, норм законодавства та провести експертну оцінку загальної вартості підприємств України, базуючись на офіційній статистичній і бухгалтерській звітності.

На основі даних зведеного балансу підприємств України та з урахуванням концептуальних положень постанов Кабінету Міністрів України № 1440 від 10.09.2003 р. “Про затвердження Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” та № 1891 від 10.12.2003 р. “Про затвердження Методики оцінки майна”, а також Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” здійснена експертна оцінка загальної вартості підприємств України.

Кручок Н.С. вважає, що оцінка визначається як розрахункова величина, що дорівнює грошовій сумі, за яку передбачається перехід майна з рук в руки на дату оцінки в результаті комерційної угоди між добровільним покупцем

⁷² Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку : [монографія] / Н.П. Гончарова, О.С. Федонін, Г.О. Швиданенко та ін. / За ред. проф. О.С. Федоніна. – К.: КНЕУ, 2006. – 282 с.

⁷³ Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: [монографія] / О.Г. Мендрул. – К.: КНЕУ, 2002. – 272 с

після адекватного маркетингу; при цьому передбачається, що кожна із сторін діяла компетентно, на власну користь і без примусу⁷⁴.

Саме з іменем А. Маршалла пов'язане становлення оцінювання нерухомого майна як окремого наукового напрямку⁷⁵. Таким чином, сформувались чотири методи оцінки нерухомого майна: три базових та один комбінований.

До базових методів відносять метод капіталізованого доходу (метод простої капіталізації доходу та метод дисконтування майбутніх грошових потоків), витратний метод і метод порівняння продажів. На основі вищезазначених методів створено комбінований.

При оцінці майна підприємств України за період 2007-2013 рр. безпосередньо застосовано витратний метод, при якому враховувалася історична вартість. Вважаємо, що необхідно, насамперед, володіти інформацією, що впливає з офіційної звітності й відображає історичну вартість активів. Проводити оцінку загальної вартості майна усієї сукупності українських підприємств, засновану на доходному підході, який включає методи дисконтування грошових потоків та визначення капіталізованої вартості доходів від володіння корпоративними правами підприємств, вважаємо передчасним з огляду на низький рівень загальної капіталізації економіки, звуженість фондового ринку, низьку результативність дивідендної політики, недостатній рівень доходності від володіння часткою майна більшості акціонерів. З цих же причин передчасним є застосування до всієї сукупності підприємств ринкового методу оцінки вартості на основі результатів порівняння з іншими бізнес-аналогами, зокрема порівняння мультиплікаторів, продажів (трансакцій) тощо.

Згідно з майновим (витратним) підходом, вартість підприємств розраховується як сума вартостей усіх активів за даними балансів. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1891 “Про затвердження Методики оцінки майна”, до майна, що включається у сукупну вартість, належать: необоротні активи (включають основні засоби, нематеріальні активи, незавершене будівництво, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокову дебіторську заборгованість, відстрочені податкові активи, інші необоротні активи); оборотні активи (включають: запаси, векселі одержані, дебіторську заборгованість за товари, роботи, послуги, дебіторську заборгованість за розрахунками та іншу поточну дебіторську заборгованість, поточні фінансові

⁷⁴ Кручок Н.С. Ипотека в Украине: стан та перспективи розвитку: [монографія] / Н.С. Кручок. – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2010. – 298 с.

⁷⁵ Маршалл А. Принципы экономической науки [пер. с англ.] / А. Маршалл. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1993. – С. 132-139.

інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти, інші оборотні активи); витрати майбутніх періодів.

Сукупну вартість майна підприємств України (СВ) можна визначити за формулою (назви скорочень наведені у табл. 2.2):

$$\text{СВ} = \text{НА} + \text{ОА} + \text{ВМП} \quad (2.6)$$

Чиста вартість майна – це сукупна вартість, зменшена на суму зобов'язань. Чисту вартість майна підприємств України (ЧВ) можна визначити за формулою:

$$\text{ЧВ} = (\text{НА} + \text{ОА} + \text{ВМП}) - (\text{ЗНВП} + \text{ДЗ} + \text{ПЗ}) \quad (2.7)$$

В останні роки як в міжнародному, так і у вітчизняному обліку активно почала використовуватись категорія “справедлива вартість”. Це зумовлене, насамперед, такими факторами, як подальший розвиток ринкової економіки і пов'язані з цим процеси активізації руху капіталу, зокрема збільшення операцій із фінансовими інструментами і розширення практики купівлі-продажу підприємств як єдиного цілісного майнового комплексу.

Однак серед вітчизняних і зарубіжних економістів не існує однозначної думки про зміст і економічну сутність вказаного різновиду вартості, її ролі й призначення в бухгалтерському обліку. Це зумовило появу різних трактувань даного поняття в навчальній і науковій літературі. Тому для забезпечення єдності теорії при розвитку методології обліку необхідно виробити єдиний підхід до змісту понятійного апарату, який використовується у системі вартісного виміру у бухгалтерському обліку. Це стосується, зокрема, такої категорії, як «справедлива вартість».

Проф. Г.Г. Кірейцев зазначав, що сьогодні є винятково актуальним наукове тлумачення не лише категорії “вартість”, її сутності як методологічної бази бухгалтерської оцінки, але і окремих форм прояву вартості як конкретних об'єктів обліку, тобто як субстанціональної основи вартості⁷⁶. Вчений стверджував, що на даний час важливим є визнання двох “основоположних концепцій вартості – трудової теорії вартості та маржиналізму. Перша з них визначається вартістю витрат живої і уречевленої праці, друга – граничною корисністю благ”. Всі інші теорії вартості, на думку вченого, зокрема “справедлива вартість”, “... не

⁷⁶ Кірейцев Г.Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України / Г.Г. Кірейцев // Наукова доповідь на Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею кафедри бухгалтерського обліку Подільського держ. агр.-тех. ун-ту. – Кам'янець-Подільський: 2009. – 27 с

в змозі бути основою облікової оцінки, як прийому квантифікації (означає кількісне вираження якісних ознак – прим. автора) економічного відтворення, і тому не можуть складати основу методології вимірювання фактів господарського життя. Введення в науковий оборот та економічну практику категорії “справедлива вартість” є не більше, як визнання елемента деструктивної ідеологізації економічної науки”.

Впровадження у вітчизняні стандарти “справедливої вартості” пов’язане із потребою відображення у фінансовій звітності наближеної до реальної вартості активів підприємства, хоча суб’єктивність та неоднозначність такого підходу не дають змоги оцінити вартість підприємства. При цьому проф. М.І. Бондар стверджує, що оцінка підприємства за ринковою вартістю базується на двох принципових підходах: ринкової оцінки активів підприємства і поточної ринкової оцінки капіталу⁷⁷. “Оцінка активів за справедливою вартістю хоча і викликає труднощі на практиці, проте має величезне значення для інвестиційної привабливості”, – стверджує д.е.н. В.М. Жук⁷⁸.

Широке змістовне значення поняття “справедливість” використовується протягом тисячоліть, починаючи з часів древньої Греції і до нашого часу, як поняття, яке характеризує загальнолюдські, етичні й моральні позиції у відношенні до думок, вчинків і дій людей, принципів державного устрою, нормам закону тощо. Тому виникнення ідеї справедливої ціни пов’язують із забезпеченням основної умови для здійснення справедливого обміну, при якому об’єкт угоди обмінюється в таких пропорціях, коли кожний із її учасників отримує свою частку і “ніхто не наживається”. Авторство цієї ідеї належить древньогрецькому філософу Арістотелю⁷⁹.

Ідея Арістотеля надалі отримала розвиток у філософа Середньовіччя Фоми Аквінського, який стверджував, що справедлива ціна – це міра вартості корисності речі. Якщо ціна перевищує або є нижчою за вартість речі, то порушується принцип справедливості. Тому несправедливо і незаконно продавати річ дорожче чи дешевше за її вартість. Справедлива ціна має дві складові: собівартість і мінімальну націнку, яка необхідна для підтримання мінімуму життєвих потреб продавцю. При завищенні справедливої ціни торговець наживається за рахунок громадян, при

⁷⁷ Бондар М.І. Вартісне оцінювання підприємства і його вплив на формування облікової інформації / М.І. Бондар // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. “Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення підприємством”, м. Луцьк, 29-30 червня 2010 р.: тези доповідей. – Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2010. – С. 12-13.

⁷⁸ Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

⁷⁹ Ковалев В.В. Справедливая стоимость в системе категорий бухгалтерского учета / В.В. Ковалев // Бухгалтерский учет. – 2002. – № 17. – С. 67-79.

заниженні – він поступово бідніє і може прийти до розорення, в якому будуть звинувачені вже громадяни. З позиції прихильників лозунгу “справедливість передусім” і те, і інше є несправедливим.

Стосовно до сучасних економічних відносин «справедливість» трактується як поширення на ці відносини принципів моралі, честі, права, закону, визнання загальнолюдських цінностей.

Початківцем використання справедливої вартості в системі бухгалтерського обліку вважається Раймонд Джон Чамберс, який в 1966 р. запропонував новий метод ведення обліку, названий ним безперервно осучаснюваним (актуалізованим) обліком – CoCoA (Continuously Contemporary Accounting). В основу цього методу закладено оцінку об’єктів обліку за вартістю їх вибуття (exit price), яка вимірюється цінами організованого ринку, що дозволяло нівелювати негативні впливи інфляції на облік. Ідеї, закладені, Р.Дж. Чамберсом, лягли в основу справедливої вартості, яка стала одним із найбільш дискусійних питань.

Справедлива вартість в бухгалтерському обліку спочатку почала застосовуватися в якості засобу переоцінки, а як самостійна оцінка вперше з’явилася у МСФЗ 32 “Фінансові інструменти: розкриття і подання інформації”, прийнятому Правлінням Комітету з міжнародних стандартів фінансової звітності (КМСФЗ) у березні 1995 р.. За останні 15 років оцінка за справедливою вартістю почала використовуватися щодо багатьох статей бухгалтерського балансу. Більше того, намітилася тенденція все більшого поширення її в сучасному обліку, особливо в країнах, облік яких орієнтований на МСФЗ, і поступового витіснення історичної вартості.

Цей метод оцінки елементів фінансової звітності згадується тепер в багатьох МСФЗ, наприклад, 16-22, 25, 32, 33, 38-41, хоча перше його застосування на рівні МСФЗ, як підкреслювалось вище, передбачалось лише в одному стандарті, а саме в МСФЗ 32.

Сучасне визначення справедливої вартості наводиться в МСФЗ 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка” (параграф 9), де відмічається, що справедлива вартість – це “сума, за якою можна обміняти актив або погасити заборгованість в операції між обізнаними, зацікавленими сторонами”. Визначення елементів цього поняття вперше наведено в МСФЗ 40 “Інвестиційна нерухомість” в 2000 р. МСФЗ 16 “Основні засоби” (параграф 6), по суті, повторює це визначення.

Однак, не зважаючи на вказану тенденцію у світовому обліку і реформуванні українського обліку відповідно до вимог МСФЗ, поняття “справедлива вартість” коментується деякими економічними виданнями в основному як аналог ринкової вартості, тобто справедлива ринкова вартість –

це ціна, в основі якої лежить поточна ринкова вартість, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції та за якою покупець і продавець укладає угоду.

Отже, ряд вчених не вбачають принципової різниці між справедливою і ринковою вартістю як такою. Так, у одному з бухгалтерських словників є таке визначення: “Вартість ринкова, справедлива – ідеалізована ринкова вартість, яка визначається як ціна, за якою даний актив може бути проданий за умови, що продавець і покупець володіють всією інформацією, необхідною для її встановлення, і діють добровільно і раціонально”⁸⁰. Не дивлячись на визначення певних умов для визнання ринкової вартості в якості справедливої, відбувається її ототожнення з категорією ринкової вартості в цілому. Некоректність такого підходу пов’язана з тим, що оцінка за справедливою вартістю вимагає наявності особливих умов для ринку (ринку капіталу, товарів, робіт і послуг) у тому розумінні, яке надають йому стандарти, часто відсутні в умовах звичайного ринку.

Ринкова вартість вважається основою для визначення справедливої вартості за наявності активного ринку, основними ознаками якого є: здійснення торгівлі однорідною продукцією; наявність бажаючих як купити товар, так і продати його у будь-який момент часу; відкритість і доступність інформації про рівень цін. Наступною умовою, обов’язковою для застосування справедливої вартості, є заінтересованість сторін ринкової угоди. Відсутність ринку того чи іншого товару може бути обумовлена унікальністю цих товарів і тією обставиною, що існування ринку аналогів цих товарів не завжди має місце.

Вважається за доцільне доповнити загальноприйнятні ознаки відсутністю монополії зі сторони учасників ринку. Умови заінтересованості, незалежності та інформованості сторін можна виконати при присутності на відкритому ринку великої кількості незалежних учасників, товарів і відносній простоті одержання інформації. У найбільшій мірі ці умови дотримуються при біржовій торгівлі, тому доцільно використовувати інформацію про рівень біржових цін. Загальну філософію оцінки за справедливою вартістю відповідно до МФСЗ у відношенні до різних елементів звітності, представлено на рис. 2.5.

⁸⁰ Большой Бухгалтерский Словарь / [Под ред. А.Н. Азрилияна]. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

Рис. 2.5. Оцінка за справедливою вартістю відповідно до МСФЗ

Джерело: власна розробка автора.

Економічна сутність вказаних категорій вартості стосовно до умов активного ринку має принципові відмінності.

По-перше, існування категорії справедливої вартості можливе лише в умовах діючого підприємства. Цей обов'язковий аспект ув'язується з використанням цієї категорії лише при дотриманні принципу безперервності діяльності підприємства. Оцінка за ринковою вартістю як категорія оцінки бізнесу набуває особливої актуальності саме при ліквідації.

По-друге, в якості обов'язкових умов угод, що здійснюються на основі справедливої вартості, крім інформованості та незалежності сторін,

необхідним є також бажання укласти таку угоду. За відношенням до покупця це вказує на його бажання придбати активи відповідно до діючих на ринку умов і поточних ринкових цін.

По-третє, окремі вчені використовують метод оцінки за справедливою вартістю щодо всіх об'єктів обліку, окремі – лише щодо активів, а деякі вчені стверджують, що категорію справедливої вартості можна застосовувати не тільки до активів, але й до зобов'язань.

Неможливість у деяких випадках визначити ринкову вартість призводить до використання дисконтованої вартості, яку як категорію бухгалтерського обліку необхідно розглядати в контексті поняття “дисконтування”. Під «дисконтованою вартістю» розуміють приведену до поточного моменту (дисконтовану) вартість всіх майбутніх потоків грошових коштів, які очікується одержати у результаті використання чи володіння певним активом.

Отже, справедлива вартість – характеристика капіталу суб'єкта господарювання в бухгалтерському обліку з використанням системи альтернативних способів оцінки, яка включає ринковий підхід до її обчислення за цінами активного ринку; оцінку за дисконтованою вартістю – за неможливості визначення ринкової вартості, оцінку за відновлюваною вартістю – якщо неможливо визначити достовірну суму майбутніх грошових потоків, і оцінку за історичною вартістю за мінусом збитку від знецінення – у виняткових випадках.

У свою чергу, бухгалтерський облік має забезпечити відображення всіх проявів капіталу: капітал – майно (активи), капітал – власність (пасиви), капітал – функція.

Ішікава Ю., дослідивши зміни у кругообороту капіталу в ХХ ст., виявив перехід від парадигми обліку продуктивного капіталу до парадигми позикового або фіктивного капіталу і, виходячи з цього, вчений виокремив кругооборот реального і фіктивного капіталу⁸¹. Таким чином, відбувається перехід від оцінки активів за історичною вартістю до оцінки за справедливою.

З точки зору бухгалтерського обліку, інтелектуальний капітал включає нематеріальні активи, відображені на балансі підприємства (інтелектуальна власність), та знання, які не відображені в обліку – знання працівників, їх вміння, організаційна культура тощо.

Бутнік-Сіверський О.Б. розглядає інтелектуальний капітал як економічну категорію з позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в

⁸¹ Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: [монографія] / С.Ф. Голов. – К.: ЦНЛ, 2007. – 522 с.

процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості. Таке трактування інтелектуального капіталу може бути визначене як соціально-економічне. Власний інтелектуальний капітал може бути на балансі суб'єкта господарювання, наприклад, у формі капітальних інвестицій, тобто на стадії створення (розробки) нематеріальних активів, а також у вигляді нематеріальних активів, які залежно від виду мають відповідний термін експлуатації згідно із законодавством України про охорону інтелектуальної власності⁸².

У ході аналізу останніх досліджень і публікацій встановлено, що нині існує два близьких за своїм змістом поняття: інтелектуальна власність та інтелектуальний капітал. Поняття інтелектуальної власності в тому вигляді, як воно сформульоване в Угоді про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), досить широке. Воно включає всі права, що належать до літературних, художніх і наукових творів, виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо-і телевізійних передач, винаходів у всіх галузях людської діяльності, наукових відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, захист від недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах. При такому розумінні до інтелектуальної власності відносяться не тільки майнові права, але також моральні права, в тому числі право на цілісність твору, право на ім'я тощо. Ці права не обов'язково приносять дохід, тому їх не можна відносити до інтелектуального капіталу.

Наступний етап уточнень стосується окремих видів інтелектуальної власності. Найістотніші з них стосуються різного розуміння ноу-хау в концепціях інтелектуальної власності та інтелектуального капіталу, а також співвідношення понять “товарний знак” і “бренд”.

В бізнесі прийнято розрізняти три види ноу-хау: 1) невіддільні від конкретної фізичної особи (працівника); 2) невіддільні від фірми; 3) віддільні в загальному випадку від фізичної особи і фірми. Правовий захист поширюється тільки на ноу-хау третього типу. Саме їх можна вважати активами фірми в повному розумінні слова. Однак менеджмент у своїх діях повинен враховувати існування ноу-хау всіх трьох типів.

⁸²Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) / О.Б. Бутнік-Сіверський / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipdo.kiev.ua/.../butnik-siverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc

Бренд – це комерційний еквівалент репутації. Репутація, а не товарний знак становить обов'язковий елемент, присутній у всіх варіантах вживання терміну “бренд”. Цей термін широко використовується фахівцями з реклами, менеджменту та професійними оцінювачами. При цьому під “брендом” вони можуть розуміти й назву добре відомої фірми, і назву популярного товару, і загальновідомий товарний знак. Однак наявність товарного знаку не є обов'язковою, тому пов'язувати бренд з товарним знаком не зовсім правильно. Крім того, на відміну від товарного знака термін “бренд” не має законодавчого визначення. Однак управління інтелектуальним капіталом передбачає виявлення та оцінку саме брендів, а не товарних знаків.

Настільки ж непростим є також співвідношення між поняттями “інтелектуальний капітал” та “нематеріальні активи”, якщо розуміти нематеріальні активи в бухгалтерському розумінні. Під “нематеріальними активами” прийнято розуміти будь-які довгострокові активи, не пов'язані безпосередньо з будь-яким відчутним об'єктом (рiччю). Довгий час до нематеріальних активів належали будь-які активи, для яких не знайшлося місця серед інших “нормальних” активів. Тому склад нематеріальних активів досить неоднорідний. Найвідоміший з них – гудвіл (goodwill) – визначається як різниця між ціною покупки компанії та вартістю її чистих активів, тобто по суті є бухгалтерською фікцією, не пов'язаною з жодним конкретним об'єктом, крім компанії в цілому. Те ж саме стосується going concern, хоча цей актив виникає зовсім іншим способом. Такі активи називаються неідентифіковані або активами типу гудвіл. По суті це також бухгалтерські фікції. Крім того, до нематеріальних активів відноситься безліч ідентифікованих активів (identified assets), які пов'язуються з конкретним нематеріальним об'єктом (винаходом, товарним знаком тощо), з поліпшенням орендованої нерухомості, договором і т.п. Підставою для обліку будь-якого такого активу на балансі, зазвичай, є наявність витрат на його придбання або створення. Інакше кажучи, на балансі відображаються не активи як такі, а пов'язані з їх придбанням бухгалтерські операції.

Права інтелектуальної власності становлять тільки частину ідентифікованих нематеріальних активів. Це найбільш значна частина таких активів, але далеко не всі нематеріальні активи. При цьому значна частина прав інтелектуальної власності, що належать фірмі, на її балансі не відображається, оскільки їх виникнення не було пов'язано з відповідними бухгалтерськими операціями.

Таким чином, до складу нематеріальних активів можуть входити активи, які взагалі не належать до інтелектуального капіталу, а багато компонентів інтелектуального капіталу не входять до складу нематеріальних активів,

якщо розуміти нематеріальні активи в бухгалтерському сенсі. Принципово не можуть входити до складу нематеріальних активів такі компоненти інтелектуального капіталу, які не належать фірмі, в тому числі людський капітал та частина ринкового капіталу.

Крім того, у складі нематеріальних активів фірми, зазвичай, не враховуються належні їй авторські та суміжні права (copyright and neighboring rights), хоча в принципі вони можуть враховуватися. Практика свідчить, що багато фірм не прагнуть відобразити такі активи у своєму балансі, хоча зацікавлені в тому, щоб продемонструвати їх потенційним інвесторам. У результаті виникає величезний розрив між балансовою вартістю фірми та її ринковою капіталізацією. У випадку з компанією "Microsoft" цей розрив доходив в 1999 р. до двох порядків (100 разів). Приблизно те ж саме спостерігається у багатьох Internet-фірмах. З цієї точки зору прагнення до більш точного відображення нематеріальних активів у балансі є суперечливим⁸³.

Зі сказаного можна зробити висновок, що варто переглянути питання бухгалтерського обліку інтелектуального капіталу. У даному напрямі виникають фундаментальні протиріччя між принципами бухгалтерського обліку та властивостями економіки знань (або алгебраїчними властивостями самих знань). Бухгалтерський облік заснований на принципах звичайної арифметики: якщо десь збільшилось, стільки ж повинно зменшитися в іншому місці. Знання підкоряються іншим алгебраїчним правилами (non-rivalrousness), у них відсутня властивість рідкості. На цю властивість звертали увагу ще 3 нобелівських лауреати В. Леонтьєв, Н. Канторович та Д. Ерроу. У літературі з інтелектуального капіталу даний аспект залишився непоміченим. Зазначені суперечності можна згладити, але не можна подолати. Більше того, є підстави вважати, що можливості з уникнення протиріч майже вичерпані, тобто МСФЗ в цьому відношенні близькі до досконалості. При цьому облікова інформація залишається одним з найважливіших джерел інформації, яка використовується при оцінці бізнесу та прийнятті рішень про інвестування капіталу. Однак вона повинна бути доповнена відповідним чином.

Звіти про інтелектуальний капітал (Intellectual Capital Accounts), які публікуються окремими фірмами країн ЄС та США, є додатком до традиційних бухгалтерських звітів. Звіт про інтелектуальний капітал розглядається як інструмент для його вимірювання, управління ним і

⁸³ Wyatt A. Towards a financial reporting framework for intangibles (Insights from the Australian experience) // Journal of Intellectual Capital. – 2002. – Vol. 3. – № 1. – pp. 71-86.

демонстрації привабливості компанії для інвестицій. Існує два види таких звітів: 1) деталізований звіт готується для внутрішніх потреб, насамперед для менеджменту і для демонстрації персоналу компанії з метою консолідації зусиль колективу; 2) скорочений звіт, в якому відсутня інформація, що не підлягає вільному поширенню, може бути підготовлений для публікації з метою залучення інвестицій або для роздачі потенційним інвесторам.

Для дослідження доступні опубліковані скорочені звіти. Вони засновані на різних моделях представлення інформації та мають різні назви, наприклад, “The Holistic Accounts” (RambOl), “The quality Accounts / The Ethical Accounts” (Consultus), Navigator (Scandia), “Human resource accounts” (SCAA, ABB, Telia). Тим не менше, всі ці звіти можна розглядати як звіти про інтелектуальний капітал, всі вони повинні показувати інвестору, як компанія рухається від свого поточного стану до майбутнього або потенціального.

Розділ Звіту про інтелектуальний капітал “Що є” має на меті, як правило, візуалізувати інформацію про наявні ресурси компанії. Значна частина цієї інформації має нефінансовий характер. Відомості про людські ресурси, клієнтів, технології представлені у вигляді графіків, діаграм тощо.

Розділ “Що робиться” містить в основному нефінансову інформацію про зусилля менеджменту з розвитку інтелектуального капіталу компанії. Спеціальна увага приділяється розвитку людського капіталу, роботі з клієнтами, забезпечення доступу до технологій.

Третій розділ “Що виходить” демонструє рух до наміченої мети. У цьому розділі суттєво використовуються фінансові показники, щоб показати, як інтелектуальний капітал компанії дозволяє отримати дохід через появу нових товарів або послуг, необхідних клієнтам.

Звіти про інтелектуальний капітал не можна розглядати ізольовано, вони мають сенс тільки в контексті. Контекст – це бачення системи управління та форми конкуренції. У цей контекст звіти про інтелектуальний капітал вносять нову реальність. Вони забезпечують більш адекватне уявлення про реальіі життя підприємства, ніж традиційні нематеріальні активи. Звіти про інтелектуальний капітал дозволяють пояснити приголомшливий (в десятки і навіть сотні разів) розрив між балансовою вартістю і ринковою капіталізацією фірм. Крім того, досить глибокий зміст вкладено у розмежування компонентів інтелектуального капіталу, тобто у виокремлення людського капіталу, ринкового капіталу тощо. Згідно з концепцією інтелектуального капіталу, якщо фірма втрачає один з цих компонентів, то знецінюється весь її інтелектуальний капітал, а отже, й сама фірма. Тут має місце явне порушення принципу, відомого в теорії корпоративних фінансів

як закон збереження вартостей. Згідно з цим принципом, вартість цілісної одиниці дорівнює сумі вартостей її частин. У випадку з компонентами інтелектуального капіталу цей принцип можна використовувати тільки для того, щоб приписати кожній з частин інтелектуального капіталу деяку вартість. Однак для прийняття практичних рішень він не тільки нічого не дає, але й заплутує. Дана обставина досить важлива. Щоб звернути на це увагу, Б. Елліот⁸⁴ заявляє, навіть, що вартість компонентів інтелектуального капіталу треба не додавати, а множити. Тоді очевидно, що зведення вартості одного з них до нуля, призводить до зведення до нуля вартості всього інтелектуального капіталу. Звіт про інтелектуальний капітал якраз і демонструє відносно слабкі місця підприємства, зусилля його менеджменту щодо вирівнювання стану та ілюструє можливі тенденції розвитку бізнесу.

Практика показує, що потенційні інвестори охоче знайомляться зі звітністю про інтелектуальний капітал. Причому для них більш важливим є не грошовий вираз оцінки інтелектуального капіталу, а наочність представлення даних.

У більшості країн оціночна діяльність регулюється професійними організаціями оцінювачів, які розробляють і приймають свої стандарти оцінки. Ці стандарти є обов'язковими для застосування членами організацій.

Існують також об'єднання саморегулюючих організацій оцінювачів, створені на національному, європейському і світовому рівні з метою гармонізації стандартів оціночної діяльності. Найбільш авторитетна з таких організацій – Міжнародний комітет зі стандартів оцінки (МКСО) – International Valuation Standards Committee (IVSC). Комітет МКСО розробляє і регулярно публікує доповнення та зміни до міжнародних стандартів оцінки (МСО), на основі яких саморегулюючі організації в різних країнах розробляють свої стандарти.

Сфера діяльності професійних оцінювачів традиційно ділиться на предметні сфери, серед яких немає такої сфери, як оцінка інтелектуальної власності. У європейських країнах прийнято виділяти в якості окремої предметної області оцінку нематеріальних активів, причому оцінка нематеріальних активів завжди тісно прив'язана до оцінки бізнесу, в США взагалі оцінка бізнесу і нематеріальних активів регулюються одним стандартом. Для цього є достатні підстави, головна з яких – єдність підходів і методології оцінки бізнесу і нематеріальних активів.

⁸⁴ Elliot B. Financial Accounting and Reporting (12th edition) / B. Elliot, J. Elliot. – London: Pearson Education Ltd, 2008. – 889 p.

Наступна, але не менш важливе підстава для об'єднання оцінки бізнесу й оцінки нематеріальних активів пов'язана зі зростанням ролі нематеріальних активів у вартості компаній. Сьогодні вчені стверджують, що інтелектуальний капітал корпорації, зазвичай, в 3-4 рази перевищує вартість всіх її матеріальних активів. Однак Б. Елліот вже в 2006 р. вважав ці дані застарілими. Тоді він оцінював коливання даного показника для більшості компаній у межах від 5:1 до 16:1. У період з 2006 по 2013 рр. вагомість інтелектуального капіталу тільки зростала. Інакше кажучи, вартість сучасних компаній в основному визначається наявністю у них інтелектуального капіталу.

Разом з тим, говорити про вартість інтелектуального капіталу слід з обережністю, так як вона багато в чому складається з елементів, які, в принципі, не продаються, а отже, не мають вартості в загальноприйнятому сенсі. У будь-якому разі, не можна говорити про ринкову вартість інтелектуального капіталу. Доцільно говорити про вартість бізнесу і вартість компанії в цілому, так як компанії час від часу продаються.

Ситуація в Україні значно відрізняється від існуючої у США та країнах ЄС. Наведемо інформацію Державного комітету статистики про здійснені в Україні науково-технічні роботи (табл. 2.3).

Таким чином, наукової роботи зростають, однак їх частка у ВВП країни досить низька і знижується. Така негативна тенденція свідчить про те, що в Україні не нарощується інтелектуальний капітал, що в майбутньому може стати причиною багатьох економічних проблем.

**Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в
Україні (млн грн.)**

Роки	Всього, у фактичних цінах	У тому числі				Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
1997	1111,7	140,6	321,6	606,9	42,6	1,36
1998	1263,4	188,5	309,2	693,7	72,0	1,35
1999	1269,0	205,5	297,5	682,8	83,2	1,24
2000	1578,2	220,5	330,4	918,6	108,7	1,21
2001	1978,4	266,6	436,7	1106,3	168,8	1,16
2002	2275,0	353,3	304,9	1317,2	299,6	1,11
2003	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2004	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2005	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2006	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2007	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2008	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2009	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2010	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2011	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2012	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79
2013	11252,7	2621,9	2057,7	5369,9	1203,2	0,80

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державної служби статистики України.

Сьогодні можна спостерігати, що більшість інноваційних впроваджень на підприємствах ввозяться з-за кордону, хоча Україна має значний науковий потенціал, який залишається невикористаним. Основною причиною такої ситуації є недостатня увага в державі до наукової діяльності, що ілюструє табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Джерела фінансування інноваційної діяльності (млн. грн.)

Роки	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
2001	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2002	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2003	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2004	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2005	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2006	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2007	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2008	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2009	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2010	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2011	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2012	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2013	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державної служби статистики України.

Отже, основними джерелами фінансування наукових робіт є приватні інвестиції. Державне фінансування здійснюється у розмірах, які явно не достатні. Табл. 2.5 ілюструє впровадження наукових розробок на підприємствах.

Таблиця 2.5

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	у т. ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2001	14,8	1403	430	15323	631	6,5
2002	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2003	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2004	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2005	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2006	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2007	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2008	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2009	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2010	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2011	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2012	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2013	13,6	2188	554	3403	942	3,3

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державної служби статистики України.

Встановлено, що накопичення інтелектуального капіталу в Україні відбувається досить повільними темпами і вимагає особливої уваги держави, суспільства та підприємців, адже інтелектуальний капітал дає можливості розвитку у довгостроковій перспективі, є стратегічним ресурсом в умовах глобалізації та переходу до інформаційної стадії розвитку продуктивних сил.

Складовою інтелектуального капіталу є людський капітал – знання, вміння, ноу-хау, накопичений досвід, капіталізовані в працюючих підприємства. Визначити реальну кількісну оцінку людського капіталу та відобразити її у фінансовій звітності підприємства на практиці неможливо. З іншого боку, без оцінки кваліфікації, досвіду і здібностей трудових ресурсів неможливо визначити економічну ефективність технічного оснащення: 1) недостатній рівень кваліфікації робітників не дозволить максимально використовувати можливості сучасних технологій, подальші інвестиції в переоснащення збиткові; 2) неефективний менеджмент і нераціональна організація праці призведе до збитковості будь-якого інвестиційного проекту.

На динаміку вартості капіталу в процесі його обороту в сучасних умовах впливають такі фактори: стадія економічного циклу розвитку країни; рівень середньої норми прибутку на капітал; рівень оподаткування суб'єктів господарювання; рівень конкуренції на ринку продукції, що випускається суб'єктом господарювання; стадія життєвого циклу підприємства; ефективність використання виробничих (операційних) активів, сформованих за рахунок авансованого в них капіталу; інтенсивність впровадження; ефективність інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання; рівень ризику в діяльності суб'єкта господарювання; фінансова гнучкість суб'єкта господарювання, що характеризує його здатність залучати необхідні фінансові ресурси із зовнішніх джерел.

Міжнародні стандарти фінансової звітності не містять такого стандарту, який би тлумачив суто визнання, визначення та оцінку капіталу – те, що завжди було і залишається актуальним в бухгалтерському. Проте рекомендації щодо оцінки та відображення у фінансовій звітності інформації про капітал передбачені: визначення капіталу – в Концептуальних основах (Framework); характеристика капіталу та його відмінність від зобов'язань – у МСФЗ (IFRS) 7 “Фінансові інструменти: розкриття” та Інтерпретації МСФЗ (IFRIC) 2 “Частки участі в кооперативах і подібних фінансових інструментах”; зміни вартості окремих видів активів, а також відстрочені податки, пов'язані з цим – у МСБО (IAS) 12 “Податки на прибуток”, МСБО (IAS) 16 “Основні засоби”, МСБО (IAS) 38 “Нематеріальні активи”, МСБО (IAS) 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка”; результати змін

облікової політики та виправлення помилок – у МСФЗ (IAS) 8 “Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки”; результати змін курсової різниці – в МСФЗ (IAS) 21 “Вплив змін валютних курсів”; розкриття інформації щодо власного капіталу у фінансовій звітності підприємства – у МСБО (IAS) 1 “Подання фінансових звітів”, МСФЗ (IFRS) 7 “Фінансові інструменти: розкриття” та МСФЗ (IFRIC) 2 “Частки участі в кооперативах і подібних фінансових інструментах”.

Отже, в основі діяльності підприємства лежать ті первинні, базові внески, які здійснені власниками чи засновниками у вигляді різноманітних активів. Важливість обліку капіталу є незаперечним фактом. За допомогою генезису теорій про капітал визначено правомірність відображення в бухгалтерському обліку одного із його важливіших видів – основного капіталу, який формується інвестуванням засобів у довгострокові активи, в земельні ділянки, засоби виробництва (будинки, споруди) та ін. Для того, щоб ствердити це положення, необхідно в подальших дослідженнях зіставити характеристику основного капіталу з іншими його видами.

Таким чином, результати комплексного розгляду понятійного апарату у вартісному вимірі капіталу як предмету бухгалтерського обліку дозволяють зробити висновок про те, що система вказаних категорій зазнала певної трансформації в процесі розвитку бухгалтерського обліку як економічної науки.

Сформована з різних історичних та інституційних причин низька сукупна вартість підприємств України визначає необхідність розвитку методологічних положень бухгалтерського обліку, зокрема в частині застосування оцінки як елементу методу обліку, для забезпечення аналізу вартісних величин та структурних пропорцій капіталу, аналізу рівня капіталізації економіки та вироблення заходів державного впливу на ці процеси. Вартісний вимір капіталу суб'єкта господарювання ускладнюється можливістю застосування альтернативних методів оцінки. Історична сукупна вартість суб'єктів економіки розраховується на основі балансової вартості активів, чиста вартість – за мінусом усіх зобов'язань, що визначають структуру капіталу.

Коригування методології бухгалтерського обліку в частині оцінки як елементу його методу досягнуто на основі розробки класифікації джерел фінансових ресурсів як перетвореного капіталу для ефективного управління процесами капіталізації і визначення концептуальних засад застосування оцінки за справедливою вартістю відповідно до положень МСФЗ та директив Європейського Союзу.

2.2. Системна модель активізації кругообороту капіталу як основний об'єкт його обліку і контролю

З моменту зародження бухгалтерської науки, з кінця XV ст. (італійська наукова школа) до теперішнього часу неодноразово переосмислювалося відношення бухгалтерів до категорії “капітал”. Від одиничного рахунку, призначеного для відображення різниці між активними і пасивними рахунками (кредиторської заборгованості) в італійській бухгалтерії (Ф. Беста (1845-1923)) і німецькій бухгалтерії (П. Герстнер), капітал “виріс” у змісті своєї сутності до предмету бухгалтерського обліку в сучасній теорії (Ф.Ф. Бутинець, Г.Г. Кірейцев, В.Ф. Палій, Я.В. Соколов, Л.К. Сук).

На початковому етапі формування бухгалтерської науки вже звучали проблеми щодо сутності капіталу. Так, наприклад, відомий швейцарський вчений І.Ф. Шерр (1846-1924 рр.) звертав увагу на те, що рахунок “капітал” може мати дебетове сальдо.

Погляди щодо сутності капіталу як складної та багатоаспектної економічної категорії трансформувалися за умов різних економічних систем. В економічній літературі капітал визначали як засоби виробництва, гроші, цінні папери, багатство, здатне приносити дохід, та ін., тобто в цілому як певне реальне майно чи кошти, здатні створювати нову вартість та приносити дохід.

Більшість структур бізнесу діє сьогодні в умовах глобального ринку, на якому конкуренція досить гостра. У той же час спостерігається скорочення циклів життя різних видів продукції, що пояснюється появою нових технологічних інновацій і необхідністю задоволення різноманітних запитів споживачів. Щоб успішно діяти в таких умовах, підприємницькі структури на перше місце ставлять оптимізацію кругообороту капіталу, у зв'язку з чим на перший план виходять інвестиції в новітні технології, що накладає суттєвий відбиток на систему бухгалтерського обліку підприємства. У свою чергу, глобалізація та інформатизація впливають на інтенсивність розвитку інформаційної економіки, інформація стає важливим ресурсом будь-якого підприємства. Зростаюча залежність підприємств від джерел інформації, а також від рівня розвитку та ефективності використання засобів її передачі й обробки стала причиною появи поняття “інформаційні ресурси”, які поруч з традиційними починають відігравати ключову роль в діяльності підприємства.

Чільне місце в інформаційній системі займає бухгалтерський облік. Існує багато визначень бухгалтерського обліку. Так, визначення сформоване Американською асоціацією бухгалтерів (American Accounting Association)

трактує бухгалтерський облік як процес ідентифікації економічної значимості інформації, її обробки та передачі користувачам, що дозволяє їм формувати обґрунтовані судження і приймати зважені рішення⁸⁵. Іншими словами, завдання бухгалтерського обліку – надання фінансової та нефінансової інформації, яка допомагає особам, що приймають рішення, здійснювати обґрунтований вибір (Додаток Б). Тому вивчення бухгалтерського обліку вимагає розуміння процесу прийняття рішень і повного уявлення про те, хто є користувачем облікової інформації.

Французький вчений Ж. Рішар вважає, що бухгалтерський облік – це не тільки і навіть не стільки засіб реєстрації фактів господарського життя та звітності, скільки матеріал для читання і прийняття рішень. Саме бухгалтерський облік надає значну частину інформації, без якої не можуть працювати економіст і фінансист⁸⁶. Як відмічає проф. Б. Коласс, баланс, звіт про прибутки і збитки, а також додатки до них є головним джерелом аналізу і фінансової діагностики, так як втілюють числову модель фінансового життя підприємства⁸⁷. Складові інформаційних ресурсів підприємства наведені на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Інформаційна структура підприємства

Джерело: власна розробка автора.

⁸⁵ Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: [монографія] / Н.М. Малюга. – Житомир, 2005. – 548 с.

⁸⁶ Ришар Ж. Бухгалтерський учет: теорія і практика / Ж. Ришар [пер. с французького / под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 149 с.

⁸⁷ Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия / Б. Коласс. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 286 с.

Отже, бухгалтерський облік – це універсальний інструмент для збору та обробки інформації, а бухгалтерська служба – ключовий підрозділ, що забезпечує функціонування інформаційної системи підприємства в цілому.

Ефективне управління кругооборотом капіталу неможливе без подальшого вдосконалення методології та організації бухгалтерського обліку. Нові умови вимагають вести оперативний моніторинг змін у процесі кругообороту капіталу, оптимізувати схеми потоків капіталу, оцінювати ризик вкладень, надавати інформацію з питань розміщення та використання капіталу. Особливої актуальності набуває вищезазначене у зв'язку з потребою залучення позикового капіталу для прискорення темпів розвитку підприємства. Найважливішою компонентою інформаційної системи управління капіталом є бухгалтерський облік, дані якого є не тільки інформаційним матеріалом про стан та зміни стану об'єктів управління, але й базою для внутрішнього контролю та економічного аналізу.

На сучасному етапі розвитку підприємств ефективне застосування економічної інформації в системі управління можливе при застосуванні інформаційних технологій на етапі проектування інформаційної системи контрольно-аналітичного процесу.

Сучасні інформаційні системи характеризуються такими ознаками:

- персоналізація роботи з інформаційною системою;
- створення локальних мереж ЕОМ і багаторівневих розподільних систем обробки облікових даних;
- організація автоматизованих робочих місць (АРМ) спеціалістів з обліку.

Інформаційна система управління кругооборотом капіталу покликана забезпечувати необхідною інформацією не лише управлінський персонал і власників підприємства, але й задовольняти інтереси широкого кола зовнішніх її користувачів.

Зміст системи інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, її широта та глибина визначаються галузевими особливостями діяльності підприємств, їх організаційно-правовою формою функціонування, обсягом і ступенем диверсифікації фінансової діяльності та низкою інших обставин. Конкретні користувачі цієї системи формуються за рахунок як зовнішніх (тих, що знаходяться поза підприємством), так і внутрішніх джерел інформації. У розрізі кожної з груп цих джерел вся сукупність показників, що включаються в інформаційну систему управління кругооборотом капіталу, попередньо класифікується.

Систему показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формуються із зовнішніх джерел, можна

класифікувати, як відображено в Додатку В (дод. В.1). Відповідно, внутрішні джерела інформації представлені в дод. В 2.

Процес кругообороту відбувається безперервно, так само безперервно ведеться його облік за всіма стадіями: на стадії придбання, виробництва і продажу. Саме бухгалтерський облік за допомогою відповідних елементів методу відображає всі стадії відтворення суспільного продукту, створюючи таким чином інформацію, необхідну різного роду інституціям або окремим внутрішнім чи зовнішнім користувачам.

При формуванні в обліку інформації про кругооборот капіталу діють два підходи: класичний та новітній.

Теоретичною основою для обґрунтування облікових процесів кругообороту капіталу за класичного підходу є політична економія, а саме класична формула кругообороту капіталу, запропонована К. Марксом⁸⁸. Її використання дає змогу у цілісності та взаємозв'язку пояснити порядок і послідовність відображення у системі бухгалтерського обліку процесу відтворення суспільного національного продукту на мікрорівні – окремому підприємстві. Саме ця формула є методологічною основою бухгалтерського обліку, завдяки якій можна розглядати різноманітні облікові явища з точки зору економічної теорії.

Економічний зміст кожної стадії кругообороту капіталу, як і процесу в цілому, відображається у системі рахунків.

Важливе значення має те, що бухгалтерський облік є одним із механізмів значного впливу на економіку, оскільки через нього економіка регулюється законами та іншими нормативними документами. Тобто, безпосередньо через облік, як окремий інститут (набір правил та норм) регулюється і контролюється господарська діяльність підприємств (фірм, компаній) як учасників ринкового (інституціонального) середовища економіки не тільки однієї країни, а й усієї економіки у глобальному масштабі. Про це свідчать МСФЗ, що регулюють бухгалтерський облік як основу створення фінансової звітності, яка задовольняла б запити транснаціональних корпорацій в усьому світі.

Таким чином, бухгалтерський облік в умовах сучасних глобалізаційних процесів перетворюється на окрему інституцію, що стає основою побудови інформаційної системи кругообороту капіталу, надаючи необхідні дані для управління і контролю на всіх етапах його руху та за всіма напрямками капіталопотоків. Система рахунків бухгалтерського обліку, обліково-аналітичні показники стану і розвитку внутрішнього та зовнішнього

⁸⁸ Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 23. – К.: Політвидав України, 1963. – 847 с.

середовища підприємства дозволяють користувачам інформаційної системи приймати адекватні обґрунтовані рішення.

Подальших досліджень потребує розкриття сутності бухгалтерського обліку як суспільного інституту за умов становлення інформаційної стадії розвитку, а також удосконалення обліково-інформаційної системи кругообороту капіталу.

На підприємствах не забезпечується якісне формування власного капіталу, що зумовлено недоліками методології бухгалтерського обліку, яка до того ж відірвана від надбань економічної теорії, у тому числі й методики аналітичної інтерпретації його складових. Зокрема, не зважаючи на повторне введення категорії “капітал” у термінологію бухгалтерського обліку й звітності, виокремлення відповідних статей у пасиві балансу, затвердження форми фінансової звітності Звіт про власний капітал, далі оминається глибинний зміст цієї категорії, обмежуючись визначенням у НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”.

Проф. В.Ф. Палій вважає капітал та його кругообіг предметом бухгалтерського обліку. Вчений стверджує, що предметом бухгалтерського обліку є капітал як величина засобів, вкладених у господарську діяльність, його переміщення і трансформація в процесі кругообороту, включаючи приріст або зменшення в результаті господарської діяльності⁸⁹.

У будь-якій науці під «методом» прийнято розуміти сукупність способів та прийомів, за допомогою яких вона вивчає свій предмет та об'єкт. Тобто в бухгалтерському обліку за допомогою восьми загальноприйнятих елементів методів бухгалтерського обліку має вивчатися його предмет та об'єкт. При чому всі елементи методу бухгалтерського обліку застосовуватимуться з моменту створення підприємства, а отже, починає обліковуватися сформований капітал.

Таким чином, при створенні підприємства здійснюється оцінка внесків власників майна (у випадку, якщо власник вносить не грошові кошти, а засоби або предмети праці), сума вартості яких зазначається в установчих документах. При цьому застосовується документування. Рідко, але така ситуація цілком можлива, коли, наприклад, на доставку внесків у вигляді предметів та засобів праці, власник несе додаткові витрати, які бажає включити в загальну вартість свого внеску. У такому випадку теж застосовується метод документування у поєднанні з калькулюванням. Застосовуючи методи подвійного запису та рахунків, господарська операція зі здійснення внесків засновників відображається двічі по дебету і

⁸⁹ Палій В.Ф. О предмете бухгалтерского учета / В.Ф. Палій // Бухгалтерский учет. – 2006. – № 5. – С. 55-58.

по кредиту відповідних рахунків. Далі за допомогою балансу та звітності ці внески в однаковій вартості відображаються в активі і в пасиві, не порушуючи балансової рівності. Метод інвентаризації в даній господарській операції застосовується наступним чином: при здійсненні внесків за допомогою іншого методу – документування, дані про них потрапляють у інвентаризаційний опис майна, таким чином, облікові дані відповідають фактичній наявності активів підприємства.

Слід відзначити, що методи обліку досить взаємопов'язані та взаємозалежні між собою, вони доповнюють одне одного, роблячи бухгалтерський облік більш точною інформаційною системою.

Таким чином, спостерігаючи розгалуження категорії “капітал” на безліч об'єктів бухгалтерського обліку, можна говорити про те, що саме кругооборот цих об'єктів або складових елементів капіталу, їх зміна у процесі кругообороту складає загальний об'єкт науки про бухгалтерський облік, а сам капітал є її предметом.

Капітал під час створення підприємства за допомогою таких елементів методу, як подвійний запис, рахунки та баланс можна відображати за двома основними ознаками: вартісно-речовою та джерелами утворення, які утворюють головне положення балансової рівності: Актив = Пасив. Саме таке розуміння капіталу, на нашу думку, дозволяє пояснити існуючі протиріччя в теорії бухгалтерського обліку і складає підґрунтя до подальшого розвитку бухгалтерського обліку як самостійної науки.

Після початку здійснення господарської діяльності капітал підприємства перебуває у постійному кругообороті, який знаходить своє відображення у системі бухгалтерського обліку (Додаток Д).

У бухгалтерському обліку операції з капіталом можуть бути відображені лише за умови ідентифікації сутності операцій, що призводять до змін в елементах капіталу. По-перше, це господарські операції з отримання або передачі активів, зміни оцінки необоротних активів та визначення фінансових результатів. Саме такі операції найчастіше призводять до змін у капіталі підприємства.

Щодо процесу ліквідації підприємства, вказаного в Додатку Д, то він може відбуватися за рішенням власників у ході звичайної діяльності, а також у випадку отримання значних збитків, у результаті фінансовим результатом підприємства буде збиток, який може бути у розмірі всього власного капіталу підприємства. У випадку знищення значної частини активів, внаслідок чого підприємство не здатне продовжувати господарську діяльність, без покриття збитків самими засновниками, процедура ліквідації здійснюється за порядком, встановленим законодавством.

Сьогодні українськими та зарубіжними вченими виділяється більше 40 підходів до визначення поняття системи в економічних дослідженнях⁹⁰. Розглянувши їх, можна дійти висновку, що системою вищого порядку вважається управління. Отже, економіка пронизана зв'язками на всіх рівнях, тому управління неузгодженими потребами й інтересами підвищує ступінь цілісності, поєднуючи розрізнені компоненти та елементи національної економіки (Додаток Ж). У працях сучасних вчених у галузі економіки та бухгалтерського обліку можна виділити чотири підходи до поняття системи бухгалтерського обліку.

Перший підхід визначає систему бухгалтерського обліку через сукупність елементів його методу (носії інформації, рахунки, подвійний запис, оцінка господарських фактів, калькулювання, інвентаризація, баланс, звітність), які пов'язані між собою. Наприклад, у праці В.Ф. Палія і Я.В. Соколова вказано, що система обліку – це набір елементів (рахунків) і зв'язків між ними (кореспонденції)⁹¹. Литвин Ю.Я. вказує, що “система повинна забезпечувати систематизацію показників бухгалтерського обліку”⁹². Проф. Ф.Ф. Бутинець наголошує, що “система бухгалтерського обліку є моделлю ретроспективного відображення документально оформлених та оцінених у вартісних вимірниках фактів господарської діяльності підприємства, що ґрунтується на застосуванні єдиного взаємопов'язаного циклу рахунків, регламентованих планом рахунків”⁹⁰. Ткач В.І. вважає систему бухгалтерського обліку логічним комплексом, сформованим на базі Плану рахунків, який узагальнює процеси виробництва, постачання, реалізації⁹³. Щодо Плану рахунків, то А.А. Афанасьєв вважає його переліком, узгодженим взаємозалежним подвійним записом в єдину систему, здатну реагувати на будь-які зміни в економіці, включаючи ринкові⁹⁴.

Другий підхід до системності бухгалтерського обліку полягає в його базових принципах і поняттях. У 1981 р. вчені В.Ф. Палій та Я.В. Соколов⁹¹ розглядали його лише як систему, що характеризується рядом ознак (постулатів). До них належать: 1) теоретична модель побудови обліку

⁹⁰ Бутинець Ф.Ф. Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна несповідь [За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця] / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “РУТА”, 2007. – 328 с.

⁹¹ Палій В.Ф. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета / В.Ф. Палій, Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 224 с.

⁹² Литвин Ю.Я. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві / Ю.Я. Литвин. – К.: Вища школа, 1993. – 301 с.

⁹³ Ткач В.І. Международная система учета и отчетности / В.І. Ткач, М.В. Ткач. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.

⁹⁴ Афанасьєв А.А. Кругооборот капитала в предприятии / А.А. Афанасьєв. — Л.: Экономическое образование, 1929. – 312 с.

передбачає більше можливостей, ніж його практика; 2) зміна засобів і їх джерел відображається в інформаційному повідомленні на носіях; 3) одна й та ж зміна повинна призводити до однієї й тієї ж проводки; 4) факти реконструюються для аналізу; 5) засоби відповідають джерелам; 6) результат рівний зміні засобів; 7) незначна операція може призвести до якісних змін.

Тобто, за такого підходу в проекції на сучасний стан обліку поняття системи обліку можна порівняти зі складною низкою теорій, методів і методик, в основу якої покладено певні принципи, правила, рекомендації, відповідно до яких ведеться облік і формуються звітні дані. Завдяки цим постулатам висновки бухгалтерського обліку формуються не безпосередньо з господарського життя, а на їх підставі. Тобто маємо ще одне підтвердження соціальності обліку – він досліджує те, що відбувається, оскільки не все має цінність та розкриті на теоретичному рівні особливості, а тільки те, що задано обліку наперед. Дані обліку показують не те, що було чи буде, а те що можна отримати при виконанні умов постулатів.

Третій підхід, розглядаючи бухгалтерський облік як організаційну систему, акцентує увагу на потребі чітко виділити його основні частини (етапи): 1) вхід у систему за сукупністю операцій; 2) процес документування; 3) відображення господарських фактів у системі рахунків і в регістрах – ведення поточного обліку; 4) зведення й узагальнення даних – підсумковий облік; 5) звітність як вихід із системи. Такий підхід переважає у дослідженнях зарубіжних авторів і в сучасних вітчизняних підручниках з теорії бухгалтерського обліку, де система – це збір фінансових даних про підприємство, аналіз, оцінка, документування фінансової інформації та звітування з цієї інформації перед заінтересованими особами. Облік має справу з придбанням ресурсів та випуском продукції, ресурсами, що контролюються підприємством (активами), та пов'язаними з ресурсами вимогами (зобов'язаннями). Облік також забезпечує здійснення вимірювання, обробки й передачі фінансової інформації про певний суб'єкт господарювання⁹⁵.

Четвертий підхід визначає систему бухгалтерського обліку як відображення кругообороту капіталу у процесі діяльності за допомогою спостереження, вимірювання, класифікації й узагальнення⁹⁶. Цей підхід у певному розумінні є синтезом попередніх, він визначає систему бухгалтерського обліку як певний логічний комплекс, сформований на базі Плану рахунків, що узагальнює процеси виробництва, постачання і

⁹⁵ Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учёта / Б. Нидлз, Х. Андерсен, Д. Колдуэл; [пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова]. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 496 с.

⁹⁶ Смирнов Э.А. Основы теории организации: [учеб. пособие для вузов] / Э.А. Смирнов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 375 с.

реалізації. Кожна структурна частина обліку (кошти, сировина, засоби) має замкнений цикл і може бути самостійною системою (підсистемою), яка забезпечує узагальнену систему бухгалтерського обліку організаційно, технічно та нормативно.

Розгляд представлених груп визначень сутності системи бухгалтерського обліку свідчить, що перша група визначає таку систему через склад, залишаючи поза увагою зв'язки; друга, навпаки, абстрагується від складу; третя група пов'язує облік лише з процесами, характерними для підприємств, а не для економіки в цілому; четверта група, залучаючи в систему обліку майже всі його складові – від методів до обслуговування процесів кругообороту, зокрема, капіталу, найбільш логічно розкриває дане поняття.

Певний компроміс у визначеннях пропонує акад. М.Г. Чумаченко⁹⁷, вказуючи, що завданням бухгалтерського обліку є опис, пояснення, передбачення й одночасне спрямування наших дій. У цьому облік спирається на чотири види моделей: описові, пояснювальні, прогностичні та моделі прийняття рішень. Наука, відповідно, і системність існують там, де досягнуто компроміс простоти й подібності, незалежно від того, чи наявні в ній математичні методи.

Дати точне визначення поняття “система бухгалтерського обліку” досить складно, оскільки розглянуті підходи дослідників залежать, в основному, від прийнятого ними рівня абстракції. Як вважає проф. М.С. Пушкар, щоб вивчати облік як систему, “необхідно домовитися про однозначність трактування цього феномена”⁹⁸. До цього варто додати, що загальне поняття системи конкретизується рядом критеріїв: історичне місце облікової системи, регламентація обліку, система національних бухгалтерських стандартів, план рахунків, організація обліку на підприємстві, методологія визначення фінансового результату тощо. Ці аспекти формують загальну систему обліку в країні, визначають цілі, які досягаються системою рахунків, методами оцінки тощо. На нашу думку, у визначенні та дослідженні системності слід відштовхуватися від певної методології. Вона й визначатиме глобальний підхід до досліджуваних сутностей системи, передбачить її всебічний розгляд для найбільш повної визначеності – як у нерухомості-статичності, так і в русі-динаміці. Тому визначеність усіх понять досягається, щонайменше, двоїстим їх характером.

⁹⁷ Чумаченко М.Г. Бухгалтерский учет прошлое, настоящее ... будущее? / М.Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 1. – С. 2-7.

⁹⁸ Пушкар М.С. Філософія обліку / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.

Щодо системи обліку такою двоїстістю є апарат й об'єкти дослідження (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

СИСТЕМА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ		
Апарат дослідження	Елементи методу	Об'єкти дослідження
Поняття власність, майно, відносини, виробництво, обмін, благо, товар, вартість		Процеси Суб'єкти - власники, капітал - майно Відносини відповідальність, борг, зобов'язання, позика, заборгованість, резерв
Інструменти спостереження, вимірювання, класифікація, узагальнення		Єдність факти і явища, баланс засобів і відносин
Оцінка натуральна, вартісна, грошова		Вартість блага, гроші, речі, технології
МЕТОД БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ		

Джерело: на основі Лачинов Ю.Н. Бухгалтерский учет в исследовании экономических категорий / Ю.Н. Лачинов. – М.: Тезаурус, 2001. – 52 с..

Отже, система бухгалтерського обліку – це елементи його методу, пов'язані між собою й об'єднані в єдине ціле, що надають інформацію про стан і рух активів, капіталу та зобов'язань, про характер і результати господарювання в єдиному грошовому вимірнику. Кругооборот капіталу (“великий” і “малий”) займає важливе місце в системній моделі бухгалтерського обліку. Виділено основні етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку та чотири підходи щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку. Саме четвертий підхід, залучаючи в систему обліку майже всі його складові – від методів до обслуговування процесів кругообороту капіталу, найбільш логічно розкриває дане поняття.

Якщо підприємство ефективно використало авансований капітал (Г), за рахунок чого придбало засоби виробництва та зуміло продати вироблений за допомогою цих засобів продукт (продукцію, товари, роботи, послуги) (Т), у складі виручки на підприємство повертається вкладений капітал з приростом (прибутком) (Г'): Г-Т-Г'.

На сьогодні чітко не визначено роль і місце кругообороту капіталу в системі бухгалтерського обліку, не виділені основні етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку, немає чітких підходів щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку та значення так званого “великого” і “малого” кругообороту капіталу в цій системі.

У Додатку К схематично представлено великий і малий кругооборот капіталу та його перетворення. Первісно інвестований капітал використовується на найбільш необхідні засоби виробництва для початку

господарської діяльності. Надалі з метою формування засобів виробництва та ведення господарської діяльності залучаються засоби, джерелами яких є довгострокові та поточні зобов'язання (Додаток Л).

При всій інформативності наведеної моделі кругообороту капіталу вона містить певні недоліки, зокрема не розкриває чітко рух капіталу на важливих стадіях – створення підприємства, його розширення, а також визначення результатів діяльності через обчислення показників витрат, доходів і фінансових результатів. За результатами дослідження запропоновано комплексну модель кругообороту капіталу, що охоплює означені стадії, притаманні сучасним умовам господарювання (рис. 2.7).

Розроблена системна модель кругообороту капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю (рис. 2.7) передбачає, що зміни капіталу підприємства в процесі його формування, руху та відтворення відбуваються опосередковано через рух ресурсів, що на основі відповідного розкладання капіталу за його джерелами розкриває походження майна підприємства в розрізі суб'єктів, що його сформували: 1) формування – стадії створення (розширення) підприємства та придбання активів – здійснення інвестицій засновниками (державою) і залучення позикового капіталу для майна підприємства до моменту його використання; 2) рух – стадії виробництва та продажу – нарощування підприємством капіталу в процесі статутної діяльності (промисловий, фінансовий та інтелектуальний капітал); 3) відтворення – стадії формування доходів, витрат, фінансових результатів і розподілу чистого прибутку – створення фондів, резервів, які дозволяють поповнити ресурси на формування капіталу.

Наведене розкладання капіталу за його джерелами та відповідне облікове відображення складових капіталу в аналітичних розрізах дозволяє оцінити підприємство як виробника, постачальника і споживача капіталу через суб'єктів, що беруть участь у процесі господарювання (засновники (держава), управлінський персонал, решта працівників). Уточнено складові облікової політики підприємства в частині кругообороту капіталу: 1) методологічна (об'єкти, функції та завдання бухгалтерського обліку); 2) технічна (бухгалтерські рахунки, форми внутрішньої звітності); 3) методична (моделі облікового відображення стадій кругообороту капіталу); 4) організаційні аспекти роботи облікового персоналу, що за рахунок формування відповідного інформаційного масиву є основою гарантії захисту інтересів власників і працівників, своєчасного здійснення внутрішнього контролю збереження майна підприємства, поява нових або розширення існуючих напрямів його діяльності.

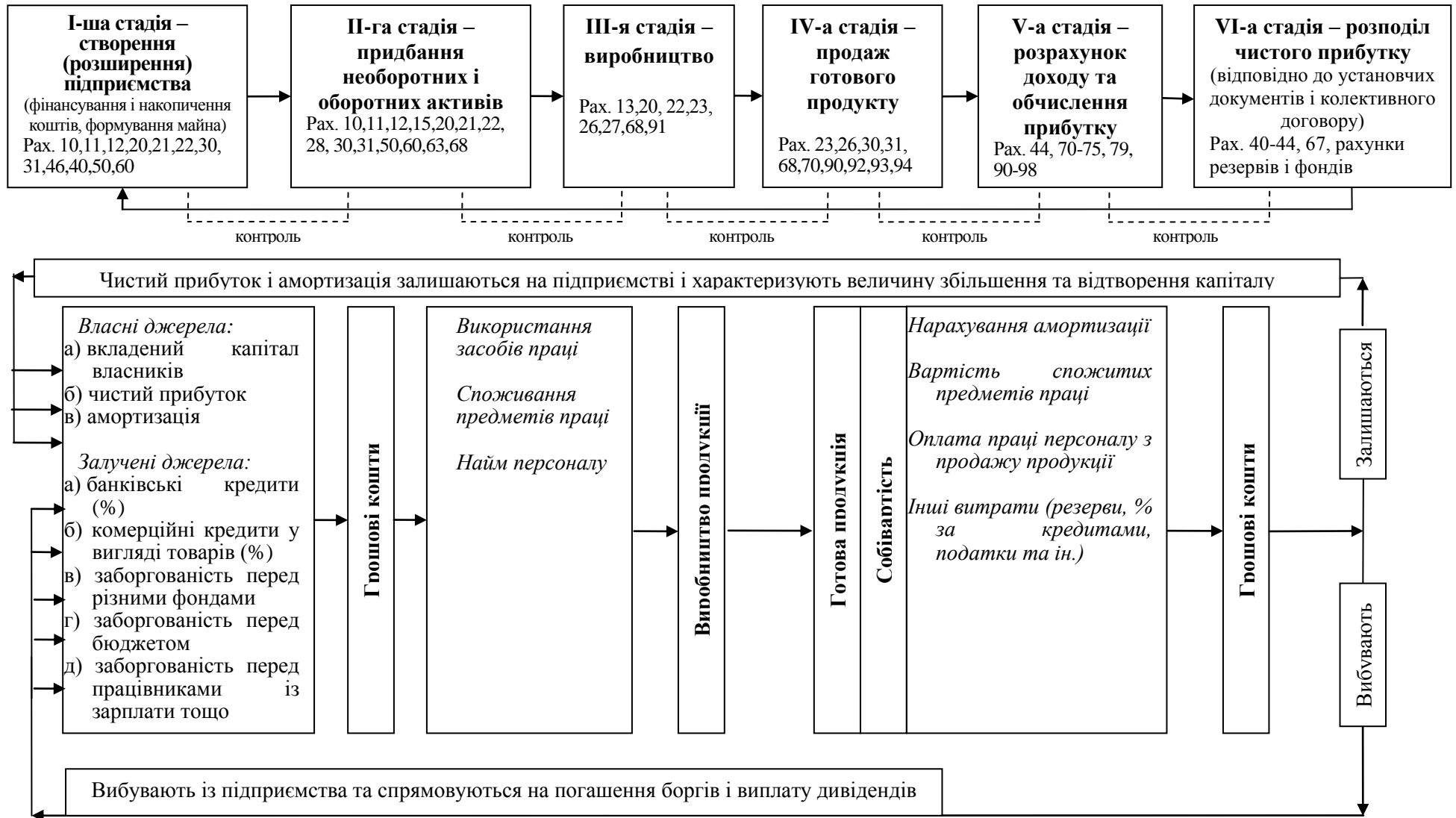

Рис. 2.7. Модель бухгалтерського обліку і контролю формування, руху та відтворення капіталу підприємства
Джерело: власна розробка автора.

Отже, первісно інвестований капітал, здійснивши оборот, приносить власникам приріст капіталу. Між процесом вкладення капіталу та отриманням прибутку проходить значний період часу, в якому капітал проходить відповідні стадії. На основі рис. 2.7 пропонується розглянути модель кругообороту капіталу у вигляді рівнянь.

Розглянемо диференціальне рівняння для капіталу як функції часу, який амортизується та поновлюється за рахунок інвестицій.

$$\frac{dK}{dt} = -\mu K + I_k(t), \quad (2.8)$$

де $K(t)$ – капітал, як функція часу;

μ – параметр економічної амортизації (норма амортизації виражена десятковим дробом);

$I_k(t)$ – інвестиції в основний капітал.

Якщо інвестиції відсутні, то рівняння прийме такий вигляд:

$$\frac{dK}{dt} + \mu K = 0. \quad (2.9)$$

В цьому випадку швидкість амортизації основних фондів пропорційна їх поточному значенню.

Це диференціальне рівняння має загальне рішення:

$$K(t) = C \cdot e^{-\mu t}, \quad (2.10)$$

де C – стала величина, що визначається при відомому початковому значенні капіталу.

Якщо відомо початковий розмір капіталу (K_0), то рішення рівняння (2.9) наступне:

$$K(t) = K_0 \cdot e^{-\mu t} \quad (2.11)$$

Розглянемо рішення за наявності інвестицій у вигляді:

$$K(t) = A(t) \cdot e^{-\mu t}. \quad (2.12)$$

Підставляючи останній вираз у рівняння (2.8), отримаємо диференціальне рівняння для невідомої функції $A(t)$:

$$\frac{dA}{dt} = I_k(t) \cdot e^{\mu t}. \quad (2.13)$$

Звідси:

$$A(t) = \int_0^t I_k(\tau) \cdot e^{\mu \tau} d\tau. \quad (2.14)$$

Тоді загальний розв'язок при відомому початковому значенні капіталу має наступний вигляд:

$$K(t) = e^{-\mu t} \cdot \int_0^t I_k(\tau) \cdot e^{\mu \tau} d\tau + K_0 e^{-\mu t}, \quad (2.15)$$

Джерелом оновлення основного капіталу можуть бути прибуток, інвестиції власників, кредити банків та інших фінансових установ, комерційні позики.

Тобто на підставі (3.4) та (3.8) можна зробити наступні висновки: якщо інвестиції в основний капітал відсутні, то він зменшується відповідно до експоненціальної залежності, якщо інвестиції в основний капітал існують, то він може як зростати, зменшуватися, а також залишатися на сталому рівні.

Якщо рівень інвестицій є сталою величиною I_k , то рішення (2.15) існує у вигляді:

$$K(t) = \frac{I_0}{\mu} (1 - e^{-\mu t}) + K_0 e^{-\mu t} \quad (2.16)$$

За умови достатньо великих t рішення прямує до величини, що не залежить від початкового стану системи:

$$K(t) \approx I_0 / \mu \quad (2.17)$$

На рис. 2.8 відображено траєкторії при сталому та стохастичному інвестуванні (внаслідок випадкового процесу усунення неполадок).

У випадку, коли основний капітал оновлюється за рахунок прибутку, слід використати стандартну функцію Кобба-Дугласа, яка залежить від праці та капіталу. Припустимо, що підприємство виробляє одну товарну позицію ціною p за одиницю. Тоді валовий дохід (In) підприємства як функція часу визначається за такою формулою:

$$In(t) = p \cdot A \cdot K^\alpha(t) \cdot L^\beta(t), \quad (2.18)$$

де p – ціна одиниці продукції;

A – коефіцієнт масштабу;

L – обсяг праці (тис. людино-годин);

K – обсяг капіталу (млн. грн.);

α – коефіцієнт еластичності виробничої функції за капіталом;

β – коефіцієнт еластичності виробничої функції за обсягом праці.

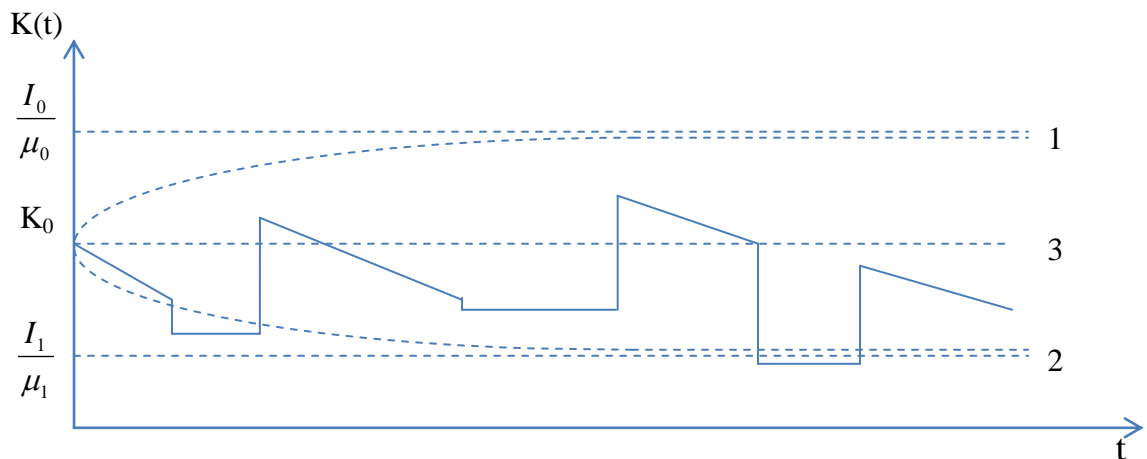

Рис. 2.8. Динаміка траєкторії зі сталим та випадковим рівнем інвестування капіталу

Примітки:

1. Високий сталий рівень інвестування;
2. Низький сталий рівень інвестування;
3. Випадковий рівень інвестувань (усунення неполадок, що перевищує 10 % вартості обладнання).

Джерело: власна розробка автора.

Звідси, прибуток підприємства в умовах оподаткування визначається за формулою:

$$P = (In(t) - Z)(1 - \tau_0), \quad (2.19)$$

де τ_0 – ставка податку на прибуток підприємств.

Витрати виражаються у вигляді суми амортизації, витрат на оплату праці та ін.:

$$Z = \mu_1 K + Z_g + wL(1 + \tau_c), \quad (2.20)$$

μ_1 – коефіцієнт податкової амортизації;

w – оплата одиниці праці;

Z_g – інші виробничі витрати;

τ_c – ставка єдиного соціального внеску.

Вважаємо проміжок часу, на якому відбувається повна зміна обладнання (повна амортизація), інвестиційним циклом. За цей проміжок часу повинна бути накопичена сума коштів, необхідна для придбання обладнання нового покоління. Технічний прогрес в цьому випадку формалізується за рахунок зростання коефіцієнта еластичності обсягу продукції по капіталу. Виходячи з цього, існує декілька стратегій розвитку підприємства за рахунок інвестицій, вибір яких залежить від наступних параметрів: 1) частки прибутку, що спрямовується на оновлення основного капіталу; 2) методу податкової амортизації, яка є засобом оптимізації (мінімізації) податкових платежів; 3) інтервалу інвестиційного циклу.

У кінці цього інтервалу повинна відбуватися заміна обладнання, тобто обсяг коштів, необхідний для повного оновлення основного капіталу (рис. 2.9). Внаслідок того, що залучення коштів з банківської сфери відбувається по ставкам, що суттєво перевищують рентабельність основних галузей української економіки, цей варіант у дослідженні не розглядається. Накопичення коштів відбувається за рахунок власних резервів, які накопичуються на депозитних рахунках підприємства.

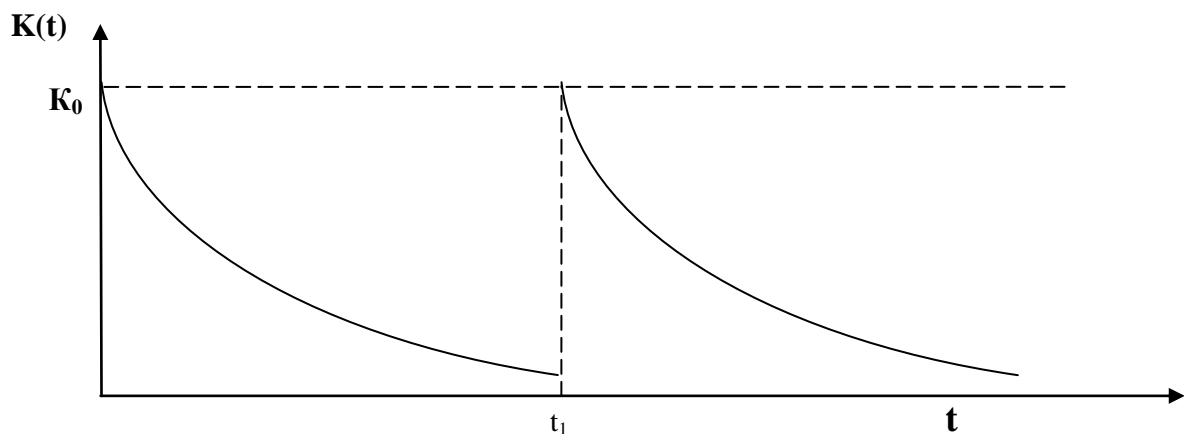

Рис. 2.10. Економічна амортизація капіталу за інвестиційний цикл

t_1 – час повної амортизації обладнання

Джерело: власна розробка автора.

Розглянемо процес амортизації та зміни обладнання детальніше. Нехай початкова вартість обладнання складає 10 млн. грн. Постачальник обладнання гарантує 10-ти річний термін експлуатації. Розглянемо два варіанти податкової амортизації, яка пропорційна величині основних засобів (2.10). Перший – прискорений: за 5 років обладнання амортизується до 10 % від початкової вартості, другий: обладнання амортизується до 10 % від початкової вартості за 10 років, однак також експлуатується 5 років. Обладнання працює по дві зміни щодобово (16 годин) за винятком суботи та неділі, його обслуговує 10 працівників з погодинною оплатою праці 30 грн. Звідси, загальний фонд оплати праці складає: $10 \cdot 16 \cdot 5 \cdot 52 \cdot 30 = 1,248$ млн. грн. Тоді фонд оплати праці з урахуванням соціальних платежів складає $1,248 \cdot 1,4 = 1,747$ млн. грн. за рік. Нехай інші витрати (на енергоносії, сировину) складають 3 млн. грн., амортизаційні нарахування у випадку двох варіантів податкової амортизації (за 5 і 10 років) до 10 % від початкової вартості подано у табл. 2.7. Отже, реальний знос обладнання, який визначає його продуктивність, відповідає 10-річній амортизації. Коефіцієнт еластичності по капіталу дорівнює 0,7, по праці – 0,3. Оскільки річний обсяг праці є сталою величиною ($L=36,8$ тис. люд.-год.), то валовий дохід відповідно до виробничої функції (3.13) у млн. грн. має вигляд:

$$y = 2,36K^{0,7} \quad (2.21)$$

Амортизаційні кошти (амортизаційний фонд) накопичуються на депозитних рахунках під 15 % річних.

Таблиця 2.7

Динаміка основних фінансових показників діяльності підприємства залежно від обраного методу амортизації (млн. грн.)

Показники	Роки				
	1	2	3	4	5
Вартість капіталу	10,00	7,95	6,31	5,00	4,00
Щорічна амортизація (5 років)	3,70	2,30	1,50	0,90	0,60
Щорічна амортизація (10 років)	2,05	1,64	1,31	1,00	0,80
Амортизаційний фонд (5 років)	3,70	6,90	9,00	11,30	13,60
Амортизаційний фонд (10 років)	2,05	4,00	5,90	7,80	9,80
Дохід	11,8	10,10	8,56	7,28	6,23
Витрати (5 років)	8,45	7,05	6,25	5,65	5,35
Витрати (10 років)	6,8	6,39	6,06	5,75	5,55
Прибуток (5 років)	3,35	3,05	2,31	1,63	0,88
Прибуток (10 років)	5,00	3,71	2,5	1,53	0,68
Прибуток після оподаткування (5 років)	2,71	2,47	1,87	1,32	0,71
Прибуток після оподаткування (варіант 10 років)	4,05	3,00	2,03	1,23	0,55
Накопичений прибуток (варіант 5 років)	2,71	5,60	8,29	10,86	13,20
Накопичений прибуток (варіант 10 років)	4,05	7,66	10,83	13,69	16,3
Сплачено податків (5 років)	0,64	0,58	0,44	0,31	0,17
Сплачено податків (10 років)	0,95	0,71	0,47	0,30	0,13

Джерело: власна розробка автора.

Звідси, кошти, які накопичено на рахунку амортизаційного фонду за 5 років експлуатації обладнання по амортизаційним схемам за 5 та за 10 років, становлять:

$$A\Phi(t) = x(1) \cdot 1,15^4 + x(2) \cdot 1,15^3 + x(3) \cdot 1,15^2 + x(4) \cdot 1,15 + x(5)$$

$$A\Phi(5) = 13,6 \text{ млн. грн.}; A\Phi(10) = 9,8 \text{ млн. грн.}$$

де $x(1), x(2), \dots, x(5)$ – амортизаційні відрахування з першого по п'ятий рік амортизації.

З побудованої моделі та розрахованого прикладу слідує, що сума накопичених коштів при 5-річній схемі амортизації набагато більша, ніж при 10-річній схемі амортизації. Крім того, використання цієї схеми дозволяє оптимізувати сплачені податки. Сума податків, сплачених відповідно до 10-річної схеми амортизації, складає 2,56 млн. грн., а по 5-річній схемі – 2,14 млн. грн. Враховуючи такі висновки, дослідимо особливості використання капіталу в аграрному виробництві. У першу чергу, на підприємствах даного виду діяльності відсутня податкова амортизація – аграрні підприємства в абсолютній більшості не сплачують податок на прибуток підприємств, а це, в свою чергу, означає, що відсутня мотивація до оптимізації оподаткування за рахунок амортизації. Для аналізу ефективності використання основного капіталу в аграрному секторі використано дані Держкомстату за обсягом аграрного виробництва, вартість використовуваного капіталу, обсягом інвестицій, кількістю працюючих та рентабельністю на часовому інтервалі 1998-2011 рр. (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Основні соціально-економічні показники аграрного сектору України

Роки	Основний капітал аграрної сфери, млрд. грн.	Число працюючих, тис. осіб	Інвестиції, млрд. грн.	Обсяг виробництва у цінах 2005 р., млрд. грн.	Рівень рентабельності, %
1999	103,784	4398,2	0,6979	76,194	-29,5
2000	99,523	4371,4	0,8776	70,937	-22,1
2001	97,471	4334,1	1,1814	77,889	-1,6
2002	93,392	4117,4	1,6286	85,833	18,3
2003	86,192	4107	1,8589	86,784	0,0
2004	77,979	4079,1	2,5505	77,271	4,2
2005	75,447	3974,6	3,7857	92,531	10,7
2006	76,034	3986,3	4,6548	92,586	12,7
2007	75,511	3633,8	6,2627	94,895	10,0
2008	78,978	3468,1	8,0243	88,769	1,9
2009	95,880	3300,1	7,7096	103,978	12,9
2010	103,187	3131	7,4784	102,093	14,7
2011	113,388	3099,6	7,9709	100,536	22,9
2012	128,543	2996,1	8,6090	120,542	27,0
2013	101,829	3506,7	9,7546	127,332	21,7

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державної служби статистики України.

Звертає особливу увагу суттєвий стрибок рентабельності аграрного виробництва (практично на 30 %), що відбулося на межі тисячоліть. Він супроводжувався суттєвим зростанням рівня інвестицій в аграрний сектор. Що стосується обсягів виробництва, то в цінах 2005 р. вони досліджувалися за допомогою моделі експоненціального тренду, що дозволило виявити стабільне реальне зростання з швидкістю 3,1 % на рік (Додаток М, дод. М.1).

Що стосується обсягів основного капіталу, то тенденція їх динаміки виявилася неоднозначною: на часовому інтервалі 1998-2002 рр. переважали процеси зменшення основних засобів (знос, моральне старіння), після 2002 р. зріс рівень інвестувань і основні засоби почали зростати (Додаток М, дод. М.2).

Зазвичай для аналізу аграрного виробництва використовуються три фактори: капітал, площа угідь та обсяги праці. Однак у випадку загальнонаціональних обсягів аграрного виробництва зміни площі угідь незначні (площа ріллі змінюється в межах 27-30 млн. га), а тому даний нами не враховується. Обсяг праці як фактор аграрного виробництва (в тисячах працівників підприємств АПВ) закладено в модель експоненціального тренду, за допомогою якої показано, що кількість працюючих в аграрному секторі зменшується з швидкістю 3,4 %, що є стабільною тенденцією, оскільки в розвинутих країнах в аграрному секторі працює не більш, ніж 3-5 % населення країни (Додаток М, дод. М.3).

У випадку сплати податку на прибуток підприємств податкова амортизація є ефективним засобом оптимізації податкових платежів підприємства. Ефективним способом амортизації є використання повного циклу амортизації без внесення коштів у часткове оновлення та повна заміна обладнанням нового покоління. У випадку несплати податку на прибуток підприємств, що характерно для більшості підприємств аграрної сфери, амортизація не впливає на сплату податків, що призводить в тому числі до використання застарілого обладнання.

Таким чином, у ході дослідження обґрунтовано, що дієвість управління кругооборотом капіталу досягається на основі визначених вимог до облікової політики підприємства за стадіями кругообороту (організація матеріальної відповідальності, кількісно-якісного обліку, визначення показників внутрішньої звітності), спрямованих на забезпечення відображення руху капіталу на всіх стадіях кругообороту в розрізі кількісних і якісних показниками з урахуванням положень договірної політики.

З урахуванням суттєвого впливу зростання обсягів капіталу на зменшення ступеня ризиків, властивих підприємствам, обґрунтовано, що забезпеченню належного ефекту управління кругооборотом капіталу, стадії

якого пов'язані з охопленням всіх об'єктів бухгалтерського обліку (активи, капітал, зобов'язання, доходи, витрати, фінансові результати) повинно сприяти формування методологічних положень обліку і контролю кругообороту капіталу. Для організації бухгалтерського обліку кругообороту капіталу підприємств в межах існуючої інтеграції економічних наук запропоновано розробку системної моделі кругообороту капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю.

2.3. Бухгалтерський баланс підприємства – методологічна основа активізації кругообороту капіталу

Фундаментальною основою методології бухгалтерського обліку є баланс, у відношенні до якого вивчаються усі ресурси підприємств, що представляють собою відповідні розділи та статті балансу. Бухгалтерський баланс є методом узагальнюючої оцінки майнового стану підприємства: з одного боку – за формою розміщення капіталу, з іншого – за джерелами його формування. У ньому знаходить своє відображення історичний аспект формування капіталу та процес його функціонування при здійсненні діяльності підприємства.

Вчення про бухгалтерський баланс як наукова галузь знань сформувалося в другій половині XIX ст. В його основі праці авторитетних західних і російських учених: Г. Нікліша, І.Ф. Шерра, Е. Шмаленбаха, Н.С. Лунського, І.Р. Ніколаєва, А.П. Рудановського та ін. Дослідження зазначених вчених присвячені вивченню сутності балансового методу, правилам формування та оцінки статей бухгалтерського балансу, відображенню механізму створення і функціонування капіталу підприємства. Наукові пошуки вчених суттєво збагатили бухгалтерський облік новими знаннями. Це сприяло формуванню теорії бухгалтерського обліку, що складається з трьох елементів:

Документ —→ Рахунки —→ Баланс (2.23)

Вчені обґрунтували, що теорія балансу має нерозривний зв'язок з теорією рахунків та теорією капіталу. При цьому рахунки характеризують об'єктивну сторону обліку, бухгалтерський баланс – визначає його методологічну основу. Таким чином, баланс визнається як складова методу, а господарські процеси виступають у ролі об'єкта вивчення.

Форма, зміст і структура балансу протягом багатьох років мінялися, що, в першу чергу, пов'язано з періодами розвитку суспільства, формою власності та інтересами власників. Дослідження бухгалтерського балансу є актуальним і на сьогодні, адже відбуваються постійні зміни в економіці.

Вперше баланс з'явився в Європі разом із італійською бухгалтерією – в готовому вигляді і без будь-яких пояснень. Спосіб групування даних в даному документі мав яскраво виражений технічний характер: на якій стороні знаходиться сальдо рахунку, на таку сторону балансу його і заносять. Це підкреслювалося назвами сторін балансу – “дебет” і “кредит” – співпадаючими із назвами сторін рахунків.

На початку XIX ст. назви “дебет” і “кредит” замінено на економічний зміст – “актив” і “пасив”, при цьому групування даних не змінилося. Це призвело до появи у користувачів балансу нерозуміння: актив не є витратами, а прибуток не є пасивом. Однак бухгалтерське товариство захистило нові заголовки, створивши зовнішні правдоподібні докази того, що збиток – актив, прибуток – пасив, амортизація – джерело. Така форма балансу збереглася до реформ 1992 р. Протягом 12 років п'ять статей балансу, включаючи амортизацію і збиток, змінили сторони⁹⁹.

Основні етапи еволюції бухгалтерського балансу: 1) зародження балансу як економічної категорії (до XII ст.); 2) становлення балансу як облікової категорії (XIII-XV ст.); 3) розвиток балансу в межах різних наукових напрямів (XV – поч. XX ст.); 4) розвиток балансу в межах різних облікових моделей (поч. XX ст. – 70-х рр. XX ст.); 5) уніфікація бухгалтерського балансу (з 70-х рр. XX ст.).

Вперше слово “баланс” стосовно фінансових звітів використано у 1427 р., причому в ті давні часи різниця між дебетовими і кредитовими оборотами, що виникала внаслідок арифметичних помилок, не визначалася, а списувалася на прибутки і збитки¹⁰⁰.

Саме з часів Л. Пачолі починає зароджуватися теорія балансознавства. Із середини XVII ст. набула поширення класифікація балансів на підсумкові і пробні, що виконували функцію щомісячних оборотних відомостей. Подальший розвиток балансознавства пов'язаний з виникненням новоіталійської форми обліку. У 1688 р. її засновник Ф. Гаратті запровадив розмежування рахунків на синтетичні й аналітичні, причому аналітичні рахунки велися в окремих допоміжних книгах. Операції з первинних документів відображалися у журналі хронологічних записів, потім інформація розносилася за рахунками головної книги, узагальнювалася в оборотній відомості, на підставі якої складався баланс¹⁰⁰.

Вперше сучасні вимоги до балансів сформулював І.Ф. Шерр, який у 1890 р. обґрунтував постулат: “Активи за виражуванням пасивів дорівнюють

⁹⁹ Хорин А.Н. Рыночно-ориентированная финансовая отчетность: отчет о стоимости / А.Н. Хорин // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 16. – С. 50-57.

¹⁰⁰ Соколов Я.В. История бухгалтерского учета / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.

капіталу”. У його наукових працях доводиться необхідність використання не тільки балансових, а й позабалансових рахунків, а також висвітлюється питання реальності балансу, забезпеченню якої повинна сприяти правильна оцінка активів, власного та залученого капіталу¹⁰⁰.

У 1908 р. вчений опублікував наступні положення своєї теорії: “Баланс – рахункове зображення підприємства: а) у вигляді однієї таблиці, б) у вигляді зборів рахунків. Актив – те, що підприємство отримало (вкладене); пасив – те, що підприємство заборгувало (джерела). Всі методи прикладної бухгалтерії повинні впливати з поняття про баланс і базуватися на ньому. Баланс – початок і кінець обліку. Терміни “дебет” і “кредит” з теоретичної точки зору є зайвими. Рахунком називається місце обліку (таблиця) якої-небудь статті активу або пасиву. Рахунок — органічна частина балансу. Відношення рахунків до балансу — математичне: ціле дорівнює сумі своїх частин. Вивчення рахунку раніше вивчення балансу логічно неможливе. Рахунки розподіляються на активні й пасивні. Всі пасивні рахунки — особові”¹⁰⁰.

Розвиваючи балансову теорію, А.К. Рошаховський у 1910 р. запропонував структуру типового балансу акціонерного підприємства. Ступінь деталізації окремих статей (дебітори, кредитори, нематеріальні активи) залишалася на розсуд укладачів балансу, щодо інших статей пропонувався склад елементів, доцільних для виокремлення в балансі. У статті “Майно реальне” виділялося 5 елементів: каса (готівка, рахунки в банках), членські внески, цінні папери, майно постійне (нерухоме, рухоме, незавершене будівництво), майно оборотне; у статті “Капітал” – основний, запасний, оборотний, резервний, страховий, ремонтний, резерв премій, благодійний. Підхід, що поєднує в собі елементи уніфікації й певної свободи дій у складанні балансу, набув надалі широкого поширення й закладений, зокрема, у більшості національних і міжнародних облікових стандартів¹⁰⁰.

Методика складання балансу викладена в НП(С)БО 1. Окремого міжнародного стандарту, що регулює питання методики складання балансу, не передбачено, основні концепції визначення та визнання елементів балансу наведено в Концептуальній основі, загальні підходи до побудови балансу та змісту його статей розкриває МСБО 1 “Подання фінансових звітів”.

Проф. Я.В. Соколов відмічав, що чільне місце у звітності підприємств займає баланс, який складався, передусім, для перевірки правильності застосування подвійного запису на рахунках бухгалтерського обліку, хоча окремі вчені, зокрема Ф. Ескобара (1603 р.), зазначали, що баланс є важливим інструментом для оцінки діяльності фірм. Форма, зміст балансу не

були в той період чітко регламентовані, але в ньому узгоджувалися інвентар і капітал¹⁰⁰.

Саме завдяки бухгалтерському балансу стали очевидними переваги подвійного запису над простою формою бухгалтерського обліку. Адаже в простому бухгалтерському обліку не знаходять відображення результатні рахунки і рахунки капіталу, він ґрунтується на реєстрації та інвентаризації як методах вивчення діяльності підприємства, а оцінка діяльності проводиться за даними інвентаризації. Таким чином, здійснюється констатація фактів господарської діяльності, але не відстежуються процеси, що відбуваються на підприємстві і не виявляються їх причини. При цьому складання балансу в простому обліку зводиться до елементарного перенесення арифметичних залишків з рахунків у зведену балансову таблицю.

Теорія бухгалтерського обліку і баланс отримали значний розвиток у другій половині XIX ст. До цього часу відомі світові облікові школи, які сформували свої підходи до вивчення балансу: італійська – логісмографічний і статмографічний, німецька – камеральний, і французька – математичний.

Італійський логісмографічний напрямок виник з традиційної раціоналістичної школи бухгалтерського обліку, основоположником якої був П. Россі. У ній використовувався метод дедуктивного аналізу, в якості об'єкта обліку розглядалося підприємство як багатофункціональна система. Метою складання балансу визначалося управління підприємством шляхом усвідомлення процесів, що відбуваються.

Яскравим представником італійської облікової школи і основоположником сучасного балансу вважають Емануеля Пізані, який в кінці XIX ст. розробив вчення, назване «статмографія» (від грец. «Статмо» – баланс і «графія» – опис), що в перекладі з грецького означає «балансознавство». Рахунки вчений поділяв на дві групи: економічні та адміністративні (бюджетні). Відповідно, розгляд капіталу з даних позицій призводить до думки про подвійність природи капіталу, його здатності приносити дохід.

Засновники французької балансової школи Е. Леоте і А. Гільбо, в протилежність італійській школі, в процесі вивчення балансу застосовували метод індуктивного аналізу, при якому значна увага приділялася систематизації елементів балансу, проведенню обчислення в балансі за допомогою рахунків, реальній оцінці балансу, принципу поділу активу і пасиву.

У німецькій камеральній формі бухгалтерського обліку її основоположник І.Ф. Шерр виходив з самого балансу. В основі даного підходу закладено бюджет як об'єкт камерального обліку, що, у свою чергу, трактується як баланс, але тільки доходів і видатків. Слабкість позиції І.Ф. Шерра полягала в тому, що він

вважав бухгалтерський баланс первинним у відношенні до рахунків, виводячи їх з балансу і пояснюючи метод подвійного запису двостороністю балансу. У Росії яскравим прихильником ідей І.Ф. Шерра виступав проф. Р.Я. Вейцман – один з основоположників російської школи фінансової математики.

Загальне в підходах зазначених шкіл полягає в єдності цілей та завдань обліку, де його мета визначається як реєстрація всіх складових майна підприємства, що включаються в бухгалтерський баланс, а завдання – точна, постатейна оцінка балансу.

Завдяки проведеним в кінці XIX ст. науковим дослідженням у галузі теорії бухгалтерського балансу і використанні методу подвійного запису з'явилися два види балансу: баланс інвентарний (статичний) та баланс оборотний (динамічний), відбувся поділ в балансі статичної та динамічної частини, почав використовуватися метод вертикального (на дебет і кредит) та горизонтального поділу балансу (на статичну і динамічну складові). При цьому виведено три сторони господарських операцій.

- юридичні відносини (пасивні операції);
- економічні відносини (активні операції);
- адміністративні відносини (господарський оборот).

Дані підходи визначали, що баланс підприємства, відображаючи в собі дані відносини, складається з: активу, пасиву і обороту.

Розвиток суспільства і розвиток наук – це взаємопов'язаний процес. Узагальнення інформації здійснюється у звітності підприємства, серед якої слід виділити баланс як форму звітності, яка надає інформацію для проведення аналізу діяльності підприємства.

З прийняттям Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” в 1999 р. відбулося надання балансу статусу форми фінансової звітності і змінилися підходи щодо звітного періоду (якщо раніше баланс в обов'язковому порядку складали і надсилали користувачам щомісячно, то фінансовий звіт “Баланс” підприємства організаційно-правової форми публічні акціонерні товариства складають і оприлюднюють щоквартально).

Однак це не означає, що зі здобуттям статусу фінансового звіту започатковано докорінні зміни підходів до розуміння балансу та його можливостей. Основу сучасного балансу становить використання принципу подвійності (постійної рівності двох частин балансу), а також методів реєстрації та класифікації.

Необхідність складання бухгалтерської звітності є не тільки вимогою чинного законодавства (формально-юридичний аспект), але й важливою потребою функціонування підприємства, менеджмент якого зацікавлений в

розвитку, оптимізації господарського механізму для досягнення фінансового успіху підприємства (змістовний аспект).

Як складову балансу підприємства – майно – економісти практики і вчені називають “капіталом”, для чого є відповідні підстави. У цьому зв’язку слід погодитися з висловом В. Ле-Кутре, який писав: “Майно називається “капіталом” з тієї причини, що від його наявності, його величини і складу залежить, в загальному, міць підприємства”¹⁰¹. Тому майно і капітал є визначенням одного й того ж предмета, який знаходить відображення в балансі підприємства і як майно, і як джерело його створення.

У той же час, капітал є категорією більш високого ступеня абстракції, ніж просто активна частина балансу. Актив – це лише статичний стан капіталу на конкретний момент часу, капітал є процесом зміни вартості в часі. Таким чином, капітал є категорією, яка визначається розрахунковим шляхом. У бухгалтерському обліку за допомогою подвійного запису в пасиві балансу відображаються не тільки зобов’язання, а й інші джерела формування активу та капіталу в цілому. При цьому кожен елемент майна має джерело виникнення. Оскільки актив і пасив виражають у двох різних напрямках засоби підприємства, підсумки сум активу і пасиву балансу повинні бути рівні між собою.

В активі балансу розглядається капітал підприємства, його майно, що складається з речових об’єктів і прав, що відображаються у вигляді елементів кругообороту, і відстежується зв’язок між явищами господарських процесів. За своєю функціональною роллю капітал підприємства розділяється на основний і оборотний, що знаходить відображення у відповідних розділах балансу.

Таким чином, бухгалтерський баланс є методом вивчення процесу відтворення капіталу, що відбувається на підприємстві, за своїм предметним змістом несе в собі практичну мету – оціночне значення. При цьому в активі відображається основна (гносеологічна) властивість балансу – сукупність економічних відносин. У пасиві балансу визначається цільова (телеологічна) властивість як сукупність правових відносин. Визначниками активу балансу є цінність, суб’єкт господарювання, господарська діяльність, інвентар. Пасив балансу визначається іншими категоріями – вартість, причини діяльності суб’єкта господарювання, воля учасників даних правовідносин.

У певному плані правомірним є підхід, що юридичну сторону, тобто джерела формування власності, не можна порівнювати з капіталом підприємства, тому абстрактне право власності або інший вид правових

¹⁰¹ Ле-Кутре В. Основы балансоведения/ В. Ле-Кутре. –М.: МАКИЗ, 1925. – 289 с.

відносин є лише передумовою до придбання майна та одержання доходів, доходи приносять підприємству його активи як реальний капітал. Тому назва правої частини балансового рівняння як пасиву, а не капіталу, є більш правильною. Необхідно відзначити, що між пасивом і активом балансу існує певна форма залежності, яка виражається в тому, що пасив представляє ту частину балансу, ставленням якої до іншої, більш рухомої його частини – активу – визначається ступінь добробуту підприємства, що складає завдання балансу.

У даний час підходи до класифікації майна порівняно з періодом початку ХХ ст., коли балансова теорія перебувала на стадії найбільшого розквіту, значно змінилися. До майна підприємства нині належать всі активи, що приносять дохід: цінні папери, нематеріальні активи, права вимоги та ін. Тим не менш, наявність матеріального майна підприємства і раніше залишається основою діяльності підприємства, будучи правами та обов'язками підприємства, що мають певну грошову цінність.

Оскільки баланс можна осягнути тільки розумом, а не можна, як інвентар, відчувати в натурі, – то таке розуміння повністю виправдане і при визначенні сутності капіталу підприємства. Капітал також є величиною, похідною від інвентарю, активу, майна. Оскільки в балансі відображається кількісна характеристика підприємства, то поняття капіталу виражає його якісну сторону і потенціал.

Правильному відображенню стану підприємства в балансі сприяє групування рахунків за економічно однорідними ознаками, що визначається економічним змістом рахунків, пов'язаним з їх призначенням і структурою. Завдяки систематизації рахунків в балансі реалізуються методи контролю здійснюваних операцій за даними обліку.

У балансі підприємства рахунки поділяються на групи за своїм економічним змістом:

- рахунки обліку активної складової капіталу;
- рахунки обліку джерел формування капіталу;
- рахунки процесів руху капіталу.

У свою чергу, рахунки обліку активної складової капіталу підрозділяються на рахунки, що відображають:

- основний капітал;
- оборотний капітал;
- капітал в розрахунках (кошти і фінансові активи);
- абстрактний капітал та нематеріальні активи.

Рахунки господарських процесів за економічним змістом поділяються на:

- рахунки процесів виробництва (виробничі витрати, накладні витрати);

– рахунки процесів розподілу (відрахування в різні резерви (фонди) і використання прибутку);

– рахунки процесів обігу (доходи та витрати).

При вивченні капіталу підприємства за допомогою балансового методу можна обійти увагою поняття власного капіталу, який необхідно розглядати як абстрактне право підприємства на розпорядження активами. З економічної точки зору, власним капіталом вважається різниця між загальною цінністю всього стану майна та загальною вартістю боргів.

Вперше величину власного капіталу як “чистого майна” сформулював проф. І.Ф. Шерр, визначивши “чисте майно” у вигляді різниці сукупності всього майна підприємства і його зобов’язань, протиставивши в балансовому рівнянні величину вільної від зобов’язань частини майна власному авансованому капіталу підприємства. Це рівняння балансу отримало назву “капітального рівняння Шерра”¹⁰².

Природа чистого майна недостатньо чітко виражена, але ця нечіткість цілком переборна, як вважав А. Кальмес, у випадку прирівнювання чистого майна до власного капіталу підприємства. Вчений стверджував, що незважаючи на те, що чисте майно знаходиться на тій же стороні, що і борги, воно не є боргом – наприклад, зобов’язанням підприємства перед власником або власниками скоріше є протилежністю боргу. Борги і чисте майно відображаються на одній стороні, тому що чужий капітал і власний – єдині два джерела, з яких черпає свої кошти підприємство¹⁰³. Таким чином, чисте майно є джерелом погашення боргів підприємства при їх виникненні, тобто реально існуючим капіталом підприємства.

З погляду сучасної інформаційної бази для аналітичного дослідження фінансового стану суб’єкта господарювання дана форма звітності заслуговує на критику. Особливо гостро постає проблема в умовах глобалізації економіки і наявності фінансової кризи, що обумовлює необхідність глибшого та детальнішого вивчення фінансового стану суб’єктів господарювання. Тому баланс як форма фінансової звітності про фінансовий стан має бути якомога аналітичним і водночас не суперечити.

У зв’язку з приближенням вітчизняного балансу до МСФЗ слід зупинитися на точності термінології і понять, що використовуються в обліковій практиці, оскільки в останні роки допускається ряд неточностей.

У даний час економіко-правовий зв’язок між елементами бухгалтерського балансу досить умовний, що визначається значною свободою підприємства у

¹⁰² Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс – 3-е издание [перевод с 5-го немецкого издания С.И. Цедербаума. редакция, дополнения и примечания проф. Н.С. Лунского]/И.Ф. Шерр. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 579 с.

¹⁰³ Кальмес А. Фабричная бухгалтерия / А. Кальмерс. – М.: МАКИЗ, 1925. – 254 с.

використанні залучених коштів (авансованого капіталу), за винятком випадків отримання цільових інвестицій і договірної основи передачі майна на певних умовах. Тому вимоги кредиторів до підприємства-боржника, як правило, не мають на меті отримати певне майно, а претендують на одержання грошових коштів від боржника. З цієї причини майно підприємства можна розділити на два види: майнові права (чистий актив) і майнові зобов'язання. При цьому необхідно розрізняти реальне майно і умовний актив, права та обов'язки, справжній актив і контрактив.

Балансова теорія визначає бухгалтерський баланс підприємства як головний рахунок, "рахунок рахунків", розділяючи його при цьому на три основних компоненти: активи (майно), капітал (власний) і пасиви (зобов'язання). Здійснені підприємством операції, акти господарської діяльності певним чином впливають на баланс підприємства і за цими ознаками поділяються на обороти:

– не зачіпають загальної вартості майна і рахунків фінансового результату, так звані внутрішньомайнові обороти;

– впливають на фінансовий результат і зачіпають загальну вартість майна або результати оборотів.

Дана класифікація вперше сформульована одним з основоположників сучасної російської школи бухгалтерського обліку Г.А. Бахчисарайцевим як чотири типи поділу операцій з точки зору їх впливу на баланс підприємства¹⁰⁴.

Внутрішньогосподарські обороти:

$$\begin{cases} A + a - a = P; \\ A = P + b - b. \end{cases} \quad (2.24)$$

Результативні обороти:

$$\begin{cases} A + c = P + c; \\ A - d = P - d. \end{cases} \quad (2.25)$$

де A – актив,

P – пасив,

a, b, c, d – суми здійснених операцій.

Тобто, якщо баланс інвентарний (статичний) доповнюється балансом оборотним (динамічним), це дозволяє виділити обороти, що впливають на вартість капіталу підприємства, і безпосередньо на величину приросту чи зниження рівня капіталу. У результаті цього, в теорії бухгалтерського обліку сформувався підхід, за якого розглядається вплив на капітал окремих

¹⁰⁴ Бахчисарайцев Г.А. Первые уроки бухгалтерии на началах моей балансовой теории / Г.А. Бахчисарайцев. – М.: МАКИЗ, 1926. – 173 с.

господарських операцій, а не просто на валюту активу і пасиву балансу. Таким чином, бухгалтерський баланс підприємства призначений відображати кругообіг капіталу, інвестованого в підприємство. При цьому в пасиві балансу відображається власний і позиковий капітал, в активі – розміщення вкладених у підприємство коштів за стадіями кругообігу капіталу. Отже, визначається приналежність пасиву балансу і розміщених в ньому джерел капіталу як причини виникнення підприємства і бази для проведення оцінки вартості капіталу підприємства (Додаток Н). Сформована у сукупності з бухгалтерським балансом підприємства фінансова звітність (Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал та Примітки до річної фінансової звітності) містить можливості більш чітко уявити кругообіг капіталу підприємства, процеси його накопичення і використання (Додаток П).

Статична складова бухгалтерського балансу – майно – використовується для визначення стану підприємства, його активів. Динамічна складова балансу – процеси обороту капіталу – відображає отриманий фінансовий результат у звітному періоді, приріст і реінвестування капіталу. У цьому зв'язку баланс підприємства є звітом про рух капіталу (кругообіг капіталу) (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Бухгалтерський баланс як інформаційне джерело про капітал підприємства

Джерело: власна розробка автора.

При цьому сучасна інформаційна база бухгалтерського обліку, доповнена використанням комп'ютерної техніки і розвинених програмних продуктів, дозволяє досить детально розглядати процес формування активів і капіталу підприємства. Все це сприяє достовірності оцінки капіталу, визначає її точність і є інформаційною базою для здійснення контролю кругообороту капіталу, в тому числі обчислення різних фінансових коефіцієнтів, що відображають фінансовий стан підприємства (Додаток Р). Бухгалтерський баланс у широкому розумінні слід розглядати як модель, що поєднує економічні, фінансові, правові та технологічні аспекти діяльності підприємства, як модель процесу виникнення та існування капіталу, переміщення його з однієї форми в іншу, – з матеріально-речової у фінансову, і переходу кількісного значення капіталу в його якісні показники: приросту капіталу і прибутку.

Отже, відсутність достовірної та корисної облікової інформації про складові кругообороту капіталу в бухгалтерському балансі зумовлює неефективне управління капіталом. Розширення меж застосування даних бухгалтерського балансу, поява нових об'єктів управління вимагають удосконалення методології їх облікового відображення, зокрема в балансі.

Доведено, що бухгалтерський баланс, будучи методологічною основою інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу підприємства, розширює можливості систематизації облікових даних, прогнозування змін капіталу, а також економічного аналізу та контролю, втілюючи модель процесу виникнення та існування капіталу, його переміщення з однієї форми в іншу – з матеріально-речової у фінансову, і переходу кількісного значення капіталу в його якісні показники – приросту капіталу та прибутку.

Висновки до розділу 2

Розроблені методологічні засади організації обліку кругообороту капіталу на основі системної його моделі та відображення в бухгалтерському балансі розкривають складові облікової політики підприємства щодо формування, руху та відтворення капіталу для ефективного управління ним.

1. Зростаюча залежність підприємств від джерел інформації, а також від рівня розвитку та ефективності використання засобів її передачі й обробки обумовила необхідність наукового пошуку напрямів удосконалення інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу в частині розробки оптимального підходу до методології і організації бухгалтерського обліку. Найважливішою компонентою інформаційної системи управління

кругооборотом капіталу є бухгалтерський облік, дані якого є базою економічного контролю, аналізу та контролю.

Сформована з різних причин (історичних та інституційних) низька сукупна вартість підприємств України обумовлює необхідність розвитку методологічних положень бухгалтерського обліку, зокрема в частині застосування оцінки як елементу методу обліку, для забезпечення аналізу вартісних величин та структурних пропорцій капіталу, аналізу рівня капіталізації економіки та вироблення заходів державного впливу на ці процеси. Вартісний вимір капіталу суб'єкта господарювання ускладнюється можливістю застосування альтернативних методів оцінки. Обґрунтовано адекватні підходи до оцінки капіталу як джерела активів за стадіями його кругообороту, на підставі чого сформовано концептуальні підходи до оцінки з урахуванням завдань бухгалтерської звітності.

2. Процес кругообороту відбувається безперервно, так само безперервно проводиться його облік одночасно на усіх стадіях: на стадії придбання, виробництва і реалізації. Саме бухгалтерський облік за допомогою відповідних методик поєднує всі стадії відтворення суспільного продукту, створюючи, таким чином, інформацію, необхідну внутрішнім чи зовнішнім користувачам. З урахуванням суттєвого впливу зростання обсягів капіталу на зменшення ступеня ризиків, властивих підприємствам, обґрунтовано, що забезпеченню належного ефекту управління кругооборотом капіталу, стадії якого пов'язані з охопленням всіх об'єктів бухгалтерського обліку (активи, капітал, зобов'язання, доходи, витрати, фінансові результати) повинно сприяти формування методологічних положень обліку і контролю кругообороту капіталу. Для організації бухгалтерського обліку кругообороту капіталу підприємств в межах існуючої інтеграції економічних наук запропоновано розробку системної моделі кругообороту капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю.

Розроблена системна модель кругообороту капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю передбачає, що зміни капіталу підприємства в процесі його формування, руху та відтворення відбуваються опосередковано через рух ресурсів, що на основі відповідного розкладання капіталу за його джерелами розкриває походження майна підприємства в розрізі суб'єктів, що його сформували.

3. Фундаментальною основою методології сучасного бухгалтерського обліку є баланс, по відношенню до якого вивчаються усі ресурси підприємств, що представляють собою статті балансу. Бухгалтерський баланс є методом оцінки майнового стану підприємства: з одного боку – за формою розміщення капіталу, а з іншого – за джерелами його формування. У ньому

знаходить своє відображення історичний аспект формування капіталу та процес його функціонування при здійсненні діяльності підприємства. Доведено, що бухгалтерський баланс, будучи методологічною основою інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу підприємства, розширює можливості систематизації облікових даних, прогнозування змін капіталу, а також економічного аналізу та контролю, втілюючи модель процесу виникнення та існування капіталу, його переміщення з однієї форми в іншу – з матеріально-речової у фінансову, і переходу кількісного значення капіталу в його якісні показники – приросту капіталу та прибутку.

РОЗДІЛ 3

КРУГООБОРОТ КАПІТАЛУ В СИСТЕМНІЙ МОДЕЛІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

3.1. Кругооборот капіталу в системі рахунків бухгалтерського обліку на стадії створення підприємства

Низький соціально-економічний ефект господарювання вітчизняних підприємств спричинений відсутністю відповідного інформаційного забезпечення управління. Розробка системної моделі кругообороту капіталу (рис. 2.7) визначає необхідність подальшого дослідження навколо 6-ти облікових спостережень за кругооборотом капіталу: накопичення майна; придбання майна; виробництво; продаж; формування доходу; розподіл чистого прибутку, кожне з яких належить до відповідної стадії кругообороту, відповідним чином зачіпаючи інтереси учасників процесу господарювання (власники, управлінців, працівників).

Сформовані облікові спостереження з визначенням відповідних рахунків обліку та звітності є основою обґрунтування облікових стадій кругообороту капіталу, які спрямовані: для власника – на збереження майна та одержання належної частки прибутку, подальший розвиток бізнесу і одержання належного майна при виході зі складу підприємства за рахунок відповідної інформації щодо безперервної діяльності підприємства, його автономності; для управлінського персоналу – об'єктивне одержання винагороди за вкладену працю, соціальний захист; для решти працівників – справедливу оплату праці, мотивацію праці, соціальний захист гарантії зайнятості. Відповідно, облікові дослідження кругообороту капіталу зачіпають практично всі важливі аспекти життя кожного учасника процесу господарювання.

Створення підприємства та подальше розширення його діяльності висувають перед організацією бухгалтерського обліку ряд завдань, без виконання яких на основі облікової інформації неможливо оцінити діяльність підприємства та здійснити її контроль. У забезпеченні збереження та ефективного використання внесків засновників при створенні підприємства зацікавлені різні особи – управлінський персонал, держава, працюючі та суспільство в цілому. Відповідно, дослідженню підлягають проблеми методології обліку кругообороту капіталу на стадії створення підприємства.

Методологія обліку, внаслідок невирішеності її теоретичного обґрунтування, має вагоме наукове і практичне значення, оскільки кругообіг капіталу є основою подвійного запису в бухгалтерському обліку. Незважаючи на те, що в основі методології бухгалтерського обліку закладені положення економічної теорії, тривалий час у вітчизняній теорії спостерігався однобокий підхід до розуміння сутності капіталу за марксистським підходом, хоч до цього превалюючим було тлумачення А. Сміта¹⁰⁵. У результаті навіть категорію капіталу замінено категорією “фонди”, щоб підкреслити, що капітал – це виробниче відношення, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці, чому немає місця при соціалізмі. З переходом до ринкових відносин у бухгалтерському обліку знову повернулися до категорії “капітал”, однак без жодного теоретичного обґрунтування даної позиції.

Маркс К. виділяв 3 стадії кругообіг капіталу – придбання, виробництво, продаж. Однак у бухгалтерському обліку необхідно відобразити, крім того, також процес формування капіталу, процес формування доходів і витрат, а також визначення і розподілу прибутку. Таким чином, виділяється 6 стадій кругообіг капіталу, для кожної з яких необхідна розробка відповідної обліково-аналітичної моделі¹⁰⁶.

Перша стадія кругообіг капіталу – це створення (розширення) підприємства, що передбачає накопичення капіталу. Власники (акціонери) передають майно матеріально відповідальним особам.

Теоретично доведено, що на цій стадії, коли майно передано МВО, воно стає капіталом підприємства, тобто після відчуження майна власником воно належить підприємству. Аналітичний облік майна відтепер ведеться у розрізі власників та матеріально відповідальних осіб. Ця стадія відповідає створенню (розширенню) підприємства.

В економічній теорії взагалі виникла плутанина у тлумаченні категорії “фонди”, яку ввели в 30-х роках ХХ ст., щоб підкреслити таку різницю, правда не вказуючи, що запозичили її в тих “буржуазних” вчених, перекутивши її сутність. Так, якщо Ф. Беста вважав «фонд» загальним обсягом вартості, вкладеної в підприємство, а отже, джерелом основних і оборотних засобів¹⁰⁷, то в економічній теорії, починаючи від К. Маркса й донині, «фонди» ототожнюють із засобами виробництва: “У середині 90-х

¹⁰⁵ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. I. – М.: Наука, 1993. – 570 с.

¹⁰⁶ Маркс К. Капитал [Соч. – 2-е изд. Т. 23, 24, 25] / К. Маркс, Ф. Энгельс – М.: 1960. – 907 с.

¹⁰⁷ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней: [учебн. пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

років у США налічувалося понад 11 тис. народних підприємств, викуплених працюючими. На них переважно подолано відчуження працівників від засобів виробництва, експлуатацію тощо. Тому засоби виробництва на цих підприємствах перестали бути капіталом. Адекватнішою категорією, яка б розкривала соціально-економічну природу засобів виробництва на народних підприємствах, було б поняття “народні фонди” (або навіть “народний капітал”)¹⁰⁸.

Насправді такої тотожності немає, оскільки засоби виробництва є споживною вартістю – уречевленням конкретної праці, а капітал – абстрактною працею, так би мовити “економічним флогістоном”, якщо скористатися метафорою проф. Я.В. Соколова, вжитою ним стосовно категорії “вартість”¹⁰⁹.

В економічній теорії відбувся відхід від ортодоксального підходу щодо заміни категорії “капітал” на “фонди”, оскільки виявилось, що це було лише ідеологічним камуфляжем: “У політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за соціально-економічним змістом категорії “капітал” обґрунтовувалося поняття “фонди”. Вважалося, що фонди, на противагу капіталу, є власністю самих працюючих, що для них не властиве відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва, що вони в руках власників засобів виробництва не є знаряддям експлуатації тощо”¹⁰⁸. Тому теорія бухгалтерського обліку далі залишається осторонь цих змін і генезис подвійного запису господарських операцій надалі залишається найбільшою її загадкою, зважаючи на те, що донині не визначено остаточно, яка ж із облікових теорій об’єктивно це довела: юридична, балансова, двох рядів рахунків, мінова, математична і т.д. Розглянемо окремі деякі з них, які певним чином пов’язані з кругооборотом капіталу.

Так, видатний учений Й. Шерр поставив подвійний запис у залежність від балансу. На поверхні явища це так і виглядає, однак глибинний економічний зміст будь-якої операції зумовлює її двоїстість у момент здійснення, незалежно від того, коли буде зроблено балансове узагальнення. Отже, Й. Шерр вважав баланс першопричиною подвійного запису. Насправді він є наслідком, зумовленим двоїстістю товару, але не в традиційному марксистському розумінні як двоїстості вартості, а дещо в іншому – як конкретної вартості товару, а точніше, будь-яких активів у натурі та невидимої субстанції, що незримо в них присутня, тобто капіталу¹⁰².

Найближче до розуміння першопричини витоків подвійного запису господарських операцій підійшов І. Малишев, який хоч і притримувався

¹⁰⁸ Мочерний С.В. Економічна теорія: [навч. посібник] / С.В. Мочерний. – К.: Вид. центр “Академія”, 1999. – 592 с.

¹⁰⁹ Счётные теории А.М. Галагана в комментариях профессора Я.В. Соколова. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 84 с

марксистського тлумачення двоїстості природи товару як втілення споживної вартості та вартості, однак прийшов до висновку, що обмін в умовах малорозвинутих товарно-грошових відносин може відбуватися без участі грошей. У такому разі запис у господарствах контрагентів відбувався б лише на рахунках товарів, тобто (Т - Т), що обов'язково відображалось би подвійним записом за двома рахунками товарів. Такий обмін має випадковий характер і наявний лише за умов, коли гроші ще не перетворилися у всезагальний еквівалент.

Відомо, що в умовах високорозвинутого капіталістичного товарного господарства кінцева мета полягає не в обміні товару на товар (Т - Т), а в тому, що гроші обмінюються на гроші через товар, щоб отримати гроші з приростом (Г - Г¹). У цьому разі обмін характеризується загальною формулою капіталу у сфері обігу: Г - Т - Г¹ ¹¹⁰.

Відповідно, слід підтвердити, що двоїстість товару зумовлена економічною природою процесу кругообороту капіталу. Попереднє висловлювання Й. Шерра виявилось натяком на це, тому вчений обійшов це питання, обґрунтовуючи тим, що не варто розширювати розгляд питання і втручатися в економічне обґрунтування подвійного запису в капіталістичному господарстві.

Аналогічну позицію підтримував В. Макаров, підкреслюючи, що подвійне відображення господарських операцій (подвійний запис) зумовлений економічною природою зміни форм вартості у процесі кругообороту господарських засобів ¹¹¹.

Зрозуміло, що в обох учених мова йде про капітал, бо одні й ті ж засоби, наприклад, будівлі й споруди, машини та обладнання, транспортні засоби, виробничі запаси, готова продукція, товари тощо, не можуть бути відображені одночасно в активі й пасиві "в різних розрізах". На наш погляд, з тієї ж причини, що й І.В. Малишев, В. Макаров змушений був вжити такого ж прийому вуалювання.

Відхід від ідеологічних обмежень вимагає поставити нарешті все на свої місця, оскільки в такому вуалюванні сутності витоків подвійного запису господарських операцій зараз немає потреби. Визнавши капітал як категорію, слід погодитися з тим, що він не може існувати поза методологією бухгалтерського обліку.

Введення категорії капіталу в теорію бухгалтерського обліку дозволяє поставити її на міцний ґрунт, причому не руйнуючи надбань попередників, а тільки доповнюючи їх. Зокрема, при цьому відбувається узгодження таких

¹¹⁰ Мальшев І.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Мальшев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263 с.

¹¹¹ Макаров В.Г. Теоретические основы бухгалтерского учёта / В.Г. Макаров. – М.: Финансы, 1978. – 268 с.

різних підходів, як економічний та юридичний і похідних від них теорій: мінової, юридичної, балансової тощо. До того ж більше півстоліття історія подвійного запису господарських операцій переконує, що, бухгалтери, бажаючи створити умови для автоматичного контролю записів, ввели, як вказував Я.В. Соколов, “підставний” рахунок власника (чистого майна), потім надали йому економіко-юридичну характеристику і назвали рахунком “Капітал”¹¹².

Можливо, саме “догмат віри” про наявність у товарі двоїстої праці (конкретної й абстрактної) став причиною того, що й К. Маркс не навів у своїй головній праці “Капітал” конкретних прикладів щодо кругообороту капіталу за “взірцем італійської бухгалтерії”, але зовсім не через те, що він не міг “зрозуміти смисл бухгалтерії”, як стверджують деякі автори¹¹³. Причина криється в іншому: К. Маркс не міг визнати капітал вартістю, що інтуїтивно відчув ще Л. Пачолі. Тому й свідомо уникнув викладу кругообороту капіталу на “взірцеві італійської бухгалтерії”. Непрямо це підтверджується тим, що Піетро Паоло Скалі задовго до цього (в середині XVIII ст.) називав рахунок “Капітал” наріжним каменем усієї облікової системи. Далі, у марксистській політекономії відслідковуються лише несміливі приховані натяки.

Отже, методологія бухгалтерського обліку якраз і відображає співвідношення конкретної й абстрактної праці, яку К. Маркс відносив лише до вартості товару, ототожнюючи капітал з активами, тобто стверджуючи, що при капіталістичному способі виробництва засоби і предмети праці стають капіталом¹¹⁰. Оскільки ж теорія бухгалтерського обліку не змогла вирватися за коло політекономічного трактування споживної вартості й вартості, жодному з вчених не вдалося переконливо довести витoki подвійного запису господарських операцій саме із кругообороту капіталу, який в цілому відображає послідовний рух фінансових ресурсів підприємства, а капітал виступає як їх специфічна форма.

Дійсно, розгляд споживної вартості, створеної конкретною працею, разом з вартістю, джерелом якої вважається абстрактна праця, унеможлиблює поділ будь-якого об’єкта бухгалтерського обліку як єдиного цілого, на дві частини, що є основою подвійного запису в бухгалтерському обліку: дебітори – кредитори; основні засоби – основний капітал; оборотні засоби – оборотний капітал; витрати – доходи і т.д. Якщо ж прийняти, що товар, відтак основні й оборотні засоби, маючи споживну вартість, є втіленням конкретної праці, а капітал – вартістю, створеною абстрактною

¹¹² Соколов Я.В. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней: [учебн. пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

¹¹³ Цыганков К.Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учёта / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр, 2007. – 462 с.

працею, рівняння матиме вигляд: $1 = 1$. У такому випадку, незалежно від тлумачення за будь-якою з облікових теорій, наглядною стає необхідність подвійного відображення всіх господарських операцій.

Водночас у загальній формулі кругообороту капіталу, викладеній як $\Gamma - T - \Gamma^1$, категорія “капітал” у його розумінні в теорії бухгалтерського обліку не фігурує, оскільки під капіталом розуміються активи, зокрема грошові кошти. Однак у такому випадку їх трансформація в товар (Т), який К. Маркс капіталом не називав, більше того, заперечує можливість приросту капіталу (Γ^1), коли не застосовується наймана праця, зумовлює хибність даного тлумачення, особливо в контексті такого, що капіталіст знає, що товари є потенційними грошима і засобом з грошей заробити більшу кількість грошей. Якщо в простому обігу вартість товарів на противагу їх споживній вартості діставала в кращому разі самостійної форми грошей, то тут вона раптом виступає як самозростаюча, як саморухома субстанція, для якої товари і гроші є тільки формами.

Тобто, мова йде не власне про грошові знаки, а про грошове вимірювання власності капіталіста, тобто про капітал. У цьому переконує логічний висновок, що за умови вкладення всіх грошей у товар, як зазначав Я.В. Соколов, кожен купець мав би вважати себе банкрутом. Якщо б він, наприклад, продав увесь товар, то раптово виникав би прибуток. Зрозуміло, що кожний негоціант завжди, крім готівки, враховував і залишок¹¹². Оскільки в ті часи капітал і прибуток ототожнювалися, зокрема, рахунок другого вважався філіалом першого, то виглядало б, що спочатку при купівлі товару капітал зникає, отже, купець стає банкрутом, а після його продажу раптово отримує ще більший капітал у повній відповідності з логікою “як саморухомої самозростаючої субстанції”. Аналогічним є підхід за теперішнім НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, оскільки перший розділ форми балансу саме так і сконструйовано: нерозподілений прибуток перебуває поряд з іншими видами власного капіталу.

Отже, дослідження тверджень економічної й облікової теорій переконує, що витоки подвійного запису господарських операцій слід шукати у його об’єктивному розумінні як наслідок необхідності відображення кругообороту капіталу підприємства. Такої думки дотримувалися видатні вчені минулого (С. Барац, В. Белов), так і сучасники (В. Палій).

Стосовно переходу від категорії “капіталу” до “фонду” слід зазначити, що це не було “чистим” стосовно ідеології, оскільки останнє теж прийшло з минулого, як і інші професійні знання. Так, Ф. Беста (1845-1923 рр.) – професор Венеціанської вищої комерційної школи – вказав що фонд – це

загальний обсяг вартості, вкладеної у підприємство¹¹⁰, тобто однозначно тлумачив його в тому ж значенні, що й капітал. Зрештою, так воно і є, якщо виходити з етимології слів «капітал» (нім. kapital, франц. capital, спочатку – головне майно, головна сума, від лат. capitalis – головний)¹¹⁴; «фонд» (франц. fond, від лат. fundus – основа) – запаси, ресурси, нагромадження; капітал¹¹⁵. В радянській теорії бухгалтерського обліку вчені були змушені чимось замінити дефініцію “капітал”, однозначно визнану як негатив.

На стадії створення підприємства відбувається інвестування за рахунок внесків засновників або банківських (комерційних) кредитів засобів виробництва. Останні поділяються на засоби праці та предмети праці. Засоби праці – це речі або комплекс речей, за допомогою яких працівник впливає на предмети праці. Це машини, обладнання, інструменти, пристрої, інвентар та ін. У широкому розумінні до засобів праці належать усі матеріальні умови, необхідні для того, щоб процес праці міг взагалі відбуватися. Сюди відносять землю, виробничі споруди, будівлі, транспортні засоби, а також інші матеріальні умови, без яких процес праці буде неможливим або недосконалим.

Засоби праці відрізняються від решти засобів такими ознаками:

1) вони використовуються у процесі діяльності як предмети, за допомогою яких людина впливає на предмет праці (сировину, матеріали), або як матеріальні умови, необхідні для вдосконалення процесу праці. Під впливом засобів праці предмети праці змінюють свої фізико-хімічні властивості та перетворюються на готову продукцію.

2) багаторазово беруть участь у процесі виробництва, зберігаючи при цьому свою натуральну форму;

3) свою вартість частинами (у міру зношення) переносять на новостворений продукт, у виробництві якого вони були задіяні.

Ідея відображення кругообороту вартостей у замкнутому колі висловлена ще французьким економістом Ф. Кене у розробленій ним “економічній таблиці”, яка одержала визнання К. Маркса. Формула кругообороту капіталу вченого мала наступний вигляд:

$$\begin{array}{c} \text{P} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{Г} - \text{T} \quad \dots \text{В} \dots \text{T}' - \text{Г}' \\ \swarrow \\ \text{Зв} \end{array}$$

де Г – гроші; Т – товар; Р – робоча сила; Зв – засоби виробництва; В – виробництво; Т' і Г' – відповідно товар і гроші, збільшені на додану вартість.

¹¹⁴ Афанасьев А.А. Кругооборот капитала в предприятии / А.А. Афанасьев. — Л.: Экономическое образование, 1929. — 312 с.

¹¹⁵ Смирнов Э.А. Основы теории организации: [учеб. пособие для вузов] / Э.А. Смирнов. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. — 375 с.

З позиції К. Маркса¹⁰⁶, капітал у процесі кругообороту проходить три стадії. Дві з них складають процес обороту і одна – виробництво в наступній послідовності: оборот – виробництво – оборот. На першій стадії обороту відбувається купівля товарів (засобів виробництва і робочої сили), необхідних для виробничої діяльності:

$$\begin{array}{c} \text{Г} - \text{Т} \begin{array}{l} \nearrow \text{Р} \\ \searrow \text{Зв} \end{array} \dots \end{array}$$

Ця операція не змінює загальної суми засобів, якими володіє суб'єкт господарювання. На другій стадії кругообороту (Т... В... Т') відбувається процес виробництва, де створюються новий товар і нова вартість. На третій стадії кругообороту (Т' – Г') товарна форма вартості замінюється грошовою. Ця заміна відбувається на новій основі, так як вироблений товар має вже нову, втілену в ньому вартість, більшу за ту, яка авансована на першій стадії.

Авансована вартість у формі капіталу у процесі кругообороту виступає у трьох формах: грошовій, товарній і виробничій. Залежно від того, з якої форми починає свій рух кругооборот капіталу, він має три форми: грошову, товарну і виробничу. Маркс К. при аналізі кругообороту капіталу досліджував усі три форми кругообороту і прийшов до висновку, що для капіталістичного виробництва вихідною формою кругообороту є грошова.

Політична економія визнає грошову форму кругообороту вихідною для будь-якого товарного виробництва. Обґрунтовується це збереженням товарно-грошових відносин і внаслідок цього необхідністю ведення діяльності на госпрозрахунковій основі. Це положення розділяють більшість вчених, зокрема, проф. М.Я. Дем'яненко¹¹⁶.

Розглядаючи кругооборот капіталу, приймається, що авансована вартість, яка пройшла всі стадії без затримки, повертається у вихідний пункт. Як зазначає проф. М.Я. Дем'яненко, в реальній дійсності так буває рідко. Як правило, авансовані засоби на певній стадії затримуються і навіть випадають з кругообороту, хоча й залишаються засобами господарств¹¹⁶. Наприклад, підготовлені для виробничого процесу сировина і матеріали виявились зайвими і тому їх вартість не була включена у кругооборот, а на останній стадії – вироблена продукція (товар) виявились тимчасово нереалізованою. Таким чином, ці засоби знаходяться поза кругооборотом, тобто поза рухом капіталу. У той же час ці ресурси через певний час можуть знову бути залучені в обіг.

¹¹⁶ Дем'яненко Н.Я. Оборотные средства сельскохозяйственных предприятий Украины (дореформенный период): [монография] / Н.Я. Дем'яненко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 312 с.

Деякі вчені відмічають, що кругооборот капіталу охоплює 6 стадій: процес постачання – виробничі запаси – процес виробництва – продукти виробництва – процес реалізації – грошові кошти. Виробництво починається з певної суми грошових коштів, які вкладаються у визначену кількість ресурсів для виробництва (або товари для продажу). У результаті стадії постачання оборотний капітал з грошової форми переходить у виробничу (предмети праці або товари). На стадії виробництва ресурси перетворюються на продукцію, роботи або послуги. Результатом цієї стадії є перехід оборотного капіталу з виробничої форми в товарну. На стадії реалізації оборотний капітал з товарної форми знову перетворюється на грошову.

Господарські засоби в процесі кругообороту набувають різних форм і водночас перебувають у всіх трьох формах. Це є обов'язковою умовою безперервності виробництва: порушення в будь-якій ланці процесу кругообороту господарських засобів призводить до погіршення діяльності підприємства. Так, необоротні активи (основні засоби і нематеріальні активи) як засоби праці в процесі повного циклу вартісного кругообороту проходять три основні стадії. На першому етапі сформовані підприємством необоротні активи в процесі свого використання і зносу переносять частину своєї вартості на готову продукцію; цей процес здійснюється протягом багатьох операційних циклів і триває до повного зносу окремих видів необоротних активів. На другому етапі в процесі реалізації продукції сума зносу необоротних активів накопичується на підприємстві у формі амортизаційних відрахувань. На третьому етапі амортизаційних відрахувань частина власних фінансових ресурсів підприємства спрямовується на відновлення діючих (поточний і капітальний ремонт) або придбання нових видів необоротних активів. Період часу, протягом якого відбувається повний цикл кругообороту вартості певних видів необоротних активів, характеризує термін їх служби.

Цікавим є факт, що вчений із Нідерландів А.М. Вольф (1854-1920 рр.) під предметом бухгалтерського обліку розумів різні стадії кругообороту капіталу. Німецький вчений І.Ф. Шер (1928 р.) баланс визнавав як “засіб для розкриття стадій кругообороту капіталу”. Інший німецький вчений В. Зомбарт (XIX-XX ст.) вважав, що кругооборот капіталу розкривається через систему рахунків: від рахунку “Капітал” через операційні рахунки та рахунок “Збитки та прибутки” знов до рахунку “Капітал”¹¹⁷.

Проф. Я.В. Соколов відмічав, що прибуток створюється у процесі кругообороту капіталу. При цьому для бухгалтера і для підприємця

¹¹⁷ Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: [монографія] / Н.М. Малюга. – Житомир, 2005. – 548 с.

вирішальне значення має аналіз різних стадій кругообороту: Г – Т і Т – Г, тобто виявлення змін в обсязі та складі засобів. Вирішальним прийомом цього аналізу є статичний баланс, який слід складати щоденно. Чим довший звітний період, тим безглуздішими є вартісні характеристики. Звідси отримаємо висновок: чим швидше знецінюються гроші, тим частіше слід складати баланс¹¹⁸.

Прихильники статичної інтерпретації балансу протиставляли актив і пасив, трактуючи їх як дві групи одних і тих же засобів: актив за складом засобів і пасив за джерелами тих само засобів. Однак актив і пасив є знаряддям обліку руху вартості, фазами кругообороту капіталу, а сам баланс – засобом періодичного виявлення результату діяльності.

Першим автором, який підійшов до трактування балансу як до способу відображення кругообороту капіталу, був Г. Бідерманн (1912 р.). Для нього баланс почався не з активу, а з пасиву, і саме пасив розглядався як центральний його розріз. Всі факти господарського життя Г. Бідерманн згрупував за ходом руху капіталу на чотири групи, кожна з яких повинна була відповідати одній з чотирьох фаз кругообороту: 1) фінансування – факти, пов'язані із відображенням джерел отримання, які забезпечують господарську діяльність підприємства; 2) ангажування – факти, пов'язані із перетворенням грошових засобів у матеріальні цінності; 3) реалізація – факти, які відображають перетворення матеріальних цінностей у грошову масу; 4) адаптація – самофінансування, тобто повернення капіталу в первісну форму, результат реформації¹¹⁸.

В даному дослідженні особлива увага зосереджена на першій фазі кругообороту, визначеній Г. Бідерманном. Від організації бухгалтерського обліку та контролю внесків засновників при створенні підприємства залежить збереженість майна і достовірність показників балансу, спрямованого на задоволення інформаційних потреб тих суб'єктів, які беруть участь у поставках, виробництві та споживанні капіталу підприємства. Основними з них є персонал підприємства (включаючи її менеджмент), власники підприємства, інвестори та держава.

Основне завдання персоналу – примноження капіталу, отриманого на першій стадії кругообороту від засновників підприємства. Ступінь успішності цієї діяльності кількісно вимірюється фінансовим результатом (прибутком або збитком). При позитивному фінансовому результаті підприємство є постачальником капіталу. Частина прибутку, згідно з податковим законодавством, перераховується до державного бюджету: прибуток, що

¹¹⁸ Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

залишився після оподаткування, може бути розподілений власниками на дивіденди (або реінвестований у розвиток підприємства).

У разі значних збитків підприємство або ліквідується, або з постачальника капіталу перетворюється на його споживача. Дивіденди і податок на прибуток у такому випадку не виплачуються. З одержувачів капіталу власники вимушено перетворюються на його постачальників, передаючи капітал підприємств у вигляді погашення збитків або додаткової емісії. Постачальником капіталу для підприємств, що відіграють стратегічне значення для економіки чи є великими платниками податків, може стати і держава, надаючи капітал у вигляді державної допомоги. Для цих та інших користувачів звітності повинна розкриватися інформація про всі потоки капіталу, що надходять на підприємство, що вибувають з нього, в розрізі суб'єктів, відповідальних за ці потоки.

Таким чином, розкладання капіталу за джерелами на стадії створення (розширення) підприємства розкриває походження його багатства в розрізі суб'єктів, що сформували його, відобразивши внесок кожного з них в його формування (окремо – позитивний, окремо – негативний).

Для розкладання капіталу за джерелами слід вести окремий і розгорнутий облік всіх потоків капіталу: отриманого підприємством від власників і держави, заробленого ним в процесі статутної діяльності, переданого у вигляді дивідендів та податків і т.д. Це вкрай необхідно при ліквідації підприємства або при виході з нього хоча б одного із власників.

Ці відомості дозволять оцінити підприємство як виробника, постачальника і споживача капіталу всіма основними суб'єктами, які беруть участь у даному процесі (власники, держава і менеджмент), та іншими користувачами звітності. У силу важливості таких відомостей вони повинні представлятися в головному звітному документі – балансі та накопичуватися підсумком з моменту створення підприємства. Хоча формування такого розкладання не вимагає додаткових витрат, жоден з названих джерел в сучасному балансі не представлений.

Середня тривалість обороту капіталу підприємства характеризується періодом його обороту в днях (місяцях, роках). Крім того, цей показник може бути виражений числом оборотів протягом певного періоду. Під час кругообороту капітал видозмінюється, однак, як зазначає проф. І.О. Бланк, одночасно зі зміною форм рух капіталу характеризується постійною зміною його сумарної вартості, яка має назву “вартісний цикл”. Рух вартісного циклу капіталу підприємства здійснюється по спіралі¹¹⁹. Таким чином, в процесі

¹¹⁹ Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 512 с.

руху вартісного циклу капітал підприємства може нарощувати свою сумарну вартість в окремі періоди в результаті рентабельного його використання або частково втрачати її в результаті збиткової господарської діяльності. Тобто, відбувається розширення діяльності підприємства, що вимагає від організації обліку забезпечення відповідної аналітичної інформації для здійснення аналізу та контролю.

Таким чином, кругооборот капіталу, виражений у процесі підприємницької діяльності, поділяється на ряд стадій, першою з яких є інвестування засобів виробництва для підготовки виробничого процесу. Тобто, відбувається здійснення внесків (вкладень) у необоротні та оборотні активи або формування капіталу суб'єкта господарювання на початковому етапі його діяльності та його поповнення при продовженні діяльності.

На другій стадії – здійснення безпосередньо технологічного процесу – застосовуються інвестовані засоби та приймаються рішення щодо залучення додаткових позик для розширення виробничої бази. Надалі кожна зі стадій кругообороту капіталу базується на попередній, відповідно, бухгалтерський облік і контроль повинні забезпечувати не лише збереженість майна, а й надання інформації щодо відповідності кожної стадії кругообороту попередній.

Отже, зміна капіталу в процесі його кругообороту і здійснення трансакцій обміну відображається, опосередковано через рух ресурсів підприємства, які поділяються залежно від стадії руху капіталу на три групи:

- 1) ресурси, вкладені у формування промислового, фінансового та інтелектуального капіталу до моменту їх комерційного використання;
- 2) функціонуючий капітал суб'єкта господарювання (промисловий, фінансовий та інтелектуальний);
- 3) ресурси, які перебувають на різних етапах трансакцій обміну.

Внутрішня структура вказаних укрупнених груп ресурсів із врахуванням особливостей їх відображення у сучасному обліку виглядає наступним чином.

Першу групу ресурсів підприємства складає капітал, який формується, у склад якого входить:

а) основний капітал, який формується, – капітальні вкладення в основні засоби, які відображаються на наступних рахунках бухгалтерського обліку: 15, 37, 63, 65, 66;

б) інтелектуальний капітал, який формується, – вкладення в нематеріальні активи та витрати, необхідні для розвитку інтелектуального потенціалу підприємства, які обліковуються на бухгалтерських рахунках 15, 37, 39, 47, 63, 65, 66;

в) оборотний матеріальний капітал, який формується, – вкладення в матеріально-виробничі запаси (рахунки 20, 23, 63, 66, 91, 92, 93);

г) фінансовий капітал – відстрочені податкові активи (рахунок 17) і фінансові вкладення (рахунки 33, 35, 64, 68).

Другу групу ресурсів (функціонуючий капітал) складають:

а) функціонуючий основний (промисловий) капітал (рахунки 10, 13, 14, 15, 94);

б) функціонуючий інтелектуальний капітал – нематеріальні активи (рахунки 12, 13, 15);

в) наявний фінансовий капітал – грошові кошти (рахунки 30, 31, 33, 34);

г) функціонуючий матеріальний капітал – сировина і матеріали (рахунки 20, 22, 37).

Третю групу (ресурси трансакцій бізнесу та рух ресурсів у бізнес-процесі) представляють:

а) витрати незавершеного виробництва – проміжний результат трансакцій бізнесу (процесу основного виробництва) (рахунки 23, 24, 25, 39, 47, 93);

б) ресурси, які знаходяться у процесі перепродажу і посередництва, обліковуються на рахунках 28, 36, 37, 63, 94;

в) ресурси, які є кінцевим результатом основного процесу виробництва – готова продукція (рахунки 23, 24, 25, 26, 27, 28);

г) рух ресурсів у процесі здійснюваних трансакцій бізнесу відображається на рахунках та у фінансовій звітності завдяки обліку таких категорій, як доходи (рахунки 70, 71, 72, 73, 74) і дебіторська заборгованість (рахунки 36, 37, 38); витрати (рахунки 23, 24, 39, 47, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98); фінансові результати (рахунок 79, 44).

Слід зазначити, що віднесення певних рахунків до конкретної групи капіталу є досить умовним, адже окремі рахунки приймають участь у відображенні в обліку процесу кругообороту капіталу на різних стадіях, тому їх можна використати в обліку одночасно на різних стадіях. Рух вказаних груп ресурсів підприємства і кругооборот капіталу, обумовлений процесом господарської діяльності, із відображенням його в системі рахунків бухгалтерського обліку представлено на рис. 3.1.

Капітал перших двох груп ресурсів формується на стадії створення (розширення) підприємства. Надалі на кожній зі стадій кругообороту капіталу використовуються сформовані ресурси для виконання відповідних завдань. Завдання господарського контролю – встановити відповідність кожної з наступних стадій сформованим ресурсам підприємства при його створенні. Адже засновники зацікавлені в тому, щоб внесене майно

використовувалося за цільовим призначенням, працівники – щоб були збережені робочі місця, держава – щоб підприємство здійснювало свою діяльність в межах чинного законодавства та установчих документів.

Методологія бухгалтерського обліку в Україні все більше наближається до методології розвинених країн. Проте разом з позитивними надбаннями бухгалтерської науки зарубіжних країн у вітчизняну методологію включаються проблемні моменти.

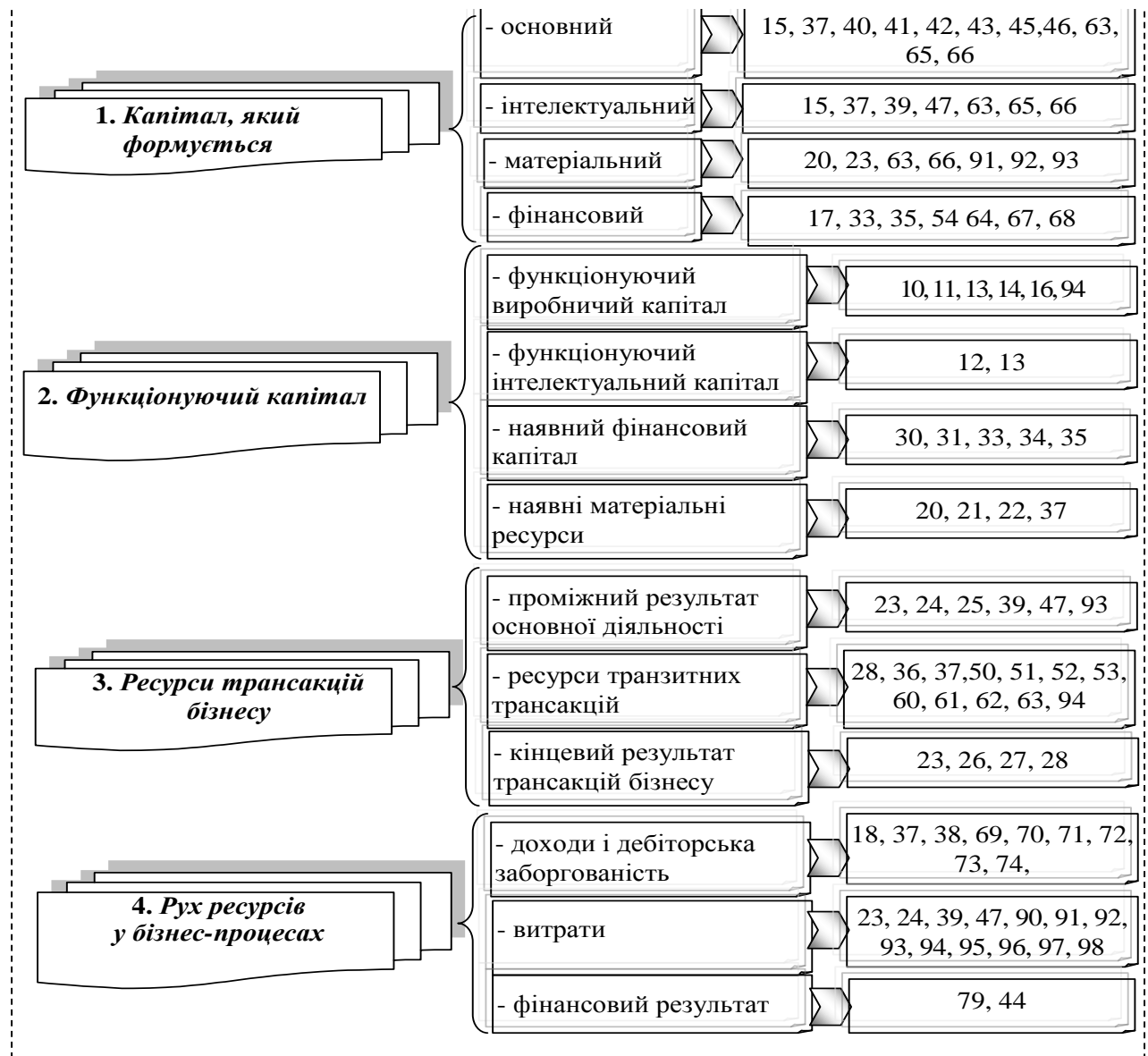

Рис. 3.1. Рахунки бухгалтерського обліку, призначені для відображення груп ресурсів, задіяних в кругообороті капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Найпершим із проблемних питань є відсутність стандарту “Власний капітал”. МВФ нині визнає, що прийняті правила формування фінансової звітності корпорацій створили “розмиті показники оцінки ризику дефолту

портфельних інвестицій” і що справедлива вартість “урегульовує нестабільність ринку”. У бухгалтерському обліку визначення власного капіталу наводиться в НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”. У економічній літературі сьогодні немає однозначного трактування поняття “структура капіталу”. Більшість вчених розглядає структуру капіталу підприємства як співвідношення між власним та залученим капіталом. На сьогодні таку інформацію у досить згорнутому вигляді можна отримати з Балансу (звіту про фінансовий стан). Для управління показники цієї форми звітності можуть бути доповнені показниками внутрішньої бухгалтерської звітності, розробленої на конкретному підприємстві. Алгоритм управління капіталом в пасиві бухгалтерського балансу зображений на рис. 3.2.

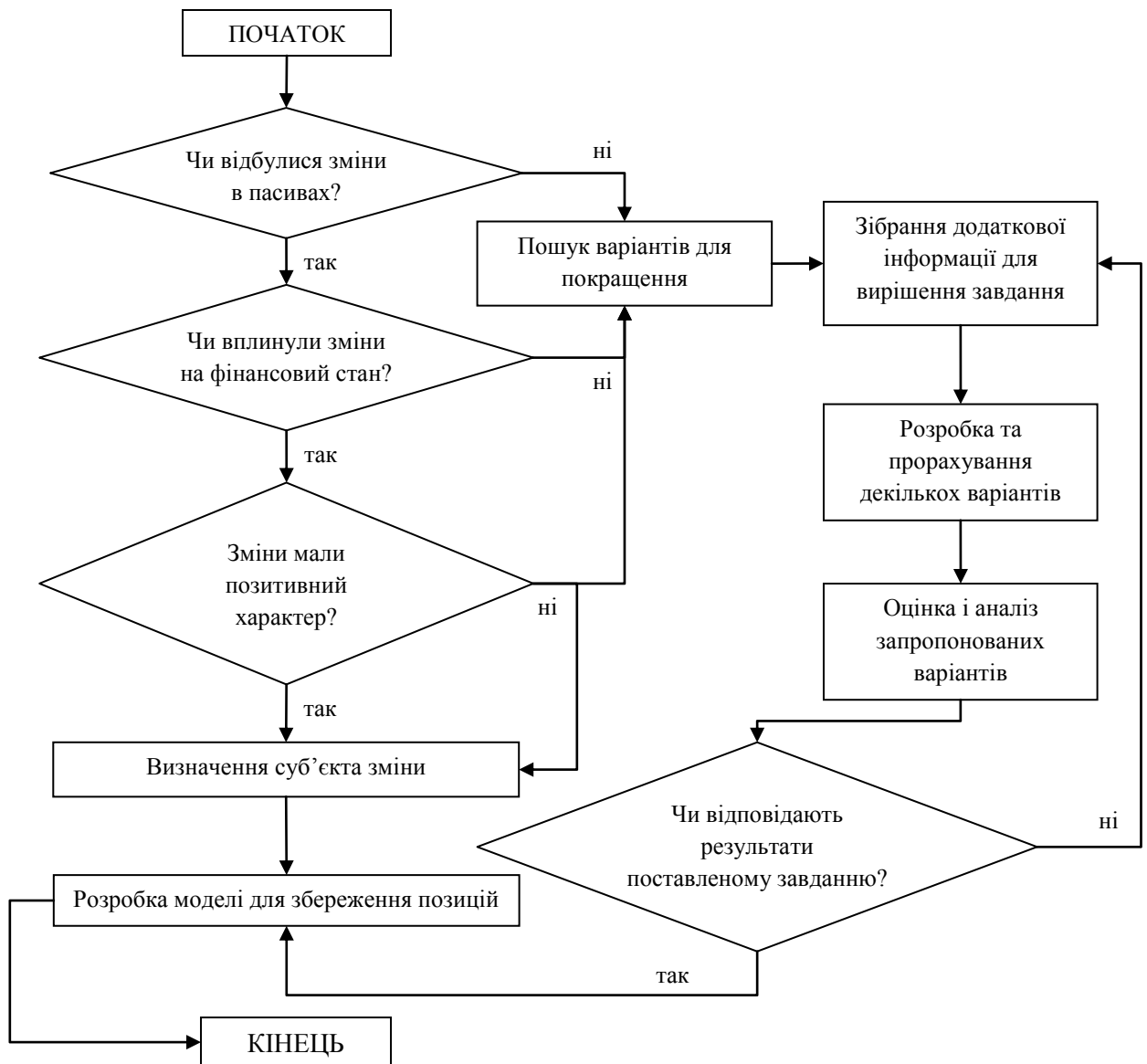

Рис. 3.2. Алгоритм управління капіталом в пасиві

Джерело: власна розробка автора.

Підприємства самостійно формують свою майнову структуру капіталу (актив) та за суб'єктами (пасив). З одного боку, використання зовнішніх джерел фінансування та здійснення діяльності є необхідною умовою існування суб'єкта господарювання, з іншого – зменшує його фінансову стійкість. Тому одним з головних завдань підприємства є контроль за їх залученням, використанням та своєчасним поверненням або оплатою, тобто за зміною (кругооборотом) капіталу, що відображається саме в пасиві звіту про фінансовий стан. У системі грошового вимірювання внесків капіталу на стадії створення підприємства в бухгалтерському обліку використовуються такі поняття, як «справедлива вартість», «ринкова вартість» тощо. Розгляд категорій вартості для даної стадії кругообороту необхідний, з одного боку, з позицій широкого змістовного значення поняття ринкової вартості в бухгалтерському обліку, і з іншого – із врахуванням особливостей застосування різних видів ринкових цін. Це стосується таких видів ринкових цін, як довідкові, біржові, ціни торгів або тендерів, ціни пропозицій, ціни фактичних угод при внутрішній торгівлі, імпорتنі ціни та світові. На основі цього підходу до ринкової вартості необхідно розглядати й інші види вартості, наприклад, первісну, відновлювану, ліквідаційну.

Одним з дискусійних питань в теорії бухгалтерського обліку є питання справедливої вартості, актуальність якої пов'язана з процесами активізації руху капіталу в підприємницькій діяльності на стадії створення (розширення) підприємства за рахунок операцій з фінансовими інструментами, поширення практики купівлі-продажу підприємств як цілісного майнового комплексу.

Теорія та методологія вартісної оцінки перебувала в центрі уваги різних наукових шкіл, зокрема вчених США і Англії, які внесли вагомий вклад у розвиток бухгалтерського обліку. Особливий інтерес представляє історичний досвід розвитку теорії оцінки вищеназваними науковими школами, аналіз внеску яких необхідний для обґрунтування загальної філософії концепцій вартісної оцінки стосовно до сучасного етапу розвитку обліку. Англо-американська школа бухгалтерського обліку здійснила внесок в розвиток двох основних напрямів, представниками яких є персоналісти та інституціоналісти, тому необхідним є розгляд принципово різних позицій цих теорій у питаннях застосування концепцій оцінки до об'єктів бухгалтерського обліку з позицій сучасного етапу його розвитку.

Водночас вагомий інтерес для вітчизняного обліку представляє оцінка історичного вкладу радянської школи, а також результати наукових дискусій на рубежі останніх двох століть і в період розвитку НЕПу в нашій країні. Для осмислення процесу трансформації вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку стосовно до сучасного етапу господарювання

необхідно обґрунтування ролі й значення української школи в розвитку теорії та практики оцінки в бухгалтерському обліку.

Аналіз еволюції концептуальних поглядів на вартісну оцінку в рамках різних національних шкіл бухгалтерського обліку дозволить виявити тенденції в змінах сучасних концепцій оцінки залежно від ринкової кон'юнктури і зміни у змісті оцінки та особливостей її використання у сучасному бухгалтерському обліку.

Узагальнення різних концепцій вартісної оцінки, які використовуються в системі бухгалтерського обліку та оціночній діяльності, може бути основою для обґрунтування концепцій вартості капіталу підприємства на окремих стадіях його кругообороту в процесі господарської діяльності підприємства в умовах ринку. Розвиток ринкової системи господарювання передбачає продовження діяльності підприємств, але не виключає її припинення з певних причин. Тому концепція вартісного виміру капіталу суб'єкта господарювання в бухгалтерському обліку повинна враховувати ці аспекти в діяльності підприємств.

Для уникнення руйнування структури основного капіталу, внесеного засновниками при створенні підприємства, необхідне його відтворення, яке здійснюється в бухгалтерському обліку передусім через механізм амортизації. Тому концепція вартісного виміру довгострокового капіталу суб'єкта господарювання повинна включати концепцію амортизаційної політики в бухгалтерському обліку, засади якої визначаються при створенні підприємства. Всебічне обґрунтування цієї концепції можливе на основі систематизації концептуальних поглядів на амортизацію в українському і західному обліку та аналізу змін в нормативному регулюванні режиму бухгалтерської амортизації у вітчизняному обліку.

Вирішення проблем у методиці вартісного вимірювання різних груп капіталу в бухгалтерському обліку відобразиться позитивно на фінансовій стабільності суб'єктів господарювання, яка багато в чому залежить від раціональної організації оцінки й обліку формування довгострокового капіталу, оскільки основні засоби та нематеріальні активи тісно пов'язані з конкурентноздатністю вітчизняної продукції. Основною причиною її низького рівня є занадто високий фізичний і моральний знос обладнання, недостатнє використання передових технологій, а також неповне використання виробничих потужностей і, як наслідок, низькі показники ефективності використання основного капіталу, які впливають в кінцевому рахунку на ефективність господарської діяльності підприємства в цілому.

Крім того, для сучасного етапу вітчизняної системи бухгалтерського обліку, не дивлячись на активне її реформування, характерна така ситуація,

як нереальна оцінка активів підприємства, зокрема при створенні підприємства. Причому ця ситуація можлива як при формуванні первісної вартості необоротних активів, так і наступних їх оцінках у бухгалтерському обліку, від яких багато в чому залежить фінансовий стан економічних суб'єктів і якість наданої ними фінансової звітності. При цьому поза обліком, як правило, залишаються такі важливі питання, як облік вкладень в необоротні активи у межах прогнозованих сум (кошторисної вартості) і відхилень фактичних сум від кошторисної вартості, постійний та детальний контроль за витратами в інвестиційній діяльності при управлінні процесом кругообороту капіталу.

У результаті інформація, отримана за даними бухгалтерського обліку, перестала відповідати вимогам користувачів, насамперед, через інерційність і ретроспективність, що суперечить концепції управління вартістю. У той же час практично будь-яке управлінське рішення спрямоване в майбутнє. Тобто, для оцінки якості такого рішення необхідно прогнозувати майбутні витрати, в тому числі вкладення в основний капітал підприємства при його створенні та розширенні діяльності.

На сучасному етапі однією із основних проблем бухгалтерського обліку формування вартості інтелектуального капіталу є те, що в обліку в якості ідентифікованих нематеріальних активів або об'єктів інтелектуальної власності відображається в основному інформація лише про частину інтелектуального капіталу. Інші компоненти інтелектуального капіталу, зокрема ділова репутація економічних суб'єктів, не відображається в бухгалтерському обліку та звітності, щонайменше, до укладення угоди з продажу підприємства.

Вважається, що багато об'єктів обліку, які традиційно визнаються витратами, можна капіталізувати або визнати активами, в тому числі і нематеріальними. Це стосується, зокрема, витрат на науково-дослідницькі, дослідно-конструкторські і технологічні роботи та роботи зі створення рекламних продуктів, які повинні розглядатися як витрати, якщо вони не відповідають критеріям визнання активів.

Методи проведення оцінки майна, дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із оцінкою можливостей розширення бізнесу в цілому, є на даний час однією із центральних проблем не тільки в бухгалтерському обліку, але й в оціночній діяльності. Однак на відміну від оцінки бізнесу дані проблеми в бухгалтерському обліку необхідно розглядати в комплексі разом з проблемами оцінки зобов'язань і відображення операцій з переоцінки на рахунках бухгалтерського обліку та звітності.

Чинні правила обліку на рівні українських і міжнародних стандартів передбачають коригування вартості як необоротних, так і оборотних активів.

Однак самі методи цього коригування і способи його відображення в бухгалтерському обліку мають суттєві відмінності. Внаслідок цього виникають методологічні проблеми обліку цих операцій у вітчизняному обліку порівняно з МСФЗ.

З метою комплексного підходу до вирішення вказаних проблем необхідний розгляд питань, пов'язаних із відображенням операцій з переоцінки окремих видів фінансових вкладень, можливість якої передбачена П(С)БО, а також зі зміною вартості інших груп оборотних активів. Так, вимагають розгляду операції із знецінення матеріально-виробничих запасів та окремих видів фінансових активів, а також операції з відображення в обліку боргових зобов'язань із поділом їх на: заборгованість, реальну до стягнення; сумнівну заборгованість і заборгованість, безнадійну до стягнення. Управлінські рішення, одержані на основі такої інформації, є основою здійснення інвестицій у розширення діяльності підприємства за рахунок додаткових внесків засновників або позикового капіталу.

В умовах ринкової економіки можливі ситуації, пов'язані із ліквідацією підприємства (примусова, добровільна), із реорганізацією юридичних осіб, а також із припиненням частини діяльності, які характеризуються зміною підходів до вартісної оцінки активів і зобов'язань.

На думку автора дослідження, аналіз цих змін залежно від причини припинення діяльності, специфіки нормативно-правового регулювання цих операцій з урахуванням юридичного статусу підприємства дозволить виявити особливості ведення бухгалтерського обліку і підготовки бухгалтерської звітності у цих умовах.

Захист інтересів засновників підприємства забезпечується дотриманням вимог щодо визначення обліковою політикою підприємства методики облікового відображення засновницьких витрат, пов'язаних з організацією підприємства, і внесенням майна для його функціонування. Для облікового відображення засновницьких витрат виокремлено об'єкти бухгалтерського обліку в частині витрат на створення, реєстрацію (отримання ліцензії, витрати на підписку і розміщення цінних паперів, відкриття банківського рахунку); початкові витрат на рекламу, маркетингові дослідження; витрати на збільшення акціонерного капіталу, емісію облігацій; придбання (оренду) нерухомості, що за умови відповідної організації аналітичного обліку дозволяє формувати достовірну та повну інформацію про витрати на створення підприємства, сприяє підвищенню достовірності показників ефективності господарювання та здійсненню внутрішнього контролю за збереженням внесків засновників.

Теоретично обґрунтовано модель обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями та позиковим капіталом на стадії формування капіталу (рис. 3.3), що враховує загальну політику діяльності підприємства, визначену його засновниками, передбачаючи відповідні розрізи аналітичного обліку майна (у вартісному, кількісному та якісному вираженні) і визначаючи вимоги щодо забезпечення матеріальної відповідальності з метою поліпшення інформаційного забезпечення управління джерелами формування майна (засновників, позичальників) на основі здійснення внутрішнього контролю за його збереженням і цільовим використанням.

Рис. 3.3. Модель обліку формування капіталу підприємства

Джерело: власна розробка автора.

Представлена модель обліку формування капіталу забезпечує розкладання капіталу за джерелами, що розкривають походження майна підприємства в розрізі суб'єктів його формування і розміру їх внесків (засновницьких витрат). Визначені аналітичні розрізи потоків капіталу забезпечують формування достовірних облікових даних про:

- 1) капітал, отриманий від власників і держави;
- 2) капітал, зароблений підприємством у ході ведення статутної діяльності;
- 3) капітал, спрямований на дивіденди, податки, змінений під впливом ринкових цін тощо.

Сформований у бухгалтерському балансі відповідний масив інформації є основою оцінки підприємства як виробника, постачальника і споживача капіталу.

Для здійснення звичайної діяльності суб'єкти господарювання використовують різні види ресурсів, зокрема, матеріальні, трудові та фінансові. При цьому з грошових засобів як починається, так і завершується процес кругообороту капіталу підприємства, який підлягає обов'язковому відображенню в бухгалтерському обліку. Необхідність у фінансових засобах виникає у суб'єкта господарювання на всіх стадіях кругообороту. На першій стадії кругообороту грошові кошти необхідні підприємству для здійснення процесу постачання або заготівлі засобів виробництва. На наступних його стадіях – для оплати праці найманих працівників та погашення зобов'язань перед іншими підприємствами за спожиті у процесі виробництва і продажу послуг сторонніх організацій, перед державою – за різними податковими та прирівняними до них платежами.

Розглянута стадія кругообороту капіталу, зокрема створення підприємства, особливості її функціонування та відображення на рахунках бухгалтерського обліку є основою більш цілеспрямованого управління ефективністю інвестиціями в розвиток підприємства та розширення його діяльності в майбутньому. Своєчасна підготовка достовірної облікової інформації з необхідним рівнем деталізації для управління інвестиціями та прийняття рішень щодо позикового капіталу на стадії створення (розширення) підприємства обумовлена високим рівнем організації процесу підготовки такої інформації. Теоретично обґрунтована модель обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями та позиковим капіталом на стадії формування капіталу, що враховує загальну політику діяльності підприємства, визначену його засновниками, передбачаючи відповідні розрізи аналітичного обліку майна (у вартісному, кількісному та якісному вираженні).

3.2. Облікове відображення на рахунках бухгалтерського обліку внесків засновників підприємства

Центральною категорією кожного підприємства, яке здійснює виробничу чи комерційну діяльність, є капітал, зокрема власний. Відсутність чіткого і єдиного визначення власного капіталу викликає проблеми при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності. Це призводить до перекручення облікової інформації і, як висновок, неправильних управлінських рішень щодо інвестицій, які приймаються на основі звітності.

Факторами поширення таких явищ, як рейдерські атаки, втрати майна засновників, несправедливий розподілу прибутку, є:

1) неусвідомлення вченими значення фундаментальних облікових досліджень для практики господарювання (наукові дослідження, які в основному стосуються механізму замкнутого підприємства, повинні зосередитися на природі взаємозв'язаних бізнес-структур, розміщених по країні або по світу, розкривати вплив відносин, пов'язаних з капіталом, на соціальний захист учасників процесу господарювання);

2) недостатнє розуміння управлінським персоналом ролі достовірної облікової інформації про сформоване майно підприємства та джерела його утворення з метою управління капіталом.

Існуючі протиріччя у трактуванні капіталу в бухгалтерському обліку та податковому законодавстві, зокрема в частині власного капіталу, сформованого за рахунок коштів цільового фінансування, призводять до неоднозначності визначення загальної структури власного капіталу та окремих його складових, а також до різного тлумачення методик бухгалтерського обліку власного капіталу.

У економічній літературі наводяться різні визначення власного капіталу. Проф. С.Ф. Голов зазначає, що власний капітал корпорацій формується акціями, тобто коштами інвесторів¹²⁰. Сопко В.В. вважає, що основною функцією статутного капіталу є інвестування діяльності підприємства¹²¹. На думку Л.К. Сука, “власний капітал є основою для здійснення діяльності підприємства ... формується він за рахунок внесків власників та накопичення сум доходу від діяльності підприємства”¹²². МСФЗ визначають власний капітал як частку активів підприємства, що залишилися після вирахування всіх його зобов'язань, і поділяють його на дві частини: авансований капітал (contributed capital) і реінвестований (нерозподілений) прибуток (retained earnings). Проф. Ф.Ф. Бутинець стверджує: “Власний капітал – це загальна вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів. Такі активи формуються за рахунок інвестованого в них власного капіталу і представляють собою чисті активи підприємства”¹²³. Такої ж думки притримуються Н.В. Чебанова і Ю.А. Василенко¹²⁴, яку поділяємо і ми.

¹²⁰ Фінансовий облік: [підручник] / С.Ф. Голов та ін. – К.: Лібра, 2005. – 976 с.

¹²¹ Сопко В.В. Бухгалтерський облік у управлінні підприємством / В.В. Сопко. – К.: 2006. – 526 с.

¹²² Сук Л.К. Організація бухгалтерського обліку: [підручник] / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К.: Каравела, 2009. – 624 с.

¹²³ Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студ. спец. “Облік і аудит” вищих навч. закладів/зared. Ф.Ф. Бутинець]. – (7-мевид, доп. і перероб.) – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 832 с.

¹²⁴ Чебанова Н.В. Бухгалтерський фінансовий облік: [посібник] / Н.В. Чебанова, Ю.А. Василенко – К.: Академія, 2002. – 672 с.

Проте, незалежно від того, хто і як трактує ті чи інші складові власного капіталу, його розмір в цілому, що відображається у звітності, залежить від реальної оцінки активів, об'єктивності облікових даних щодо розрахунків з дебіторами, кредиторами та державою, оскільки основна проблема полягає в тому, що як у міжнародній, так і у вітчизняній практиці загальна величина власного капіталу, виходячи з балансового методу, визначалася і визначається за залишковим принципом: активи мінус зобов'язання.

Щоб отримати достовірну інформацію про власний капітал, необхідно відокремити у бухгалтерському обліку дані про наявність та рух коштів, одержаних для здійснення заходів цільового призначення, субсидії, асигнування з бюджету та позабюджетних фондів, цільові внески від фізичних та юридичних осіб. У випадку нецільового використання таких коштів посадові особи несуть відповідальність з усіма наслідками, що випливають, і в такому разі кошти підлягають поверненню тим, хто їх вносив. Цільове фінансування в обліку відображається за виконання наступних умов: існує достатня впевненість у тому, що умови надання допомоги будуть виконані; існує достатня впевненість в одержанні допомоги.

Упевненість у виконанні умов залежить від намірів і можливості керівництва підприємства використовувати допомогу й визначається шляхом аналізу відповідних договорів, публічних рішень, техніко-економічних обґрунтувань, проектно-кошторисної документації. Упевненість в одержанні допомоги виникає при одержанні достовірної інформації про надходження коштів, передачі активів або погашення кредиторської заборгованості, за наявності затверджених бюджетних розписів, повідомлень про асигнування тощо. Порядок відображення цільового фінансування в бухгалтерському обліку встановлений П(С)БО 15 "Дохід": 1) цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане й підприємство виконає умови щодо такого фінансування; 2) отримане цільове фінансування визнається доходом протягом тих періодів, в яких були понесені витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування, тобто під час одержання таких коштів у підприємства не виникає доходу, якщо під це фінансування не було витрат; 3) цільове фінансування капітальних інвестицій визнається доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування (основних засобів, НМА та ін.) пропорційно до суми нарахованої амортизації цих об'єктів.

Під час організації обліку цільового фінансування доцільно враховувати вимоги податкового законодавства. Раніше асигнування з бюджету у вигляді

субсидій, надані підприємствам, визнавалися доходом від позареалізаційних операцій, а їх відображення в податковій декларації відбувалося у складі безповоротної фінансової допомоги. Однак за економічною сутністю субсидії не вписуються у визначення Податкового кодексу України. Таке формулювання відкидає всі сумніви щодо оподаткування на прибуток цільового фінансування у вигляді вище перерахованих дотацій. Отже, до доходу належать всі дотації, визнані такими відповідно до бюджетного законодавства, при цьому капітальні трансферти, спрямовані на реалізацію програм соціально-економічного розвитку держави (відповідно до вимог Міністерства доходів і зборів України), не мають ознак доходу.

Оподаткувавши одержані кошти, держава виводить з обороту підприємства частину таких сум, що не відповідають меті їх використання та яких гостро потребує підприємство.

Цільове фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування для надання підтримки підприємству без установлення умов його витрачання на виконання в майбутньому певних заходів визначаються дебіторською заборгованістю з одночасним визнанням доходу, що в обліку відображається записом: дебет рахунка 48 "Цільове фінансування і цільові надходження" та кредит рахунка 71 "Інший операційний дохід".

Питання сплати ПДВ із коштів цільового фінансування на сьогодні залишається дискусійним. Відповідно до Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування операції з виплати в грошовій формі заробітної плати (інших прирівняних до неї виплат), а також пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів, Пенсійного фонду України або фондів загальнообов'язкового соціального страхування. Отже, інші кошти, крім зазначених вище, є об'єктом оподаткування ПДВ. Відповідно до ПКУ об'єктом оподаткування ПДВ є операції з постачання товарів і послуг, імпорту й деякі інші, спеціально передбачені законом. Одержання трансферних платежів з бюджету на цільовій основі не відповідає жодному з визначень цих операцій. Одержувачі бюджетних коштів можуть одержувати їх винятково на рахунки, спеціально відкриті із цією метою в органах Держказначейства. За таких умов цільове фінансування з бюджету не є об'єктом оподаткування ПДВ.

Якщо підприємство отримує кошти на підставі плану використання бюджетних коштів чи кошторису і витрачає їх з бюджетного рахунку в органі Держказначейства, то одержання коштів не є об'єктом обкладання ПДВ. Якщо ж підприємство отримує кошти на підставі договору, то ПДВ сплачується. Одночасно визнаний дохід від отриманого цільового

фінансування та витрати господарської діяльності відображаються в обліку та нараховується податок на прибуток.

Цільове фінансування необхідно розглядати не як результат господарської діяльності, а як зовнішню стосовно підприємства подію. Воно сприяє діяльності, але не визначає її. Тому не доречно відносити суму цільового фінансування капітальних інвестицій на збільшення доходу майбутніх періодів і визначати їх доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування, порушуючи при цьому принципи обліку та механізм оподаткування прибутку. Вкладені кошти стануть доходами лише тоді, коли буде реалізована продукція, яка вироблена за допомогою активів, одержаних за рахунок цих коштів. У зв'язку із цим, суму одержаних коштів цільового фінансування слід відносити до збільшення іншого додаткового капіталу.

Розглянуті методичні аспекти є основою внесення змін до методики бухгалтерського обліку цільового фінансування. Відображаючи кошти цільового фінансування у складі додаткового капіталу, автоматично зникає рахунок 48 “Цільове фінансування” у Плані рахунку активів, капіталу та зобов'язань, натомість надходження таких коштів відобразатиметься на рахунку 42 “Додатковий капітал” з відповідним аналітичним рахунком.

Формування статутного капіталу та інших складових власного капіталу в ході діяльності підприємства є вкрай важливим для підприємств АПВ, оскільки в сучасних умовах сільське господарство України зазнає значних змін. Не дивлячись на активну державну політику в аграрній сфері (реструктуризація заборгованості, надання кредитів із низькою процентною ставкою, підготовка молодих спеціалістів у сільському господарстві, розвиток сільської місцевості та ін.), у даній сфері економічної діяльності спостерігається тривала криза, яка може серйозно загостритися без застосування так званих захисних інструментів господарювання. Проблеми, пов'язані із обліковим забезпеченням управління ризиками, сьогодні набувають особливої актуальності. Статистичні дані свідчать, що лише по Київській області у 2013 р. частка збиткових підприємств у галузі сільського господарства, мисливства і лісового господарства становила 22,7 %, що становить 135,9 млн. грн. збитків, а в 2006 р. – 33 % (241,7 млн. грн.)¹²⁵.

Очевидно, що сільськогосподарські підприємства поряд із підприємствами інших галузей незалежно від форми організації

¹²⁵ Статистичні щорічники України за 2004-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/>

підприємства і власності в процесі господарської діяльності підвладні ризикам, властивим ринковій економіці. Якщо для підприємств інших галузей ризики почали існувати з переходом до ринкової економіки, то для сільськогосподарських підприємств ризики існували завжди. Ризик у сільському господарстві – це невід’ємний елемент господарського процесу, оскільки виробництво пов’язане із землею і живими організмами – рослинами і тваринами (біологічними активами), то виробничий цикл в сільському господарстві набагато довший, ніж в інших галузях, а отже, більше всього піддається різним видам ризику. Такі особливості сільськогосподарського виробництва здійснюють суттєвий вплив на модель облікового забезпечення управління ризиками на сільськогосподарських підприємствах при формуванні капіталу.

Облікові моделі, які застосовуються на сільськогосподарських підприємствах, не націлені на надання управлінської інформації з обліку ризиків. Відповідно, актуальним постає питання удосконалення облікового механізму управління ризиками, оскільки впровадження нових інструментів управління в галузі вимагає нової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень.

На великих сільськогосподарських підприємствах створюються спеціальні служби управління ризиками. На підприємствах середніх та малих розмірів через їх розміри та недостатність засобів фінансування управління ризиками покладено на їх керівників, а облік і оцінку ризиків виконують бухгалтерські служби, тому виникають суттєві проблеми і, в той же час, можливості для створення й удосконалення облікового забезпечення управління ризиками.

Дослідженню питань облікового забезпечення управління ризиками присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Е.А. Аткинсон, Ю. Брігхем, Ф.Ф. Бутинець, М.В. Ван Бреда, Дж. К. Ван Хорн, К. Друрі, Є.В. Калюга, Г.Г. Кірейцев, М.Р. Метьюс, В.Ф. Палій, М.Х.Б. Перера, Я.В. Соколов, Л.К. Сук, К. Уорд, Е.С. Хендріксен, Л.С. Шатковська та ін.

Не дивлячись на різноманіття запропонованих облікових механізмів ризиків вказаними авторами, ряд питань організації облікового забезпечення управління ризиками сільськогосподарських підприємств залишаються маловивченими та вимагають адаптації, доопрацювання і вдосконалення в умовах конкурентного середовища, які постійно змінюються.

Ризик у сільському господарстві як об’єкт обліку передбачає активне і цілеспрямоване впровадження нових моделей управління ризиками: прийняття ризику, уникнення його, запобігання і перенесення. Як наслідок, зростає роль облікового забезпечення процесу управління ризиками, до якого

ставиться все більше вимог – суттєвості, повноти, достовірності, своєчасності, релевантності, ефективності та ін.

Сьогодні облікове забезпечення управління сільськогосподарських підприємств в частині управління ризиками побудоване на інтуїції керівництва, аналізі матеріалів засобів масової інформації, інформації від третіх осіб, а також інформації, яка надається системою бухгалтерського обліку.

В основі різних систем бухгалтерського обліку лежить нормативна база. Отже, вивчення обліку ризиків необхідно почати з чинної нормативної бази бухгалтерського обліку ризиків у вітчизняній та зарубіжній практиці. При вивченні бухгалтерського обліку ризиків і відображенні їх у звітності в Україні та зарубіжних країнах отримані корисні результати.

В українській нормативній базі питання обліку ризиків недостатньо висвітлене. У деяких П(С)БО відбувається лише згадування про деякі види ризику, а наявна інформація є спірною і досить незрозумілою.

У Методичних рекомендаціях з обліку запасів вказано: “Запаси визнаються активом, якщо: підприємству перейшли *ризики* й вигоди, пов’язані з правом власності або з правом повного господарського відання (оперативного управління) на придбані (отримані запаси)...”.

П(С)БО 12 “Фінансові інвестиції” містить таку інформацію: “Якщо інвестор, контрольний учасник ... вносить або продає активи спільному, асоційованому підприємству відповідно і передає значні *ризики* та вигоди, пов’язані з їх володінням, то у складі фінансових результатів звітного періоду відображається лише та частина прибутку (збитку), яка припадає на частину інших інвесторів ...”. П(С)БО 15 “Дохід” передбачає: “Дохід (виручка) від реалізації продукції ... визнається в разі наявності всіх наведених нижче умов: покупцеві передані *ризики* й вигоди, пов’язані з правом власності на продукцію...». У П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» стверджується: «При визначенні ставки дисконту враховуються *ризики*, крім ризиків, що були враховані при визначенні майбутніх грошових потоків”. У П(С)БО 29 “Фінансова звітність за сегментами” за ризики згадується лише при визначенні термінів “географічний сегмент” та “господарський сегмент”, а також у п. 5: “При визначенні сегментів враховуються *ризики*, які обумовлені особливостями ринку збуту продукції (товарів, робіт, послуг) у даному регіоні, валютні *ризики*, які виникають при провадженні діяльності в двох або більше країнах, тощо”. У П(С)БО 30 “Біологічні активи” поняття “ризик” не згадується взагалі, однак у Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку біологічних активів згадується двічі: у п. 2.1, в

частині визнання біологічного активу, та в п. 2.4 при здійсненні первісного визнання сільськогосподарської продукції.

Удосконалюючи вітчизняну систему бухгалтерського обліку формування капіталу підприємств на перспективу, першорядну роль бажано відвести виявленню ризиків розвитку (неадекватність реальній економічній ситуації, неспівставність інформації, непослідовність регулювання, односторонність розвитку тощо), а також організації бухгалтерського обліку і звітності, необхідної для визначення напрямів інвестування капіталу й аналізу ризиків.

Інший підхід до *обліку ризиків* спостерігається у міжнародній і зарубіжній практиці бухгалтерського обліку.

На міжнародному рівні випущено ряд концептуальних документів, в яких розглядаються проблеми обліку, оцінки ризиків та управління ними. Так, наприклад, МСФЗ 1 “Подання фінансових звітів” вказує на основні джерела для оцінки невизначеності, яку підприємство повинно розкрити у примітках. МСФЗ 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи” при оцінці резерву рекомендує приймати до уваги існуючі ризики та невизначеність. При цьому невизначеність не може бути причиною навмисного завищення суми резервів або зобов’язань. Що ж стосується формування інформації на сільськогосподарських підприємствах, то МСФЗ 41 “Сільське господарство” вимагає розкривати стратегію управління фінансовими ризиками в якості однієї із складових одиниць інформації при первісному визнанні біологічних активів і сільськогосподарської продукції. В якості прикладу стратегії управління фінансовими ризиками можна привести регулярний перегляд і врахування в діяльності прогнозу цін на сільгосппродукцію.

Облік фінансових ризиків у міжнародному масштабі ґрунтується на МСФЗ 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання” і МСФЗ 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка”. Дані документи регламентують цінні ризики (валютний ризик, ринковий ризик, ризик ставки проценту), кредитні ризики, ризики грошових потоків, ризики ліквідності.

Вимоги американської системи обліку (GAAP і SEC – Securities and Exchange Commission – Комісія з цінних паперів та бірж (США)) зобов’язують підприємства розкривати інформацію про ринковий ризик, кредитний ризик, ризик основної діяльності та ризик бухгалтерського обліку.

Нормативне регулювання з обліку ризиків, розглянуте в різних системах бухгалтерського обліку та звітності (національна, МСФЗ, GAAP і SEC (США)), дозволяє оцінити рівень розвитку нормативного регулювання з обліку ризиків. Зокрема, вимоги МСФЗ, GAAP і SEC (США), а також

вітчизняних нормативних документів мають один суттєвий недолік, який полягає в тому, що стандартами встановлені вимоги до описання обмеженої кількості ризиків, однак конкретні правила розкриття інформації про ризики в обліку та звітності відсутні. Крім того, деякі стандарти, як у МСФЗ, так і в П(С)БО, лише згадують деякі види ризиків. Однак бухгалтеру складно приймати рішення, керуючись лише професійним судженням, та, відповідно, удосконалювати організацію і методи бухгалтерського обліку. Таким чином, слід підкреслити, що для розуміння бухгалтерами важливості обліку ризиків необхідно переглянути нормативно-законодавчу базу та полегшити як доступність її сприйняття, так і легкість її практичної реалізації.

Функціонування сільськогосподарського підприємства постійно пов'язане з ризиком. Інвестори і власники, які вкладають свої гроші, очікують отримати певний рівень доходності, який, у свою чергу, пов'язаний з деяким рівнем ризику. Це підтверджується в ст. 3 част. 2 Господарського кодексу України, відповідно до якої підприємницькою діяльністю є "...ініціативна, систематична, на власний *ризик* господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями)...". Розподіл і рівень ризику між власниками сільськогосподарських підприємств може залежати від організаційно-правової форми. В Україні найбільш поширеними формами серед сільськогосподарських підприємств є фермерські господарства (55 %), господарські товариства (23 %) і приватні підприємства (10 %) ¹²⁶.

Зарубіжні вчені Е.С. Хендриксен і М.В. Ван Бреда стверджують, що в умовах стандартної економічної ситуації власники, не схильні до ризику, змушені взяти на себе підприємницький ризик з того моменту, як адміністрація почне проявляти байдужість до нього. Інформація покликана скоротити вплив фактора невизначеності, надаючи бухгалтерам важливу роль у розподілі ризику між адміністрацією і власниками.

Зокрема, бухгалтерський облік резервного капіталу забезпечує користувачів необхідною інформацією про його наявність та рух, мінімальний і максимальний розмір. Величина резервного капіталу визначається власниками сільськогосподарського підприємства, яка обов'язково фіксується в установчих документах, але для акціонерних товариств і спільних підприємств не повинна бути нижче законодавчо встановленого мінімального розміру.

¹²⁶ Статистичні щорічники України за 2004-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/>

У сучасній економічній літературі зустрічаються різні назви, види та визначення поняття “резервний капітал”: резервний фонд, запасний фонд і т.д. Інформаційні показники, що розкриваються в бухгалтерських балансах підприємств в Україні та ряді зарубіжних країн, представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Розкриття інформації про резерви у пасиві балансу зарубіжних країн і в Україні

<i>Країна</i>	<i>Назва розділу</i>	<i>Види резервів</i>
1. Австрія	Капітал	1. Резервний капітал 2. Резерви зобов'язань і витрат (вихідних допомог, пенсійний, податковий і т.п.)
2. Бельгія	Капітал	1. Резерви на прибуток 2. Резерви відстроченого оподаткування 3. Резерв позовів і збитків
3. Великобританія та Австралія	Капітал резерв	1. Резерв переоцінки 2. Інші резерви (резерв викупу капіталу, резерв власних акцій, резерви згідно статуту та ін.)
4. Німеччина	Власний капітал	1. Резервний капітал 2. Резерви прибутку (передбачений законом резерв; резерв для власної дольової участі; резерви, передбачені статутом; інші резерви із прибутку)
5. Португалія	Капітал	1. Резерви переоцінки 2. Резерви (законодавчі, спеціальні, ініціативні) 3. Резерви ризиків і витрат (податковий і т.п.) 4. Резерви уцінки товарів, ризиків
6. Росія	Капітал резерви	1. Резервний капітал (в т.ч. резерви, створені у відповідності із законодавством і резерви, створені у відповідності із статутними документами)
7. Україна	Власний капітал	Резервний капітал
8. Франція	Капітал і резерв	1. Резерв переоцінки 2. Резерви 3. Легальний резерв 4. Резерв, передбачений статутом або контрактом 5. Інші резерви
9. Швеція	Капітал	1. Резерви законодавчі 2. Пенсійні резерви, відстрочене оподаткування, резерви, які не обкладаються податками
10. Японія	Капітал	1. Капітальні резерви (емісійний дохід) 2. Законодавчий резерв 3. Резерви для страхових позовів 4. Резерви збитків від зарубіжних інвестицій, розширення бізнесу, придбання додаткового обладнання, прискореної амортизації, загальний, нерозподілений

Джерело: власна розробка автора.

З даних табл. 3.1 зроблено висновок, що статутні резерви зарубіжних країн характеризуються значно більшим різноманіттям, ніж в Україні. Це пов'язане з їх цільовим призначенням (резерви зобов'язань і витрат, резерви переоцінки, резерв з доходів, резерви законодавчі, спеціальні, ініціативні). Слід відмітити, що в деяких країнах (Португалія, Франція, Японія) підприємства досить детально розкривають інформацію про власні резерви у розділі власного капіталу бухгалтерського балансу.

Важливим моментом у класифікації статутних резервів є джерела їх формування. Англійські підприємства формують резерви із прибутку і резерви із власного капіталу. Нерозподілений прибуток з одного боку є резервом, з іншого – основним джерелом їх фінансування. Формування резервів із власного капіталу відбувається шляхом випуску акцій за ціною, вищою за номінал, і шляхом переоцінки основних засобів у бік підвищення¹²⁷. Цікавим є той факт, що розмір резервного капіталу у світовій практиці коливається в межах 10-40 % від статутного капіталу, при цьому окремим підприємствам надається право призначати більш високу межу¹²⁸.

Економічний зміст резерву сумнівних боргів відповідно до ПС)БО 10 “Дебіторська заборгованість” полягає в уточненні оцінки дебіторської заборгованості, тобто резерв слугує для відображення заборгованості в тій сумі, що може бути реально повернена боржниками. Для створення резерву сумнівних боргів використовується рахунок 38 “Резерв сумнівних боргів”, який призначений для уточнення оцінки дебіторської заборгованості покупців та замовників, що обліковується на рахунку 36 “Розрахунки з покупцями та замовниками”. Рахунок 38 є регулюючим до рахунка обліку дебіторської заборгованості (за аналогією з обліком нарахування зносу необоротних активів. Тобто завдяки рахунку 38 “Резерв сумнівних боргів” можна визначити чисту реалізаційну вартість дебіторської заборгованості.

При нарахуванні резерву сумнівних боргів дебетується рахунок 944 “Сумнівні та безнадійні борги” (збільшуються інші витрати операційної діяльності) і кредитується рахунок 38 “Резерв сумнівних боргів”. Величина резерву визначається виходячи із платоспроможності окремих дебіторів та на підставі класифікації дебіторської заборгованості. Тут слід зазначити, що вивчення сільськогосподарськими формуваннями платоспроможності окремих дебіторів з об'єктивних причин є проблематичним. Реальним можна вважати другий метод, тобто метод класифікації простроченої заборгованості за періодами.

¹²⁷ Етрилл П. Финансы и бухгалтерский учет для неспециалистов / П. Этрилл, Э. Маклейни. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 512 с.

¹²⁸ Стаханов А.Ю. Бухгалтерский баланс. Международные стандарты. – М.: Бизнес-Информ, 1999. – 160 с.

Визнана безнадійною дебіторська заборгованість перестає бути активом підприємства і списується з балансу. Однак з метою спостереження за можливістю її повернення підприємства повинні не менш, ніж три роки обліковувати суму списаної безнадійної заборгованості на позабалансовому рахунку 07 “Списані активи” (субрахунок 071 “Списана дебіторська заборгованість”).

На нашу думку, до основних проблем створення і використання статутних резервів належать наступні:

- 1) визначення найбільш раціональних джерел формування;
- 2) оцінка економічної суті резервів, тобто стабільний довгостроковий або короткостроковий їх характер, виходячи з того, як розраховуються відповідні фінансові показники;
- 3) оцінка економічної сутності показників прибутку і капіталу, оскільки ці економічні поняття є не абсолютними, а відносними величинами, тому можуть бути представлені тільки у ймовірному обчисленні;
- 4) вплив резервів на величину і характер власних джерел, оскільки створення рахунку “Резерви сумнівних боргів” призводить до перерозподілу частини нерозподіленого прибутку;
- 5) відсутність відповідності суми грошових коштів сумі статутних резервів, необхідних для виконання ними своїх функцій.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок, що резервний капітал – це своєрідна застава стабільності існування підприємства в сучасних умовах. Щоб уникнути існуючих проблем використання резервного капіталу, необхідно управляти грошовими потоками, контролювати їх надходження й вибуття, а також резервні залишки грошових коштів. Це пов'язане з тим, що резервний капітал прямо не пов'язаний з рахунками обліку грошових засобів. У випадку ризикової ситуації збитки приходиться покривати за рахунок зарезервованих грошових засобів, рівних за величиною сумі резервного капіталу.

Головні бухгалтери сільськогосподарських підприємств сьогодні як ніколи потребують відповідного інформаційного забезпечення як про саму резервну систему, так і про способи відображення її складових у бухгалтерському обліку. Для усунення цих недоліків виділено основні складові резервної системи:

1. Система внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків (відмова від ненадійних партнерів, від використання у великих розмірах позикового капіталу та ін.). Ця складова досить важлива для впровадження у систему бухгалтерського обліку й контролю ризиків, оскільки дослідження показують, що більшість підприємств не відслідковує неплатоспроможних

дебіторів. Робота системи внутрішнього контролю виконання управлінських рішень також потребує більшої уваги. Для цього необхідно на великих підприємствах впроваджувати внутрішні служби аудиту і контролю, на підприємствах середніх розмірів – покласти обов'язки контролю й експертизи договорів на бухгалтера, який займається обліком розрахунків із покупцями й замовниками, а також обов'язок своєчасно доводити інформацію до керівництва про виникнення боржників.

2. **Натуральні запаси.** На сьогодні не всі сільськогосподарські організації можуть дозволити собі придбати дороге елітне насіння сільгоспкультур, або у будь-який час купувати корми та інші необхідні для виробництва матеріали і сировину, тому, як правило, сільгосп підприємства формують насінневі фонди, фонди кормової бази та інші фонди сировини, необхідні для господарської діяльності. Натуральні запаси відображаються в балансі у вигляді залишку матеріалів і сировини, готової продукції, товарів та ін. матеріальних цінностей у грошовому вираженні. Відповідним чином організований бухгалтерський облік повинен забезпечувати врахування цієї складової, оскільки відображаються об'єкти обліку не лише у грошовому вимірі, а й в натуральній оцінці. Він дозволяє підприємству не тільки отримати інформацію про залишки цінностей, але й надає інформацію для наступного планування й прогнозування управління ризиками: витрати, пов'язані із запасами; час їх обробки, тривалість перебування в запасах; кількість запасів, матеріально відповідальні особи тощо.

3. **Внутрішній фонд (цільовий залишок грошових коштів, ліквідні цінні папери або інші фінансові вкладення).** Сільськогосподарське підприємство, створюючи внутрішній фонд, матиме можливість покривати залишені на власному утриманні збитки, так як активи відкладаються спеціально на випадок виникнення збитків при настанні «ситуації ризику». Фінансовий і податковий облік складових фонду організується відповідно з порядком, встановленим законодавством з бухгалтерського обліку й оподаткування. Бухгалтерський облік має бути організований з урахуванням доцільності формування цього фонду і прогнозування настання ситуацій ризику, під які і буде створюватись цей фонд. Однак не завжди підприємство має можливість формувати резерви готівкових засобів, оскільки більшість підприємств і так відчувають сильну нестачу ліквідності. Внутрішній фонд, як правило, відображається в активі бухгалтерського балансу або поза балансом.

4. **Диверсифікація видів діяльності, поставок, збуту** для сільськогосподарського підприємства може мати особливе значення, оскільки відбувається розподіл ризиків за галузями, постачальниками сировини й матеріалів, ринками збуту, що формує своєрідний резерв

компенсації збитків у випадку настання негативних обставин одного об'єкта диверсифікації за рахунок коштів іншого об'єкта.

На думку К. Уорда, на диверсифікованих підприємствах конкурентні стратегії повинні розроблятися на рівні стратегічних бізнес-одиноць, а не на рівні підприємства в цілому¹²⁹. Це дозволить при організації обліку сільськогосподарським підприємствам планувати, координувати, контролювати і оцінювати операції по диверсифікованих об'єктах (галузях, підрозділах, філіях тощо), що допоможе досягти злагоджених дій з метою забезпечення фінансової стійкості і збільшення їх доходності.

5. Лімітування – складова резервної системи, що в більшій мірі відображається на рівні аналітичного обліку. Лімітування може стосуватися різних об'єктів обліку, але повинне відповідати стратегії управління ризиками в цілому по підприємству.

Бухгалтерський облік може бути організований по таких параметрах, як обмеження по строках, наприклад, позикових коштів; по структурі, наприклад, частці окремих витрат у загальному об'ємі (матеріальних, трудових, накладних та ін. витрат); по рівню віддачі, наприклад, встановлення мінімального рівня доходності; граничних сум продажів; встановлення мінімального розміру (питомої ваги) активів у високоліквідній формі. Для ефективного управління ризиками керівництву необхідно одержувати інформацію про хід виконання даних операцій у вигляді кварталних, щомісячних або щотижневих звітів аналізу відхилень від встановлених параметрів.

6. Хеджування. Термін походить від англ. *hedging*, що означає засіб зменшення ризику і є формою страхування вартості товару або прибутку, валютного ризику при здійсненні ф'ючерських угод у банківській, страховій, біржовій та комерційній практиці. Учасники угоди мають можливість застерегтися, знизити ступінь фінансового ризику, пов'язаного з можливою зміною кон'юнктури ринку, попиту чи рівня цін упродовж виконання умов угоди. Це досить ефективний процес захисту від ризиків, який пройшов довгий і багатоетапний період становлення, який, у свою чергу, вплинув на розвиток правил і процедур, що дозволяють перетворити економічну суть у бухгалтерську форму.

7. Прогнозування. Проблемою прогнозування у бухгалтерському обліку є формування показників прогнозного балансу, прогнозного звіту про фінансові результати, прогнозного звіту про рух грошових коштів. У рамках резервної системи важливо спрогнозувати майбутній фінансовий стан із

¹²⁹ Уорд К. Стратегический управленческий учет / К. Уорд; пер. сангл. – М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2002. – 448 с.

врахуванням ідентифікованих ризиків, результат впливу цих ризиків на отримання прибутків чи виникнення збитків, прогнозовані надходження і видаток грошових засобів під впливом ризиків.

8. Податкове планування. Оподаткування сільськогосподарських підприємств пов'язане з високими ризиками. Податковий ризик – це можливість для платника податків понести фінансові та ін. втрати, пов'язані з процесом сплати та оптимізації податків, виражені у грошовому еквіваленті. Управління податковими ризиками є невід'ємною частиною від загального управління бізнес-ризиками. Облікова інформація з оподаткування повинна формуватися із врахуванням загальної стратегії з управління ризиками у стратегічному управлінському обліку.

Податковим плануванням є сукупність законних цілеспрямованих дій платника податків, пов'язаних із використанням певних прийомів і способів, а також всіх наданих законом пільг і звільнень з метою оптимізації та мінімізації податкових зобов'язань. В якості інструменту податкової оптимізації можна використати резерви, передбачені податковим законодавством, і їх переваги, які дозволяють платнику податків планувати податкові платежі протягом податкового періоду. Резерви, які формуються на підприємстві, обов'язково повинні бути відображені в його обліковій політиці.

9. Облік нефінансових параметрів. Резервна система повинна включати не лише складові фінансового напрямку, але й нефінансового характеру, зокрема якість продукції, наявність повернень продукції споживачами, кількість повернень товару постачальникам, час простою і ремонту машин, плинність персоналу, соціальна значимість окремих видів діяльності або активів підприємства тощо. Для визначення якості продукції можна використовувати ступінь відповідності продукції міжнародним, державним, галузевим та внутрішньогосподарським нормам і правилам. Наприклад, показники оцінки якості продукції рослинництва розглядають у двох аспектах – кормових і споживчих показниках якості.

Застосування соціальних показників на сільськогосподарських підприємствах є важливим з тієї позиції, що вони мають об'єкти соціальної сфери – дитячі садки, медичні установи, стимулювання працівників, забезпечення працівників пільговим харчуванням, надання безкоштовного транспорту для поїздок працівників на літній відпочинок, для поїздок дітей працівників у театри, цирк, шефство над школою. Якщо соціальні витрати значні, а вартість об'єктів основних засобів займають значну долю амортизованого майна, то у фінансовому і стратегічному управлінському обліку повинні виділяти доходи, витрати і активи соціальної сфери.

10. Облік активів і пасивів. Облікова інформація про активи і пасиви є необхідною для управління майном, капіталом та зобов'язаннями. Основний елемент управління активами і пасивами – їх балансування. Слід відмітити, що в основі бухгалтерського балансу лежить сукупність рахунків, операції на яких відображаються за принципом подвійного запису, а при формуванні балансу допустимі різні групування і перегрупування облікових та звітних даних. Для управління ризиками важливою є інформація про можливі втрати, які виникають у зв'язку із втратою, псуванням різних активів чи можливих збитків, які виникають при непогашенні зобов'язань. Ця інформація може бути сформована у вигляді окремого інформаційного листа про ризикованість активів і пасивів. Такий лист включав би наступні відомості про активи й пасиви:

- облікова вартість (оцінка по балансовій вартості);
- вид ризику;
- максимальний розмір можливих втрат за ринковою, справедливою, експертною та ін. ціною;
- різниця між обліковою вартістю і максимальним розміром можливих втрат;
- можливості відновлення (визначається із врахуванням використання складових резервної системи: резервів, наявних власних коштів, залучених позикових коштів тощо).

Використання такої інформації дозволить сільськогосподарським підприємствам визначити ступінь ризикованості кожного активу і пасиву, зосередити увагу управлінців на ризикованих статтях балансу та застосувати відповідні інструменти резервної системи. Крім цього, ця інформація може бути прикладеною до звітності сільськогосподарських підприємств у пояснювальній записці.

11. Фінансові резерви. Важливе значення для облікового забезпечення керівництва відомостями про створені резерви під ризику має документація, в якій відображається і накопичується інформація. В якості облікової документації можна запропонувати реєстри для обліку резервів:

1) під зниження вартості матеріальних цінностей – повинен містити інформацію про те, якою є фактична собівартість одиниці продукції, ринкова ціна за одиницю продукції, причини створення резерву, використання резерву і кореспонденція рахунків;

2) під знецінення фінансових вкладень – заповнення виходячи із ймовірності виникнення можливих ризиків. Повинен містити інформацію про фінансові вкладення підприємства, під які можуть створюватися резерви. Основні показники:

- підприємства-емітенти, позичальники та інші контрагенти;
- чисті активи підприємств, необхідні для розрахункової вартості фінансових вкладень;
- причини знецінення матеріальних запасів;
- види фінансових вкладень із зазначенням їх облікової вартості, порядку розрахунку вартості, суми створюваного резерву по кожному виду фінансових вкладень;
- загальна сума нарахованого резерву;
- сума витраченого резерву.

3) під сумнівні борги – містить аналітичні дані по боржниках, що дозволяють відслідковувати неплатоспроможних дебіторів і формувати необхідну інформацію для створення резерву по сумнівних боргах. Для бухгалтерського обліку резерв створюється по кожному боржнику, для податкової звітності – по сукупній вартості сумнівної заборгованості.

12. Резервна кредитоспроможність сільськогосподарського підприємства, яка оцінюється на підставі показників, які характеризують фінансовий стан підприємства, господарську діяльність за даними бухгалтерської звітності з метою оцінки реальних можливостей отримати кредит і повернути його вчасно. Важливими елементами кредитоспроможності сільськогосподарського підприємства є:

- 1) правоздатність;
- 2) платоспроможність;
- 3) фінансова стійкість;
- 4) ефективність використання активів і власного капіталу (шляхом розрахунку показників рентабельності та ділової активності).

13. Страхування. Вдатися до нього сільськогосподарське підприємство може в результаті прогнозів на неврожаї у зв'язку із передбачуваними несприятливими погодними умовами, а також, якщо майно перебуває під ризиком і законодавством дозволені операції страхування.

14. Державна допомога як компенсація частини витрат зі страхування урожаю. Підприємство готує необхідний пакет документів і подає до Головного управління агропромислового розвитку обласної держадміністрації.

15. Гарантії. У випадку, якщо підприємство є гарантом забезпечення виконання зобов'язань і платежів, воно випускає векселі чи облігації як забезпечення оплати за отримане майно і надані позики.

Врахування виділених основних складових резервної системи в індивідуальному порядку дозволить сільськогосподарським підприємствам визначитися з подальшими діями та правильно зреагувати на потенційно

можливі ризикові ситуації, які виникають в їх діяльності. Підприємство ідентифікує ризики, які надалі будуть впливати на вибір важелів впливу резервної системи та їх відображення у бухгалтерському обліку: ризик факторів виробництва, що вводяться; ризик ринку продукції; фінансовий ризик; соціально-політичні ризики; організаційно-управлінський і виробничий ризики.

Для управління кругооборотом капіталу до основних вимог щодо управління ризиками на рівні сільськогосподарського підприємства можна віднести наступні:

- 1) управління ризиками як складова загальної системи управління;
- 2) особливості управління ризиками впливають на цілі та завдання системи управління підприємством;
- 3) управління ризиками повинне враховувати зовнішні і внутрішні фактори;
- 4) при управління сукупністю ризиків повинна бути розроблена єдина облікова політика підприємства;
- 5) управління ризиками є динамічним процесом.

Фундаментом резервної системи є джерела фінансування, які групуються наступним чином:

1. Підприємство може фінансувати складові резервної системи, визнаючи поточні витрати (недостача у межах норм природного убутку), нерозподілений прибуток, інші витрати.

2. Держава є джерелом фінансування резервної системи, оскільки вона може здійснювати допомогу підприємствам у вигляді надання пільг, субсидій, відшкодовувати збитки у зв'язку із підвищенням цін на паливо, компенсувати певний відсоток по банківським кредитам тощо.

3. Страхова організація компенсує сільськогосподарським підприємствам суми страхових відшкодувань по застрахованих об'єктах у випадку настання страхового випадку.

4. Банки та інші кредитні організації складають фундамент резервної системи в частині формування джерел коштів для виконання підприємством своїх тактичних і стратегічних заходів.

Щодо звітності на сучасних сільськогосподарських підприємствах слід виділити ключовий недолік звітної системи – вона відображає «історичні показники», які в їх первісному вигляді не дозволяють досягти ефективних управлінських рішень. Тільки використовуючи інструменти аналізу чи певний комплексний набір допоміжних матеріалів (бухгалтерський баланс, Головна книга, дані аналітичного обліку, дані управлінського обліку, експертні оцінки спеціалізованих організацій, аудиторські оцінки, дані

стратегічного управлінського обліку), можна отримати релевантну інформацію із трансформованої звітності.

Відмітимо, що сьогодні важливими складовими резервної системи залишаються також економічний аналіз і внутрішній контроль, оскільки вони дозволяють запевнити користувача у достовірності інформації, у можливості застосовувати її та мати очікуваний результат.

Отже, при здійсненні інвестицій в підприємство на стадії його створення або розширення слід враховувати, що облікова політика підприємства з метою управління ризиками повинна забезпечувати створення і використання статутних резервів. Наведені основні складові резервної системи, що впливають на управління ризиками, більш глибоке дослідження яких удосконалить облікове забезпечення управління ризиками на сучасних сільськогосподарських підприємствах.

Запропоновані реєстри-розрахунки для резервів під зниження вартості матеріальних цінностей, під знецінення фінансових вкладень, по сумнівних боргах тощо є основою забезпечення аналітичною інформацією управління підприємством на першій стадії кругообороту капіталу.

Резервна система сільськогосподарського підприємства будується на принципах фінансового, і стратегічного управлінського обліку. Завданням обліку резервів є забезпечення найбільш тісної інтеграції між ними з метою отримання найбільш значимої, повної, достовірної, своєчасної, зрозумілої, релевантної, співставної, ефективної інформації, спрямованої на оцінку рівня ризику і можливостей для його зниження, прогнозування, цілеспрямованість застосування методів управління ризиками.

Щодо відображення в капіталі початкових внесків засновників, то методика обліку, незважаючи на зміну назви “Статутний капітал” в балансі на “Зареєстрований капітал”, не змінилася. Внески засновників здійснюються протягом одного року з дати реєстрації капіталу підприємства, невнесена частина обліковується від’ємною сумою в балансі та на рахунку 46 “Неоплачений капітал”. Це ще одне дискусійне надбання від обліку західних країн, адже фактично така стаття балансу відобразатиметься протягом одного року, тобто постає питання про необхідність її включення до структури власного капіталу в цілому. Більш методично правильним вважається підхід щодо відображення початкових внесків до капіталу підприємства у Російській Федерації, де по кредиту обліковується сума зареєстрованого капіталу, а по дебету дебіторська заборгованість за внесками учасників. Таким чином, якщо перейняти досвід колег, зникне одна з проблем у теорії бухгалтерського обліку щодо відображення від’ємних

рахунків у бухгалтерському балансі, а невнесена частина відобразатиметься в активі як дебіторська заборгованість.

Таким чином, для відображення початкових внесків засновників пропонується використовувати рахунок 378 “Дебіторська заборгованість за розрахунками з учасниками”, з відповідними аналітичними рахунками. Тобто порядок внесків засновників відобразатиметься в бухгалтерському обліку наступним чином:

1) Оголошено розмір зареєстрованого капіталу:

Д-т 378 К-т 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал»;

2) Погашення заборгованостей за внесками засновників:

Д-т рахунки активів К-т 378.

Неоплачена частина зареєстрованого капіталу відобразатиметься як залишок по рахунку 378 “Дебіторська заборгованість за розрахунками з учасниками”. Для інформування власників про невнесену частину пропонується передбачити в Балансі (звіті про фінансовий стан) рядок 1131 “Дебіторська заборгованість за розрахунками з учасниками”. У такому разі витяг з балансу матиме наступний вигляд (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Витяг з Балансу (звіту про фінансовий стан)

<i>Актив</i>	<i>Код рядка</i>	<i>На початок звітнього періоду</i>	<i>На кінець звітнього періоду</i>
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	1130	60	60
з учасниками	1131	700	200
з бюджетом	1135	50	50
у тому числі з податку на прибуток	1136	5	5

Джерело: власна розробка автора.

Тобто, у разі неоплати своєї частки протягом одного року з дня заснування підприємства одним із його власників, розмір статутного капіталу буде зменшено. В обліку така ситуація буде відображена наступним чином: Д-т 40 К-т 378.

У випадку погашення частини свого вкладу, заборгованість учасників у проміжному балансі (звіті про фінансовий стан) відобразатиметься відповідно до прикладу, наведеному у табл. 3.2, тоді як у пасиві балансу у рядку “Зареєстрований капітал” відобразатиметься незмінена сума.

Таке відображення в обліку процесу формування капіталу підприємства дозволить узгодити теоретичні надбання облікової думки з практичними рекомендаціями, при цьому не порушуючи логіки здійснення процесу формування статутного капіталу.

У ході дослідження обґрунтовано, що відображення неоплаченого капіталу від'ємною сумою в пасиві бухгалтерського балансу створює невизначеність в теорії бухгалтерського обліку, що дозволило сформулювати новий підхід до обліку неоплаченого капіталу як дебіторської заборгованості.

Відповідно, запропоновано використовувати рахунок 378 “Дебіторська заборгованість за розрахунками з учасниками”, ліквідувавши контрпасивний рахунок “Неоплачений капітал” з відповідними змінами в ф. № 1 Баланс для забезпечення систематизації релевантної інформації про заборгованість засновників у необхідних аналітичних розрізах з метою здійснення дієвого контролю і забезпечення фінансової незалежності підприємства.

3.3. Відображення сформованих ресурсів підприємства в системі бухгалтерського обліку

Основним призначенням підприємств сфери матеріального виробництва є виробництво необхідної для суспільства продукції. Для забезпечення безперебійності виробництва повинні здійснюватися процеси придбання необхідних засобів і предметів праці, а також процес продажу створеного продукту. Всі процеси – придбання, виробництво, продаж – постійно змінюють один одного, внаслідок чого відбувається кругообіг капіталу на підприємстві.

В умовах нестабільної економіки та жорсткої конкуренції успіх господарської діяльності підприємства залежить від мистецтва планування й контролю за придбанням основних засобів і запасів. Завданням обліку і контролю придбання є встановлення своєчасності поставки засобів виробництва та мінімізація витрат, пов'язаних з їх замовленням та зберіганням.

Основою ефективного управління кругооборотом капіталу на стадії придбання майна є належне інформаційне забезпечення процесу, сформоване на основі обґрунтованого методологічного підходу з урахуванням загальної політики діяльності підприємства, визначеної власниками. Надати відповідну інформацію про наявність необхідного майна та необхідність його додаткового придбання для здійснення статутної діяльності призначена система бухгалтерського обліку. Процес придбання майна вимагає розробки оптимальної методики його облікового відображення на основі визначення особливостей інформаційного забезпечення процесу управління систематичним забезпеченням господарськими засобами діяльності підприємства з урахуванням технічного й технологічного розвитку

суспільства, а також інвестованого (залученого) майна на стадії створення (розширення) підприємства.

На підставі проведеного вивчення різних підходів економістів і науковців з бухгалтерського обліку щодо сутності процесу придбання в системі кругообороту капіталу, встановлено, що придбання передбачає закупівлю підприємством відповідних засобів виробництва. Процес придбання також можна визначити як комплекс господарських операцій із забезпечення підприємства предметами праці – сировиною, матеріалами, купівельними напівфабрикатами, паливом, які необхідні для здійснення господарської діяльності.

Призначенням даного процесу є забезпечення безперебійного процесу виробництва, а також зменшення витрат на придбання у структурі собівартості продукції за рахунок альтернативної можливості укладання господарських договорів.

Дані фактори підкреслюють необхідність ретельної організації бухгалтерського обліку та контролю на етапі придбання. Достовірна, оперативна та аналітична інформація є важливим фактором, наявність якого позитивно впливає на організацію та здійснення придбання. Доступ до інформації дає можливість підприємству отримувати додаткові дані про ринок, що формує його конкурентні переваги, та можливість не тільки отримувати прибутки, але й займати лідируючі позиції у галузі своєї діяльності на ринку.

Характер руху капіталу частково обумовлений інвестиціями. Якщо маємо справу з інвестуванням засобів у капітальні вкладення, то основний капітал буде представлений придбаними (побудованими) основними засобами і нематеріальними активами. Якщо інвестування засобів здійснюється у формі довгострокових фінансових внесків, то основний капітал може бути сформований у процесі реалізації спільної діяльності, а також в процесі його консолідації.

Відображення в бухгалтерському обліку кругообороту капіталу на стадіях придбання, виробництва та продажу досліджувалося багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими: В.С. Білоусько, Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Ю.Ю. Корольов, В.Г. Макаров, І.В. Малишев, Я.В. Соколов, В.Г. Швець, І.Й. Яремко та ін.. Наукові результати їх досліджень досить активно використовуються в науці та навчальному процесі, однак тема залишається актуальною, зважаючи на необхідність забезпечення достовірною і аналітичною інформацією управління підприємством з метою розширення його діяльності та досягнення соціального ефекту.

Господарські процеси, які відбуваються на підприємстві, взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки вони уособлюють загальний рух капіталу в процесі його відтворення. Господарські процеси як складові кругообороту капіталу відображають його перетворення у грошовій, товарній і виробничій формах. Взаємообумовленість господарських процесів полягає у відповідному інформаційному забезпеченні кожного етапу, наявності і повноцінності цього забезпечення зумовлює здійснення наступного етапу.

Різноманіття напрямів вчення про капітал дозволили логічно визначити відношення цієї категорії капіталу до суб'єкта господарювання. Тому варто виділити три напрями, які характеризують капітал:

1) капітал як сукупність використовуваних людиною ресурсів чи виробничих потужностей суб'єкта господарювання, які є універсальним джерелом його доходів. Ця характеристика в економічній літературі одержала назву “фізична концепція капіталу як квінтесенція економічного підходу”;

2) капітал як частка засновників власників підприємства, розміщена в його активах (“фінансова концепція капіталу як квінтесенція бухгалтерського підходу”);

3) капітал як сукупність довгострокових джерел фінансування суб'єкта господарювання (“модифікована фінансова концепція капіталу як квінтесенція обліково-аналітичного підходу”).

У першому випадку в бухгалтерській практиці йдеться про придбання готових об'єктів основних засобів (будівель, споруд, передавальних пристроїв, машин, обладнання та ін.) і створення основних засобів шляхом їх будівництва. Цікавим є галузевий аспект даних сегментів. Якщо маємо справу з будівельною організацією, то побудовані нею об'єкти для продажу слід вважати товаром, якщо з промисловим підприємством, яке здійснює будівництво цеху, то з формуванням елемента (частини) основного капіталу.

У другому випадку розглядаються класифікаційні групи фінансових внесків у спільну діяльність. Внески учасників основними активами (основними засобами, нематеріальними активами) будуть формувати початковий основний капітал, придбані (побудовані) об'єкти в процесі основної діяльності будуть свідчити про приріст основного капіталу.

Слід відзначити ще один важливий аспект, пов'язаний з використанням основного майна не у виробничому процесі, а для отримання доходу (прибутку). Це великий і важливий сегмент бізнесу – довгострокова оренда, що в ринковій практиці може приймати форму лізингу. Основний капітал, що

є об'єктом лізингу, по-різному трактується в теорії бухгалтерського обліку. Причиною цього є невідповідність та недостатня розвиненість нормативно-правових документів з питань лізингу. Економічна сутність лізингу розглядається частіше через призму можливості отримання вигоди. Утримання об'єктів лізингу як частини елементів основного капіталу залишається частково поза полем наукових знань і розвитку наукових теорій (Додаток С).

Таким чином, специфіка руху основного капіталу стосовно до сегментів бізнесу може бути розглянута за наступними напрямками:

1 напрям – інвестиційна діяльність: капітальні вкладення (будівництво, придбання основних засобів) з метою збільшення основного капіталу;

2 напрям – фінансова діяльність: довгострокові вкладення в цінні папери; вкладення в спільну діяльність з метою формування спільного основного капіталу та його збільшення; в статутні капітали інших підприємств (консолідація капіталу);

3 напрям – операційна діяльність: прибуткові вкладення в матеріальні цінності (фінансовий лізинг) з метою збільшення доходу.

Всі згадані види діяльності (операційна, інвестиційна та фінансова) забезпечують формування Звіту про рух грошових коштів. Грошовий потік за кожним видом діяльності може виступати характеристикою змін, в результаті яких змінюється уявлення про стан вартості основного капіталу. Якщо взяти термін “потенціал основного капіталу”, то життєзабезпечення цього потенціалу залежить безпосередньо від грошових потоків. Можливо, ці висновки є основними для прийняття рішень менеджерами: скільки інвестицій, в який інвестиційний проект, для збільшення прибутковості якого сегменту бізнесу слід здійснювати інвестиції. Для бухгалтера виникає особливий інтерес працювати зі Звітом про рух грошових коштів, адже аналітична інформація, яка сприятиме прийняттю управлінських рішень по інвестиціях в основний капітал, повинна бути сформована особливим чином. Крім того, на рівні аналітичного обліку має бути забезпечено формування інформації про зміну вартості основних засобів; про відновлення, розширення, реконструкцію матеріально-технічної бази виробництва; придбання та викуп лізингового майна; вкладення у спільну діяльність, в статутні капітали інших організацій і т.д.

Концепція підтримки капіталу є тією базою, на основі якої створені теоретичні та методичні підходи до інвестування коштів в основний капітал. Згідно неї визначаються напрями інвестування коштів в частини основного капіталу відповідно до їх структури. Такий підхід дозволяє визначити сегменти бізнесу, в яких основний капітал потребує інвестицій.

Можна сказати, що це: капітальні вкладення (вкладення у необоротні активи), фінансові вкладення (в спільний бізнес або спільне підприємство), фінансові вкладення в лізинг (як прибуткові вкладення в матеріальні активи). Інвестування в перераховані сегменти бізнесу є тим процесом, що генерує основний капітал.

На сучасному етапі економічного розвитку підприємств та відносин між ними у сфері постачання організація обліку повинна підпорядковуватись не стандартній та загальноприйнятій оперативності, аналітичності та точності обліку, а критерію цілковитої доцільності.

Важливо пам'ятати, що метою придбання є купівля відповідного товару, який затребуваний покупцями і буде перетворений після процесу виробництва у нові продукти. Вигідні ціни придбання – це не основна його мета, адже товар купується не тому, що його вигідно запропонували, а тому, що на нього існує попит. Тобто, необхідно купити товар, що добре продаватиметься і забезпечить необхідний оборот, а в його результаті – прибуток. Перехід капіталу з грошової форми в матеріальну в процесі придбання представлено на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Схема переходу капіталу на етапі придбання з грошової форми в матеріальну

Джерело: власна розробка автора.

Отже, в результаті першої операції покупець отримує відчужений продавцем товар і платить грошові кошти за відповідним еквівалентом, при цьому у нього грошові кошти заміщуються товаром (предметами праці). Продавець відчужує товар і отримує той же грошовий еквівалент, при цьому у нього товар заміщується грошовими коштами. Тобто, обмінювана річ відчужується, однак її вартість залишається у продавця і покупця. Рівність вартості у покупця та продавця в акті купівлі-продажу призводить до того, що у першого відбувається оприбуткування товару (дебет рахунку товари), виплата грошових коштів (кредит рахунку грошових засобів) відображається в одній і тій самій сумі так само, як і в іншого оприбуткування грошей (дебет рахунку грошових засобів).

На думку М.С. Пушкаря, критерієм доцільності отримання інформації слугуватиме економічний ефект, який буде отримано від використання цієї інформації. Досі система обліку надавала послуги керівництву відносно того, що відбувалося у минулому, з надією на корисність і можливість передбачення майбутнього на основі такої інформації, але зазирнути в майбутнє на базі таких даних можна було, лише екстраполюючи минуле¹³⁰.

На сільськогосподарських підприємствах, залежно від розміру, створюються відділи постачання на великих підприємствах, на невеликих – призначається працівник, відповідальний за організацію та здійснення придбання. Відділ постачання, як правило, працює самостійно, виконуючи певні функції. При раціональному підході до діяльності підприємства служба постачання є елементом системи, яка забезпечує проходження матеріального потоку в ланцюзі придбання – виробництво – продаж.

Розглянемо на прикладі процес придбання бугаїв-плідників в Українській Генетичній компанії з метою визначення впливу особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств на організацію обліку та внутрішнього контролю.

Відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» перед імпортом живих тварин або продукції тваринного походження необхідно отримати дозвіл. В дозволі надається інформація про об'єкт імпорту, країну походження, мету ввезення. Строк дії такого дозволу складає 1 рік.

Генетичний матеріал доставляється авіатранспортом до аеропорту Бориспіль, де відбувається розмитнення товару. Усі вимоги щодо якості продукції, упаковки, умов і термінів поставки вказуються в договорі купівлі-продажу. Вантаж супроводжується такими документами: рахунок-фактура –

¹³⁰ Пушкар М.С. Філософія обліку / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.

3 прим.; міжнародна авіа накладна – 3 прим.; ветеринарний сертифікат – 4 прим.; офіційний родовід – 2 прим.; сертифікат імуногенетики – 2 прим.; сертифікати якості – 4 прим.; пакувальний лист – 2 прим.

У разі ввезення биків, тварини прибувають безпосередньо до місць утримання у підприємства-покупця, оскільки це специфічний вантаж, що потребує годівлі, догляду та відповідних умов утримання. Дозвіл на перевезення такого вантажу надається митницею.

Партію тварин супроводжують такі документи: рахунок-фактура, сертифікат походження на кожну тварину, картка підтвердження груп крові на кожну тварину, племінний сертифікат на кожну тварину, загальний ветеринарний сертифікат узгоджений Департаментом ветеринарної медицини України та країни походження тварин, копія ВМД по бугаям-плідникам (пересилається поштою).

Після митного оформлення товар ставиться на карантин протягом 30 днів. За цей період проводяться необхідні аналізи ветеринарною службою.

В бухгалтерському обліку надходження бугаїв-плідників оформлюється такими записами: 1) одержання товару Дт 281 Кт 632; 2) оприбутковано бугаї-плідники Дт 155 Кт 632.

Реалізація генетичного матеріалу можлива лише після закінчення карантину та отримання акту з ветеринарної служби.

Бугаї-плідники, після закінчення карантину і отримання підприємством відповідного акту з ветеринарної служби, відображаються в обліку записом: Дт 16 Кт 155.

З цього моменту їх можна використовувати за призначенням для отримання генетичного матеріалу. ДСТУ ISO 8607:2007 та інші стандарти регулюють якість генетичного матеріалу із зазначенням якісних і кількісних показників, які дозволяють подальший продаж і використання в штучному осіменінні.

На сільськогосподарських підприємствах може формуватися список потенційних постачальників, який постійно оновлюється та доповнюється. Цей перелік аналізується на підставі спеціальних критеріїв. Часто при виборі постачальників обмежуються ціною і якістю продукції, а також надійністю постачання.

Відповідно, на сільськогосподарських підприємствах для організації бухгалтерського обліку процесу придбання, використовуючи системний підхід, характерні етапи, які формують складові обліково-аналітичної моделі (рис. 3.5).

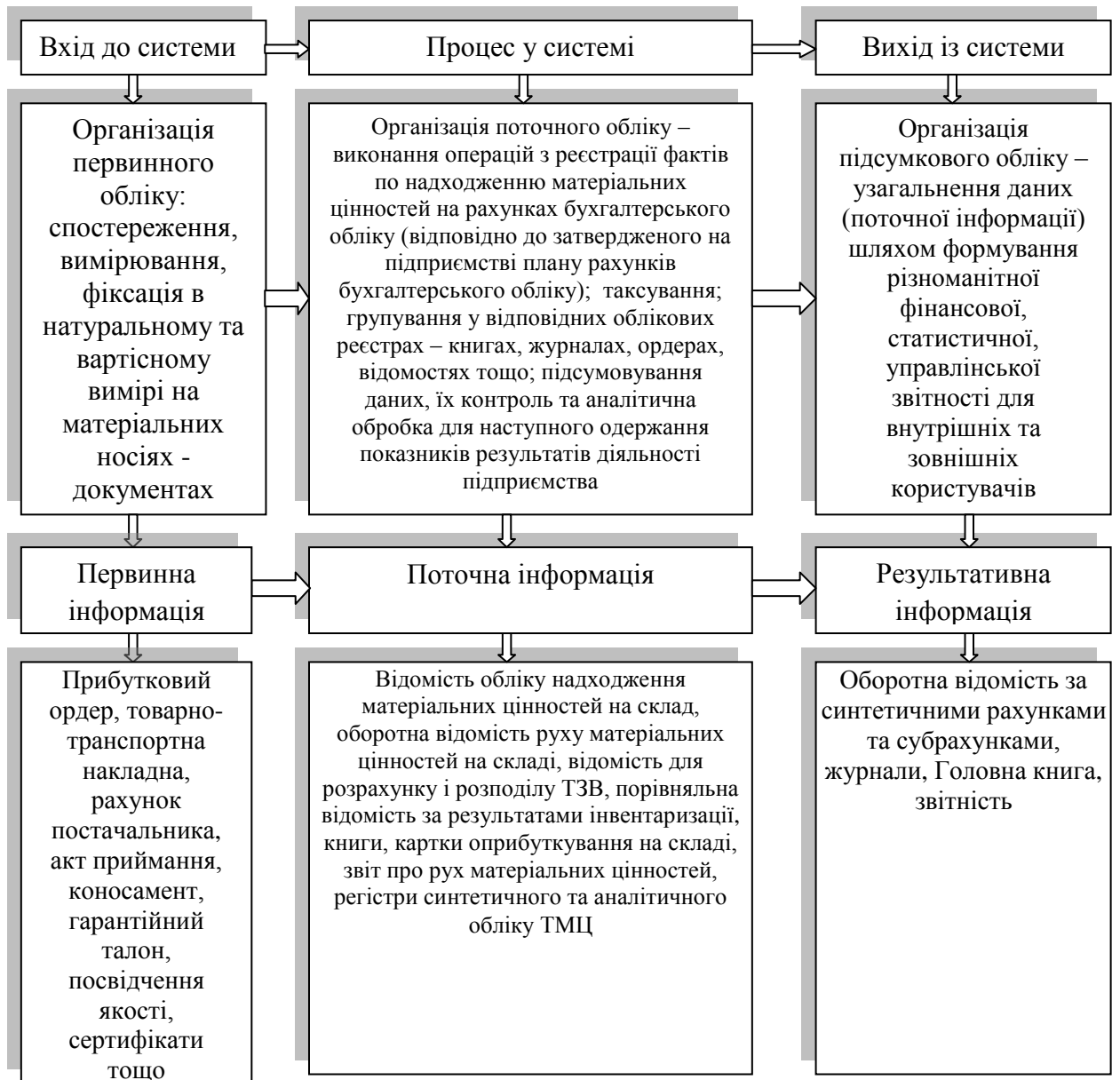

Рис. 3.5. Системна модель бухгалтерського обліку процесу придбання

Джерело: власна розробка автора.

Отже, організація обліку на рівні техніки ведення обліку включає три етапи – організацію документування і документообороту (первинна інформація), поточного та підсумкового обліку, кожен із яких після свого завершення надає певну інформацію: первинну, поточну та результативну.

На першому етапі кругообороту капіталу при придбанні запасів для процесу виробництва у договорах із постачальниками обов'язково повинні бути обумовлені якісні характеристики запасів та визначені процедури для контролю цих показників.

Важливим елементом обліку інвестицій в основний капітал є його бухгалтерська класифікація, що дозволяє визначити об'єкти, схему

організації обліку, ступінь аналітичності та інші необхідні питання, що становлять суть методики їх обліку.

Викладені теоретичні та методологічні проблеми щодо формування основного капіталу дозволяють сформулювати концептуальні засади обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями в основний капітал (рис. 3.6).

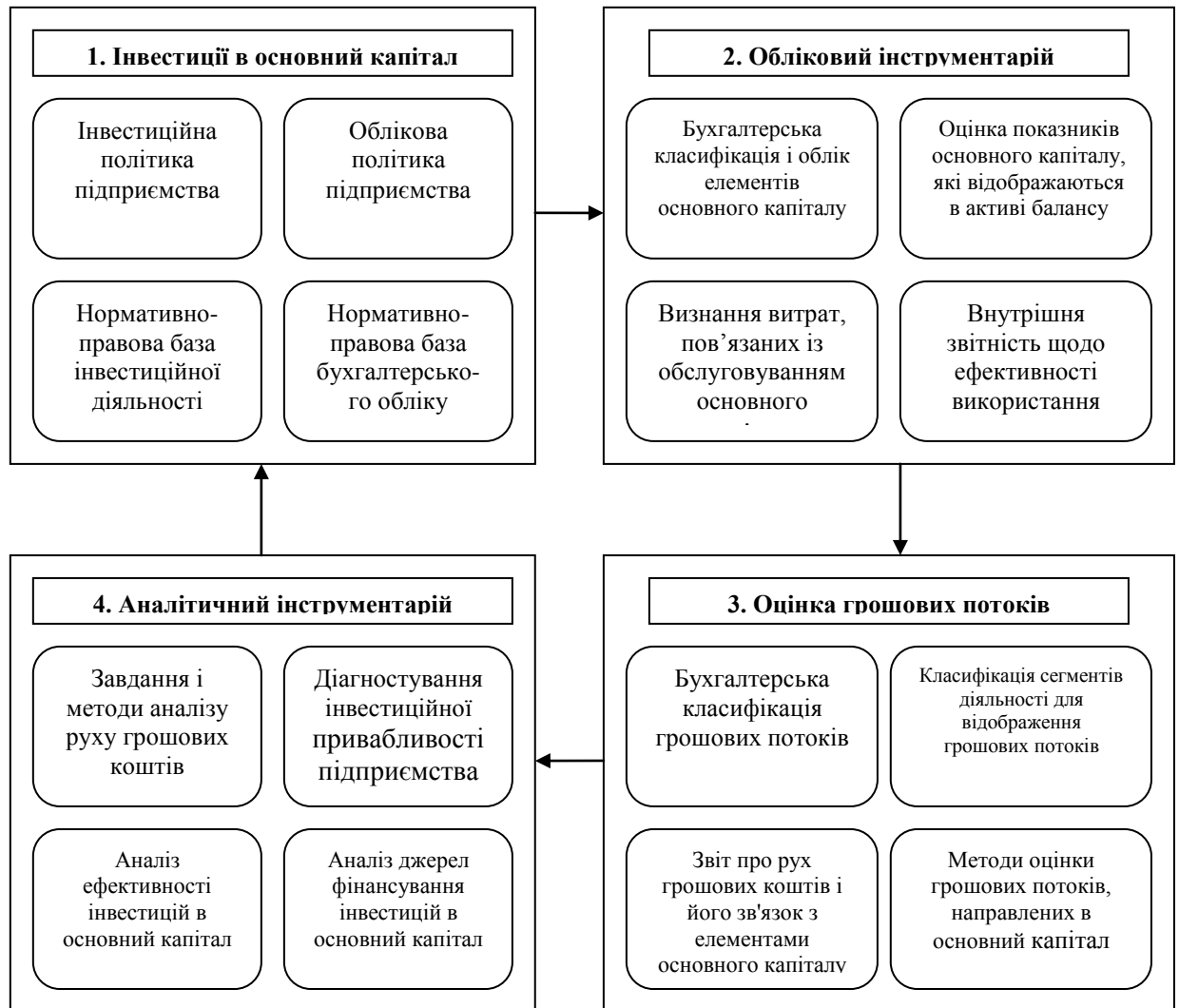

Рис. 3.6. Модель обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями в кругообороті капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Модель, представлена на рис. 3.9, містить чотири взаємопов'язаних блоки, що відображають обліково-аналітичну інформацію формування і руху основного капіталу в процесі інвестиційної діяльності. До них належать:

1. Інвестиції в основний капітал. У даному блоці розглядаються цілі та завдання інвестиційної політики та положення облікової політики підприємства, пов'язані з відображенням руху основного капіталу в бухгалтерському обліку та звітності.

Інвестиційна політика є складовою економічної політики підприємства та передбачає комплекс цілеспрямованих заходів щодо створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності з метою підвищення ефективності виробництва і вирішення соціальних проблем. Актуальність розробки інвестиційної стратегії підприємства визначається низкою умов. Найважливішою з них є інтенсивність змін факторів зовнішнього інвестиційного середовища. Висока динаміка основних макроекономічних показників, пов'язаних з інвестиційною активністю підприємств, темпи науково-технологічного прогресу, часті коливання кон'юнктури інвестиційного ринку не дозволяють ефективно управляти інвестиціями на основі лише раніше накопиченого досвіду і традиційних методів фінансового менеджменту. За таких умов відсутність розробленої інвестиційної політики, адаптованої до можливих змін факторів зовнішнього інвестиційного середовища, може привести до того, що інвестиційні рішення будуть мати різноспрямований характер, приводити до виникнення протиріч і зниження ефективності інвестиційної діяльності в цілому. Ще однією істотною умовою, що визначає актуальність розробки інвестиційної політики, є зміна цілей операційної діяльності підприємства, пов'язаної з новими комерційними можливостями. Реалізація таких цілей вимагає зміни виробничого асортименту, впровадження нових виробничих технологій, освоєння нових ринків збуту продукції тощо. В таких умовах істотне зростання інвестиційної активності підприємства та диверсифікація форм його інвестиційної діяльності повинні носити прогнозований характер, що забезпечується розробкою чітко сформульованої інвестиційної стратегії.

Інвестиційна політика – це система довгострокових цілей інвестиційної діяльності підприємства, що визначаються загальними завданнями його розвитку та інвестиційною ідеологією, а також вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення. При розробці облікової політики слід враховувати наступні цілі інвестування:

- підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок заміни об'єктів основного капіталу прогресивною технікою та технологією, що дозволить створити необхідні умови для зниження витрат і отримання додаткового доходу і прибутку;
- розширення наявного основного капіталу для утримання раніше сформованих ринків збуту готової продукції;
- створення нових виробництв для задоволення споживчого попиту за рахунок оновлення асортименту продукції та розширення ринків збуту;
- зростання добробуту власників підприємства або ринкової вартості

його звичайних акцій внаслідок отримання інвестиційних доходів.

Розглядаючи інвестиційну політику, слід враховувати, що інвестиції є найважливішою умовою кругообороту капіталу на підприємстві. У ході інвестиційної діяльності створюються передумови для нових інвестицій, тому будь-який вид підприємницької діяльності включає в себе процеси інвестиційної та основної виробничої діяльності. Це дозволяє представити інвестиції в основний капітал у вигляді цілісної системи, яка включає акумулювання грошових коштів, їх інвестування в активи, експлуатацію активів і відшкодування первісно вкладених коштів за рахунок отриманого в результаті інвестування доходу. В основі розробки інвестиційної політики підприємства лежать принципи нової управлінської парадигми – системи стратегічного управління. Розглянемо деякі з цих принципів:

– принцип відповідності. Будучи частиною загальної стратегії розвитку підприємства, інвестиційна стратегія має підпорядкований характер до стратегії, тому вона повинна бути узгоджена зі стратегічними цілями і напрямками операційної діяльності підприємства;

– принцип інвестиційної підприємливості і комунікабельності. Даний принцип полягає в активному пошуку ефективних інвестиційних зв'язків по всіх напрямках і формах інвестиційної діяльності, а також на різних стадіях інвестиційного процесу;

– принцип інвестиційної гнучкості та альтернативності. Інвестиційна стратегія повинна бути розроблена з урахуванням пристосованості до змін факторів зовнішнього інвестиційного середовища. Крім того, в основі стратегічних інвестиційних рішень повинен бути активний пошук альтернативних варіантів, напрямів, форм і методів здійснення інвестиційної діяльності, вибір найкращих з них, побудова на цій основі загальної інвестиційної стратегії та формування механізмів ефективної її реалізації;

– інноваційний принцип. Формуючи інвестиційну стратегію, слід мати на увазі, що інвестиційна діяльність є головним механізмом впровадження технологічних нововведень, які забезпечують зростання конкурентної позиції підприємства на ринку;

– принцип мінімізації інвестиційного ризику. Практично всі основні інвестиційні рішення, які приймаються в процесі формування інвестиційної стратегії, в певній мірі змінюють рівень інвестиційного ризику. У першу чергу, це пов'язано з вибором напрямів і форм інвестиційної діяльності, формуванням інвестиційних ресурсів, впровадженням нових організаційних структур управління інвестиційною діяльністю.¹³¹

¹³¹ Вакуленко Т.Г. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности для принятия управленческих решений / Т.Г. Вакуленко, Л.Ф. Фомина. – СПб.: Изд. Торг. Дом Терли, 1999. – 160 с.

Закладені в інвестиційну політику принципи стратегічного управління дозволять підприємству зробити інвестиційну діяльність засобом підвищення ефективності виробництва в довгостроковій перспективі.

Вищесказане дозволяє визначити основні напрями інвестиційної політики підприємства, що мають визначатися також обліковою політикою:

- вибір і обґрунтування пріоритетних напрямів вкладення інвестицій;
- пошук джерел фінансування інвестицій;
- недопущення надмірного морального і фізичного зносу основних виробничих засобів;
- вдосконалення видової, технологічної та вікової структури основних виробничих засобів;
- раціональне використання амортизаційних відрахувань і прибутку на підприємстві;
- збільшення і поліпшення використання виробничих потужностей;
- оцінка впливу інвестиційної політики на фінансові результати роботи підприємства.

2. Обліковий інструментарій. Цей блок включає елементи, які можна вважати критеріями формування інформації (або виду обліку) для відображення інвестицій в основний капітал. До цих елементів належать:

- бухгалтерська класифікація елементів основного капіталу;
- оцінка (способи оцінки) основного капіталу, що відображається показниками активу балансу;
- визнання витрат, пов'язаних з обслуговуванням основного капіталу: відновленням (реконструкцією, модернізацією, капітальним ремонтом) основних засобів;
- робочий план рахунків для відображення елементів основного капіталу та його джерел в активі і в пасиві балансу;
- внутрішня звітність про ефективність використання основного капіталу, взаємопов'язана із Звітом про рух грошових коштів.

Перераховані елементи – багатогранні і взаємопов'язані між собою. Головна їх особливість полягає в тому, що в сукупності вони забезпечують організаційну і методичну основу аналітичної інформації щодо основного капіталу для здійснення контролю та управління в цілому діяльністю підприємства.

3. Оцінка грошових потоків. Цей блок містить інформацію, на базі якої формуються обліково-аналітичні показники забезпечення інвестицій в основний капітал. Грошовий потік – це сукупність розподілених у часі обсягів надходжень і вибуття грошових коштів в процесі здійснення

господарської діяльності підприємства. У звітності підприємства виділяють грошові потоки з операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Чисті грошові кошти від фінансової діяльності повинні бути позитивними, що свідчить про те, що підприємство фінансує свою діяльність, що розширюється за рахунок зовнішніх джерел, а не лише нерозподіленого прибутку і кредиторської заборгованості.

Величина чистого грошового потоку дозволяє встановити надмірність або недостачу грошової маси в розрізі видів діяльності. Надмірність грошової маси по звичайних видах діяльності вважається неодмінною умовою позитивної оцінки якості управління підприємством в цілому і фінансового управління, зокрема. Перевищення надходження грошових коштів над їх відтоком по операційній діяльності – запорука розвитку бізнесу, джерело розширення його масштабів, умова для розвитку виробничої бази.

Інвестиції, спрямовані на придбання основних засобів, з облікової точки зору не є витратними, хоча для здійснення придбання необхідно зробити грошові виплати. Компенсація вартості таких активів знаходить відображення в розрахунках величини амортизаційних відрахувань. Саме останні є важливим джерелом інвестицій.

У бухгалтерській практиці існує два близьких, але в той же час протилежних поняття “знос” і “амортизація”. За сучасною моделлю обліку встановлено включення до складу витрат амортизаційних відрахувань (на відновлення засобів праці), але при розподілі доходу і прибутку не передбачається ніяких формувань резервів з метою відновлення обладнання. Таким чином, вся сума амортизаційних відрахувань після стандартних розрахунків залишається у складі прибутку. У той же час, фактично нарахований знос зменшує балансову вартість засобів праці і може довести її до нуля, що порушує логіку існування капіталу як самозростаючої вартості. Участь засобів праці у виробництві нової вартості породжує відповідальність підприємства за відновлення зношеного обладнання для продовження процесу виробництва. Втрата в бухгалтерському обліку цієї відповідальності привела до катастрофічної зношеності капітальних засобів праці у всіх галузях економіки України через відсутність джерела відновлення капіталу – фонду амортизації.

Аналогічно амортизації обладнання повинна бути відновлена затрачена енергія живої праці (з урахуванням її соціального характеру до рівня життєвого стандарту) для продовження кругообороту капіталу. Обидва елементи вимагають кількісного і якісного відновлення, що

забезпечується повноцінною амортизацією та соціальною політикою підприємства.

Грошовими потоками в період експлуатації об'єктів інвестування є:

- виручка від продажу;
- грошові експлуатаційні витрати;
- податкові платежі;
- зміни у величині необхідних активів.

Найбільш очевидний спосіб оцінки цих потоків – складання детального бюджету грошових надходжень і витрат для всього терміну реалізації інвестиційного об'єкта. При цьому бюджет доцільно деталізувати по місяцях.

Для деяких інвестиційних проектів істотне значення може мати залишкова вартість раніше створених активів. Грошові потоки, які виникають в період ліквідації об'єктів інвестування, можна визначити як різницю між виручкою від продажу основних активів і витратами з демонтажу та списання залишкової вартості обладнання.

Якщо інвестиційні проекти орієнтовані переважно на зниження витрат і збільшення на цій основі величини прибутку, то при підготовці такого інвестиційного проекту необхідний прогноз витрат. Для прогнозування витрат можна користуватися різного роду регресійними моделями, які дають можливість з досить високою надійністю передбачити зміни як змінних, так і постійних витрат при зміні масштабів випуску.

Вплив інфляції – один з чинників, який завжди повинен враховуватися в інвестиційних розрахунках, навіть якщо темпи зростання цін невисокі. Інфляція помітно змінює доходність певних проектів, як орієнтованих на внутрішній ринок, так і тих, що роблять ставку на експорт продукції.

4. Аналітичний інструментарій. Аналіз грошових потоків спрямований на формування інформації про достатній обсяг коштів, а також для підтримки їх збалансованості в часі.

До завдань аналізу грошових потоків підприємства належать:

- оцінка оптимальності обсягів грошових потоків підприємства;
- оцінка оптимальності грошових потоків за видами господарської діяльності;
- оцінка складу, структури, напрямів руху грошових коштів;
- оцінка динаміки потоків грошових коштів;
- виявлення та вимірювання впливу різних чинників на формування грошових потоків;
- виявлення та оцінка резервів поліпшення використання грошових коштів;
- розробка пропозицій щодо реалізації резервів підвищення ефективності використання грошових коштів.

Потоки грошових коштів можуть розкриватися прямим або непрямим методом.

Прямий метод аналізу руху грошових коштів за видами діяльності підприємства дозволяє оцінити:

- обсяги і джерела отримання грошових коштів, а також напрями їх використання в процесі здійснення поточної (звичайної) діяльності;
- достатність власних коштів підприємства для інвестиційної діяльності;
- необхідність залучення додаткових позикових коштів в рамках фінансової діяльності;
- прогноз в забезпеченні постійної платоспроможності, тобто повної і своєчасної оплати поточних зобов'язань у майбутньому.

П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів» передбачено відображення інформації про грошові потоки з використанням прямого чи непрямого методу. Аналіз руху грошових потоків включає п'ять етапів.

На першому етапі розглядається динаміка обсягу формування позитивного грошового потоку підприємства (збільшення грошових коштів) у розрізі окремих джерел. Доцільно порівнювати темпи зростання позитивного грошового потоку з темпами зростання активів, обсягів виручки від продажу, різними показниками прибутку (прибутку від продажу, чистого прибутку). Особливу увагу необхідно приділити співвідношенню джерел утворення позитивного грошового потоку: внутрішніх (виручки від продажу) і зовнішніх (отриманих позик, кредитів), виявлення ступеня залежності від зовнішніх джерел.

Другий етап аналізу полягає у вивченні динаміки обсягу негативного грошового потоку підприємства (відтоку грошових коштів), а також його структури за напрямками витрат грошових коштів.

На третьому етапі аналізується збалансованість позитивного і негативного грошових потоків за загальним обсягом. Аналіз динаміки чистого грошового потоку дозволяє оцінити результат діяльності підприємства, так як чистий грошовий потік слугує одним з найважливіших індикаторів збалансованості господарської діяльності.

На четвертому етапі аналізу визначається роль і місце показника чистого прибутку у формуванні чистого грошового потоку, визначається вплив на нього різних факторів: зміни за аналізований період величин залишків виробничих запасів, дебіторської і кредиторської заборгованості, сум нарахованої амортизації, утворених резервів тощо. Особливе місце приділяється характеристиці “якості чистого грошового потоку”, тобто показникам структури джерел його формування. Високий рівень якості чистого грошового потоку характеризується зростанням питомої ваги чистого прибутку,

отриманого за рахунок зростання виручки від продажу, зниження собівартості. Низька якість має чистий грошовий потік, значна частина якої отримана за рахунок зростання цін на реалізовану продукцію, обумовленого в більшій мірі інфляційними процесами, епізодичними доходами тощо.

П'ятий етап – коефіцієнтний аналіз, у процесі якого розраховуються необхідні відносні показники, що характеризують ефективність використання грошових коштів підприємства. За допомогою різних коефіцієнтів проводиться моделювання факторних систем з метою виявлення і кількісного вимірювання різноманітних резервів зростання ефективності управління грошовими потоками.

Існуючий інструментарій аналізу дозволяє оцінити забезпеченість діяльності підприємства грошовими коштами, що вкрай важливо для стадії придбання, що забезпечує подальший процес виробництва та продажу продукції. Висновки аналізу є основою для прийняття управлінських рішень при формуванні інвестиційної політики, спрямованої на розширення можливостей бізнесу та підтримання його існуючих обсягів.

Вибір методу аналізу інвестиційної діяльності на стадії придбання значною мірою залежить від особливостей розглянутих проектів і від умов їх реалізації. Сучасна аналітична практика передбачає два підходи до визначення ефективності інвестицій:

- статичні методи інвестиційних розрахунків;
- динамічні методи оцінки інвестиційних проектів.

До *статичних методів* інвестиційних розрахунків належать, які застосовуються, якщо інвестиційні проекти мають короткостроковий характер: інвестиційні витрати здійснюються на початку періоду, а результати проекту визначаються на кінець періоду. Ці методи є прийнятними для нескладних ситуацій в інвестиційній діяльності, але, незважаючи на це, саме статичні методи найбільш часто застосовуються на практиці.

У якості критерію вибору інвестиційної альтернативи використовуються наступні показники: витрати; прибуток; рентабельність.

Статичні методи інвестиційних розрахунків базуються на проведенні порівняльних розрахунків прибутку, витрат чи рентабельності і виборі варіанту інвестиційної діяльності (інвестиційного проекту) на основі оптимального значення одного з цих показників, які в даному випадку виступають в якості короткострокової мети інвестора. Для достовірного застосування даних методів інвестиційні альтернативи повинні бути приведені в порівнюваний вид.

З простих методів найчастіше використовуються методи аналізу точки беззбитковості проекту, розрахунок показника рентабельності інвестицій і терміну окупності (періоду повернення) інвестицій.

Метод аналізу точки беззбитковості (критичного обсягу продажів) полягає у визначенні обсягу продажів продукції, за якого валова виручка від реалізації продукції стає рівною валовим витратам. При проведенні аналізу інвестиційного проекту необхідно порівняти обсяги попиту на продукцію (послуги) з величиною критичного обсягу продажів. Якщо обсяги попиту нижче величини критичного обсягу продажів, то слід або вживати заходів щодо розширення цільових ринків збуту, або відмовлятися від ідеї проекту. Якщо ж очікуваний попит значно перевищує критичний обсяг продажів, то проект можна вважати економічно ефективним.

Термін окупності проекту (Payback Period, PP) визначає календарний проміжок часу від моменту первинного вкладення капіталу в інвестиційний проект до моменту часу, коли наростаючий підсумок чистого сумарного доходу (чистого грошового потоку) стає рівним нулю. Деякі автори пропонують вдосконалений метод розрахунку періоду окупності, при якому враховується продажна ціна об'єкта інвестування. У цьому випадку в кінці періоду грошові надходження підсумовуються з передбачуваної продажної ціни об'єкта. Отриманий таким чином період окупності характеризує ступінь беззбитковості проекту в разі прийняття рішення про продаж об'єкта інвестування. Розрахунок терміну окупності неможливий без аналітичної інформації, сформованої у внутрішній бухгалтерській звітності підприємства.

Критерій терміну окупності є важливим показником, оскільки показує, як довго фінансові ресурси будуть виведені з господарської діяльності. Таким чином, при інших рівних умовах, чим коротший термін окупності, тим ефективнішим є проект.

Рентабельність інвестицій (Return On Investments, ROI) дозволяє оцінити прибутковість проекту. Цей показник визначається як відношення середньорічного прибутку до загального обсягу інвестиційних витрат. Застосування показника ґрунтується на співставленні його розрахункового рівня зі стандартними для організації рівнями рентабельності. Переваги цього методу, обумовлені його статичним походженням, не усувають його головного недоліку – використання синтетичних облікових, а не фактичних і деталізованих даних. Ця обставина викликає необ'єктивне відображення зміни фінансового стану (цінності) підприємства. Специфіка бухгалтерського обліку, пов'язана, в даному випадку, з використанням

принципу нарахування, може істотно спотворити реальні грошові потоки, які є основою інвестиційної оцінки.

Динамічні методи інвестиційних розрахунків використовуються для обґрунтування інвестиційних проектів в тому випадку, коли йдеться про довгострокові проекти, які характеризуються змінними в часі доходами і витратами. В основі застосування динамічних розрахунків лежать певні передумови, виконання яких забезпечує реалізацію розрахунків з отриманням достатньо достовірних результатів.

Основоположною ідеєю динамічних методів є положення про зміну вартості грошей у часі. В економічній теорії це положення укладається в рамки феномену, що отримав назву “тимчасова перевага”. Тимчасові переваги знаходять своє кількісне вираження в коефіцієнті дисконтування, який, за своєю сутністю, є нічим іншим, як ціна часу, яка визначається на ринку, де нинішні блага обмінюються на майбутні. Коефіцієнт дисконтування виражається у вигляді формули:

$$\alpha_t = \frac{1}{(1+r)^t} \quad (3.1),$$

де r – норма дисконту;

t – крок розрахунку (період).

Оцінка ефективності інвестицій, заснована на дисконтуванні, безпосередньо залежить від рівня норми дисконту. Тому вибір її величини надзвичайно важливий для кінцевого результату, що визначає доцільність того чи іншого проекту. Величина норми дисконту може бути визначена різними способами, при цьому необхідно враховувати наступні фактори:

- рівень процентної ставки;
- рівень інфляції;
- рівень ризику;
- рівень альтернативної прибутковості і альтернативних витрат.

Згідно з положеннями економічної теорії в умовах досконалого фінансового ринку в якості норми дисконту повинна бути прийнята ставка, рівна вартості позики або вартості капіталу. Це означає, що підприємство не має стратегії самостійної поведінки і обмежується введенням в свої інвестиційні розрахунки колективної переваги теперішнього моменту, що визначається зовнішнім середовищем. Деякі підприємства застосовують метод розрахунку норми дисконту на основі середньозваженої вартості капіталу (WASS). Складність обліку всіх факторів, які можуть вплинути на зміну WASS в часі і на тимчасову перевагу, викликає труднощі, а формалізовані процедури – сумнів у визначенні об'єктивної норми дисконту. Тому часто норма дисконту

визначається виходячи із суб'єктивних оцінок кваліфікованих експертів і керівників. Деякі підприємства використовують як норму дисконту середню виробничу рентабельність підприємства або галузі, норму відшкодування за позиками тощо.

Найбільш вживаними методами оцінки інвестицій, заснованими на дисконтуванні, є:

- метод чистої поточної (теперішньої) вартості;
- метод рентабельності (індекс рентабельності);
- метод внутрішньої норми прибутковості.

Чиста теперішня вартість (Net Present Value, NPV) – це різниця між дисконтованими величинами сум грошових надходжень від інвестицій та сум усіх грошових витрат на інвестиції. Якщо NPV інвестиційного проекту позитивна, значить дисконтована величина ефекту від його реалізації позитивна (вартість організації зросла) і проект вважається прийнятним. Якщо величина NPV негативна, значить проект при обраній нормі дисконту збитковий. Якщо $NPV = 0$, потрібні додаткові розрахунки для визначення результату (якщо отримане значення не є прийнятним).

Метод розрахунку рентабельності інвестицій (Profitability Index, PI) дозволяє визначити ефективність інвестиційних витрат, або відносний приріст вартості капіталу. У загальному випадку цей метод є наочним інструментом ранжування проектів, однак у випадку негативних грошових надходжень в декількох періодах перестає бути таким.

Метод внутрішньої норми прибутковості (Internal Rate of Return, IRR) є рівнем окупності коштів, спрямованих на інвестування і виражається як ставка дисконтування, за якої сума дисконтованих значень грошових надходжень від проекту дорівнює його вартості. Інтерпретація методу IRR здійснюється шляхом порівняння отриманої норми дисконту з нормативним (прийнятним) коефіцієнтом рентабельності на підприємстві, який називають бар'єрною ставкою (Hurdle Rate).

Таким чином, у процесі оцінки ефективності інвестицій норма дисконту виступає двояко: з одного боку відіграє безпосередньо дисконтуючу роль, тобто приводить майбутні грошові потоки до теперішнього часу, з іншого – є критерієм внутрішньої рентабельності, тобто визначає прийнятність проектів.

Отже, визначення ефективності інвестицій на стадії придбання оборотних і необоротних активів передбачає відповідне аналітичне обґрунтування – опис очікуваних економічних результатів від прогнозованих вкладень. Для того щоб розрахувати ефективність інвестицій, необхідно

знати грошові потоки розрахункового періоду. Крім того, необхідно зробити розрахунковий прогноз за такими показниками:

- обсяг інвестицій за роками інвестиційного циклу;
- термін функціонування об'єкта інвестицій;
- вплив інвестицій на витрати в майбутньому періоді.

Обсяг інвестицій визначається виходячи з проектно-кошторисної документації і включає вартість будівель та споруд, машин та обладнання, а також інші можливі витрати, пов'язані з підготовкою об'єкта до експлуатації.

Термін функціонування інвестицій залежить від морального і фізичного зносу основного капіталу. У багатьох випадках моральний знос настає раніше фізичного. Тому термін експлуатації об'єкта може бути обмежений моральним зносом. Інвестиції є найважливішим фактором зниження експлуатаційних витрат. Вплив цього фактора слід розраховувати по роках усього періоду експлуатації об'єкта і враховувати при розрахунку прибутку¹³².

Особливостями бухгалтерського обліку придбання основних засобів є те, що в Плані рахунків передбачено балансовий рахунок 15 “Капітальні інвестиції”. На цьому рахунку, крім купівельної вартості, відображають також транспортно-заготівельні витрати. Після визначення всіх витрат, пов'язаних з придбанням, об'єкт основних засобів оприбутковують до складу основних засобів у кореспонденції: Дт рахунка 10 “Основні засоби” Кт рахунка 15 “Капітальні інвестиції”. Основні засоби оприбутковують за фактичною собівартістю їх придбання, тобто на стадії придбання грошові кошти трансформувалися в товар (основні засоби), при цьому загальна сума капіталу підприємства не змінюється.

Здійснення процесу придбання відбувається на основі господарських договорів з відповідними суб'єктами, тому для управлінського персоналу важливим фактором є наявність належної інформаційної бази для укладання найбільш вигідних договорів з постачальниками, враховуючи такі фактори, як ціна, умови, час і періодичність постачання, фінансовий стан контрагента з метою визначення можливості довготривалої співпраці. Дані фактори є ключовими, оскільки в цілому етап придбання має забезпечити подальший безперервний процес виробництва.

З точки зору політичної економії¹³³, рух будь-якого капіталу, який вкладається у виробництво, починається з грошової форми. Власник

¹³² 125. Камінська Т.Г. Обліково-аналітична модель управління інвестиціями в кругообороті капіталу / Т.Г. Камінська // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. Харків: ХНТУСГ, 2012. – Вип 126. – С. 145-155.

¹³³ Політична економія (Капіталістичний спосіб виробництва): [Підручник І]. – К.: Вища школа, 1980. – 511 с.

авансує відповідну суму грошових коштів на придбання факторів виробництва – засобів виробництва (Зв), а також робочої сили (Рс).

Перетворення грошового капіталу в елементи продуктивного є важливим моментом етапу придбання, проте придбання на ринку праці робочої сили – визначальна умова для отримання власником доданої вартості, що, на думку К. Маркса, є джерелом примноження капіталу. Таким чином, процес придбання поділяється на такі відносини: гроші – засоби виробництва, тобто відносини між власниками з приводу розподілу засобів виробництва, та гроші – робоча сила, тобто трудові відносини між власником (роботодавцем) і найманими працівниками. Дані фактори підкреслюють необхідність ретельної організації обліку та контролю на етапі придбання. Кругооборот капіталу і пов'язані з ним господарські процеси операційного циклу динамічні, оскільки здійснення будь-якого господарського процесу потребує не тільки змінюваності форми капіталу, а й його збільшення або зменшення, тобто зміни активів і зобов'язань. Це приводить до змін у структурі активів і пасивів підприємства. Динаміка господарських процесів приводить до зростання обсягів і масштабів діяльності на якісно новій відтворювальній основі. Схему відтворення основного капіталу в процесі його кругообороту наведено на рис. 3.7.

Рис. 3.7. Схема відновлення основного капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Кожен операційний цикл може відрізнятися від попереднього за обсягами і структурними змінами в активах та зобов'язаннях за сталими позитивними показниками. Цю обставину необхідно враховувати, приймаючи рішення щодо перспектив розвитку підприємства.

Одним з важливих питань організації обліку процесу придбання є організація роботи облікового підрозділу, який тісно співпрацює з матеріально-відповідальними особами, працівниками відділів постачання чи

логістики, завідувачами виробничих підрозділів, які здійснюють облік надходження матеріальних цінностей на підприємство, а також відділом маркетингу, що здійснює моніторинг цін на ринку. На початковій стадії організації обліку надходження матеріальних цінностей головному бухгалтеру необхідно скласти, узгодити та затвердити з керівництвом переліки осіб, причетних до надходження матеріальних цінностей. Поновлення таких списків повинно здійснюватися щорічно перед затвердженням Наказу про облікову політику підприємства та протягом року – за необхідності (при включенні чи виключенні зі списку певних осіб). Дотримання цих вимог з урахуванням спектру можливих господарських операцій з придбання дозволить не лише забезпечити контроль за цільовим використанням запасів, а й також не допустити нераціонального витрачання коштів, неякісної продукції через невідповідну сировину або матеріали.

Практичний досвід діяльності вітчизняних підприємств свідчить, що відсутність достовірної облікової інформації про сформоване майно на стадії створення (розширення) підприємства в розрізі його джерел, кількісних і якісних показників, відсутність матеріально-відповідальних осіб у 35 % випадків призвели до нераціонального вилучення з обороту грошових коштів (на придбання основних засобів, сировини, сплату відсотків за кредит), простою наявного обладнання, розкрадання майна засновників. У кінцевому підсумку це призвело до зниження показників рентабельності, недоотримання засновниками прибутку, невідповідного рівня матеріального стимулювання працівників, проблем у здійсненні планування, аналізу й контролю подальших процесів виробництва, продажу, обчислення фінансових результатів.

Відповідно, сформульовано організаційно-методологічні положення бухгалтерського обліку придбання активів на основі моделювання вимог до обліку їх складових (у вартісному, кількісному та якісному вираженні з організацією матеріальної відповідальності) (рис. 3.8), а також процедур укладання і виконання господарських договорів як основи здійснення внутрішнього контролю договірних зобов'язань є основою обґрунтування доцільності операцій з придбання, що враховують інвестоване майно на стадії створення (розширення) підприємства, забезпечують економію та недопущення нецільового використання інвестованих ресурсів.

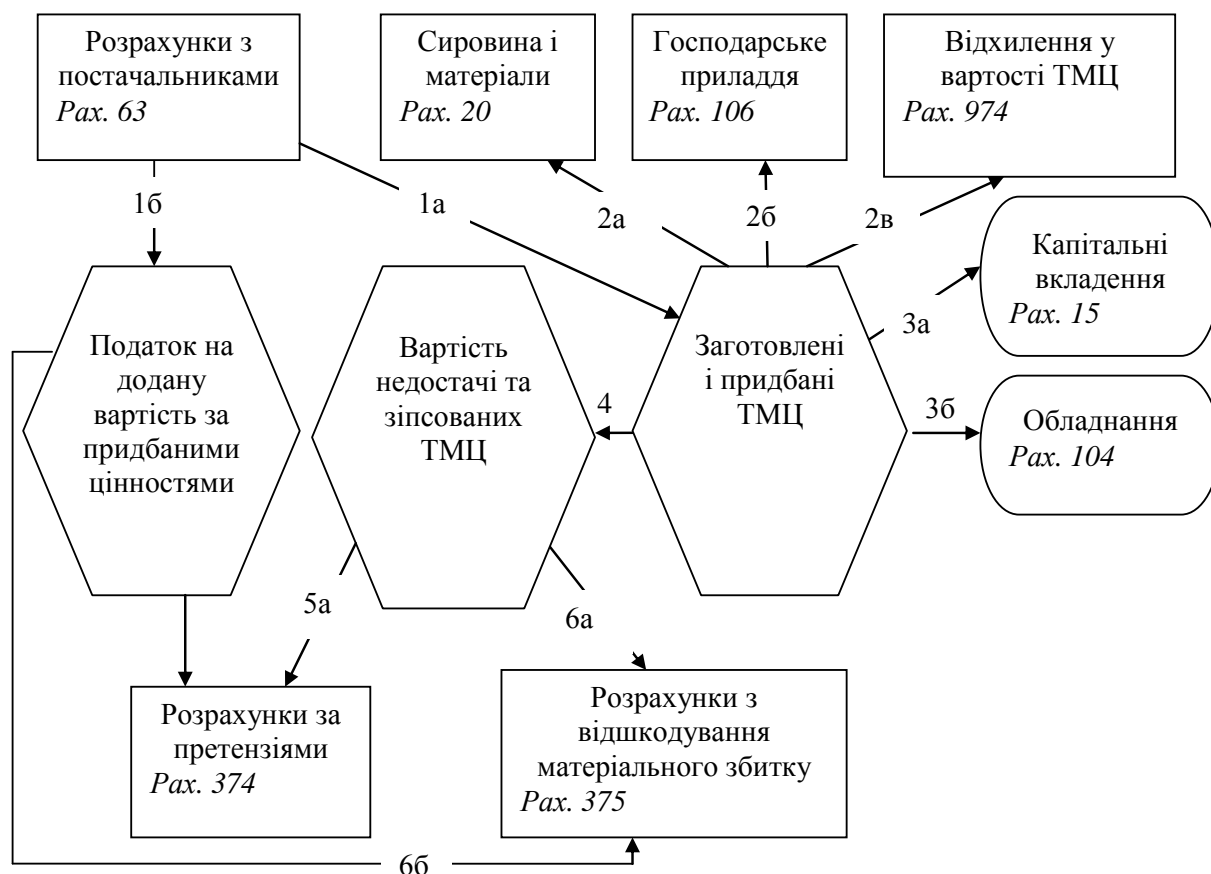

Рис. 3.8. Модель обліку придбання майна

Джерело: власна розробка автора.

Примітки:

1. Акцептовані рахунки постачальників за відвантажені ТМЦ: а) вартість ТМЦ за відпускними цінами постачальників без податку на додану вартість; б) ПДВ на придбані цінності.
2. Оприбутковані ТМЦ, що надійшли від постачальників: а) сировина і матеріали; б) господарське приладдя; в) різниця між вартістю ТМЦ за обліковими цінами і цінами придбання.
3. Надійшло обладнання: а) що не потребує монтажу; б) потребує монтажу.
4. Відображено вартість ТМЦ, що не вистачає та зіпсованих в дорозі.
5. Пред'явлена претензія на суму недостачі ТМЦ з вини постачальника: а) вартість ТМЦ за договірними цінами без ПДВ; б) ПДВ, що відноситься до цінностей, яких не вистачає;
6. Відображена віднесена на рахунок винних вартість відсутніх ТМЦ: а) вартість ТМЦ за договірними цінами без ПДВ; б) ПДВ, що відноситься до вартості ТМЦ, яких не вистачає.

Склад витрат, що включаються до собівартості придбаних товарів, має визначатися за нормами П(С)БО в частині, яка не суперечить ПКУ. Оскільки в ПКУ не наведено умов щодо відображення транспортно-заготівельних витрат (ТЗВ) виробничими підприємствами, то порядок обліку таких витрат для цілей оподаткування регламентується П(С)БО. Згідно з п. 9 П(С)БО 9 “Запаси” ТЗВ включаються або прямо до первісної вартості кожної конкретної одиниці запасів, або обліковуються на окремому субрахунку, збільшуючи собівартість запасів, що вибули, за середнім відсотком.

На практиці часто виникає ситуація, коли склад ТЗВ у податкових розрахунках та бухгалтерському обліку не співпадає. Якщо підприємство-платник податку на прибуток здійснило придбання у фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку та щодо яких існує заборона на віднесення будь-яких послуг (у тому числі з доставки запасів) до податкових витрат (пп. 139.1.12 ПКУ), то такі витрати знаходять відображення лише у бухгалтерському обліку, але не визнаються і не включаються до витрат, що формують собівартість реалізованих запасів для оподаткування прибутку.

На те, що послуги з перевезення, надані фізичними особами-підприємцями, які є платниками єдиного податку, не належать до складу податкових витрат, звернула увагу ДПАУ в листі від 13.05.11 р. № 13401/7/15-0217. Транспортно-заготівельні витрати можуть бути визнані витратами, що формують собівартість реалізованих запасів згідно з положеннями ПКУ, за умови, що їх підтверджено первинними документами, що впливає з п. 138.2 ПКУ. На необхідність наявності первинної документації щодо перевезення вказано у Листі ДПАУ від 13.05.11 р. № 13401/7/15-0217, а також зафіксовано у Листі МФУ від 27.02.03 р. № 053-2920, від 14.03.05 р. № 31-04200-30-10/3778.

Деякі дослідники, зокрема, Р.Л. Хом'як, дотримуються думки, що до ТЗВ належать лише витрати на доставку запасів, що покладаються на покупця. Якщо вартість транспортування входить до обов'язків продавця, а покупець її компенсує, понесені витрати є повноцінною складовою первісної вартості запасів, а тому належать до статті "суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю)"¹³⁴. Такі витрати мають прямо включатися до первісної вартості запасів, а не за середнім відсотком ТЗВ.

Відповідно до визначення термінів ІНКОТЕРМС до ТЗВ належить поставка на умовах EXW "Франко-завод", за яких зобов'язання продавця вважаються виконаними в момент, коли він надає товар у розпорядження покупця на площах свого підприємства або в іншому зазначеному місці. При застосуванні інших умов поставки згідно з ІНКОТЕРМС слід правильно позначити витрати, що включаються до ціни товару, якщо транспортування покладається на продавця, і транспортно-заготівельних витрат, якщо транспортування входить до обов'язків покупця.

На сучасному етапі розвитку економіки, на відміну від соціалістичної економіки, коли процес постачання здійснювався централізовано, підприємці

¹³⁴ Бухгалтерський облік в Україні: [навч. пос. / за ред. Р.Л. Хом'яка] – 5-те вид., доп. і перероб. – Львів: Інтеллект-Захід, 2006. – 1088 с.

змушені здійснювати додаткові витрати, пов'язані з придбанням. Ці витрати отримали назву трансакційних. Проводячи дослідження щодо складу трансакційних витрат у процесі придбання на основі, згруповано ці витрати в 6 груп:

1. Витрати з пошуку інформації. Складаються з витрат часу і ресурсів, необхідних для ведення пошуку, а також з витрат, пов'язаних з неповнотою, недосконалістю, неналежною якістю одержуваної інформації тощо. У цій групі виділяється два види витрат: витрати на ознайомлення із якомога більшою кількістю варіантів, що є у наявності, для вибору найкращого, або витрати на поглиблене вивчення лише одного варіанту.

2. Витрати на ведення переговорів, їх юридичний супровід та перевірку надійності контрагента. Чим більше учасників угоди і чим складніший її предмет, тим вище витрати. Невдало укладені, погано оформлені й ненадійно захищені договори на придбання є додатковим фактором витрат.

3. Витрати вимірювання. Виникають в ситуації, коли постає проблема вибору певного варіанту рішення. Оцінка властивостей та якостей матеріальних цінностей може здійснюватися на стороні як продавців, так і покупців. Щоб уникнути нераціонального дублювання, необхідно вимірювання проводити один раз (тому, хто здатен зробити це з меншими витратами).

4. Витрати відновлення прав власності, формування взаємодії як умова досягнення зовнішнього ефекту. Виникають витрати часу і ресурсів, необхідних для відновлення порушених прав, а також втрати від ненадійного захисту своїх прав.

5. Витрати опортуністичної (недобросовісної) поведінки. Така поведінка порушує умови договору або націлена на отримання односторонніх вигод на шкоду своєму діловому партнеру. У цю групу потрапляють витрати у випадках брехні, обману, шахрайства тощо, тобто пов'язані з труднощами оцінки післяконтрактної поведінки іншого учасника договору.

6. Витрати організаційних структур. Ці витрати супроводжують прийняття рішень всередині підприємств та залежать від ієрархії суб'єктів. Якщо учасники рівноправні, то рішення приймаються спільно шляхом голосування. В іншому випадку вищі суб'єкти односторонньо приймають рішення, обов'язкові до виконання для нижчих. У обох випадках прийняття рішень відсутня гарантія ефективності договору.

Розпорошеність інформації про зазначені витрати між великою кількістю рахунків (наприклад, 20/ТЗВ “Транспортно-заготівельні витрати”, 92 “Адміністративні витрати”, 93 “Витрати на збут”, 94 “Інші

операційні витрати”, 39 “Витрати майбутніх періодів” та ін., на яких відображаються витрати з придбання), не дозволяє ефективно управляти витратами, понесеними на придбання ТМЦ, а отже, отримувати прибуток.

Таким чином, отримання необхідної інформації про трансакційні витрати не забезпечується вітчизняною системою обліку на рівні П(С)БО. Відповідно, завданням організації обліку на стадії придбання є створення умов для аналітичного обліку трансакційних витрат у сфері придбання, їх аналізу, контролю, забезпечення складання внутрішньої звітності. Дане питання потребує негайного вирішення для кожного підприємства, враховуючи умови їх функціонування.

Бухгалтерський облік процесу придбання має забезпечувати достовірну інформацію про обсяг постачання як за кількісними, так і якісними показниками та собівартістю придбаних засобів виробництва. Крім того, завданнями обліку є також забезпечення контролю за своєчасністю розрахунків з постачальниками, транспортними та іншими підприємствами за операціями, пов'язаними з придбанням матеріальних цінностей та їх транспортуванням.

Представлені розробки організаційно-методологічних положень бухгалтерського обліку придбання оборотних і необоротних активів для підприємств, що функціонують в жорстких конкурентних умовах, забезпечують організацію обліку як гаранта захисту засновників і працівників підприємства від розкрадання майна, неякісних поставок, зміни цін, що сприяє об'єктивному визначенню і розподілу чистого прибутку, можливості формування нових напрямів бізнесу.

3.4. Спільна діяльність без створення юридичної особи: порівняння з подібними формами співпраці

Будь-яка господарська діяльність здійснюється завдяки взаємодії суб'єктів господарювання зі споживачами об'єктів виробництва - готової продукції, послуг (зокрема: населенням), та внутрішній взаємодії суб'єктів господарювання. Сутність та схема взаємозв'язків зі споживачами є загальновідомою та носить, здебільшого, економіко-маркетинговий характер. Натомість внутрішня взаємодія суб'єктів господарювання, взаємодія господарюючих суб'єктів один з одним, є згустком різнобічних зв'язків, в які сторони вступають задля безперервного здійснення та поліпшення власної господарської діяльності, керуючись при цьому спільною або кожний власною метою. Відповідно характер таких взаємозв'язків є різним, вони регламентуються різними нормативно-правовими актами і не підлягають

узагальненню, а тим більше встановленню єдиного механізму їх здійснення та облікового відображення.

В Україні питання пов'язані зі спільною діяльністю у сфері бухгалтерського обліку є малодослідженими. Так, аналізуючи періодичні видання, виявлено, що значно прогресивнішими, більш обґрунтованими та узгодженими є результати досліджень сутності спільної діяльності вчених та науковців юридичної сфери. Провівши дослідження наукових статей за визначеною тематикою, виявлено, що провідними вченими та науковцями з питань дослідження облікових аспектів спільної діяльності в Україні є Н. Н. Батіщева, А. В. Дмитренко, О. П. Куцик, Н. Є. Привалова, М. Ю. Рижа, М. М. Шестерняк. Однак, малодослідженими лишаються питання здійснення контролю над діяльністю простого товариства, ведення обліку, складання звітності за результатами діяльності, оподаткування спільної діяльності без створення юридичної особи, формування витрат простого товариства та їх відображення, фінансування спільної діяльності без створення юридичної особи, організація обліку.

В цілому під спільною господарською діяльністю слід розуміти об'єднання суб'єктів господарювання, котрі мають мету, яка у разі співпраці може бути досягнутою. Аналізуючи форми співпраці, виникає питання чи можна вважати кооперації, партнерства, спільні підприємства та реорганізацію (злиття, приєднання) спільною діяльністю, адже вони також характеризуються об'єднанням господарюючих суб'єктів.

Трактування сутності спільної діяльності пов'язане здебільшого з організацією спільного функціонування суб'єктів господарювання, визначенням мети, встановленням прав та обов'язків учасників. Поняття «спільна діяльність» не є власним поняттям бухгалтерського обліку, це поняття запозичене з правових наук, яке досліджується в облікових науках з метою встановлення особливостей облікового (бухгалтерського та податкового) відображення операцій, які виникають при здійсненні спільної діяльності.

Згідно з пунктом 3. П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» під спільною діяльністю слід розуміти: господарську діяльність зі створенням або без створення юридичної особи, яка є об'єктом спільного контролю двох або більше сторін відповідно до письмової угоди між ними. Нагадаємо, що відповідно до глави 77 Цивільного кодексу України в основі спільної діяльності лежить договір, за яким сторони зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону. Таким чином, запозичене з юридичних наук поняття «спільна діяльність» в бухгалтерському обліку видозмінене. В бухгалтерському

аспекті наголос зроблено на спільному контролі, що виникає при здійсненні спільної діяльності. До того ж, в бухгалтерському значенні поняття «спільна діяльність» охоплює не лише спільну діяльність без створення юридичної особи, але і зі створенням юридичної особи, тобто в бухгалтерському обліку досліджуване поняття є ширшим і передбачає дві форми її здійснення: зі створенням та без створення юридичної особи. Поділ здійснено у зв'язку з тим, що особливості організації, контролю, управління та аналізу постійних взаємозв'язків, що здійснюються при спільній діяльності, порядок їх облікового (податкового, бухгалтерського) відображення залежать від форми здійснення спільної діяльності. Об'єктом нашого дослідження є спільна діяльність без створення юридичної особи, в економічному значенні - на макрорівні, сутність якої відповідає значенню спільної діяльності в юридичному аспекті. Дослідивши наукове надбання в частині визначення сутності спільної діяльності як симбіозу правових та економічних наук, ми дійшли висновку, що основними ознаками спільної діяльності без створення юридичної особи є:

- об'єднання суб'єктів господарювання задля досягнення спільної мети;
- наявність постійного спільного контролю;
- наявність узгодженого письмового договору.

Перші прояви спільної діяльності виявлено в період зародження спеціалізації та кооперування: спочатку - єдність задля виживання, пізніше задля ведення спільних справ, здійснення господарської діяльності. Тут проявляється перша ознака спільної діяльності – об'єднання. Кооперативний рух як усвідомлена форма організації праці датується кінцем XVIII–початком XIX ст.¹³⁵ Великий вплив на зародження кооперативного руху мали вчення Р. Оуена, який вважав, що в суспільстві повинна панувати взаємодопомога. В 1844 році англійські ткачі з міста Рочдейл, під впливом вчень Р. Оуена, відкрили споживчий кооператив на принципах, які стали ключовими принципами кооперацій¹³⁶. Таким чином, зародження спільної діяльності завдячує виникненню кооперацій, однак протягом століть значення спільної діяльності змінювалось, тому пропонуємо порівняти сутність «кооперації» з сутністю спільної діяльності у її сучасному значенні (табл. 3.3).

Проаналізувавши наведену в табл. 3.3 інформацію, спільність ознак спільної діяльності і кооперації вбачаємо в меті: задоволення колективних

¹³⁵ Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / А.М. Прохоров [и др.]; гл. ред. А.М.Румянцев. – М.: Сов. Энцикл., 1975. – Т. 211–М. – 560 с.

¹³⁶ 5. Вікіпедія. Кооператив. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2>

потреб та інтересів учасників. Зауважимо, що спільна мета не завжди означає однакова мета. Під спільною метою розуміється економічна вигода, для кожного учасника вона своя: наприклад, для одних характеризується можливістю застосовувати тимчасово вільних (незадіяних у виробництві) активів, для інших підвищенням конкурентоспроможності, для когось отриманням можливості здійснювати бажаний вид діяльності, на який у них відсутня ліцензія та інші. Однак в перспективі всі ці економічні вигоди, за оптимальних умов, трансформуються у вагоме досягнення – збільшення прибутку, що для деяких суб'єктів-учасників першочергово є спільною метою.

Таблиця 3.3

Порівняльна характеристика спільних ознак кооперації та спільної діяльності

№ з/п	Ознака	Кооперація	Спільна діяльність
1.	Мета	Задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів	Досягнення спільної мети, яка не суперечить чинному законодавству
2.	Принципи	Добровільність, взаємодопомога, соціальна справедливість поєднання особистих і колективних інтересів, господарська самостійність, співпраця, доступність інформації єдність у діях, вільний вибір напрямку діяльності, демократичний контроль	Добровільність об'єднання, вільний вибір виду та напрямку діяльності, спільна участь у здійсненні проєктів, спільний (єдиний) контроль, спільний розподіл результатів, узгодженість проведених операцій
3.	Учасники	Повинно бути не менше трьох членів. Засновниками можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників.	Не менше двох компаній. Учасниками можуть бути резиденти та нерезиденти, які активно впливають на господарсько-фінансову діяльність. Обмежень щодо статусу учасників нормативно-правовим регулюванням не встановлено

Джерело: розроблено автором

Принципи, на яких здійснюється спільна діяльність та діяльність кооперацій - ідентичні. В свою чергу, викликає зацікавлення принцип – спільний контроль, який водночас є другою ознакою спільної діяльності. Під спільним контролем слід розуміти погоджений учасниками спільної діяльності розподіл контролю над діяльністю. Цікавим виявлено той факт, що спільний контроль при спільній діяльності розглядається Законом

України Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг (ст.1) м .Київ, 12 липня 2001 року N 2664-III.

Нагадаємо, що для кооперації характерний демократичний контроль. Встановлення співвідношення між демократичним та спільним контролем викликає труднощі, у зв'язку з тим, що визначенні види контролю не розглядаються в одній площині: спільний контроль – поняття бухгалтерських та економічних нормативних документах, демократичний контроль – юридичної законодавчої бази. Сутність демократичного контролю полягає у тому, що кооперативи є демократичними організаціями, контрольованими своїми членами, які беруть активну участь в розробці політики та прийнятті рішень. Таким чином, демократичний контроль – контроль за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій. Спільний контроль передбачає розподіл контролю між учасниками, демократичний контроль характеризується здійсненням контролю окремими учасниками, однак, не відомо чи такий контроль є одноосібним, чи можливо також поділений між учасниками. Виходячи з вищенаведеного, можемо констатувати, що встановити подібність ознаки контролю при спільній діяльності та кооперативних об'єднаннях достовірно неможливо у зв'язку різними підходами трактування їх сутності. Зазначимо лише, що спільність ознак безперечно є, однак констатувати їх ідентичність не можемо. Основними завданнями кооперації відповідно до Закону України про кооперацію є :

- підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав;
- створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання;
- залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення;
- створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;
- сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства

Завдання здійснення спільної діяльності інші та залежать від мети. До того ж, умовою кооперації є обов'язкова трудова участь сторін, однак в жодному нормативному документі, що регулює здійснення спільної діяльності такої умови не зазначено.

Здійснивши порівняльний аналіз сутності та ознак спільної діяльності і кооперації, вважаємо, що спільна діяльність і кооперація - подібні форми співпраці, однак вони не ідентичні. Правильніше навіть зазначити, що за певних обставин спільна діяльність може здійснюватися у формі кооперації:

- якщо всі сторони спільної діяльності беруть трудову участь у спільній діяльності;
- якщо діяльність кооперації супроводжується спільним контролем;
- якщо учасників спільної діяльності більше трьох;
- якщо діяльність кооперації здійснюється на підставі договору про спільну діяльність.

Таблиця 3.4

Порівняльна характеристики змістового навантаження внесків у спільну діяльність та корпоративного інвестування

№ з/п	Спільні риси	Корпоративне інвестування	Спільна діяльність
1.	Спрямування	Спрямоване на створення й діяльність юридичної особи, інвестор виступає засновником у разі прийняття ним рішення у створенні корпоративного інвестиційного фонду	Спрямована на досягнення єдиної мети, учасники можуть не створювати новий суб'єкт, діяти без створення юридичної особи при цьому залишатися самостійними суб'єктами
2.	Право користування і володіння майном	Розмістивши у статутному капіталі юридичної особи майно або інші цінності, інвестор втрачає на нього право власності	Учасники володіють, користуються й розпоряджаються майном, яке перебуває у їх спільній частковій власності, за згодою сторін
3.	Наявність зобов'язання між учасниками	Зобов'язань між інвесторами один щодо одного не існує, вони вступають у правовідносини лише з КІФом	Кожен з учасників одночасно виступає і як боржник, і як кредитор стосовно до інших учасників
4.	Внески у діяльність	Інвестори об'єднують матеріальні та інтелектуальні цінності	Внеском окрім матеріальних і інтелектуальних цінностей може бути особиста трудова участь
5.	Мета учасників діяльності	Інвестори набувають корпоративні права та отримують дивіденди	Учасники спільно діють задля отримання прибутку або досягнення некомерційної мети
6.	Відповідальність учасників	Інвестори несуть відповідальність тільки в межах належних їм акцій або у межах несплаченої суми. Тобто відповідають не за зобов'язаннями товариства, а перед самим товариством	Витрати та збитки відшкодовуються зі спільного майна учасників, тобто учасники спільно відповідають за зобов'язаннями. Якщо спільного майна не вистачає для покриття спільних витрат і збитків, то останні розподіляються між учасниками пропорційно до їх вкладів.

Джерело: Суц О.П. Поняття правової категорії «корпоративне інвестування» та його відмінність від категорії «спільна діяльність» та спільне інвестування// О.П. Суц // Економічний аналіз. – 2010. – № 8/2. – С. 416 – 422

Однак, ключовою є остання обставина, ми вважаємо недоречним діяльність, яка здійснюється на підставі договору про спільну діяльність визначати кооперацією, навіть, якщо за своїми ознаками вона відповідає їй. Таку діяльність одразу слід визнавати самостійною спільною діяльністю з відповідною реєстрацією договору у податкових органах та дотриманням її принципів та ознак. В такому разі не виникатиме плутанини у понятійному апараті.

Підприємницька спільна діяльність передбачає здійснення внесків, які формують майно спільної діяльності. На етапі зародження нової форми співпраці – спільної діяльності, при дослідженні питання облікового відображення її постійних взаємозв'язків, апогею досягло питання облікового відображення внесків. Обговорення точилося навколо економічної сутності внесків, тоді дослідники поділилися на дві групи, одні стверджували, що внески у спільну діяльність є інвестиціями, інші ж наполягали на тому, що внески недоцільно відносити до складу інвестицій. Питанню визначення взаємозв'язку операцій зі здійснення внесків при спільній діяльності (її змістовного навантаження) з кооперативним інвестуванням присвятили свої наукові праці П Суц¹³⁷ і А.С Довгерт¹³⁸. Вчені дійшли висновку, що спільними є наступні ознаки: чіткий організаційний порядок, тривалий характер зобов'язань. В результаті проведеного дослідження щодо співвідношення сутності внесків у спільну діяльність та корпоративного інвестування О.П. Суц¹³⁷, виділив відмінні ознаки, які узагальнено в табл. 3.4.

Аналіз вищенаведеної інформації сприяє формуванню наступних висновків: при спільній діяльності обидві сторони є рівноправними, що не характерне корпоративному інвестуванню. При корпоративному інвестуванні кожна сторона дотримується власних інтересів, тяжіє до досягнення, в першу чергу, своєї мети. В основу спільної діяльності покладено єдність: єдність дій (узгодженість), єдність мети, цілей та ін., що докорінно відрізняє спільну діяльність від корпоративного інвестування. У зв'язку з цим є доцільним залучати менеджерів до процесу формування облікової політики підприємства, знання якої дозволить керівникам не лише приймати ефективні управлінські рішення, а також оцінювати їх економічні наслідки. Наступною важливою відмінністю є вид права на майно (внесок). Якщо при інвестуванні інвестор втрачає право на нього, то при спільній діяльності майно перебуває у спільній або у спільній частковій власності. При здійсненні спільної

¹³⁷ Суц О.П. Поняття правової категорії «корпоративне інвестування» та його відмінність від категорії «спільна діяльність» та спільне інвестування// О.П.Суц//Економічний аналіз. –2010.–№8/2.–С.416–422

¹³⁸ Довгерт А.С. Спільна діяльність. Цивільне право: навч. посібник. - К. ВЕНТУРІ, 1996

діяльності без створення юридичної особи сторони є рівноправними та водночас можуть бути як боржниками так і кредиторами, що не притаманне відносинам, які виникають при інвестуванні. Відмінним критерієм є також відповідальність учасників. Так, при інвестуванні інвестори несуть відповідальність в межах належних їм акцій, несплаченої суми, при спільній діяльності витрати відшкодовуються зі спільного майна. Знову ж таки, важливим критерієм, що відрізняє відносини при спільній діяльності - спільний контроль.

Спільне функціонування суб'єктів господарювання можемо спостерігати при реорганізації. Мова йдеться лише про такі форми реорганізації як злиття та приєднання. Однак, оскільки, злиття підприємств - процес, у результаті якого два або більше підприємств утворюють нове, при чому усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до нового товариства, що утворюється внаслідок злиття ст. 59 ЦКУ, а приєднання - це вид реорганізації, у ході якої одне або кілька підприємств приєднуються до іншого, в результаті чого до останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних підприємств ст. 59, радикальними відмінностями від спільної діяльності є: відсутність спільності при реорганізації, форма власності на майно, механізм здійснення. До того ж, при здійсненні спільної діяльності (без створення юридичної особи) кожен учасник залишається самостійним суб'єктом господарювання, який водночас, за договором, співпрацює з іншими суб'єктами, має права на майно, має ряд власних обов'язків та обов'язків, які виникають при спільній діяльності; при реорганізації всі майнові права та обов'язки переходять до інших господарюючих суб'єктів, відповідно самостійність втрачається (при злитті суб'єкти ліквідуються, створюється новий, при приєднанні, якщо підприємства два, одне ліквідується, інше набуває майнові права, обов'язки першого і продовжує функціонування). Враховуючи визначені ознаки спільної діяльності, стверджуємо, що реорганізація (злиття, приєднання) не є спільною діяльністю.

Сутність спільної діяльності російський вчений А.П. Бархатов¹³⁹ досліджував із врахуванням зарубіжного досвіду. Автор виявив, що закордоном поширенні такі види спільної діяльності: корпорація, товариство, партнерство, усна згода. Питання щодо співвідношення спільної діяльності із корпорацією досліджено. Виявлено, що третьою ознакою спільної діяльності є письмовий договір, тому усна згода в Україні не може бути спільною підприємницькою діяльністю.

¹³⁹ Бархатов А.П. Бухгалтерський учет совместной предпринимательской и внешнеэкономической деятельности. / А.П. Бархатов. – М.: Издательский Дом "Дашков и К", 1999. – 258 с

Що ж стосується взаємозв'язку з товариством, то для початку з'ясуємо його характеристики. Товариство характеризується гнучкістю і тому утворюється тоді, коли потрібна окрема організація з самостійним управлінням, а також тоді, коли союзу потрібна тільки координаційна порада без створення окремих організацій¹³⁹. Розуміємо, що товариство є формою спільної діяльності без створення юридичної особи, звісно за умови складання договору про спільну діяльність. Товариство було створене у римському праві та отримало подальше розповсюдження у європейському законодавстві внаслідок рецепції римських положень.

В результаті проведеного дослідження визначено місце спільної діяльності в системі взаємозв'язків, в результаті встановлення співвідношення спільної діяльності без створення юридичної особи з подібними формами співпраці сформовано класифікацію спільної діяльності у цілях бухгалтерського обліку, що сприяло ідентифікації об'єкта нашого дослідження (рис. 3.9).

Рис 3.9. Форми спільної діяльності із виділенням об'єкта дослідження

Джерело: розроблено автором

Таким чином, нас цікавить лише підприємницька (комерційна) спільна діяльність без створення юридичної особи зі здійсненням внесків, яка згідно параграфу 2 ст. 1132 Цивільного кодексу України називається простим товариством, адже договір, за умовами якого його сторони не об'єднують свої вклади, проте діють спільно для досягнення певної мети, і який не передбачає отримання прибутку його сторонами, не призводить до

виникнення податкових і бухгалтерських наслідків у сторін у процесі здійснення спільної діяльності. В.Т. Золотогоров¹⁴⁰. Зазначив, що просте товариство – це Спільна діяльність, коли дві або декілька сторони зобов'язуються поєднати (за договором) свої вклади і спільно діяти без створення юридичної особи для отримання прибутку або досягнення іншої мети, що не суперечить закону .А.Н. Азріліян¹⁴¹ під простим товариством пропонує розуміти два або декілька індивідуальних підприємця та/або комерційних організацій , які поєднали свої вклади - гроші, інше майно, професійні або інші знання, навички, вміння, ділову репутацію та ділові зв'язки та спільно діють без створення юридичної особи з метою отримання прибутку та досягнення мети, що не суперечить закону. Важливою особливістю правовідносин, що виникають у простому товаристві є те, що діяльність простого товариства передбачає певну зовнішню реалізацію діяльності. Тобто учасники, які не є учасниками спільної діяльності взаємодіють з простим товариством, а не з окремими його учасниками.

Таким чином, спільна діяльність – широковживане поняття, яке використовується в різних галузях і науках та має різне значення. Вираз «спільна діяльність» часто використовується при здійсненні господарської діяльності, наприклад у договорах оренди, надання послуг і т.д., однак в такому контексті він має зовсім інше значення, адже спільна діяльність (об'єкт дослідження) – самостійний вид діяльності. З метою виявлення особливостей облікового відображення об'єкту дослідження, під спільною діяльністю без створення юридичної особи (простим товариством) слід розуміти діяльність двох або більше суб'єктів господарювання, які співпрацюють задля досягнення спільної підприємницької мети (що не суперечить закону), шляхом об'єднання внесків, на підставі договору про спільну діяльність (простого товариства) зі здійсненням спільного контролю. Розподіл взаємозв'язків сприяв встановленню цікавого факту: взаємозв'язки на перспективу – діяльність (спільна діяльність), постійні взаємозв'язки – операції, що формують діяльність. Таким чином, спільна діяльність сама по собі не є об'єктом обліку. Об'єктами обліку виступатимуть постійні взаємозв'язки: господарські процеси та господарські операції, що виникають при здійсненні та функціонуванні простого товариства (порядок їх облікового відображення) та виражені у вартісному вимірнику результати їх здійснення.

¹⁴⁰ Золотогоров Г.В. Экономика: энцикл. Словарь / Г.В. Золотогоров. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2003. – С. 720

¹⁴¹ Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь / А.Н. Азрилиян [и др.]; под ред. А.Н. Азрилияна. - 4-е изд., доп. и перераб. - М.: Ин-т новой экономики. 1999.-1248 с.

Висновки до розділу 3

Застосування в господарській практиці запропонованих інформаційних моделей обліку щодо процесу формування капіталу на стадії створення (розширення) підприємства та придбання майна дозволяє здійснювати оперативне та стратегічне управління ресурсами підприємства на основі достовірної інформації.

1. Своєчасне надання достовірної і деталізованої облікової інформації для управління інвестиціями та прийняття рішень щодо позикового капіталу на стадії створення (розширення) підприємства вимагає високого рівня організації процесу підготовки такої інформації. У ході дослідження теоретично обґрунтовано модель обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями та позиковим капіталом на стадії формування капіталу при створенні (розширенні) підприємства.

Запропонована модель враховує загальну політику діяльності підприємства, визначену його засновниками, передбачаючи відповідні розрізи аналітичного обліку майна (у вартісному, кількісному та якісному вираженні) і визначаючи вимоги щодо забезпечення матеріальної відповідальності з метою поліпшення інформаційного забезпечення управління джерелами формування майна (засновників, позичальників) на основі здійснення внутрішнього контролю за його збереженням і цільовим використанням.

У сформованій моделі обліку формування капіталу здійснено розкладання капіталу за джерелами, які розкривають походження майна підприємства в розрізі суб'єктів його формування і розміру їх внесків. Визначені аналітичні розрізи для обліку капіталу забезпечують формування облікових даних про: 1) капітал, отриманий від власників і держави; 2) капітал, зароблений підприємством у ході ведення статутної діяльності; 3) капітал, спрямований на дивіденди, податки, змінений під впливом ринкових цін тощо. Відповідно, сформований у бухгалтерському балансі масив інформації є основою для здійснення оцінки підприємства як виробника, постачальника та споживача капіталу.

Для формування достовірної та повної інформації про витрати на створення підприємства, підвищення достовірності показників ефективності господарювання та здійснення внутрішнього контролю за збереженням внесків засновників визначено методичні засади облікового відображення засновницьких витрат, зокрема виокремлено об'єкти обліку в частині витрат на створення, реєстрацію (отримання ліцензії, витрати на підписку і розміщення цінних паперів, відкриття банківського рахунку); початкові

витрат на рекламу, маркетингові дослідження; витрати на збільшення акціонерного капіталу, емісію облігацій; придбання (оренду) нерухомості.

2. Обґрунтовано, що використання рахунку 46 «Неоплачений капітал» для відображення неоплаченого капіталу від'ємною сумою в пасиві бухгалтерського балансу створює невизначеність в теорії бухгалтерського обліку, що дозволило сформулювати новий підхід до обліку неоплаченого капіталу як дебіторської заборгованості.

Запропоновано використовувати рахунок 378 «Дебіторська заборгованість за розрахунками з учасниками», ліквідувавши контрпасивний рахунок «Неоплачений капітал» з відповідними змінами в ф. № 1 Баланс для забезпечення систематизації релевантної інформації про заборгованість засновників у необхідних аналітичних розрізах з метою здійснення дієвого контролю і забезпечення фінансової незалежності підприємства.

3. В умовах нестабільної економіки та жорсткої конкуренції успіх господарської діяльності підприємства залежить від раціональності планування й контролю процесу придбання активів, спрямованих на встановлення своєчасності поставки засобів виробництва та досягнення мінімізації витрат на придбання. Відповідно, організація обліку повинна підпорядковуватися не лише вимогам оперативності, аналітичності й точності обліку, а вимозі доцільності здійснення операцій з придбання з урахуванням наявного майна підприємства.

Основою ефективного управління кругооборотом капіталу на стадії придбання майна визначено належне інформаційне забезпечення процесу, сформоване з урахуванням загальної політики діяльності підприємства, визначеної власниками. Надати відповідну інформацію про наявність необхідного майна та необхідність його додаткового придбання для здійснення статутної діяльності призначена система бухгалтерського обліку.

На основі моделювання вимог до обліку складових придбаних активів (у вартісному, кількісному та якісному вираженні з організацією матеріальної відповідальності) визначено організаційно-методологічні положення бухгалтерського обліку придбання активів, процедур укладання і виконання господарських договорів як основи здійснення внутрішнього контролю договірних зобов'язань. Доведено, що основою обґрунтування доцільності операцій з придбання є врахування інвестованого майна на стадії створення (розширення) підприємства, що забезпечує економію та недопущення нецільового використання інвестованих ресурсів.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Формування капіталу підприємства на стадії виробництва та процес його облікового відображення

Виробничі підприємства спрямовують свою діяльність на виробництво суспільно необхідних продуктів, для забезпечення безперервності якого повинні бути узгоджені наступні стадії кругообороту капіталу: створення (розширення) підприємства та придбання. Без відповідних внесків засновників і придбання необхідних господарських засобів і предметів праці неможливий подальший продаж створеного продукту праці та отримання прибутку на рівні, що дозволяє забезпечити реалізацію інтересів власників, працівників і суспільства.

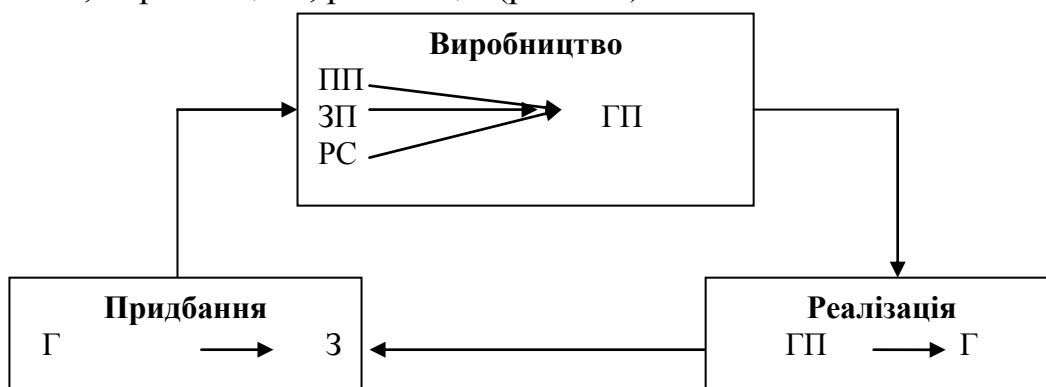
Всі стадії кругообороту – придбання, виробництво, продаж – взаємопов'язані і взаємозумовлені, постійно змінюють один одного, внаслідок чого відбувається безперервний кругооборот господарських активів. Основою ефективного управління операційною діяльністю підприємства є належне інформаційне забезпечення на основі обґрунтованого методологічного підходу обліку відповідних процесів. Процеси виробництва, продажу, формування доходів і фінансових результатів, розподілу чистого прибутку для інформаційного забезпечення процесу управління ними вимагають розробки оптимальної методики бухгалтерського обліку на основі визначення інформаційних моделей.

Бухгалтерський облік, відображаючи господарські операції підприємства, забезпечує спостереження і контроль за господарськими процесами, а також за створенням та рухом суспільного продукту. Процес виробництва є досить важливою стадією кругообороту капіталу, що обумовлює необхідність дослідження можливостей підвищення якості обліково-аналітичного управління процесом виробництва.

Білоруський дослідник Ю.Ю. Корольов¹⁴² за результатами дослідження кругообороту капіталу стверджує, що засоби підприємства постійно змінюються – збільшуються, зменшуються, переходять з однієї форми в іншу. Ці зміни – наслідок господарської діяльності підприємства, яку можна

¹⁴² Корольов Ю.Ю. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие] / Ю.Ю. Корольов. – Мн.: Новое знание, 2007. – 304 с.

відобразити у вигляді трьох основних, відносно самостійних процесів: придбання, виробництво, реалізація (рис. 4.1).

Примітка: ПП – предмети праці; ЗП – засоби праці; РС – робоча сила;
ГП – готова продукція; Г – грошові кошти; З – засоби виробництва.

Рис. 4.1. Схема кругообороту господарських засобів підприємства за Ю.Ю. Корольовим

Джерело: на основі¹⁴².

Яремко І.Й. підкреслює, що кожна стадія має цільовий характер та економічну доцільність¹⁴³. Призначенням процесу придбання є забезпечення підприємства необхідними ресурсами, виробництва – використання факторів виробництва для отримання продукції, продажу – збут продукції та отримання прибутку (рис. 4.2).

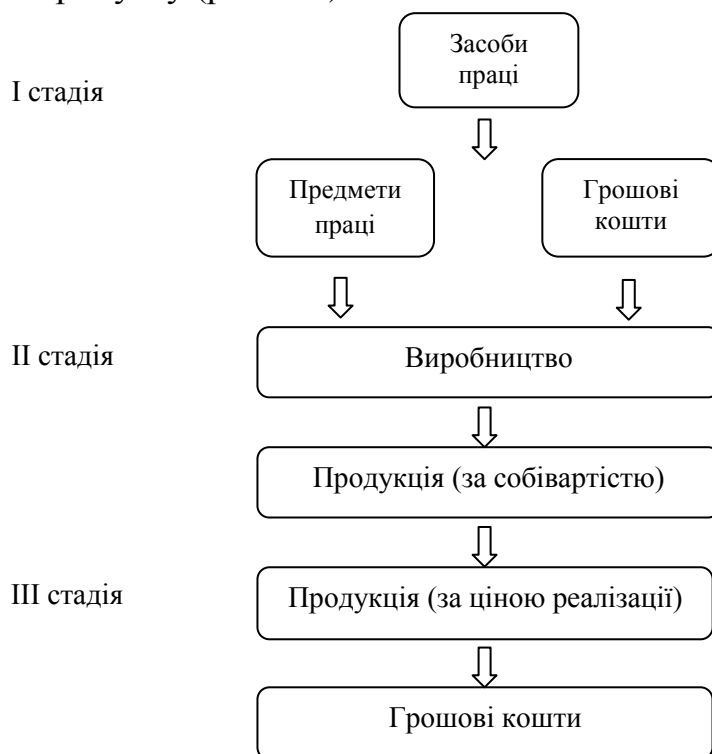
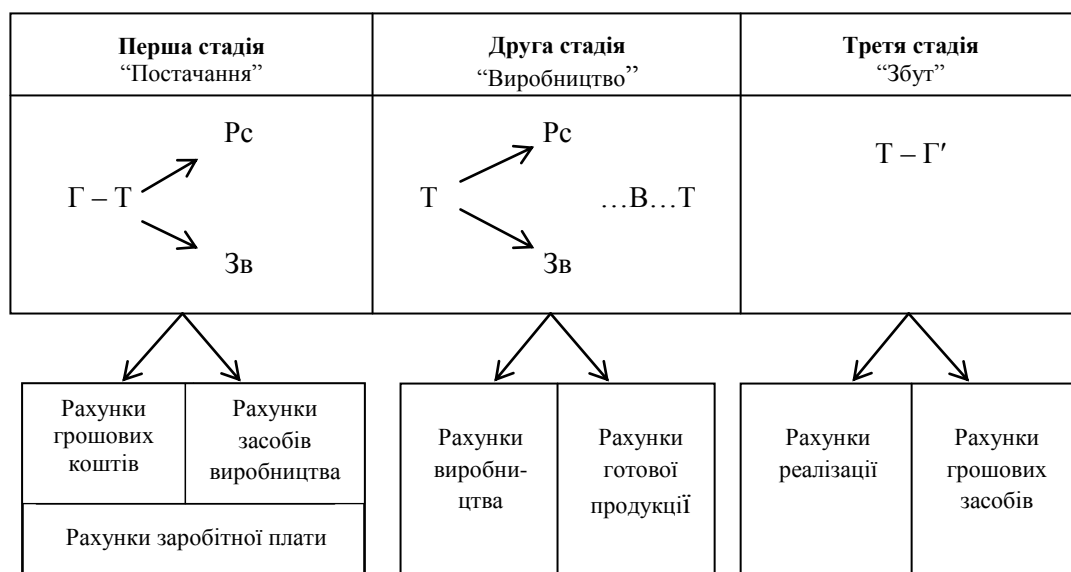

Рис. 4.2. Схема кругообороту капіталу за І.Й. Яремко

Джерело: на основі¹⁴³.

¹⁴³ Яремко І.Й. Теорія бухгалтерського обліку: [навч. посібник] / І.Й. Яремко. – Львів: Новий Світ – 2000, 2004. – 240 с.

Вітчизняні науковці М.Я. Остап'юк, Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко¹⁴⁴, дослідивши сутність кругообороту капіталу, розкривають зміну зовнішньої форми капіталу під впливом функціонування товарно-грошових відносин (рис. 4.3).

Примітки: Γ – гроші, T – товар, P_c – робоча сила, Z_v – засоби виробництва.

Рис. 4.3. Стадії кругообороту капіталу та його відображення на рахунках бухгалтерського обліку

Джерело: на основі¹⁴⁴.

Оскільки кругооборот капіталу спрямований на створення нової продукції, задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому, для пізнання даних процесів і здійснення контролю за ними необхідна відповідна економічна інформація. На даному аспекті наголошував проф. І.В. Малишев¹⁴⁵.

Розглянуті підходи дослідників до стадій кругообороту капіталу дозволяють зробити висновок, що для забезпечення розвитку та подальшого функціонування суб'єкт господарювання повинен, перш за все, придбати засоби виробництва, необхідні для виготовлення продукції. Дану функцію покладено на стадію придбання – першу у процесі кругообороту капіталу. Характерним для неї є зміна форми ресурсів з грошової у матеріальну форму. Тобто грошові кошти підприємства перетворюються у виробничі запаси, основні засоби тощо.

Безпосереднє виготовлення продукції відбувається на стадії виробництва, проте взаємообумовленість і взаємопов'язаність даних етапів визначає залежність між даними процесами, що підкреслює необхідність

¹⁴⁴ Остап'юк М.Я. Теорія бухгалтерського обліку (історичні і методологічні аспекти): [монографія] / М.Я. Остап'юк, Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко. – Ужгород: Ужгородський держуніверситет, 1998. – 148 с.

¹⁴⁵ Малишев І.В. Теорія бухгалтерського учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Малишев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263 с.

ретельної організації та контролю всіх господарських операцій на етапі придбання. Облікова інформація у відповідних аналітичних розрізах повинна забезпечувати оцінку відповідності внесених засновниками, придбаних у ході подальшої діяльності засобів і предметів праці технології виробництва. За умови виникнення відхилень облікові дані повинні сигналізувати про нераціональне використання ресурсів для придбання і порушення визначеної власниками політики господарювання. Крім того, саме облікові дані є основою оцінки якості продукції, що досить важливо для покупців і суспільства в цілому. Відповідним чином розроблена облікова політика підприємства є основою здійснення контролю дотримання якісних і технічних параметрів продукції.

У ході кругообороту капіталу відбувається досягнення двоїстої цілі виробництва:

1) створення нових товарів і задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому;

2) отримання прибутку на вкладений капітал для забезпечення добробуту його власника.

Для пізнання сутності цього об'єктивного процесу і здійснення контролю за ним необхідна детальна та достовірна інформація, сформована в бухгалтерському обліку.

Кругооборот капіталу, в тому числі й процес виробництва, детально розглянуто у працях таких економістів, як Ф. Кене та К. Маркс. Кругооборот господарських засобів та їх відображення в бухгалтерському обліку досліджувалися такими вченими, як А. Бикова, Ф.Ф. Бутинець, Ю.Ю. Корольов, І.В. Малишев, І.Й. Яремко та ін.

Результатом процесу виробництва є створення нової вартості. Вартість створюється капіталом при взаємодії не лише елементів виробництва, але й інтересів власників у підтриманні їх добробуту. Слід відмітити, що вартість створеного продукту, з одного боку, вимірюється затracеними на його виробництво ресурсами, що проявляється як собівартість, а з іншого – його суспільною цінністю, що проявляється як ціна товару. Їх різниця складає додатковий продукт, тобто прибуток як результат синергії всіх елементів виробництва. Найбільш чітко оборотний капітал як частину виробничого капіталу визначив у своїх дослідженнях К. Маркс. Вчений вперше описав процес руху вартості в кругообороті та визначив процес виробництва як рух від факторів виробництва до кінцевого продукту¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 31. – К.: Політвидав України. – 1966. – 663 с.

При відображенні виробничого процесу в бухгалтерському обліку фіксуються, передусім, витрати на виробництво з метою виявлення їх обсягу та структури, а також вартості готової продукції.

Відповідно до ПСБО 16 “Витрати” витратами визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов’язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства, за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками за умов, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.

Повсюдне поширення комп’ютерної техніки та використання спеціалізованого прикладного програмного забезпечення для організації та ведення обліку в підприємствах дозволяє сьогодні організовувати аналітичний облік у будь-якому розрізі, з використанням показників будь-якої складності. Раніше аналітичний облік вівся у розрізі декількох показників, оскільки є занадто трудомістким. Комп’ютеризація дозволила не лише збільшити кількість параметрів в аналітичному обліку, але й зробила його автоматичним, а за необхідності забезпечує можливість його ведення в on-line режимі. Таким чином, на підприємствах існують передумови для відображення в бухгалтерському обліку якісних показників його об’єктів.

Проблемою сучасного бухгалтерського обліку є неврахування технології тієї чи іншої галузі, відповідно, контроль якісних характеристик та врахування особливостей певного виду виробництва практично відсутні. Цю проблему можна вирішити пов’язавши комп’ютеризовані системи обліку та автоматизовані виробничі системи (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Сутність окремих елементів аналітичного обліку та контролю якості виробничих процесів у рослинництві

<i>Технологічний процес</i>	<i>Документування</i>	<i>Аналітичний облік у розрізі</i>	<i>Контроль якісних характеристик</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Лущення стерні	Відомості, накладні, лімітно-забірні картки	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	Ступінь загортання органічних решток
Оранка	Відомості, накладні, лімітно-забірні картки	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	Глибина, рівномірність
Боронування	Відомості, накладні, лімітно-забірні картки	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	Розрівняність площі
Культивація	Відомості, накладні, лімітно-забірні картки	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	Розрівняність площі
Транспортування добрив	Накладні, маршрутні листи, відомості	видів добрив, працівників	Ефективність організації порядку транспортування

Продовження табл. 4.1

Внесення добрив	Акт про використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників, видів добрива	Раціональна структури добрив, рівномірність внесення, відповідність процедури
Протруювання насіння	Акт	видів насіння, видів протруювачів	відповідність процедури
Транспортування насіння	Накладні, маршрутні листи, відомості	види насіння, транспортні засоби, співробітники	Ефективність організації порядку транспортування
Сівба	Акт витрати насіння і садивного матеріалу, лімітно-забірні картки	видів насіння, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	Глибина, рівномірність, дотримання строків, відповідність технології
Підкормка	Акт про використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників, видів добрива	відповідність технології
Транспортування отрутохімкатів	Накладні, маршрутні листи, відомості	видів отрутохімкатів, транспортних засобів, співробітників	Ефективність організації порядку транспортування
Внесення отрутохімкатів	Акт про використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників, видів отрутохімкатів	Відповідність технології протруювання
Жнива	Реєстри, талони, путівки, відомості	видів насіння, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	Дотримання строків, відповідність технології
Транспортування зерна	Накладні, маршрутні листи, відомості	видів зерна, транспортних засобів, співробітників	Ефективність організації порядку транспортування
Транспортування соломи	Відомості, лімітно-забірні картки	транспортних засобів, співробітників	Ефективність організації порядку транспортування
Очистка зерна	Акти сортування зерна	сортів зерна, с/г техніки	Чистота отриманого зерна, наявність повноцінного зерна у відходах

Джерело: на прикладі компанії ДП «НДППЗ ім. Фрунзе»

Ведення бухгалтерського обліку у визначених аналітичних розрізах є гарантією здійснення дієвого контролю процесу виробництва як важливої стадії кругообороту, що забезпечує подальше формування прибутку підприємства, задоволення потреб суспільства в якісній та безпечній сільськогосподарській продукції.

В тваринництві в структурі витрат понад 70 % займають корми. У рослинництві значну питому вагу займають витрати на насіння та паливно-мастильні матеріали. Саме тому в системі контролю особлива увага повинна бути зосереджена на цих ділянках. У процесі контролю слід враховувати не лише кількісні показники, а й перевірити якісний склад матеріалів, їх відповідність технологічним вимогам, відповідність придбаним запасам на стадії придбання за критерієм якості. Це вимагає від суб'єктів контролю специфічних знань щодо організації сільськогосподарського виробництва або включення до контролюючих органів відповідних спеціалістів.

Одним з передових підприємств, що здійснює контроль якості на кожному етапі діяльності є ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Сутність окремих елементів аналітичного обліку та контроль якості виробничих процесів у птахівництві

<i>Технологічний процес</i>	<i>Аналітичний облік у розрізі</i>	<i>Контроль якісних характеристик</i>
Вирощування зернових	культур, земельних ділянок, с/г техніки, працівників	відповідність кормовим раціонам
Виробництво соняшникового протеїну	с/г техніки, працівників	відповідність кормовим раціонам
Виробництво комбікормів	машин, працівників,	відповідність кормовим раціонам
Утримання батьківського поголів'я	кросів, працівників, виробничих ділянок	відповідність технологічним показникам утримання птиці
Інкубація	кросів, працівників	кількість отриманих курчат на 1000 яєць, життєздатність птиці
Вирощування бройлерів	кросів, працівників	прирости живої маси, відсутність падежу
Виробництво біогазу	машин, працівників	вміст активних речовин, якісні параметри
М'ясопереробка	сортів м'яса, працівників, обладнання, каналів реалізації	вихід м'яса із відповідної живої ваги, сортова відповідність, відповідність вимогам стандартів
Дистрибуція	каналів реалізації, сортів м'яса	рентабельність, приріст ринку, стійкість каналів збуту
Реалізація	покупів і замовників, каналів реалізації, сортів м'яса	рентабельність, приріст ринку, стійкість каналів збуту

Джерело: на прикладі компанії «Миронівський хлібопродукт» ТМ «Наша Ряба».

На ПАТ «Миронівський хлібопродукт» запроваджено ефективну систему контролю, що дозволяє точно визначити птахофабрику-виробника кожної партії курятини чи іншої продукції, що виробляється на

підприємствах компанії. Ця система за рахунок комп'ютеризованого аналітичного обліку дозволяє підприємству контролювати виробничий процес на всіх його етапах: від вирощування зернових, виробництва комбікормів та інкубаційного яйця до вирощування поголів'я та переробки (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Управління якістю на сільськогосподарському підприємстві

Стадії кругообороту капіталу	Підрозділ	Якість	Витрати	Технологія	Виробни- цтво	Продаж
Попереднє планування	Плановий Виробничі бригади	+	-	0	0	0
Придбання	Відділ постачання Відділ логістики	+	+	-	0	0
Виробництво	Виробничі бригади	+	+	+	+	0
Продаж	Відділ продажів Відділ управління якістю	+	0	-	0	+
Формування прибутку	Фінансовий відділ	+	0	-	-	+

Джерело: власна розробка автора.

Примітки:

«+» дії, що мають вирішальне значення;

«-» дії, що не мають значення;

«0» дії, що мають другорядне значення.

ПАТ «Миронівський хлібопродукт» також контролює доставку фінальної продукції та регулярно перевіряє торговельні точки на відповідність санітарно-гігієнічним нормам, затвердженим у компанії. Протягом останніх 7-ми років компанія запроваджує інтегровану систему управління якістю та безпекою харчових продуктів згідно зі світовими стандартами. Більшість підприємств ПАТ «Миронівський хлібопродукт», які випускають харчову продукцію, пройшли сертифікацію у міжнародному органі з сертифікації SGS на відповідність міжнародним стандартам управління якістю та безпечністю продукції. Міжнародна сертифікація забезпечує випуск безпечної та якісної продукції та сприяє глобальному маркетингу.

На сьогодні ПАТ «Миронівський хлібопродукт» переходить на нову міжнародну схему сертифікації FSSC 22000:2010. Це схема сертифікації

систем управління безпекою харчових продуктів відповідно до стандарту ISO 22000:2005 та технічних умов ISO/TS 22002-1:2011, схвалена Глобальною ініціативою з безпеки харчових продуктів (GFSI). Більша частина підприємств ПАТ «Миронівський хлібопродукт» уже сертифікована згідно зі стандартами ISO 9001:2008 та ISO 22000:2005, в 2012 р. більшість підприємств запровадило схему сертифікації FSSC 22000:2010.

Дотримання всіх вимог безпеки продукції є основою її високої конкурентоспроможності за рахунок якості, а отже, подальшого розвитку компанії. Оплата праці працівників, залучених до процесу виробництва, повинна враховувати обсяг виконаних робіт (тобто перевага надається відрядним формам оплати), а також за можливості повинні враховуватися кількісні та якісні показники результатів роботи. Закріплення в первинних документах цих показників і залежність від них оплати праці стимулюватимуть працюючих виробляти якісну продукцію.

Основні засоби на підприємстві закріплені за центрами відповідальності в обліку. Якщо техніка не використовується, то амортизація не нараховується, оскільки це впливає на собівартість готової продукції. Для сільського господарства це особливо актуально, оскільки окремі одиниці техніки (плуги, сівалки, комбайни) використовуються за один виробничий цикл лише короткий проміжок часу, а решту виробничого циклу простоюють. Витрати на ремонт техніки повинні відповідним чином документуватися та розподілятися. Корисно в первинних документах вказувати і якісні характеристики проведеного ремонту.

Накладні витрати в кожній галузі розподіляються по-різному, оскільки використовуються різні бази розподілу з урахуванням особливостей галузі. Зазвичай, базою розподілу обирають той показник, який має найбільше значення для галузі (для трудомістких – базою розподілу є оплата праці, для матеріаломістких – витрати сировини і матеріалів, для капіталомістких – суми нарахованої амортизації тощо).

Передача готової продукції на склад повинна відбуватися за кількістю та якістю. У разі передачі напівфабрикатів, браку та відходів слід обов'язково перевірити доцільність віднесення продукції до цих категорій та, за можливості, замість утилізації неякісної продукції використати її за іншим цільовим призначенням. Ця причина також викликає необхідність врахування в обліку якісних параметрів продукції. Тому рекомендується організувати облік на рахунку 23 «Виробництво» в аналітичних розрізах за всіма етапами процесу виробництва.

За результатами діяльності сільськогосподарські підприємства подають статистичну звітність за такими формами:

- Ф. № 1, 2, 3, 4, 5;
- Ф. №1-підприємництво (коротка);
- Ф. № 7-ТНВ (травматизм);
- Ф. № 50-сг (річна);
- Ф. №2-тр (річна).

Всі процеси, етапи, фази виконуваних робіт з вирощування або виготовлення продукції повинні документуватися в натуральних, грошових та якісних показниках, що є вкрай необхідним для реального визначення собівартості одержаної продукції, а отже, формування ціни.

Бухгалтерський облік усіх процесів господарювання повинен організовуватися за допомогою облікової політики підприємства. У свою чергу, облікова політика підприємства формується на основі нормативних документів держави з урахуванням різних факторів впливу на систему бухгалтерського обліку на рівні підприємства з метою забезпечення управління аналітичною, повною та релевантною інформацією для аналізу та контролю досягнутих результатів діяльності в розрізі кожної стадії кругообороту капіталу.

Ключовою стадією кругообороту капіталу, заради якої створюються підприємства, є виробництво, здійснення якого неможливе без попередніх стадій – створення підприємства та придбання. Виробництво як сукупність операцій з виготовлення продукції, виконання робіт та надання послуг забезпечує створення матеріальних благ для подальшого продажу з урахуванням потреб ринку, кількісних і якісних параметрів виготовленого продукту.

Прибуток підприємства закладається передусім у ході виробництва. Бухгалтерський облік забезпечує можливості управлінському персоналу контролювати доцільність і необхідність витрат на виготовлення продукції, виконання робіт та надання послуг, порівнюючи їх з нормативними або плановими. Завданням обліку є також надання інформації для аналізу та оптимізації виробничих витрат, що дозволяє довести собівартість створюваного продукту до економічно обґрунтованого рівня, а отже, і підвищити прибутковість діяльності, забезпечуючи досягнення соціального ефекту господарювання.

Моссаковський В.Б. наголошує, що чинна система обліку більше придатна для контролю за виконанням планових показників, при цьому аналітична функція не в повній мірі реалізується і відповідає запитам управління. Облік витрат за окремими підрозділами відсутній, а якщо й ведеться, то лише по основних і прямих витратах. На думку вченого, необхідно прагнути до більшого охоплення обліком витрат виробництва, у

т.ч. трансакційних витрат. Необхідно організувати облік так, щоб була можливість по кожному підрозділу визначити вплив величини витрат, яка від нього залежить¹⁴⁷. Пушкар М.С. з цього приводу стверджує наступне: “Потрібно робити рішучі кроки до подолання традиціоналізму в розвитку системи обліку, зруйнувати стіну, якою відгородилися бухгалтери від технічних, економічних, соціальних та гуманітарних наук, зрозуміти запити бізнесу та вміти організувати роботу щодо збирання фактів та їх опрацювання на запити користувачів.”¹⁴⁸. Вчений пропонує розглядати систему обліку не тільки як засіб підготовки звітності, а як систему, здатну реагувати на запити економічної теорії та практики господарювання, що робить доцільним і корисним його існування. Висвітлюючи питання натурального відтворення, А. Афанасьєв писав про капітал як про “недоторканий фонд підприємства, що забезпечує збереження виробництва на стабільному рівні”¹⁴⁹. Дійсно, саме капітал, вкладений у виробництво, приносить прибуток або приріст на авансований та інвестований капітал, здійснюючи процес самовідтворення і приносячи додану вартість. При цьому рух капіталу підприємства відбувається в двох напрямках:

- авансування та інвестування капіталу;
- перетворення капіталу в процесі кругообороту.

Удосконалення системи управління операційною діяльністю підприємств передбачає формулювання вимог до облікової інформації, серед яких виділено: оперативність і повнота інформації; врахування інформаційних даних про майно, що внесене засновниками при створенні (розширенні) підприємства та в ході придбання в кількісному, якісному та вартісному вираженні; чітка ідентифікація витрат, пов’язаних з відповідними видами продукції (робіт, послуг); забезпечення процесу калькулювання повної собівартості; врахування впливу зовнішнього середовища на ціноутворення.

Облікове відображення процесу виробництва закладає основу для визначення фінансових результатів на основі показників собівартості. Витрати на виробництво на 76 % досліджуваних підприємств відображаються лише в грошовій формі, що забезпечує лише визначення синтетичного показника – собівартості готової продукції. Відсутність кількісних і якісних показників, сформованих за даними обліку, ускладнює процес внутрішнього контролю якісних характеристик продукції, призводить до неможливості

¹⁴⁷ Моссаковський В.Б. Удосконалення обліку та контролю витрат в сільськогосподарських підприємствах / В.Б. Моссаковський // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С. 42-46.

¹⁴⁸ Пушкар М.С. Розробка системи обліку: [навчальний посібник] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 198 с.

¹⁴⁹ Афанасьєв А.А. Кругооборот капітала в підприємстві / А.А. Афанасьєв. — Л.: Економічне образование, 1929. — 312 с.

оцінки відповідності складу готового продукту параметрам, передбаченим технологією виробництва. У розвиток вказаних питань представлено модель облікового відображення операцій з виробництва (рис. 4.4), в основу якої закладено вимогу відповідності аналітичного обліку виробничих витрат стану, змінам і удосконаленню технологічного процесу.

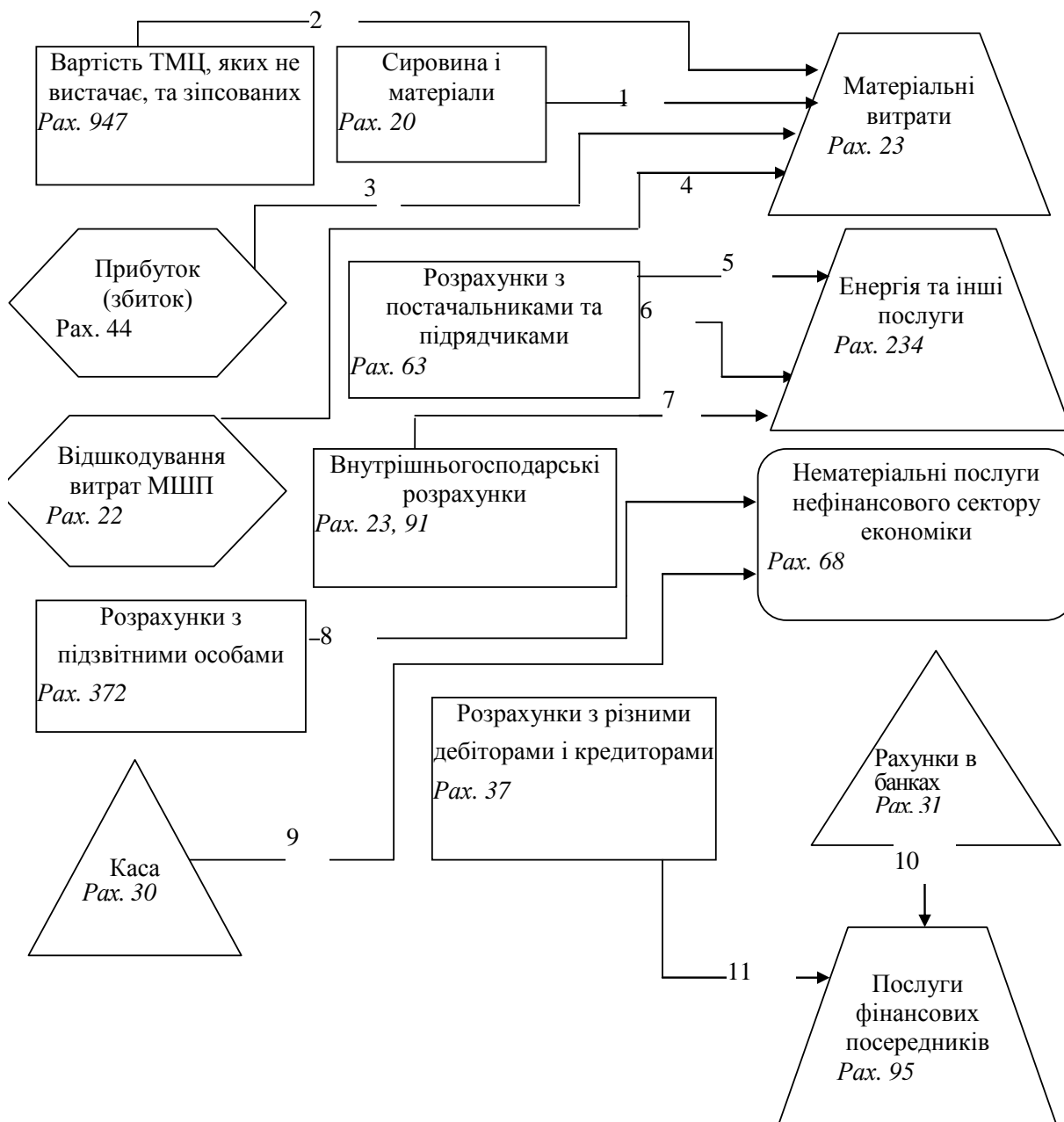

Рис. 4.4. Модель обліку витрат виробництва за економічними елементами

Джерело: власна розробка автора.

Примітки:

1. Списано витрачені на виробництво продукції сировину та матеріали.
2. Списано на виробництво недостачу ТМЦ у межах норм природного убутку.
3. Відкориговано вартість спожитих ТМЦ на величину інфляції.
4. Списано на виробництво витрачені МШП.

5. Нараховано постачальникам і підрядникам за електроенергію та інші послуги матеріального характеру.
6. Нараховано іншим підприємствам за послуги нематеріального характеру.
7. Нараховано відокремленим структурним підрозділам, виділеним на окремий баланс, за надані послуги нематеріального характеру.
8. Нараховано витрати на відрядження.
9. Оплачено готівкою роботи та послуги для потреб виробництва.
10. Оплачені з поточного рахунку відсотки за користування кредитами банків.
11. Нараховано страховій компанії за страхування майна.

Таким чином, дана модель на рівні облікових записів відображає процес розширеного відтворення, формування доданої вартості, формування можливостей оновлення та підтримання засобів виробництва. Подальший отриманий у ході продажу дохід використовується для споживання або накопичення, а не для відтворення капіталу. Аналітичний облік на стадії виробництва повинен забезпечувати формування показників собівартості продукції, а також характеризувати її якість.

Засоби праці в кожному циклі виробництва використовуються лише частково, тому витрати засобів праці включаються у витрати виробництва в кожному виробничому циклі в межах їх спожитої частини – суми амортизації. Розраховується амортизація за нормами, виходячи з первісної вартості об'єкта та строку його корисного використання. Амортизація (від грецьк. *amort* – заперечення смерті, безсмертя) – це своєрідне відновлення втраченої вартості (зносу) капітального об'єкту шляхом формування амортизаційного фонду для здійснення затрат з відновлення зношених об'єктів або їх частин. Знос – це втрата вартості засобом праці у зв'язку з його використанням у процесі виробництва, старінням, втратою технічних та інших корисних якостей. Єдність протилежностей зносу та амортизації передбачає суворе балансове рівняння між цими елементами процесу виробництва (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Знос та амортизація як елементи виробничого процесу

ЗАСОБИ ПРАЦІ (необоротні активи)	
ЗНОС	АМОРТИЗАЦІЯ
втрата якості та вартості	відновлення якості та вартості
включення до витрат	вирахування з доходу
втрата потенційної суми прибутку	формування джерела відновлення засобів праці

Джерело: власна розробка автора.

Методи нарахування амортизації ґрунтуються, на думку Р. Ентоні, на трьох концептуальних поглядах у відношенні до даної бухгалтерської процедури¹⁵⁰.

Відповідно до першої концепції довгостроковий актив, який використовується рівномірно протягом строку служби, рівномірно забезпечує щорічне одержання економічних вигод протягом цього строку. Ця концепція є основою рівномірного методу або прямолінійного методу амортизації, який передбачає списання вартості активу на витрати рівними частинами. Норма амортизації при прямолінійному методі є величиною, оберненою до очікуваного строку використання.

Друга концепція ґрунтується на визнанні того факту, що очікувані вигоди можуть бути більшими у перші роки використання активу порівняно з наступними роками його експлуатації. Це обумовлено тією обставиною, що з роками ефективність довгострокового активу має тенденцію до зниження, в той час як експлуатаційні витрати, навпаки, збільшуються. Відповідно до методу зменшення залишкової вартості щорічна сума нарахованої амортизації визначається за допомогою відсотка, який застосовується до залишкової вартості активу на початок поточного періоду і називається Р. Ентоні чистою балансовою вартістю активу в певний момент часу¹⁵⁰. При використанні методу нарахування амортизації за сумою чисел її нарахування за кожен рік при використанні об'єктів проводиться як добуток кумулятивного коефіцієнта і вартості, яка амортизується. Вказаний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання активу, на суму числа років його корисного використання.

Третя концепція виходить із положення про те, що нарахування амортизації повинне відбуватися залежно від обсягу робіт, виконаного в тому чи іншому звітному періоді завдяки використанню даного активу. Ця концепція передбачає, що обсяг економічних вигод від використання активу залежить від інтенсивності експлуатації активу. Тому доходи від експлуатації повинні відповідати витратам, тобто нарахованим сумах амортизаційних відрахувань по даному об'єкту.

Проф. Ф.Ф. Бутинець вважає, що амортизація забезпечує дотримання принципу співвідношення витрат з доходами¹⁵¹. Виконання цієї вимоги можливе при використанні методу нарахування амортизації пропорційно до обсягу виробленої продукції (робіт, послуг), або виробничого методу.

¹⁵⁰ Ентони Р. Учет: ситуации и примеры [пер. с англ. / под ред. и с предисл. А.М.Петрачкова] / Р. Энтони, Дж. Рис. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 560 с.

¹⁵¹ Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студ. спец. "Облік і аудит" вищих навч. закладів / за ред. Ф.Ф. Бутинця]. – (7-ме вид., доп. і перероб.) – Житомир: ПП "Рута", 2006. – 832 с.

Концептуальні підходи до амортизації, виділені вченими, не включають концепцію, основою якої є припущення про те, що в перші роки основні засоби потребують мінімальних витрат, пов'язаних із підтриманням їх в робочому стані. Виділення цього підходу як самостійної концепції ґрунтується на тому, що активи в перші роки потребують мінімуму витрат на заміну окремих конструктивних складових. Необхідність більш швидкого оновлення необоротних активів обумовлена тенденцією прискорення морального зносу активів в умовах розвитку науково-технічного прогресу. Ця проблема є особливо актуальною для великих підприємств, де важливу роль відіграє швидкість інформаційних потоків. Таким підприємствам необхідні значні кошти для проведення системного аналізу стану ринку програмного забезпечення та інформаційних технологій, здійснення науково-дослідних робіт у сфері новітніх технологій. На нашу думку, використання кумулятивного методу амортизації доцільне для таких основних засобів, для яких характерна тенденція більш швидкого морального зносу порівняно з іншими.

Вказаний підхід реалізується при використанні сповільнених методів амортизації. Однак даний підхід до амортизації в бухгалтерському обліку не знайшов відображення на рівні МСФЗ. Сповільнена амортизація широко використовується в обліку з метою оподаткування прибутку в багатьох країнах. Так, сума амортизації для оподаткування визнається у межах 40 % від вартості нарахованої амортизації в Бельгії, в межах 25 % - у Великобританії. У Франції використовується практика застосування підвищених і понижувальних коефіцієнтів, наприклад, для основних засобів зі строком використання 3-4 роки – коефіцієнт 1,5; зі строком 5-6 років – 2,0; зі строком більше 6 років – 2,5¹⁵². Концептуальні підходи до амортизації узагальнено на рис. 4.5.

Систематизація основ амортизаційної політики для бухгалтерського обліку на основі чинних правил, які надають простір суб'єктам господарювання для вибору, дозволяє виділити принципи амортизаційної політики (табл. 4.5).

¹⁵² Малькова Т.Н. Теория и практика международного бухгалтерского учета : [учеб. пособие] / Т.Н. Малькова. – СПб.: Издательский дом "Бизнес-пресса", 2003. – 352 с.

Рис. 4.5. Концепції та методи амортизації в системі бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка автора.

Принципи амортизаційної політики в бухгалтерському обліку та комплекс організаційно-методичних заходів, рекомендованих для їх дотримання

<i>Принципи</i>	<i>Заходи з дотримання принципів</i>
<i>1. Визначення оптимального строку корисного використання активів</i>	Обґрунтування класифікації основних засобів за групами відповідно до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів; надання права на самостійну зміну строку корисного використання необоротних активів, встановленого в момент прийняття на облік
<i>2. Вибір способів амортизації залежно від стратегії розвитку підприємства</i>	Аналітичне обґрунтування вибору різних методів амортизації з оцінкою наслідків їх впливу на виконання стратегічних задач підприємства. Максимальне використання позитивних можливостей амортизації в податковій політиці підприємства
<i>3. Облік впливу науково-технічного прогресу на відтворення капіталу</i>	Оновлення капіталу за рахунок впровадження передових виробничих та інформаційних технологій
<i>4. Взаємозв'язок вартості основного капіталу і ступеня його зносу</i>	Систематичний аналіз співвідношення вартості й ступеня зносу активів, пошук напрямів можливого використання морально й фізично зношеного капіталу без шкоди для основної діяльності
<i>5. Облік впливу інфляції на процес накопичення капіталу</i>	Систематичне проведення переоцінки або тестування необоротних активів на предмет знецінення
<i>6. Дотримання екологічних норм при експлуатації капіталу</i>	Ведення екологічного обліку та порівняльний аналіз витрат на утримання основного капіталу, який не відповідає цим вимогам, і вартості його оновлення

Джерело: власна розробка автора.

Облік впливу інфляції при розробці амортизаційної політики є однією зі складних проблем не тільки в обліку амортизації, але й для сучасного обліку в цілому. Тому доцільним є внести зміни в новій редакції П(С)БО 7 про можливість уточнення строків корисного використання й проведення тестування на знецінення об'єктів у зв'язку із інфляцією. Це дозволить вести суб'єктам господарювання єдину амортизаційну політику в обліку необоротного капіталу, наблизивши правила українського обліку до МСФЗ.

Отже, в умовах необхідності подолання кризових явищ амортизаційні відрахування слід нараховувати за прогресивними (сповільненими) методами. Це дає змогу тимчасово зменшувати ціну продукції від базового значення до кризового та усувати зону збиткової діяльності. Слід дозволити підприємствам під час виходу із кризи застосовувати прогресивні методи нарахування амортизації, оскільки чинним законодавством вони не передбачені.

Предмети праці беруть участь у виробничому процесі як споживчі вартості. Продукція, що надійшла від виробництва, володіє тими ж

властивостями, звідси і спільність в методиці їх обліку за кількістю, якістю та сумою. Предмети праці споживаються повністю в кожному виробничому циклі, тому їх вартість повністю включається у вартість готової продукції.

Створена в процесі виробництва готова продукція повинна обліковуватися за кількістю, якістю та сумою. Використані на виробництво запаси повинні в обліку списуватися за кількістю, так само як і отримана від виробництва готова продукція також повинна оприбутковуватися за кількістю, адже споживча вартість характеризується кількісною визначеністю¹⁵³.

Теоретично доведено, що без врахування технології виробництва неможливо раціонально організувати бухгалтерський облік. Кожна нова технологія, її удосконалення та зміни викликають необхідне коригування в системі аналітичного обліку. Вплив технології на подальший розвиток бухгалтерського обліку є однією із центральних проблем даного дослідження.

Чим складніша технологія, тим більш аналітичним має бути облік. Практично склад готового продукту повинен відповідати даним аналітичного обліку, в якому має вестися номенклатурний облік сировини та матеріалів. Дані аналітичного обліку повинні стати основою для контролю якості продукції, захисту навколишнього середовища, контролю технології виробництва.

Цьому сприяє комп'ютеризація обліку. Використання комп'ютеризованих облікових систем для контролю якості продукції дозволяє відслідковувати обсяги закупок сировини, її якості або використання заміників, порядок надходження її у виробництво та відповідність цього порядку технології виробництва, державним і міжнародним стандартам.

Ці аргументи розкривають нову проблему викладання технологічних дисциплін у програмі підготовки фахівців з бухгалтерського обліку. Якщо в аграрних та технологічних вузах студенти вивчають відповідні технологічні дисципліни, то в класичних економічних університетах такі дисципліни відсутні. Зокрема, це яскраво демонструє наступний приклад утримання птиці в ДП «НДППЗ ім. Фрунзе» (рис. 4.6), який без знання технології сільськогосподарського виробництва досить складно зрозуміти та перекласти «бухгалтерською мовою» випускнику ВНЗ без вивчення технологічних дисциплін.

¹⁵³ Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо [пер. с англ.; предисл. П.Н. Ключкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 690 с.

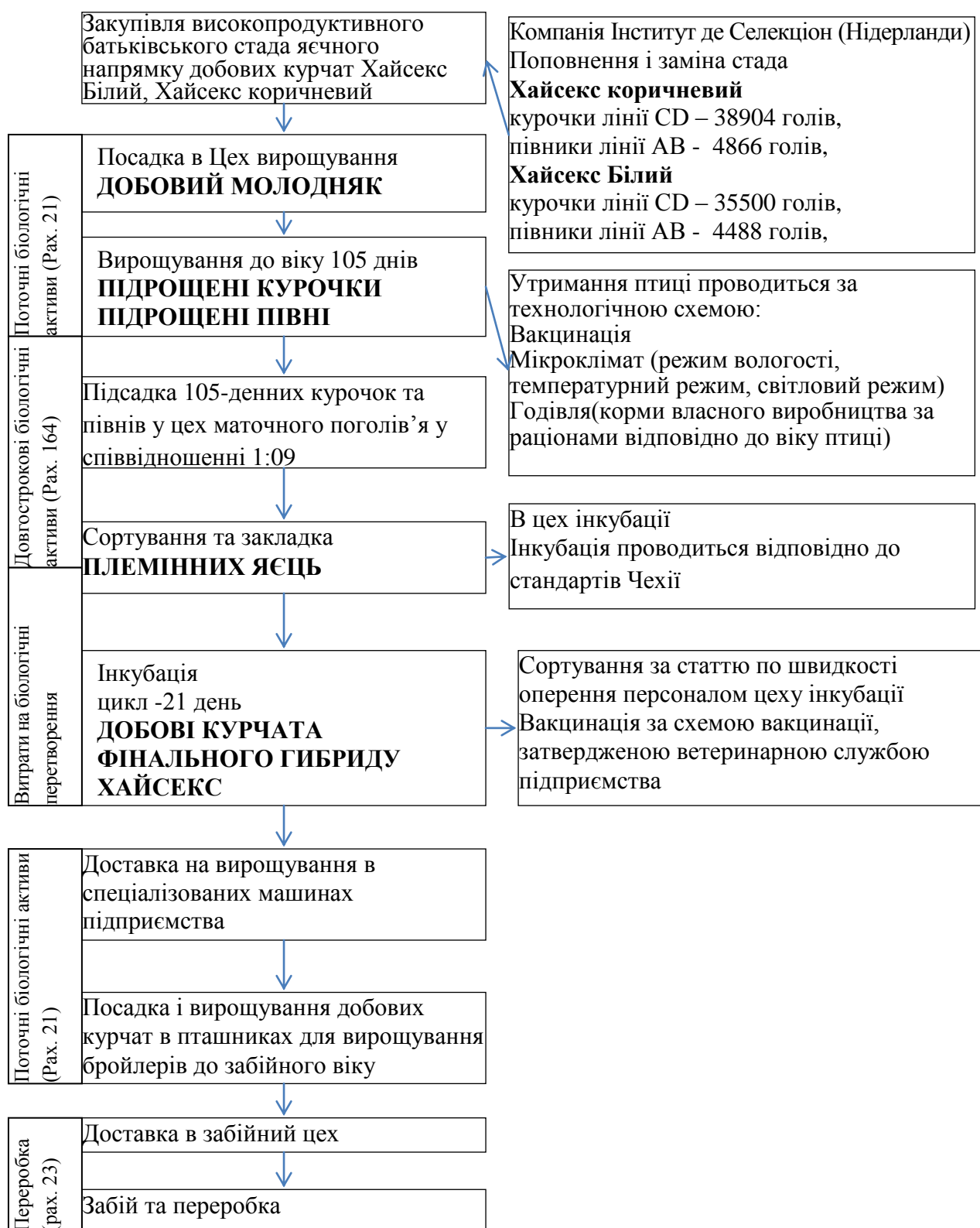

Рис. 4.6. Облікове відображення технологічних операцій виробництва добових курчат фінального гібриду в ДП «НДППЗ ім. Фрунзе»

Джерело: власна розробка автора.

Облік виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції є найважливішою ланкою бухгалтерського обліку підприємства, а собівартість – одним із найважливіших показників діяльності підприємства, який впливає на рентабельність і самоокупність підприємства. Крім того,

собівартість продукції визначає ступінь досягнення стратегії зниження витрат у зміцненні конкурентоспроможності підприємства. Управління виробничими витратами та собівартістю неможливе без наявності достовірної облікової інформації.

Результатом процесу виробництва є новий продукт праці, який може мати натуральну (тонна цукру, пара взуття, трактор тощо) або умовну форму (робота, послуга тощо), але незалежно від форми у бухгалтерському обліку обов'язково мають відобразитися натуральні та вартісні характеристики нового продукту праці. У цьому аспекті об'єктом обліку є новий продукт праці, його натуральні та вартісні параметри, а отже, відповідні аналітичні розрізи витрат (рис. 4.7).

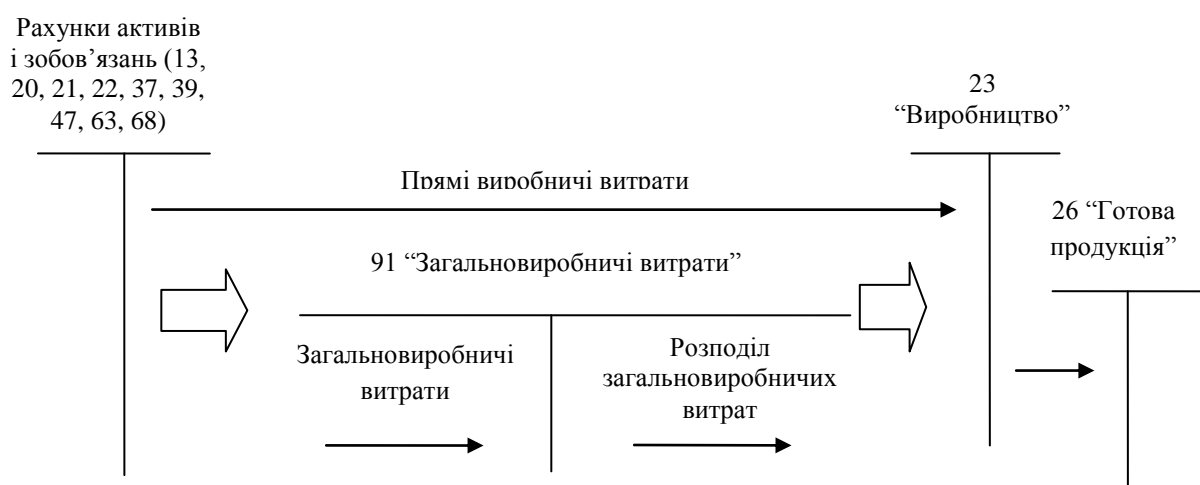

Рис. 4.7. Схема обліку процесу виробництва

Джерело: власна розробка автора.

Витрати на виробництво в бухгалтерському обліку відображаються в єдиному вимірнику – в грошовій формі, що необхідно для отримання синтетичного показника – собівартості готової продукції, але разом з цим витрати відображаються в матеріальних і трудових вимірниках, які є основою для їх грошового вираження та використовуються для контролю їх обсягу.

На підставі проведеного дослідження встановлено, що на стадії виробництва закладається основа для одержання прибутку від основної діяльності, здійснюється основна частина витрат діяльності, а також задіяна більша частина ресурсів підприємства. Тому виробництво займає чільне місце в кругообороті капіталу, а раціональна організація його обліку необхідна для успішної діяльності підприємства.

Організація бухгалтерського обліку на основі використання комп'ютеризованих облікових систем повинна забезпечити ведення аналітичного обліку виробничих витрат як інформаційної бази для

здійснення контролю обсягів придбання засобів виробництва та сировини, якості або використання заміників сировини, надходження сировини у виробництво та відповідності процесу придбання технології виробництва, державним і міжнародним стандартам якості продукції, забезпечення захисту навколишнього середовища. На основі цих вимог обґрунтовано пропозиції щодо підвищення рівня кваліфікаційної підготовки фахівців з бухгалтерського обліку, оскільки в аграрних та технологічних вузах студенти вивчають відповідні технологічні дисципліни, в класичних економічних університетах такі дисципліни відсутні.

4.2. Бухгалтерський облік процесу продажу готової продукції

Всі стадії кругообороту капіталу сприяють зміні його форми, при чому кожна з них є досить важливою для процесу кругообороту в цілому. За твердженням К. Маркса, первісно капітал є будь-яким благом, вартістю. Однак капітал є авансованою вартістю, що визначає і пояснює інтереси підприємців в авансуванні коштів у виробництво та продаж певного товару, що може бути пов'язано зі значними ризиками втрати авансованої вартості.

Авансована вартість стає капіталом, якщо створює додану вартість, яка після стадії продажу виготовленого продукту забезпечує отримання прибутку. Таким чином, принциповим в кругообороті капіталу є не лише створення доданої вартості, а обов'язковий її продаж, що приносить прибуток і є метою створення підприємства, а також задоволення соціальних потреб учасників процесу господарювання. Відсутність достовірної аналітичної інформації про продаж продукції за її видами знижує ефективність системи управління процесом.

При розгляді питань, пов'язаних з рухом капіталу на стадії продажу і її впливом на об'єкти бухгалтерського обліку, більшість фахівців звертають увагу на визначення фінансових результатів. Однак даним розрахункам має передувати стадія продажу, що передбачає формування доходів і визнання всіх витрат, пов'язаних з продажем відповідного продукту.

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про процес продажу для вітчизняних підприємств визначаються П(С)БО 15 "Дохід" та П(С)БО 16 "Витрати", а також деякими положеннями НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності". Порівнюючи основні положення П(С)БО 15 "Дохід" та МСБО 18 "Дохід", встановлено, що вони практично ідентичні.

Згідно п. 7 МСБО 18, дохід – це валове надходження економічних вигід протягом періоду, що виникає в ході звичайної діяльності суб'єкта

господарювання, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників власного капіталу. Не важко помітити, що визначення доходу, передбачене в НП(С)БО 1, досить подібне, хоча й подане у дещо іншій редакції.

За своєю сутністю не відрізняються також позиції щодо визнання та оцінки доходу (як від продажу продукції (товарів), так і від надання послуг), методів оцінки ступеня завершеності операції з надання послуг. В обліку потрібно дотримуватися зв'язку доходів і витрат, тобто вони мають бути відображені в одному звітному періоді. Отже, якщо відвантажений товар вважати проданим, оскільки він уже переданий покупцю, то в цьому ж періоді потрібно відобразити виручку від продажу, тобто відповідний дохід незалежно від того, одержано чи не одержано фактично гроші за відвантажений товар.

Відповідно до п. 11 П(С)БО 16 “Витрати” собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з:

- виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованої протягом звітного періоду;
- нерозподілених постійних загальновиробничих витрат;
- наднормативних виробничих витрат.

У свою чергу, виробнича собівартість включає витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції, зумовлені технологією та організацією виробництва (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати), а також змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Загальновиробничі витрати включають до собівартості реалізованої продукції після їх розподілу, порядок якого наведено в П(С)БО 16. Так, постійні загальновиробничі витрати розподіляють виходячи з нормальної потужності. При цьому нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включають у собівартість реалізованої продукції в періоді їх виникнення. Змінні розподіляють на кожен об'єкт витрат виходячи з фактичної потужності з використанням обраної бази розподілу (зарплата, обсяг діяльності тощо). У сільськогосподарських підприємствах розподіляються всі загальновиробничі витрати без поділу на постійні і змінні.

На стадії продажу на основі договорів купівлі-продажу відбуваються поставки виробленої підприємством продукції. Процес продажу – це сукупність операцій з продажу готової продукції споживачам, у ході якого натуральна форма продукту в результаті обміну набуває грошової форми. Процес тісно пов'язаний з кінцевими результатами діяльності підприємства –

прибутком і його розподілом відповідно до політики діяльності підприємства.

Процес продажу пов'язаний зі збутом виробленої продукції іншим підприємствам та організаціям (покупцям). Покупці відшкодовують даному підприємству вартість купленої у нього продукції за цінами, які встановило підприємство-продавець або держава. Ціни встановлюються такими, щоб за рахунок доходу продавець міг не тільки відшкодувати витрати на виробництво продукції та її продаж, а й забезпечити прибуток, необхідний для розширеного відтворення та подальшого здійснення діяльності.

Суть процесу продажу полягає в наступному: на етапі виробництва створюється новий продукт, який набуває завершеної форми, стаючи готовим до продажу товаром з новою вартістю: $W = c + v + m$, у якій знаходиться додаткова вартість (m) як основа збільшення капіталу. Ця додаткова вартість повертається власнику капіталу на третьому етапі – етапі продажу – ($T' - T$), коли товарна форма вартості перетворюється у грошову, завершуючи тим самим цикл кругообороту капіталу. Заміна відбувається на новій основі, оскільки знову вироблений товар має уже нову, втілену в ньому вартість, більшу за ту, яка авансована на першій стадії. У результаті реалізації цього товару виробник повинен отримати додаткову вартість (m'), як фінансовий результат у вигляді прибутку, який за економічною теорією повинен бути більшим за вартість на додаткову частину, виражену знаком штрих ('), тобто збільшену додаткову вартість (m'), яка з кожним циклом буде все збільшувати і збільшувати капітал власника.

В індустріально розвинених країнах 80–90 % продукції продовольчого комплексу відноситься до II і III каналів, тобто основна маса продуктів харчування надходить до споживачів у переробленому вигляді, максимально готовими до споживання. Зі свого боку, споживачі намагаються купувати такі продукти харчування, які потребують мінімальної домашньої доробки або зовсім не потребують її (наприклад, розігрів або розморожування страв).

Серед форм і методів реалізації продуктів харчування можна виділити дві основні групи – заготівля і безпосередня реалізація споживачам. Заготівля здійснюється посередниками, які є сполучною ланкою між виробниками і споживачами.

Отже, сьогодні проблема полягає не в обсягах та якісних характеристиках облікової інформації. Найбільшою проблемою залишається рівень використання останньої для оцінки якісних і кількісних параметрів об'єктів обліку, передусім готової продукції та витрат на збут. Ця інформація нині недостатньо застосовується для прийняття управлінських рішень і коригування виробничої діяльності, тому на кожному підприємстві доцільно

вивчати інформаційні потреби управлінських підрозділів, формувати оперативні дані у вигляді звітів і використовувати їх для оптимізації програми виробництва та збуту продукції. Третя стадія кругообороту капіталу характерна тим, що в ній реалізується продукт праці – уречевлена і жива праця. Обмін відбувається на новій основі, оскільки товар, що реалізується містить у собі додану вартість. Результати виробництва відображаються на рахунках як вартість засобів виробництва (уречевлена праця) і вкладена жива праця, що формує собівартість продукції.

Особливістю обліку процесу продажу є те, що на бухгалтерських рахунках необхідно відображати не лише факт продажу готової продукції, але й приріст авансованої суми капіталу. Таким чином, у користувачів облікової інформації буде можливість оцінити обсяг отриманого прибутку.

Процес продажу складається з наступних господарських операцій:

- 1) відвантаження продукції, здача виконаних робіт, надання послуг з урахуванням ПДВ, що вказані в рахунку-фактурі;
- 2) списання фактичної виробничої собівартості відвантаженої продукції, виконаних робіт, наданих послуг;
- 3) списання витрат на продаж;
- 4) коригування результату від продажу на суму ПДВ;
- 5) визначення і списання суми фінансового результату.

Завданнями організації обліку процесу продажу готової продукції, робіт і послуг є:

- забезпечення управління інформацією про обсяг і структуру реалізованої підприємством продукції (робіт і послуг);
- надання інформації для контролю виконання договірних зобов'язань щодо поставки товарної продукції;
- забезпечення нарахування та сплати належних до обсягу продажу податків та зборів;
- визначення ціни продажу та фінансових результатів як у цілому за підприємством, так і за окремими видами продукції, робіт і послуг.

Процес продажу пов'язаний, з одного боку, з відвантаженням виробником готової продукції та передачею її покупцеві, а з іншого – з одержанням грошових коштів та їх еквівалентів і їх зарахуванням на рахунки продавця. Виконуючи облікові завдання, облікова політика повинна передбачати використання натуральних та грошових вимірників.

Обсяг реалізованої продукції має дві оцінки: фактична собівартість реалізованої продукції і ціна реалізації (продажна вартість), порівняння яких дозволяє визначити фінансовий результат: прибуток чи збиток.

Економічний зміст продажу як стадії кругообороту капіталу відображається у системі рахунків бухгалтерського обліку. Основними рахунками є наступні: виготовлена продукція відображається на рахунку 26 “Готова продукція”, яка списується при продажі на рахунок 90 “Собівартість реалізації”. Рахунки на відвантажену продукцію, виставлені покупцям, відображаються за дебетом 36 “Розрахунки з покупцями та замовниками” і кредитом 70 “Доходи від реалізації”. Кінцеві результати від реалізації продукції відображаються на рахунку 79 “Фінансові результати” шляхом списання на цей рахунок всіх витрат і доходів, пов’язаних з проданою продукцією.

Проданою вважається продукція (товари, роботи, послуги) після оформлення відповідних документів (накладних, товарно-транспортних накладних, актів), згідно з якими відбувся перехід права власності та відображається в обліку відповідна господарська операція з продажу. Що стосується наднормативних виробничих витрат, у собівартість реалізації потрапляють наднормативні витрати, не пов’язані з недостачами, псуванням, нетехнологічним використанням та порушенням правил зберігання. Тобто поняття собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) ширше, ніж поняття виробничої собівартості, оскільки включає не лише виробничу собівартість виготовленої та реалізованої продукції (робіт, послуг), а й інші визначені витрати.

Порівнюючи одержані доходи та понесені витрати визначається фінансовий результат: перевищення суми одержаних чистих доходів над витратами показує прибуток, а перевищення витрат над чистими доходами – збиток. Наприкінці звітнього періоду (місяця, кварталу) сальдо рахунку 79 “Фінансові результати” переноситься на рахунок 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” і рахунок 79 “Фінансові результати” при цьому закривається.

Дослідження дозволило виявити, що інформаційні моделі обліку продажу продукції не враховують необхідності подальшого розрахунку доходів, витрат і визначення фінансових результатів, що ускладнює планування, контроль і аналіз ефективності діяльності.

З метою розв’язання проблеми розроблено інформаційну модель облікового відображення операцій на стадії продажу продукції (рис. 4.8), в основу якої закладено рівні аналітичного обліку (у вартісному, кількісному та якісному вираженні), що на основі організаційної інтеграції облікового персоналу та працівників відділу збуту забезпечує здійснення дієвого контролю виконання договорів продажу, відповідність складу та якості

продукції придбаним (створеним) засобам на стадії придбання (виробництва), а також технічним вимогам.

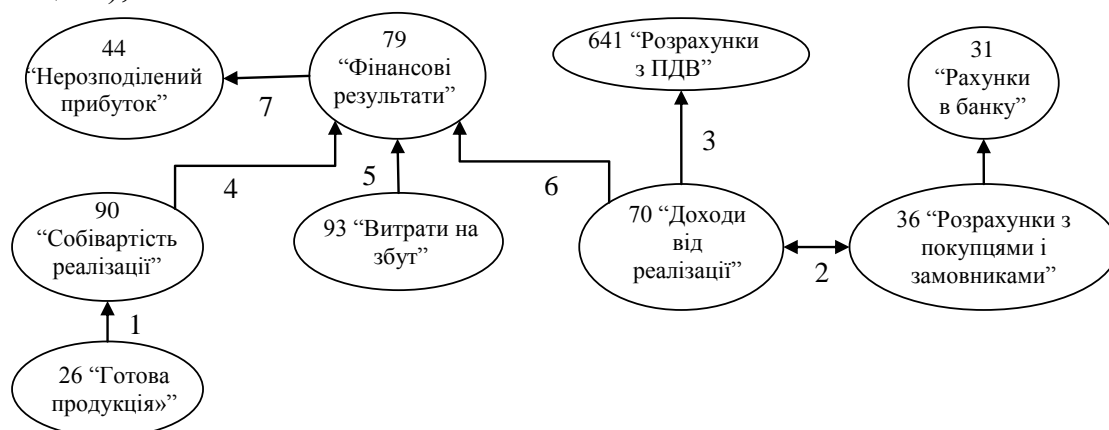

Рис. 4.8. Модель формування інформації по процесах продаж на рахунках бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка автора.

Примітки:

1. Списано собівартість проданої продукції.
2. Відображено дохід від продажу та дебіторську заборгованість покупців.
3. Нараховано ПДВ на виручку від продажу продукції.
4. Собівартість реалізованої продукції списана на фінансові результати.
5. Списано на фінансові результати витрати на збут.
6. Списано на фінансові результати чистий дохід від продажу продукції.
7. Перенесено фінансові результати на рахунок нерозподіленого прибутку.

Для підприємства в процесі продажу багатомономенклатурної продукції доцільно використовувати мікропроцесорну техніку, здатну ідентифікувати окрему одиницю готової продукції. Використання такої техніки є необхідним, оскільки це дає змогу отримати інформацію про всі операції в момент та в місці їх здійснення. Таким чином, застосування мікропроцесорної техніки актуальне для оперативного ведення обліку, оскільки в такому разі інформація реєструється та обробляється в режимі реального часу і система бухгалтерського обліку та контролю оперативно реагує на можливі відхилення основних показників діяльності. Це дозволяє ефективно управляти динамічною системою пересування місцями збереження й обробки готової продукції, в будь-який час володіти повною інформацією про асортимент вхідних і вихідних товарно-матеріальних потоків. Крім того, оперативність інформації і її зведення важливі в умовах використання комп'ютерної техніки, оскільки на багатьох підприємствах прийнято вести облік продажу готової продукції без застосування узагальнюючих документів, хоча винятком є формування оборотно-сальдової відомості за рахунком 26 «Готова продукція». Цей документ характеризує інформацію щодо оборотів і залишків готової продукції.

Інша пропозиція стосується використання у розрахунках із покупцями таких форм безготівкових розрахунків, які б гарантували своєчасне надходження грошей за відпущену покупцям продукцію. Найзручнішими, на думку В.С. Кивачука, є використання попередньої оплати за продукцію, а також акредитивної форми розрахунків¹⁵⁴. Вважаємо, що обидві форми безготівкових розрахунків найбільш безпечні й унеможливають виникнення безнадійної дебіторської заборгованості, однак за умови налагодженого аналітичного обліку в розрізі кожного покупця, відображення кількісно-якісних величин операції продажу.

Оскільки стадія продажу спрямована на перетворення доданої вартості, отриманої на стадії виробництва, на прибуток і доведення створеної нової продукції до споживача для задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому, для пізнання даних процесів і здійснення контролю за ними необхідна відповідна економічна інформація. Удосконалена модель обліку операцій з продажу продукції сприяє досягненню соціального ефекту бізнесу за рахунок достовірного представлення інформації споживачам про продукцію.

4.3. Формування доходів, витрат і фінансових результатів в системі бухгалтерського обліку

Вартісне вимірювання приросту капіталу в бухгалтерському обліку ґрунтується на використанні категорій доходів, витрат (собівартості), прибутку та збитку, зміст яких необхідно розглядати у взаємозв'язку з особливостями сучасного етапу розвитку системи вітчизняного обліку. Подальші стадії кругообороту капіталу після стадії продажу передбачають використання відображених в бухгалтерській документації даних про витрати, доходи та прибуток (збиток) за центрами відповідальності, видами продукції тощо.

Дискусійними питаннями є визнання доходів і витрат, обчислення непродуктивних витрат, знижок, наданих покупцям, визначення і розподіл чистого прибутку для задоволення соціальних потреб учасників господарського процесу. Методологія та організація вартісного виміру приросту капіталу у бухгалтерському обліку має першочергове значення, оскільки оцінка й облік формування і руху капіталу суб'єкта господарювання визначають його фінансний стан в умовах ринку.

¹⁵⁴ Кивачук В.С. Кругооборот капитала действующего предприятия: современные формы функционирования / В.С. Кивачук, Ю.Н. Слапик // Проблеми обліку, контролю і аналізу: міжнародний збірник наукових праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – Вип. 2(8). – 276 с.

Важливо, щоб при розподілі чистого прибутку забезпечувалися не лише соціальні потреби підприємства, а й певна частина виділялася на подальший розвиток, тобто створювалися страхові резерви на випадок непередбачуваних подій. Соціальні потреби включають в себе соціальний захист роботодавця та працівників. Порядок їх задоволення затверджується колективним договором, що робить їх юридично унормованими, обов'язковими до виконання, а також такими, що підлягають обліку та контролю зі сторони власника та працівників.

Одним з ключових понять, які використовуються у вартісному вимірі капіталу в бухгалтерському обліку, є поняття “доходи”. Визначення сутності доходу в західному обліку трактується із використанням трьох концепцій: концепції продукту, концепції вибуття і концепції приросту.

У концепції продукту дохід розглядається як динамічний процес створення підприємством товарів і послуг протягом певного проміжку часу¹⁵⁵. Визначення доходу в цій концепції не характеризує ні момент визнання доходу, ні його величину, що за твердженням багатьох вітчизняних і зарубіжних учених є основним недоліком вказаного поняття¹⁵⁶.

При використанні концепції вибуття акцент ставиться на обставину визнання доходу тільки після передачі покупцям виготовленої продукції та надання послуг. Уразливість подібного підходу до визначення сутності доходу полягає в тому, що він не дозволяє обліковувати у складі доходу виручку, нараховану залежно від умов договору, за завершеними етапами виконаних робіт. Це набуває особливої актуальності для будівельних організацій, які обліковують доходи за будівельно-монтажними роботами, як правило, залежно від проценту виконання робіт за договорами підряду, хоча передача об'єкта покупцю (замовнику) виконується після завершення всіх робіт і введення об'єкта в експлуатацію.

У концепції приросту дохід визначають як грошові кошти, одержані на момент продажу товарів і послуг або після неї при продажу в кредит. При цьому сутність доходу як категорії бухгалтерського обліку полягає в надходженні або прирості активів у результаті продажу товарів і послуг. Такий підхід до змісту поняття доходу є переважаючим порівняно з концепціями продукту і вибуття. Це пов'язано з тим, що вимірювання величини доходу в концепції приросту залежить від грошової оцінки активів і узгоджується з традиційною практикою його відображення в бухгалтерському обліку. Відповідно до концепції приросту дохід – це

¹⁵⁵ Staubus G.J. Revenue and Revenue Accounts / G.J. Staubus // Accounting Research. – 1956. – July. – p. 284-294.

¹⁵⁶ Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.В. Ван Бреда: [пер. с англ. И.А. Смирновой; под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 574 с.

надходження активів суб'єкта господарювання або погашення його кредиторської заборгованості (чи поєднання того і іншого) в результаті поставки або виробництва товарів, надання послуг або інших операцій, які складають його основну діяльність.

Однак наведене визначення, на думку американських вчених Е.С. Хендриксона і М.Ф. Ван Бреда¹⁵⁶, не розкриває таку широку перспективу оцінки і прив'язки до часу, яку забезпечує визначення доходу як продукту. За справедливим твердженням авторів, визначення доходу як продукту діяльності підприємства є ширшим за концепцію приросту, саме ця концепція використовується при визначенні сутності поняття доходів на рівні МСФЗ.

Відповідно до МСФЗ доходами визнаються збільшення господарської вигоди протягом звітного періоду завдяки надходженню чи збільшенню вартості активів або зменшенню боргів. Аналогічно визначає зміст доходів Торговий Кодекс Німеччини – основний нормативний документ, який регулює бухгалтерський облік у цій країні¹⁵⁷. В нормативному документі акцент робиться не лише на надходження активів, але й на підвищення їх вартості. Цей підхід є виправданим, так як збільшення вартості активів можливе не лише при їх надходженні, але і в результаті їх переоцінки. Однак недолік цього підходу до визначення доходів полягає, на нашу думку, в тому, що ця категорія не розглядається в контексті вартісного виміру руху капіталу суб'єкта господарювання і без прив'язки до такої категорії капіталу, як статутний капітал (внески його власників). У цьому відношенні є цікавим аналіз даного визначення, наведеного у нормативних документах з регулювання вітчизняного обліку.

Так, визначення досліджуваної категорії в П(С)БО 15 “Дохід” викладено наступним чином: “Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена”. Основною перевагою даного визначення порівняно із міжнародною і зарубіжною практикою обліку є, на наш погляд, відображення доходу як збільшення капіталу підприємства, але відмежування цього поняття від внесків власників його майна.

Тому з метою усунення протиріч у нормативних документах різних рівнів і введення єдиного понятійного апарату в теорії, методології та практиці українського обліку є доцільним розкриття економічної сутності

¹⁵⁷ Стандарты финансовой отчетности в синоптическом представлении. Федеративная Республика Германия, Международные стандарты финансовой отчетности/Под редакцией А.Г. Грязновой и д-ра К.Штурани, 2-е изд. – М.: Финансовая академия, 2003.

категорій бухгалтерського обліку у новій редакції Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Зокрема, пропонується внести певні корективи у зміст понять, які використовуються в системі вартісного виміру в бухгалтерському обліку.

Поняття “доходи”, на нашу думку, вимагає уточнення у наступному напрямі: 1) визначення повинно відображати економічну сутність даного поняття як збільшення капіталу в результаті приросту вартості активів як наслідок їх надходження і (або) коригування оцінки наявних активів; 2) при характеристиці поняття необхідно вказувати основні елементи, які обліковуються у складі доходів підприємства; 3) доходи повинні бути прив’язані до певного моменту часу залежно від умов їх визнання у бухгалтерському обліку; 3) у визначенні повинні бути розкриті вартісне вимірювання доходів і їх вплив на капітал суб’єкта господарювання.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що сутність доходів як об’єктів вартісного виміру в бухгалтерському обліку, характеризує наступне визначення: доходами підприємства є збільшення економічних вигод протягом звітного періоду в результаті надходження активів і (або) підвищення їх вартості, і (або) зменшення зобов’язань, які призводять до збільшення капіталу підприємства за виключенням внесків власників.

Запропоноване визначення, на відміну від сформованого в П(С)БО 15, відмічає визнання доходу в бухгалтерському обліку, яке нерозривно пов’язане з поняттям переходу права власності на продукцію, товари, роботи, послуги. Доходи можуть визнаватися на момент доставки товару чи послуги покупцю, до і після нього. Загальноприйнятими умовами визнання об’єкта в бухгалтерському обліку є критерії визначеності, вимірності, доцільності і надійності. Крім того, дохід повинен бути заробленим, тобто для його визнання необхідне виконання договірних зобов’язань із доставки продукції та надання послуг покупцю. Дохід повинен відповідати також критерію ліквідності, який означає, що немонетарні активи, які надійшли за товарообмінними операціями, можуть бути легко перетворені на гроші. Отже, надходження активів, не підтверджене переходом права власності, не може визнаватися доходом.

Однією із умов визнання доходу в обліку є його розподіл за звітними періодами, однак цей аспект не вказаний у визначенні доходу в П(С)БО 15. Крім того, цей стандарт, який є основоположним документом у методології обліку доходів, виникнення доходів пов’язує лише із надходженням активів і (або) зменшенням зобов’язань. У той час, як збільшення вартості активів можливе не лише у випадках їх надходження, але і при переоцінці. Таке уточнення поняття “доходи” є принциповим в

умовах ринкової економіки, для якої характерне застосування альтернативних варіантів вартісної оцінки об'єктів обліку.

Важливою характеристикою доходу підприємства є його залежність від ризиків, притаманних господарській діяльності підприємств. Ця діяльність може здійснюватися за обраною підприємством агресивною, помірною або консервативною політикою, що певним чином позначатиметься на сумі доходу. Отже, об'єктивне оцінювання доходу підприємства має базуватись на обов'язковому врахуванні такого фактору як ризик.

Таким чином, підтримуємо підхід, що призначення поняття «доходи» в бухгалтерському обліку полягає у вартісному вимірюванні знаходження матеріальних і фінансових ресурсів на підприємстві і (або) коригуванні їх оцінки. У той час як використання або споживання цих ресурсів, необхідних, у свою чергу, для одержання доходів, вимірюється у бухгалтерському обліку за допомогою понять «витрати».

Немає єдності в понятійному апараті щодо поняття «витрати». Зміст витрат коментують по-різному і зарубіжні вчені. Зміст витрат у західному обліку, так само як і доходів, визначається із використанням трьох концепцій: концепції продукту, концепції вибуття і концепції приросту. На думку деяких авторів, все викладене з приводу доходів у рівній мірі має відношення і до витрат. Наприклад, витрати подібно доходам, не повинні розглядатися тільки з позиції їх впливу на акціонерний капітал. Аналогічно доходам визначення витрат не варто змішувати з їх оцінкою.

Вітчизняні автори критикують концепцію вибуття, прийняту за основу при визначенні витрат на рівні МСФЗ, відповідно до якої витратами визнаються вибуття чи інше використання активів або утворення кредиторської заборгованості (або поєднання і того, і іншого) в результаті поставки або виробництва товарів, надання послуг або виконання інших видів діяльності підприємства.

У вітчизняній спеціальній літературі термін “cost” перекладається як грошовий вираз (вартісна міра) величини ресурсів (засобів), фактично витрачених або потенційно необхідних для досягнення певної мети (виробництва одиниці продукції, виконання замовлення, реалізації проекту, контролю діяльності підрозділу і т.д.); в іншому – як “собівартість”, “вартість”, “затрати”, а терміни “charges”, “expenses” трактуються як “витрати”, “затрати”, а в російській мові ще й як “издержки”.

Поширення поняття “витрати підприємства” обумовлене, на наш погляд, використанням його як у МСФЗ, так і в національних стандартах, зокрема в українських П(С)БО і в інших нормативних документах різного рівня регулювання. Згідно з П(С)БО 16 “Витрати” витратами звітного періоду

визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.

У Принципах підготовки і складання фінансової звітності за МСФЗ, які діють з 1989 р., відмічається, що “витрати – це зменшення економічних вигод протягом звітного періоду, які відбувається у формі відтоку чи зменшення активів або збільшення зобов'язань, які ведуть до зменшення капіталу, не пов'язаних із його розподілом між учасниками акціонерного капіталу”.

Наведене визначення характеризує витрати як зменшення ресурсів з метою одержання прибутку. Однак воно не уточнює критерії визнання прибутку та інші аспекти економічної природи витрат. Жук В.М. стверджує у своїй праці, що “масове імплементація МФСЗ відмічається в країнах третього світу, тоді як розвинутий світ підходить до цього вибірково та на принципах адаптування. Підтвердженням цього є неспроможність системи МСФЗ не тільки протистояти, а й запобігати глобальним та національним економічним кризам”¹⁵⁸.

Сучасні тенденції в галузі управління витратами характеризуються активним впровадженням нових методів з управління накладними витратами. До найперспективніших методів управління витратами відносять побудований на базі обліку витрат за функціями (функціонально-вартісний аналіз або АВС-метод), бюджетування на нульовому базисі, формування цільових витрат підприємства.

На нашу думку, витрати підприємства як об'єкт вартісного виміру в бухгалтерському обліку руху капіталу, є зменшенням економічних вигод протягом звітного періоду в результаті вибуття активів і (або) зниження їх вартості (наприклад, в результаті переоцінки), і (або) збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення капіталу підприємства за виключенням зменшення внесків за рішенням учасників (власників).

Використання ресурсів у процесі підприємницької діяльності в бухгалтерському обліку руху капіталу означає трансформацію витрат або певної їх частини у витрати поточного або майбутнього періодів і їх порівняння з відповідними доходами. Причому, якщо витрати формуються у витрати поточного періоду, то вони безпосередньо пов'язані із одержанням доходів у цьому ж звітному періоді (Додаток Р).

Витрати трансформуються у відкладені (авансовані) витрати, якщо вони належать до двох і більше звітних періодів. Ці види витрат є

¹⁵⁸ Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

особливим об'єктом бухгалтерського обліку, відмінним від активів, оскільки вказані витрати не придатні для обміну і не можуть бути відчужені та перетворені в інший актив. Тому вони відображаються окремим розділом в балансі – III “Витрати майбутніх періодів”.

Витрати трансформуються в активи або капіталізуються, якщо передбачається тривалий термін використання цих активів, як правило, протягом одного року і одержання від їх використання доходів протягом цього терміну.

Так, при придбанні або створенні необоротних активів витрати, понесені підприємством, не відносяться до витрат поточного періоду, а капіталізуються для включення в подальшому в первісну вартість довгострокових активів і списуються на витрати через амортизаційні відрахування (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Взаємозв'язок витрат і доходів при вартісному вимірі капіталу у бухгалтерському обліку

Джерело: власна розробка автора.

Завершення періоду накопичення витрат визнається при дотриманні умови – зменшення економічних вигод у зв'язку із утворенням витрат (поточного чи майбутнього періоду) або прийняттям на облік активів, а також їх подальше порівняння в обліку із доходами поточного або майбутнього періодів. Визнання витрат у бухгалтерському обліку означає включення їх у вартість виробленої та проданої продукції різного рівня готовності і (або) капіталізацію в активи. Виробничі витрати – це витрати на продукцію, які можуть бути віднесені до певного об'єкта обліку витрат

економічно доцільним методом. У плануванні та обліку визначають собівартість реалізованої продукції та виробничу собівартість. До собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) включаються:

- прямі матеріальні витрати;
- прямі витрати на оплату праці;
- інші прямі витрати;
- загальновиробничі витрати (Додаток Т, дод. Т.1).

Не відносяться на собівартість виробленої і реалізованої продукції і покриваються за рахунок інших джерел:

- адміністративні витрати;
- витрати на збут;
- інші витрати операційної діяльності;
- фінансові витрати;
- витрати від участі в капіталі;
- витрати внаслідок вилучення капіталу власниками (Додаток Т, дод. Т.2).

Витрати на виробництво продукції в плануванні та обліку групуються за статтями, які визначаються підприємством самостійно в його обліковій політиці. У системі техніко-економічних розрахунків на підприємстві важливе місце займає калькулювання – обчислення собівартості окремих виробів, яке передбачає розв'язання таких завдань, як визначення об'єкта калькулювання і вибір калькуляційних одиниць, визначення калькуляційних статей витрат та методів їх обчислення.

Об'єкт калькулювання – це продукція чи послуги, собівартість яких обчислюється. До об'єктів калькулювання на підприємстві належать: основна, допоміжна, супутня продукція, роботи, послуги. Для кожного об'єкта калькулювання обирається калькуляційна одиниця – одиниця його кількісного виміру. Об'єкти калькулювання відрізняються від об'єктів обліку тим, що об'єкти калькулювання – це конкретна готова продукція, роботи, послуги, тоді як об'єкти обліку – все майно підприємства, його зобов'язання та господарські операції, що відбуваються на підприємстві.

На підприємствах можуть оформлюватися дві калькуляції – планова та фактична: планова формується до початку виробництва, фактична – після закінчення виробничого циклу (місяць, квартал, рік залежно від галузі). Аналіз галузевих інструкцій із планування, обліку й калькулювання собівартості продукції дає змогу виділити такі методи калькулювання витрат: позамовний, попроцесний, попередільний, нормативний, стандарт-костинг, директ-костинг (Додаток У).

Відмінність методів “стандарт-кост” та “директ-костинг” зовсім не означає, що за останнім ігнорується важливість чи релевантність постійних витрат. Однак при маржинальному підході, тобто за методом “директ-костинг”, загальна сума постійних витрат відображається окремо, що дає змогу зосередити увагу менеджерів на їх поведінці. Різниця у поведінці постійних і змінних витрат є основою при прийнятті багатьох рішень. Так, прихильники методу “директ-костинг” наголошують, що відсутність маржинального доходу за методом “стандарт-кост” призводить до аналітичних труднощів при здійсненні аналізу співвідношення прибутку, затрат і обсягу продаж (CVP-аналізу). Інші зарубіжні економісти взагалі критикують обидва методи, зазначаючи, що їх поширення призвело до того, що практично жодна фірма з великим асортиментом продукції нині не знає собівартості своїх виробів.

Тому не можна беззастережно надавати перевагу будь-якому навіть широко розрекламованому методу калькулювання, оскільки виробництво настільки багатогранне, що стандартний підхід, тим більше для забезпечення управління витратами за допомогою облікової інформації, неприпустимий. Жоден із методів обліку витрат і калькуляції собівартості продукції не можна запроваджувати механічно, це має бути глибоко продуманий захід, обґрунтований урахуванням усіх специфічних умов підприємства. При цьому це не означає незмінності застосування одного із обраних методів протягом будь-якого тривалого періоду діяльності підприємства.

У зарубіжній практиці набули поширення такі методи калькулювання: “кайдзен-костинг” і “таргет-костинг” (цільове калькулювання) (Додаток У). Досвід підприємств України свідчить, що їх практичне застосування не набуло належного поширення. На нашу думку, основною причиною є те, що облік виробничих витрат та калькулювання собівартості продукції залежать від розвиненості системи управлінського обліку на підприємстві, а українські підприємства не приділяють йому належної уваги.

У Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” з управлінського обліку передбачено індивідуальні підходи до організації роботи на цій ділянці у кожному конкретному підприємстві. Практичний бік застосування управлінського обліку ставить перед керівництвом підприємства конкретні завдання організаційного характеру, а саме: чи доцільне використання цього виду обліку; чи організувати управлінський облік; який має бути порядок формування інформації про витрати, обсяг виробництва; як налагодити систему контролю за цими показниками тощо. Вирішальний вплив на вирішення цих проблем мають

галузеві організаційні та інші особливості конкретного підприємства, наявність розробленої внутрішньої бухгалтерської звітності, система документообороту, рівень комп'ютеризації обліку тощо.

Умови виробництва, як правило, досить часто змінюються, тому в управлінському обліку важливим є не тільки аналіз поведінки витрат у певній діяльності, що називають сферою релевантності, а й в умовах невизначеності. Адже поведінка витрат залежить від багатьох факторів, які, взаємодіючи між собою, зумовлюють те, що витрати відхиляються від заздалегідь визначених параметрів. У зв'язку з цим при оцінці поведінки витрат використовують аналіз їх чутливості на зміну тих чи інших факторів. За допомогою цього аналізу можна визначити відхилення, зумовлені нестандартними ситуаціями, що призводять до зміни визначених показників обсягу виробництва й продажу продукції.

Встановити взаємозв'язок між витратами та певними факторами досить важливо, оскільки це дає змогу передбачати майбутні релевантні витрати, що вкрай необхідно для прийняття управлінських рішень. Для опису поведінки витрат у літературі традиційно використовують терміни: “змінні витрати” і “постійні витрати”, а також “напівзмінні витрати” і “напівпостійні витрати”. При цьому як основний фактор витрат, зазвичай, розглядають обсяг діяльності (виробництва або продажу) (Додаток Ф).

За короткий період (місяць) витрати можуть бути змінними (напівзмінними) і постійними (напівпостійними). Однак впродовж тривалого періоду всі витрати набувають тенденції до зміни, тобто постійні витрати стають напівпостійними і змінюються ступінчасто. Враховуючи це, аналіз поведінки витрат виробництва в управлінському обліку – це не тільки оцінка результативних значень показників, обчислених за допомогою того чи іншого методу, а й попереднє вивчення інформації, що аналізується, щодо її достовірності, об'єктивності, взаємозв'язку і залежності від обраних критеріїв дослідження.

Вивчаючи поведінку витрат, слід керуватися наступним принципом: різні витрати для різних цілей, проте, приймати рішення не з того, як їх поділяє управлінський облік, а насамперед, з загальної політики діяльності підприємства.

Важливим завданням бухгалтерського обліку на стадії визнання доходів і витрат є ціноутворення, планування прибутку підприємства з урахуванням асортименту проданої продукції. Дійовим інструментом виконання цього завдання є розрахунок точки беззбитковості та необхідної суми покриття. Цей метод зводиться до визначення мінімального обсягу продажу продукції (за стабільних умовно постійних витрат), за якого підприємство може, з

одного боку, забезпечити беззбиткову операційну діяльність у плановому періоді, з іншого – створити умови для самофінансування підприємства.

Точка беззбитковості характеризує обсяг продажу продукції, за якого прибуток підприємства дорівнює нулю, тобто виручка відповідає витратам на її виробництво та продаж. Точку беззбитковості називають також точкою “порогового” прибутку чи точкою рівноваги. Розглядуваний метод побудований на тезі, що із збільшенням обсягів продажу величина умовно постійних витрат на одиницю продукції зменшується.

Складовою аналізу точки беззбитковості є розрахунок суми покриття (маржинального доходу). Маржинальний дохід – це показник, який характеризує частину виручки, що спрямовується на заміщення умовно постійних витрат і формування прибутку від продажу. Розрізняють одноступінчастий (спрощений) та багатоступінчастий розрахунок суми покриття. За спрощеною схемою сума покриття дорівнює різниці між виручкою від продажу продукції та умовно змінними витратами:

- (+) чиста виручка від продажу
- (-) змінні (пропорційні витрати)
- (=) сума покриття
- (-) постійні витрати
- (=) прибуток

Система розрахунку суми покриття, яка ґрунтується на простому розподілі витрат на постійні та змінні, називається одноступінчастою системою “Direct Costing”. Суму покриття можна розраховувати як на весь обсяг продажу, так і на одиницю продукції. В останньому випадку – це різниця між оптовою ціною та умовно змінними витратами на виробництво одиниці продукції.

Аналіз беззбитковості може проводитися як за допомогою відповідних математичних розрахунків, так і шляхом побудови графіків. У разі використання графічного методу аналізу точкою беззбитковості вважається точка перетину лінії сукупних (повних) витрат та лінії, яка характеризує виручку від продажу продукції.

Таким чином, до проблем бухгалтерського обліку визнання доходів і витрат для калькулювання собівартості продукції можна віднести:

1. Особливості діяльності різних галузей економіки. При цьому мають бути враховані конкретні методичні підходи, які б дали змогу побудувати облік доходів, витрат і систему бюджетування відповідно до технології, узгодити з функціями витрат, а також запропонувати такі методи, які б допомогли створити належну систему контролю витрат.

2. Чинна класифікація методів обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції ґрунтується на тому, що об'єкти обліку й об'єкти калькулювання співпадають. Такий збіг хоча й спостерігається в окремих випадках, але він є швидше винятком, ніж закономірністю.

3. Бухгалтерський облік доходів і витрат не є достатньо аналітичним для визначення непродуктивних втрат і джерела появи збитку.

4. Застосування системи директ-костинг призводить до “програмованих помилок”¹⁵⁹. Це доводять дослідження на основі даних промислових підприємств, які показують, що калькулювання неповних витрат призводить до помилок через неможливість поділу в обліку витрат на змінні й постійні.

5. Недостовірні результати аналізу та викривлене ціноутворення через відсутність сформованих показників повної собівартості. Якщо підприємство здійснюватиме калькулювання неповної собівартості, то повну собівартість можна отримати тільки розрахунковим шляхом, що підвищує трудомісткість ведення обліку.

6. Розширене використання зарубіжної термінології. Прикладом може слугувати те, що в англійській економічній літературі використовуються терміни “budget”, “budgeting”, які деякі перекладачі подають як “бюджет”, “бюджетування”. Однак такий переклад не відповідає вітчизняній термінології. У вітчизняному розумінні “бюджет” – це зведення державних планованих безповоротних витрат: бюджети державний, обласний, районний та ін. Водночас на державних і комерційних підприємствах застосовують відповідно: “план”, “планування”, “кошторис”.

На основі дослідження механізму підвищення рентабельності рослинництва на підприємствах АПВ, виробничий цикл якого обумовлює вищу оборотність оборотних активів (майже в 2 рази) порівняно з оборотністю основних засобів, обґрунтовано, що залучення кредитів підвищує оборотність і прибутковість власного капіталу рослинництва, знижуючи при цьому рентабельність виробництва.

Доведено, що оперативне відображення відповідних ресурсів у бухгалтерському обліку є основою забезпечення достатньої капіталізації підприємства в розрахунку на 1 га ріллі, сприяння безперебійного фінансового забезпечення виробництва й досягнення ефективності господарювання.

Усунення розглянутих проблем на рівні підприємств за допомогою облікової політики, вміння планомірно і раціонально управляти доходами,

¹⁵⁹ Гнилицька Л. Прийняття управлінських рішень на основі обліку інформації системи “директ-костинг” / Л. Гнилицька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 3. – С. 24.

витратами та розподілом фінансових результатів за рахунок наявної оперативної, достовірної і аналітичної інформації в періоди погіршення кон'юнктури ринку суттєво підвищує шанси підприємства на виживання.

Для забезпечення управління господарською діяльністю доречною, оперативною та достовірною інформацією про відповідні процеси та їх результати удосконалено модель аналітичного обліку доходів, витрат і фінансових результатів (рис. 4.10).

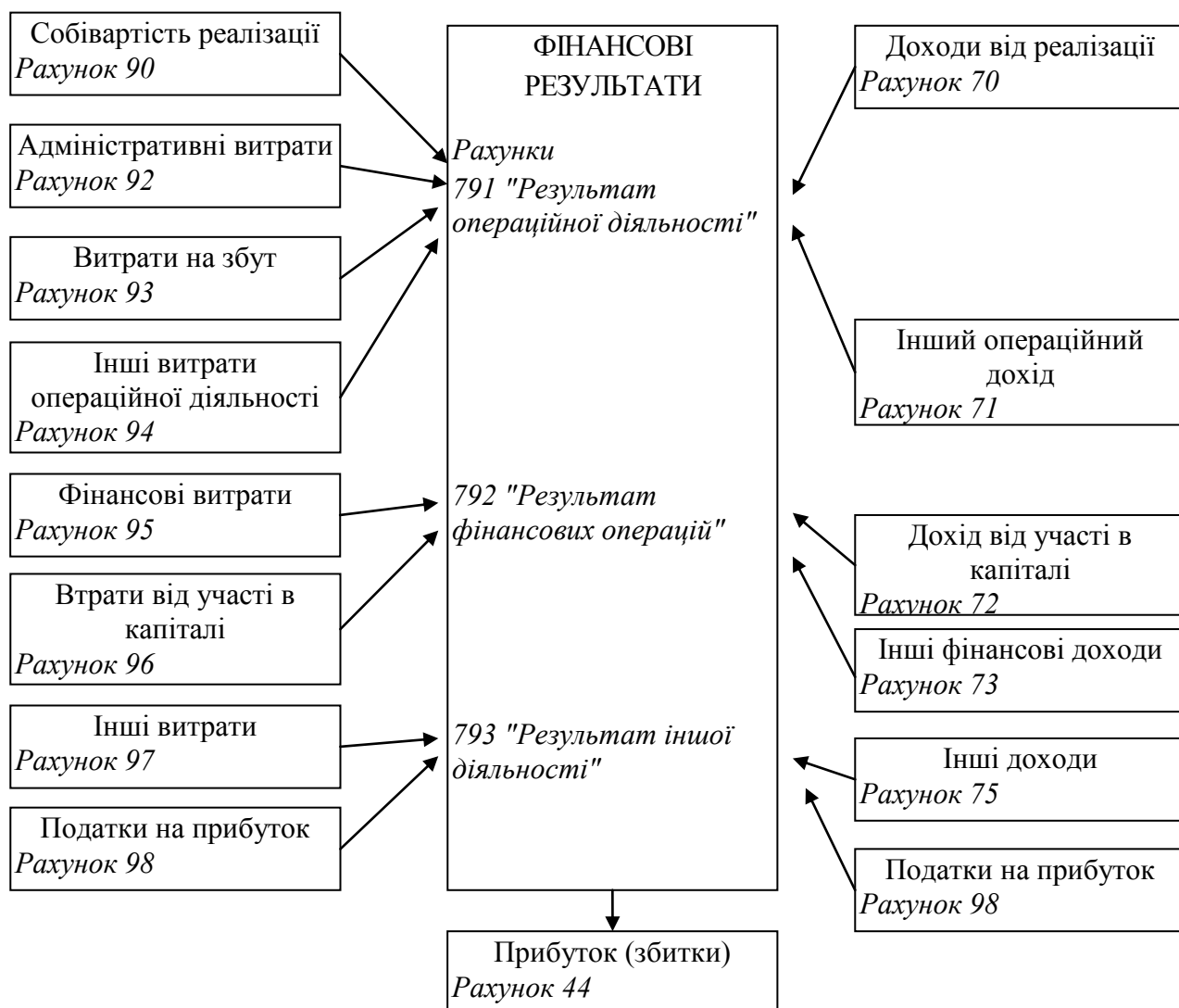

Рис. 4.10. Модель обліку розрахунку доходів, витрат і фінансових результатів

Джерело: власна розробка автора.

Окремим об'єктом обліку на рівні аналітичних рахунків виділено непродуктивні втрати з їх ідентифікацією за відповідними операціями. Представлена модель сприяє забезпеченню достовірних розрахунків з бюджетом, ціноутворенню та оцінці ефективності господарювання на основі сформованих показників повної собівартості за видами продукції,

обчисленню прибутку та показників рентабельності. Запропоноване впровадження моделі аналітичного обліку доходів, витрат і фінансових результатів формує елементи інформаційної бази для здійснення внутрішнього контролю на основі даних про винуватців непродуктивних втрат, виявлені джерела збитку за видами продукції, що дозволяє оцінити ефективність управління рівнем прибутковості підприємства, а також обчислення чистого прибутку для його подальшого розподілу.

Отже, на сучасному етапі бухгалтерський облік, по-перше, не задовольняє повною мірою потреб користувачів і, по-друге, не відповідає економічним відносинам, які формуються. Крім того, сучасна система бухгалтерського обліку не дає змоги створити надійну інформаційну основу для розвитку ринків капіталу, приватизації, збільшення інвестицій та оцінки ефективності функціонування приватного сектору; для використання ресурсів міжнародних фінансових ринків та розвитку міжнародних економічних відносин. До того ж ситуація ускладнюється тим, що Україна має свої особливості, зокрема:

– по-перше, на відміну від країн Америки та Західної Європи, в яких формування та розвиток економіки і системи бухгалтерського обліку відбувалися природнім шляхом протягом двох останніх десятиліть, в Україні проходить прискорена економічна реформа, що вимагає відповідної зміни системи бухгалтерського обліку;

– по-друге, проблема полягає в тому, що через тривалу відірваність від світових господарських процесів, система обліку перебуває у гіршій ситуації, від якої, з огляду на брак часу для здійснення економічних трансформацій та суспільно-господарських реформ, потрібно перейти безпосередньо до оптимальної.

Основною ідеєю удосконалення обліку доходів і витрат є їх орієнтація на підготовку альтернативних варіантів управлінських рішень. Удосконалення методики є можливим за умови використання методу генерування інформації. Даний метод у широкому розумінні пояснює діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети на основі притаманної людині здатності до творчої діяльності. До основних елементів методу генерування інформації належать методи: контрольних питань, аналогії, евристичних прийомів, мозкової атаки, написання сценарію та інші.

Важливим завданням бухгалтерського обліку є забезпечення систематизації та узагальнення інформації про властивості капіталу в його різних проявах з урахуванням відповідної стадії кругообороту. При цьому слід звернути особливу увагу на те, що недостатньо уваги

приділяється руху і перетворенню вартостей у процесі продажу та формування доходів і витрат.

Як правило, негативний результат діяльності підприємства – збиток – виникає у результаті невідповідності між вартостями капіталу на різних стадіях його кругообороту. Капітал є самозростаючою вартістю, тому у результаті кругообороту повинне відбуватися примноження вартостей, авансованих у господарську діяльність.

Медведев М.Ю. наголошує, що застосування в бухгалтерському обліку оцінки за історичною вартістю призводить до необ'єктивного відображення фінансового результату підприємства. Це пов'язано з тим, що до авансованого капіталу, вираженого у фактичній вартості, додаються певні витрати, здійснені у процесі виробництва¹⁶⁰. Таким чином, отримується сформована облікова оцінка товарного капіталу, в подальшому визначається прибуток як різниця авансованої та історичної вартості. Застосований підхід призводить до неможливості забезпечення об'єктивного відображення реальної вартості майна, що належить підприємству, а також реальності фінансових результатів, відображених у звітності.

Удосконалення внутрішньої документації щодо витрат, доходів і фінансових результатів формує елементи інформаційної бази для управління прибутковістю діяльності на основі оперативно виявлених відхилень і прийняття коригуючих рішень як гарантії соціального захисту учасників процесу господарювання за рахунок уникнення збитків. Ведення бухгалтерського обліку витрат, доходів і фінансових результатів в розрізі визначених аналітичних показників ґрунтується на основі документів з накопичення відповідних даних, що дозволяє визначити, як зміниться прибуток за видами продукції при усуненні непродуктивних витрат, забезпеченні економії витрат або зміні політики ціноутворення.

Дисфункціональність глобальної системи, стрімке наближення людства до крайньої межі економічної та демографічної експансії спостерігаються на фоні панування і жорсткого егоцентризму глобальних корпорацій, конфліктної конкуренції, егоїстичного духу елітарності, що дозволило учасникам Женевської конференції ООН з питань соціального розвитку визнати сучасну економіку економікою соціального абсурду. Її ключовою проблемою визнано надзвичайно нерівномірний розподіл благ, що проявляється в нерівності доходів власників і працівників, нерівних можливостях працевлаштування, доступу до охорони здоров'я й освіти, участі в управлінні й соціальному житті.

¹⁶⁰ Медведев М.Ю. Основы калькулирования. Просто на 100 % / М.Ю. Медведев. – М.: Эксмо, 2008. – 128 с.

Неконтрольоване створення додаткових багатств дозволяє здійснювати спекуляції, що ускладнює справедливий розподіл і перерозподіл благ, породжує глобальну бідність людей. За даними Світового банку, майже половина населення планети (2,8 млрд. чол.) живуть менше, ніж на 2 дол. США в день, 1,3 млрд. чол. – менше, ніж на 1,2 дол. у день, що забезпечує потребу в життєвих ресурсах лише на рівні біологічного виживання.

Контрастність у людському співіснуванні на фоні небаченого в багатьох країнах достатку є справжньою хворобою сучасного суспільства, обумовленою відсутністю достовірного механізму обліково-контрольного забезпечення відображення внеску власників, управлінського персоналу та інших працівників у формування чистого прибутку, а також можливістю розподілу чистого прибутку на розсуд власника.

Якісно нові інформаційні можливості досягнення соціально-економічного ефекту господарювання і відтворення капіталу для фінансування подальшої діяльності підприємства забезпечує розроблена модель облікового відображення розподілу чистого прибутку (рис. 4.11).

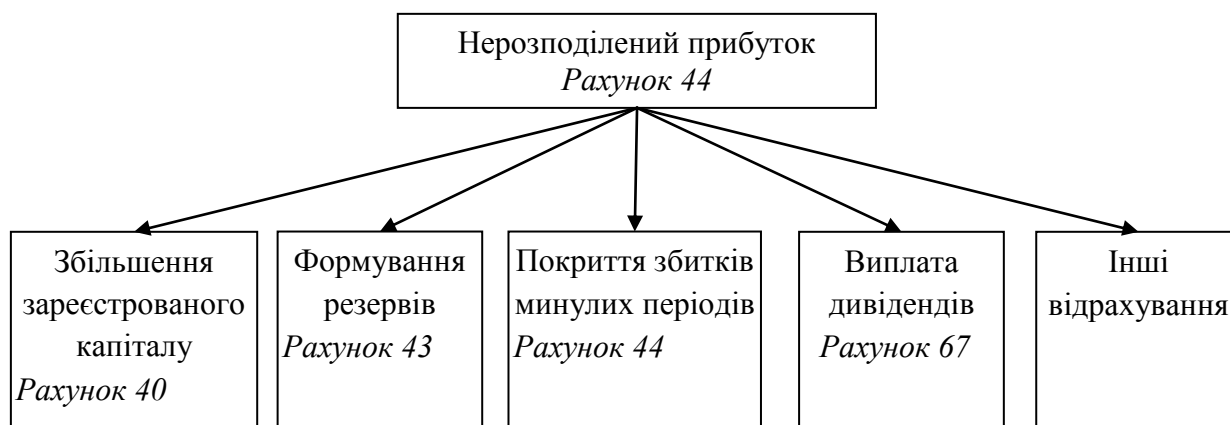

Рис. 4.11. Модель обліку розподілу чистого прибутку підприємства

Джерело: власна розробка автора.

В основу моделі закладено її взаємозв'язок зі сформованою інформаційною базою про об'єкти обліку за попередніми стадіями кругообороту капіталу, а також вимогу до організації бухгалтерського обліку розподілу чистого прибутку відповідно до вимог установчих документів і колективного договору.

У розробленій інформаційній моделі передбачено формування інформації про засновницький прибуток, який належить засновникам підприємства та створюється у вигляді частини додаткового продукту на основі інвестованих коштів у підприємство на стадії його створення (розширення). Розподіл засновницького прибутку відбувається не з

урахуванням вкладеної праці, а частки в статутному капіталі. Для акціонерних товариств такий прибуток представлений різницею між сумою проданих акцій (курсом акцій) і їх номінальною вартістю.

Висновки до розділу 4

Запропоновані розробки забезпечують відображення у відповідних аналітичних розрізах результатів кожної стадії кругообороту капіталу, пов'язаної з операційною діяльністю, а також використання сформованих інформаційних даних для здійснення внутрішнього контролю з метою досягнення соціально-економічного ефекту господарювання.

1. Виготовлення продукції відбувається на стадії виробництва, проте взаємообумовленість і взаємопов'язаність всіх стадій кругообороту капіталу визначає залежність між усіма господарськими процесами, що визначає необхідність ретельної організації бухгалтерського обліку та контролю всіх господарських операцій на етапі виробництва, де відбувається створення матеріальних благ. Тільки вкладений у виробництво капітал приносить прибуток або приріст на авансований та інвестований капітал, здійснюючи процес самовідтворення і формуючи додану вартість.

Обґрунтовано, що основою ефективного управління операційною діяльністю підприємства є належне інформаційне забезпечення на основі раціонального методологічного підходу обліку відповідних процесів. Процеси виробництва, продажу, формування доходів і фінансових результатів, розподілу чистого прибутку для інформаційного забезпечення процесу управління ними вимагають розробки оптимальної методики бухгалтерського обліку на основі визначення інформаційних моделей.

Доведено, що облікове відображення процесу виробництва закладає основу для визначення фінансових результатів на основі показників собівартості. Даний процес передбачає здійснення основної частини витрат діяльності, використання більшої частини різноманітних ресурсів. Представлено модель облікового відображення операцій з виробництва, в основу якої закладено вимогу відповідності аналітичного обліку виробничих витрат стану, змінам і удосконаленню технологічного процесу на основі інформації про інвестоване майно на стадіях створення (розширення) підприємства та придбання.

2. Значення та роль процесу продажу істотно зростають в умовах ринкових відносин і конкурентного середовища. Виробник мусить глибоко вивчати потреби ринку з метою планування обсягів і асортименту виробництва продукції. Процесом продажу завершується кругооборот капіталу. Принциповим є не лише створення доданої вартості, а обов'язковий

її продаж, що приносить прибуток. Дослідження виявило, що інформаційні моделі обліку продажу продукції не враховують необхідності подальшого розрахунку доходів, витрат і визначення фінансових результатів, що ускладнює планування, контроль і аналіз ефективності діяльності. Відсутність достовірної аналітичної інформації про продаж продукції за її видами знижує ефективність системи управління процесом. Відповідно, для розв'язання проблеми розроблено інформаційну модель облікового відображення операцій на стадії продажу продукції. В основу моделі закладено рівні аналітичного обліку (у вартісному, кількісному та якісному вираженні), що на основі організаційної інтеграції облікового персоналу та працівників відділу збуту забезпечує здійснення дієвого контролю виконання договорів продажу, відповідність складу та якості продукції придбаним (створеним) засобам на стадії придбання (виробництва), а також технічним вимогам.

3. Для забезпечення управління господарською діяльністю оперативною та достовірною інформацією про відповідні процеси та їх результати удосконалено модель аналітичного обліку доходів, витрат і фінансових результатів. Окремим об'єктом обліку на рівні аналітичних рахунків виділено непродуктивні втрати з їх ідентифікацією за відповідними операціями.

Якісно нові інформаційні можливості досягнення соціально-економічного ефекту господарювання і відтворення капіталу для фінансування подальшої діяльності підприємства в умовах стрімкого наближення людства до крайньої межі економічної та демографічної експансії забезпечує розроблена модель облікового відображення розподілу чистого прибутку. В основу моделі закладено її взаємозв'язок зі сформованою інформаційною базою про об'єкти обліку за попередніми стадіями кругообороту капіталу, а також вимогу до організації бухгалтерського обліку розподілу чистого прибутку відповідно до вимог установчих документів і колективного договору.

У розробленій інформаційній моделі передбачено формування інформації про засновницький прибуток, який належить засновникам підприємства та створюється у вигляді частини додаткового продукту на основі інвестованих коштів у підприємство на стадії його створення (розширення). Розподіл засновницького прибутку відбувається не з урахуванням вкладеної праці, а частки в статутному капіталі. Для акціонерних товариств такий прибуток представлений різницею між сумою проданих акцій (курсом акцій) і їх номінальною вартістю.

РОЗДІЛ 5

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

5.1. Економічні передумови капіталізації сільськогосподарських земель

Забезпечення населення світу продуктами харчування – одна з глобальних проблем людства. За оцінками Світового банку Україна здатна виробляти 110-130 млн. т зерна щорічно, що означає важливу роль нашої держави у вирішенні проблем голоду та перетворює аграрний сектор на стратегічну галузь. Фактично ж в країні виробляється близько 47 млн. т зерна. Це означає недостатній розвиток галузі та великий потенціал, що необхідно реалізувати (рис. 5.1).

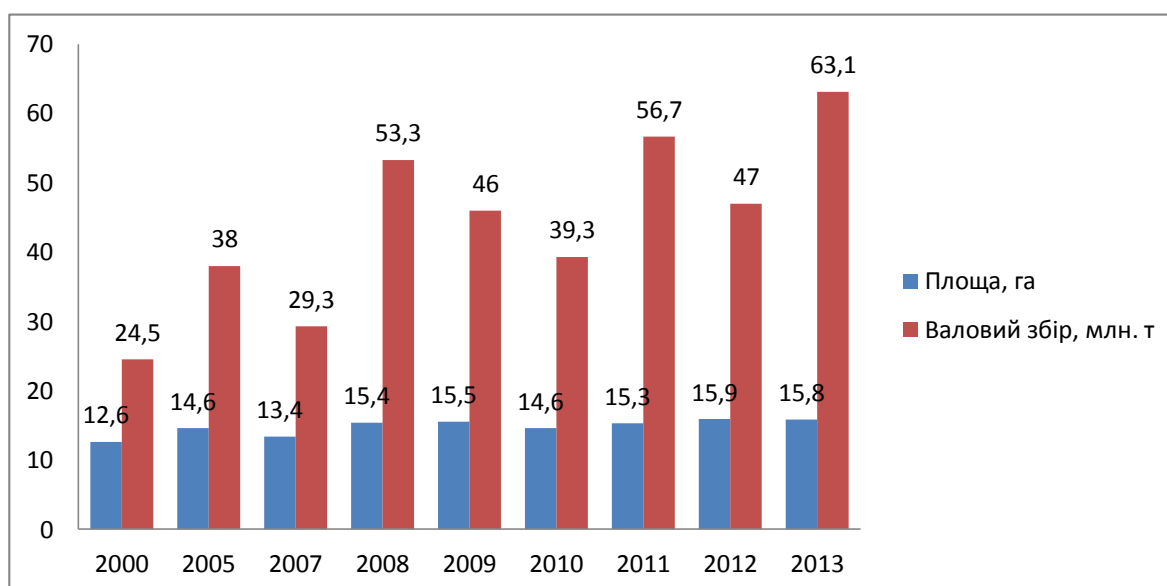

Рис. 5.1. Динаміка виробництва зерна в Україні

Джерело: побудовано на основі даних Денчук П. Організаційно-структурні особливості побудови служби внутрішнього аудиту на підприємстві / П. Денчук., В. Рожелюк // Аудитор України. – 2003. – № 15(33). – С. 30-32.

Проблемами економічного розвитку земельних відносин і аграрного сектору займалися такі вчені, як В.Д. Базилевич, В.М. Жук, П.Т. Саблук, В.Р. Сіденко, М.М. Федоров та багато інших. Земля і сільське господарство стало предметом економічних досліджень з часів зародження економічної науки. “Батько економіки” Ксенофонт говорив, що сільське господарство є найбагатішим з усіх занять. Цікаві погляди на питання, що стосуються сільського господарства, у видатного російського письменника Л.М. Толстого, який заперечував право приватної власності на сільськогосподарські землі, вважаючи її загальним надбанням народу, а також вважаючи, що за право обробляти землю й отримувати від цього

прибуток повинен сплачуватися податок на землю. Такий податок сьогодні застосовується в системах оподаткування різних країн, у т.ч. в Україні¹⁶¹.

Серед сучасних поглядів на розвиток аграрної сфери окремо варто відзначити наукову концепцію В.М. Жука, яка базується на теорії фізичної економії. Вчений вважає, що проблеми аграрного сектору України багато в чому обумовлені ігноруванням “потреб” землі в отриманні на її відновлення і поліпшення частини доданої вартості, яка створюється при її участі¹⁶².

Україна географічно розташовується на центральній лінії Північна Африка – Близький Схід, де гостро стоїть проблема, пов’язана з тим, що більшість населення 95 % своїх доходів витрачає на придбання продуктів харчування для власного споживання. Політичний і економічний фокуси цієї проблеми зміщені в сторону України. Потенційно наша країна здатна на 30-40 % покрити дефіцит продуктів харчування в Північній Африці та на Близькому Сході. Для досягнення такої мети необхідне відповідне фінансове, технологічне та кадрове забезпечення. За оцінками експертів, необхідне фінансування аграрного сектору коливається і сягає до 3 тис. дол. на 1 га оброблюваної площі.

Можливості подальшого розвитку аграрного сектору в Україні можуть бути реалізовані лише в тому випадку, якщо власник буде раціонально управляти капіталом, вкладеним в аграрне підприємство.

На практиці капітал аграрного підприємства розглядається як щось похідне, як показник, що відіграє другорядну роль. На перше місце виноситься безпосередньо процес діяльності підприємства. У зв’язку з цим роль капіталу припиняється, хоча саме капітал і його кругообіг є об’єктивною основою виникнення і діяльності підприємства, адже дохід і прибуток приносить використання підприємницького капіталу.

Ринок сільськогосподарської продукції характеризується низькою еластичністю, що породжує одну з основних проблем сільського господарства: нарощування обсягів виробництва призводить до зниження цін, а отже, доходів і прибутку. Однак грамотне використання капіталу підприємства дозволяє отримувати прибуток за будь-яких обсягів виробництва і забезпечувати необхідне фінансування виробництва. У першу чергу, необхідно забезпечити рівень високих технологій, що здатні виробляти великі обсяги якісної продукції, яка користується попитом на світовому ринку. Нині такі масштаби фінансування та управління кругообігом капіталу можуть забезпечити великі компанії, агрохолдинги,

¹⁶¹ Капинос Р.В. Экономическое учение Л.Н. Толстого / Р.В. Карпинос // Бизнес Информ. – 2008. – №9. – С. 89-92.

¹⁶² Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦІАЕ, 2009. – 648 с.

які залучають значні обсяги зовнішніх інвестицій, пайові фонди, котрі стали рушіями розвитку сільського господарства в Індії, Бразилії та Аргентині (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Найбільші агрохолдинги України

№ з/п	Назва	Земельний банк, тис. га	Власник
1	Ukrlandfarming	670	Олег Бахматюк
2	“Кернел”	422	Андрій Веревський
3	NCH	400	Джордж Рор, Морис Табачник
4	“Миронівський хлібопродукт”	360	Юрій Косюк
5	“Мрія”	298	Ігор Гута
6	“Астарта”	245	Віктор Іванчик, Валерій Коротков
7	Українські аграрні інвестиції	240	Кристоф Шарльє, Олександр Костенко
8	HarvEast	205	Ренат Ахметов, Вадим Новинський
9	ІМС	136	Agro valley private limited, Олександр Петров, Алекс Ліссітса
10	Приват Агрохолдинг	120	Генадій Боголюбов, Ігор Коломойський

Побудовано на основі даних Найбільші землевласники України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zagorodna.com/uk/statti/rejting-naybilshih-zemlevlasnikiv-ukraini.html>

Політиками, вченими, представниками бізнесу неодноразово наголошувалося, що аграрна сфера є однією з провідних в економіці України. Серйозну проблему складає розрізненість регулятивного поля, наявність значної кількості нормативних документів, які часто суперечать одне одному, а багато з них взагалі не діють. Це негативно позначається на ставленні до України міжнародної спільноти. Однак сьогодні кон'юнктура світового ринку сприятлива для України, адже наша країна володіє високоякісними земельними ресурсами, придатними для ведення високотехнологічного сільського господарства. Принести користь державі та суспільству ресурси можуть лише за умови їх капіталізації, тобто освоєння (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Складові капіталізації земельних ресурсів

Джерело: власна розробка автора.

Поняття капіталізації виникло в результаті глибинних економічних трансформацій, обумовлених розвитком продуктивних сил і виробничих відносин. В епоху становлення класичної політичної економії серед факторів виробництва – праця, земля, капітал – провідну роль відігравав фактор праці, що стало підґрунтям формування і розвитку трудової теорії вартості. У нинішніх умовах розвитку економіки головну роль відіграє капітал, передусім фінансовий.

Частина вчених вважає, що капіталізація землі – це її комерційне використання для отримання прибутку¹⁶³. Поруч із цим варто відмітити, що у рішенні спеціальної конференції ООН у 1976 р. зазначено, що земля, внаслідок своєї унікальної природи і незмінності в житті людини, не може використовуватися як звичайне майно, контролюватися окремими особами, бути об'єктом не захищеним від ринку.

Соціальна справедливість, розвиток містобудування, добрі умови життя і здоров'я людей можуть бути досягнуті лише тоді, коли земля використовуватиметься в інтересах усього суспільства. Для капіталізації земельних ресурсів необхідне відповідне забезпечення: розвиток машинобудування, впровадження передових технологій, розширення інфраструктури, наявність місць зберігання та підприємств переробки. Це сприятиме вирішенню політичних, економічних, соціальних проблем не лише із забезпечення продуктами харчування, але й проблем безробіття, зростання доходів бюджету, розвитку підприємництва, поліпшення соціальної ситуації села.

Такої стратегії дотримувалися Бразилія та Аргентина, які на сьогодні є лідерами світового ринку сільськогосподарської продукції. Дотепер бразильський уряд підтримує свої компанії інтервенційними вливаннями, чим стимулює їх вихід на міжнародний ринок. Стратегією Бразилії є не отримання якомога більших прибутків, а завоювання якомога більшої частки ринку, що забезпечує високу оборотність капіталу, оскільки це гарантує розвиток та благополуччя галузі у довгостроковому періоді. Бразилія за останні декілька років стала лідером ринку протеїну, експортне мито при цьому суттєво наповнює бюджет країни. Такі можливості є в Україні. Виробляючи великі обсяги зернових, слід експортувати їх не безпосередньо, а перетворивши на протеїни: м'ясо птиці, свинину, ВРХ. Таким чином, грошовий потік від експорту зросте у декілька разів, порівняно з нинішнім.

Необхідною складовою розвитку аграрного сектору в Україні є розвиток людського капіталу. Провідні аграрні компанії України використовують цей

¹⁶³ Капіталізація землі [Електронний ресурс]. / В. Радаєв. – Режим доступу: <http://www.regioninvest.net/information/poleznoe/item211/>

принцип, залучаючи спеціалістів високого класу. На базі такої команди можна використовувати потужну сільськогосподарську техніку, яка обробляє значні площі із використанням систем супутникової навігації, автоматизації виробничих процесів. Це повністю змінює технологію, сприяє впровадженню досягнень науки. Тому значну увагу необхідно приділяти підготовці таких кадрів для сільського господарства, які б поєднали у собі нові ідеї, бажання, розуміння та передовий досвід.

Кон'юнктура світового ринку наразі сприятлива, у багатьох країнах відчувається дефіцит продовольства. Свої потужності розвивають Бразилія, Аргентина, Парагвай. Україна може очолити цей список. Але для цього необхідно налаштувати три вихідних моменти:

- по-перше, необхідно правильно визначити регулятивну політику,
- по-друге, слід чітко сформулювати стратегію інноваційної політики,
- по-третє, що вкрай важливо, необхідне вливання бюджетних коштів, не розпоршене на десятки бюджетних програм.

Такі кроки дозволять вирішити соціальні проблеми села, першопричиною яких є економічні труднощі. У селах в аграрній сфері зайняті приблизно 20 % жителів, решта живе на засоби від оренди землі та соціальних виплат. Інфраструктура села знаходиться на утриманні сільських рад, які, зазвичай, не мають коштів для її достатнього забезпечення. За останнє десятиліття урбанізовано за мінімальними підрахунками 5 млн. сільських жителів, що зумовлює появу нових соціальних проблем. Наприклад, в Європі сільське господарство – це не стільки економічний, скільки соціальний проект, спрямований на підтримку зайнятості населення. Урядам європейських країн вигідніше виділяти дотації на підтримку сільського господарства, ніж боротися з наслідками урбанізації сільського населення.

Щоб допомогти аграрному сектору України, необхідний комплексний підхід. По-перше, необхідно стимулювати розвиток переробної промисловості та інфраструктури. По-друге, слід запровадити компенсацію кредитних ставок сільськогосподарським товаровиробникам, що забезпечить ефект мультиплікації та задіє механізм банківської системи. Необхідними є елементи фінансово-кредитної та ринкової системи, у першу чергу, біржі. Вони дозволяють оптимізувати кругообіг капіталу підприємств та збільшити ефективність управління ним.

Сьогодні ринок сільськогосподарської продукції структурований лише на 5-7 %, а решту складають малі землекористувачі. Структуризація ринку, яка була б оптимальною в сучасних умовах в Україні, є наступною: 60 % - малі та середні підприємства; 25 % - великі підприємства; 15 % - держава.

Для розвитку великих підприємств існує обмеження щодо обсягу виробництва, менеджменту, технологій. Тому оптимальним, на наш погляд, буде розподіл, коли близько 20-30 % ринку будуть займати великі компанії як рушії розвитку, адже впровадження інновацій у сільське господарство, зазвичай, вимагає значного вкладання виробничого, фінансового та людського капіталу. Діяльність агрохолдингів проходить переважно на інноваційній основі, що і відповідає сучасним тенденціям, які характеризуються впровадженням новітніх технологій виробництва та його управління. На нашу думку, агрохолдинги несуть двояке значення, тому що існує багато й недоліків функціонування цих господарств: результати від виробничої діяльності та прибуток залишаються у цих компаніях і не достатньо спрямовуються на розвиток сільських територій. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури на орендованих землях не є в повній мірі функцією агрохолдингів. Отже, залишається важлива проблема безробіття й відсутність соціального розвитку сільської місцевості. Зайнятість населення також різко знижується. Тому 45-60 % аграрного ринку повинні займати середні підприємства та малі фермерські господарства, що створюватимуть робочі місця та забезпечуватимуть на ринку конкурентне середовище. Обов'язковим гравцем на ринку сільськогосподарської продукції має бути держава, яка займатиме не менше 10-15 %. Адже для України від цього ринку сильно залежить ряд соціальних питань. Захист соціальних інтересів, підтримка пропорційного розвитку сільського господарства, нейтралізація “зовнішніх” ефектів ринку повинні стати пріоритетними завданнями уряду.

5.2. Бухгалтерський облік земельних відносин в умовах інтеграційних процесів

За оцінками науковців земельно-ресурсний потенціал України – один за найпотужніших у Європі. Земельний фонд нашої держави становить 5,7% території усієї Європи та складає 60,3 млн. га. У загальній структурі земельних ресурсів землі сільськогосподарського призначення займають 70,9% (42,8 млн. га.). Маючи у своєму володінні такий масштабний і цінний за своїми якісними характеристиками земельний фонд, Україна, за різними оцінками науковців, при умові дотримання оптимальної структури землекористування та відповідного рівня землеробства, потенційно здатна забезпечити продовольством 250 – 320 млн. осіб¹⁶⁴. Недарма спеціалісти

¹⁶⁴ Олійник Д.С. Фінансова підтримка сільськогосподарського виробника у зарубіжних країнах // Д.С. Олійник // Фінанси України. – 2002. – № 6. – С. 72-79.

ФАО розглядають нашу країну, як одну з тих, що забезпечуватиме продовольством населення світу в майбутньому¹⁶⁵. Розкриття такого потенціалу сільськогосподарських земель дозволить Україні зайняти вагоме місце у міжнародному поділі праці та міжнародних відносинах. У такому світлі важливим та необхідним стає інформаційне забезпечення земельних відносин в умовах інтеграційних процесів. Нині можна відмітити гостру потребу в інформації про стан та використання земельних ділянок в Україні, необхідну як для стратегічного і оперативного управління, так і для контролю.

Значна увага вчених-економістів та бухгалтерів свідчить про його важливість для науки та практики обліку. Дослідженням щодо розвитку бухгалтерського обліку земельних ресурсів та економічних відносин, пов'язаних з ними відводиться вагоме місце у працях Жука В.М., який запропонував Концепцію розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки, базуючись на постулатах Концепції сталого розвитку та теорії фізичної економії, яка, на думку вченого, в нинішніх умовах набуває актуальності та нового звучання.¹⁶⁶ Різні аспекти обліку сільськогосподарських земель розглядаються у працях В.М. Жука, Н.І. Загребельної, І.В. Замули, Г.Г. Кірейцева, М.В. Кужельного. Вчені вважають, що бухгалтерський облік є невід'ємною складовою розвитку ефективного використання земельних угідь. Зокрема, Кужельний М.В. звертає увагу, що вирішення проблем ефективного використання земельних і водних ресурсів та відновлення їх природного стану можливе на основі відповідного бухгалтерського обліку й відображення показників у фінансовій звітності¹⁶⁷. Бухгалтерський облік земельних ділянок регламентується Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» та П(С)БО 7 «Основні засоби». Ряд вчених висувують пропозиції про введення в дію окремого стандарту, який би враховував специфічні особливості землі, в тому числі сільськогосподарського призначення, як об'єкта обліку¹⁶⁸. В їх працях наголошується на визнанні земельних ділянок як об'єкта бухгалтерського обліку. Згідно П(С)БО 7 «Основні засоби» земельні ділянки, що знаходяться у власності підприємств, визнаються активом і, таким чином, стають об'єктами бухгалтерського обліку, зараховуючись до складу

¹⁶⁵ Іщенко Г. Україна може долучитися до гуманітарних і продовольчих програм ФАО і ООН / Г. Іщенко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/artides/mikola-bezuglij-ukrayina-mozhe-doluchitsya-do-gum/p/>

¹⁶⁶ Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. – 648 с.

¹⁶⁷ Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку / М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. – К.: КНЕУ, 2001. – 458 с.

¹⁶⁸ Жадько К.С. Вибір програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку підприємств / К.С. Жадько // Науковий вісник НАУ. - 2001. – Вип. 44. – С. 47-50.

основних засобів на підставі Державного акта на право приватної власності на землю. Тобто активом і об'єктом бухгалтерського обліку сьогодні визнаються тільки земельні ділянки, які належать підприємствам. Проте сьогодні в сільському господарстві склалась така ситуація, що земельні ділянки знаходяться у власності фізичних осіб у формі паїв, а використовують землю на правах оренди сільськогосподарські підприємства. Фізичні особи не ведуть бухгалтерський облік, а підприємства не мають підстав для включення цих ділянок до складу активів. На практиці облік орендованих земельних ділянок або взагалі не ведеться або ведеться у дуже спрощеному вигляді, не розкриваючи всієї інформації про земельні ділянки та землекористування. Таким чином, велика частина земель сільськогосподарського призначення залишається поза увагою бухгалтерського обліку. А нами зазначалося, що бухгалтерський облік є невід'ємною складовою розвитку інноваційного землеробства. Тобто такий стан речей гальмує розвиток інновацій у землеробстві, у зв'язку з відсутністю його достатнього обліково-аналітичного забезпечення. На нашу думку, відображення земельних ділянок у складі активів підприємства зумовлено такими інформаційними потребами:

- повною мірою відображати земельний потенціал підприємства, що важливо для його діяльності в отриманні інвестицій, кредитів тощо;
- розраховувати норму прибутку на вкладений капітал, що важливо для аналізу діяльності підприємства та державного регулювання міжгалузевого розподілу прибутку;
- вести на підприємстві системний облік земельних ділянок, що дає можливість орієнтуватися в оцінці наявного земельного потенціалу, шукати шляхи більш ефективного його використання.

Також слід відмітити, що договори оренди сільськогосподарських угідь укладаються на тривалий термін, після завершення якого орендар має переважне право на продовження оренди. Тобто земельні ділянки відповідають визначенню активу. П.І. Гайдуцький та П.Т. Саблук стверджують: «Земля відповідає всім умовам визнання активу і може бути відображена у складі або необоротних активів підприємства...або на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи»...»¹⁶⁹

І.В. Замула визначає такі особливості земельних угідь як відсутність строку корисного використання, ліквідаційної та амортизованої вартості¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Бухгалтерське та податкове забезпечення майнових і земельних відносин у новостворених сільськогосподарських підприємствах: [посібник] / За ред. акад. П.І.Гайдуцького і П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ, 2002. – 408 с.

¹⁷⁰ Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки : [монографія] / І.В. Замула. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 440 с.

Ще однією серйозною проблемою включення земельних відносин у систему бухгалтерського обліку є відсутність дієвого механізму їх функціонування та регулювання. Українське земельне законодавство важко назвати цілісним та послідовним, зважаючи на велику кількість протиріч між окремими законодавчими та нормативними актами. Серед проблем, які відмічаються науковцями слід назвати неоднозначність у трактуванні законодавчих норм, високий рівень складності процедур та значна їх тривалість, неузгодженість функцій різних державних органів. Наприклад, зараз функціонує два державних органи, які займаються реєстрацією та обліком земельних ділянок: Державний земельний кадастр та Державне земельне агентство, їх функції деякою мірою дублюються, а вирішення деяких питань не входить до компетенції жодного. Така ситуація викликає порушення прав та незабезпеченість інтересів землевласників, їх об'єднань та сільських громад. Відсутність економічного інтересу у сільськогосподарських товаровиробників та належного господарського механізму використання земель призвели до відчуження селян від землі.

Важливим показником для обліку сільськогосподарських угідь звичайно є їхня вартість. Дослідження науковців¹⁷¹ свідчать про те, що операції із земельними ділянками сільськогосподарського призначення не повною мірою відображаються у бухгалтерському обліку, а в деяких господарствах необхідні дані відсутні взагалі. Найчастіше причиною такої ситуації стає нестача чітких та однозначних рекомендацій з бухгалтерського обліку земельних ділянок, їх відображення у звітності, відсутність більшості необхідних форм первинних документів, ускладненість процедур оформлення операцій із земельними ділянками в органах державної влади.

Отже, центральною проблемою сучасних наукових досліджень в галузі економіки сільського господарства має стати розробка та впровадження нових ефективних методик оцінки, що забезпечать об'єктивність визначення вартості земельних ділянок сільськогосподарського призначення, з урахуванням вимог міжнародних стандартів та потреб практики. Такої ж думки притримуються більшість сучасних дослідників¹⁷¹.

Нині купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення на ринкових засадах заборонена, тому немає бази для здійснення їх ринкової оцінки чи визначення їх справедливої вартості. Однак

¹⁷¹ Камінська Т.Г. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту в сільськогосподарських підприємствах [монографія] / [Камінська Т.Г., Шатковська Л.С., Шиш А.М. та ін.]. – К.: ЦП "Компринт", 2013. – 329 с.

для потреб бухгалтерського обліку використовується нормативна грошова оцінка земель, яка розрахована по кожному регіону країни¹⁷².

Становить інтерес для дослідників пропозиція Замули І.В., щодо відображення сільськогосподарських ділянок у бухгалтерському обліку. Вона пропонує проводити оцінку земельних ресурсів на основі визначення рентних доходів, які залежать від якості ґрунтів, розташування земельної ділянки відносно місць реалізації, екологічної та економічної вартості земельної ділянки¹⁷⁰.

Відображення земель сільськогосподарського призначення у балансі підприємств автоматично означає наявність системи чіткого та достовірного інформаційно-облікового забезпечення. Інформаційна база, що існує сьогодні, формується переважно системою бухгалтерського обліку, яка, в свою чергу, не містить спеціальних даних, потрібних для проведення оцінки земельних ділянок та подальшого відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку. Тож сьогодні для України важливого значення набуває необхідність створення такої моделі організації обліку земель, яка б відповідала сучасному стану розвитку земельних відносин та задовольняла б потребу у формуванні необхідної кількості та якості інформації.

Разом із тим, модель організації обліку земельних ділянок повинна містити можливості інтегруватися у зміни, що відбуваються у зв'язку із завершенням реформування аграрного сектору економіки. Зняття мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення зумовить появу нових господарських операцій. Зазнають зміни процеси відображення цих операцій на рахунках бухгалтерського обліку, у первинній та аналітичній документації. Тобто, у перспективі змінюватимуться вимоги до складу показників у примітках бухгалтерської звітності щодо відображення земель сільськогосподарського призначення, з'являться нові вимоги до бухгалтерії землевласника.

Тож доцільним є створення єдиної методологічної бази щодо обліку земель, затвердженої на законодавчому рівні. Зокрема, варто передбачити визначення та відображення в обліку ефективності використання земельних ресурсів, що сприятиме запровадженню інноваційних форм їх використання.

Кінець минулого століття характеризувався широкою індустріалізацією сільського господарства. Індустріальні методи дозволили значно підвищити обсяги виробленої сільськогосподарської продукції і поліпшити продовольчу ситуацію в ряді країн світу. Однак недоліком таких методів було посилення антропогенного тиску на природне середовище і відчутне зниження якості та

¹⁷² Гузар Б. С. Формування звітності по земельних ресурсах сільськогосподарського призначення / Б. С. Гузар // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 64-67.

безпеки продуктів харчування. Це привело до пошуку різноманітних альтернативних – інноваційних – методів землеробства, найбільший інтерес з помір яких у нашій державі виникає до органічного землеробства.

Колегія з національних стандартів органічної продукції USDA наводить визначення органічного землеробства як системи екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, «...яка підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Вона базується на мінімальній використанні неприродної (штучної) сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, які відроджують, підтримують та покращують екологічну гармонію»¹⁷³. Федерація органічного руху України називає такі причини розвитку органічного землеробства:

- Необхідність відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища;
- Необхідність розвитку сільських територій та підйому рівня життя сільського населення;
- Необхідність підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва;
- Необхідність забезпечення споживчого ринку здоровою якісною продукцією;
- Необхідність зміцнення експортного потенціалу держави;
- Необхідність поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції;
- Забезпечення продовольчої безпеки в Україні;
- Поліпшення загального добробуту громадян держави¹⁷⁴.

Для розвитку цього руху вітчизняними підприємствами, які виробляють органічну продукцію, за підтримки їх швейцарських колег та міжнародних фондів, було створено підприємство «Органік Стандарт». Підприємство здійснює інспекцію та сертифікацію органічного виробництва в Україні.

На рис. 5.3 наведено динаміку кількості виробників органічної продукції в Україні.

¹⁷³ Сокол Л.М. Екологічне (органічне) землеробство – складова сталого сільського господарства / Л.М. Сокол, Т.Р. Стефановська, В.В. Підліснюк // Екологічна безпека. – 2004. – №3-4. – С.8.

¹⁷⁴ Органік стандарт [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%BA_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82

Рис. 5.3. Динаміка кількості виробників органічної продукції в Україні

Джерело: Органік стандарт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

Як свідчать дані рис. 5.3, кількість виробників органічної продукції зростає, однак їх кількість залишається низькою. Це пов'язано з низькою поінформованістю населення, відсутністю відповідної нормативно-правової бази, яка б чітко окреслила державну політику у сфері органічного виробництва, привела до визнання та захисту інтересів виробників органічної продукції. Проблемним питанням також виступає обліково-інформаційне забезпечення такої діяльності.

Для організації ефективної системи обліку органічного землеробства і забезпечення прийняття управлінських рішень необхідно вирішити такі завдання:

1. Організувати обліково-аналітичне забезпечення формування інформації про використання земельних ділянок у процесі органічного землеробства;

2. У рамках робочого плану рахунків передбачити окремі субрахунки та аналітичні рахунки до рахунків запасів, виробництва та готової продукції, доходів, витрат та фінансових результатів, на яких відобразатимуться операції з виробництва і реалізації органічної продукції;

3. В управлінському обліку здійснити класифікацію витрат, яка б найповніше б відображала розподіл витрат та забезпечувала б прийняття

адекватних управлінських рішень. Найдоцільнішим, на наш погляд, є поділ витрат за статтям та напрямками виробництва – органічним та звичайним.

4. Для ефективного здійснення контролю за органічним землекористуванням визначити окремі центри відповідальності та розподілити обов'язки між керівниками відповідних підрозділів підприємства.

5. Розробити систему документообороту та внутрішньої звітності для оперативного реагування і контролю органічного виробництва.

Тут варто зазначити, що Податковий кодекс України передбачає необхідність нарахування амортизації на витрати на капітальні поліпшення землі, не пов'язані з будівництвом, а саме: на осушення, збагачення та інші подібні капітальні поліпшення землі. Облік балансової вартості капітального поліпшення землі як окремого об'єкта основних засобів ведеться у складі основних засобів групи 2 з максимально допустимим строком корисного використання – 15 років. Норми Податкового кодексу установлюють для капітального поліпшення землі особливі правила, згідно з якими у разі вибуття землі як окремого об'єкта власності (у результаті продажу чи іншого відчуження) балансова вартість капітального поліпшення землі як окремого об'єкта основних засобів відноситься до складу витрат за результатами податкового періоду, на який припав такий продаж. Отже, вибуття вартості капітального поліпшення землі з податкових розрахунків прив'язане до вибуття від платника податків землі як окремого об'єкта власності.

При визначенні земельних ділянок як об'єкта обліку в інноваційному землеробстві необхідно розрізняти власне земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель та права на користування земельними ділянками (рис. 5.4).

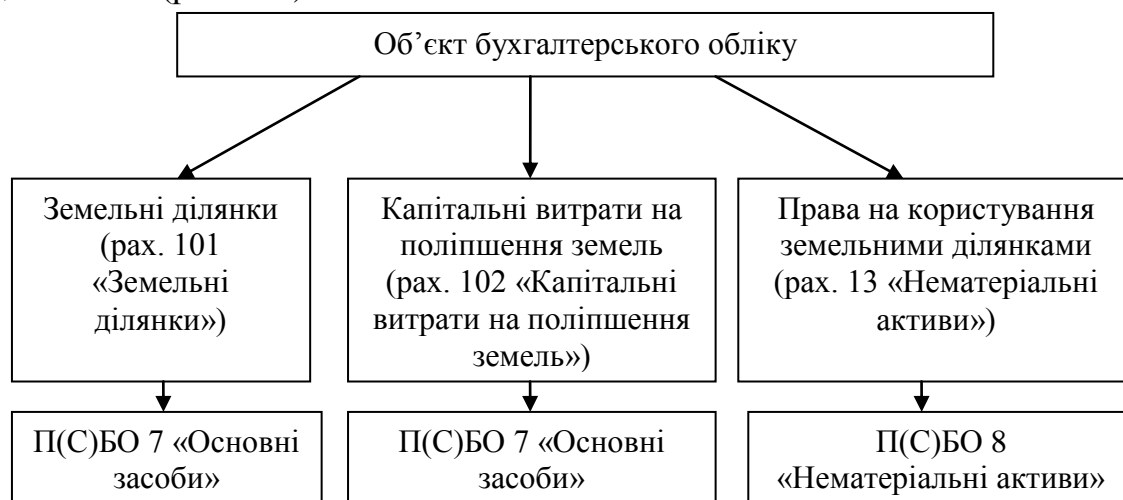

Рис. 5.4. Групи об'єктів обліку земельних ділянок

Джерело: розроблено автором

Для обліку такого об'єкта основних засобів Планом рахунків передбачено рахунок 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель», що відображається як окремий об'єкт основних засобів, але нормативні документи не передбачають порядку відображення накопичень таких витрат.

Ряд науковців¹⁷⁵ дотримується думки, що накопичення капітальних витрат на поліпшення земель повинні відображатися на окремому субрахунку рахунку 15 «Капітальні інвестиції» до того як їх буде завершено. Ми підтримуємо цю думку та вважаємо введення окремого субрахунку доцільним для потреб управління. Після завершення виконання поліпшень їх вартість повинна зараховуватися дебет субрахунку 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель». З наступного місяця після постановки на облік витрат на поліпшення земель їх вартість має амортизуватися. Найприйнятнішим в такому випадку вважається прямолінійний метод.

Облік земельних ділянок, задіяних у органічному виробництві, варто вести окремо від тих, які обробляються звичайним способом, що дозволить контролювати їх оборот у сівозміні, найменування і обсяги внесених добрив, висіву насіння, використання засобів захисту рослин, тобто забезпечить інформацією, необхідною для підтвердження відповідності органічної продукції. Також це дозволить контролювати зміни родючості та інших якісних характеристик ґрунтів, порівняно зі звичайними ділянками, що дасть підстави для їх вартісної переоцінки в обліку.

Зважаючи на високу питому вагу орендованих земель у землекористуванні сільськогосподарських підприємств, особливу увагу слід приділяти організації обліку використання орендованих земельних ділянок в органічному виробництві. У договорах оренди обов'язково має бути вказано, які земельні ділянки використовуватимуться в органічному землеробстві. На підставі таких договорів та актів приймання-передачі орендованих земельних ділянок у користування ці ділянки слід відображати на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи», аналітичному рахунку «Орендовані земельні ділянки с.-г. призначення для органічного виробництва».

Для належної організації обліку і контролю орендованих земель для органічного виробництва доцільно розробити реєстр обліку орендованих земельних ділянок в розрізі їх орендодавців з відміткою відповідних договорів на право оренди, за термінами їх дії з зазначенням кадастрової оцінки кожної земельної ділянки та розміру орендної плати.

¹⁷⁵ Трачова Д. М. Облік і оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення / Д.М. Трачова // Вісник Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2011. – № 3. – С. 368 – 374

Таким чином, існуюча система обліку земельних ділянок не відповідає вимогам сучасності. Розвиток інноваційного процесу в землеробстві ставить перед бухгалтерським обліком нові завдання, в той же час залишаються невирішеними проблеми завершення земельної реформи і переведення земельних відносин в сільському господарстві на ринкову основу, що утруднює ідентифікацію земель сільськогосподарського призначення як об'єкта бухгалтерського обліку. Звертає на себе увагу і недостатність теоретичних напрацювань та досліджень в цьому напрямі. Тому нині сформувалася гостра потреба в розробці методичних і практичних рекомендацій щодо обліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення, методик їх оцінки, які б враховували інноваційний процес в землекористуванні та ступінь становлення ринкових відносин.

5.3. Організація господарського контролю використання земель в економічному обороті

Для забезпечення достатньої ефективності використання земель в сільському господарстві необхідно особливу увагу приділяти заходам контролю. У першу чергу, слід провести аналіз системи господарювання та визначити її слабкі місця. Після їх детального аналізу слід максимально усунути їх.

За даними дослідження О.О. Бредіхіна¹⁷⁶ обсяги гумусу земель в Україні за останні 130 років знизилися. Втрати гумусу склали в Лісостеповій зоні 22%, 19,5 % - в Степу та 19% в зоні Полісся. В Україні 32% земельних площ так чи інакше зазнають впливу водної ерозії, що складає 13,3 млн. га. З них 4,5 млн. га піддаються сильній водній ерозії, 68 тис. га повністю втратили гумусовий горизонт. Такі негативні тенденції потребують вжиття заходів для збереження та відновлення родючості земель.

Можна констатувати, що система управління землями в Україні лише формується, залишається не завершеною земельна реформа, не сформований ринок сільськогосподарських земель. Так само залишаються відкритими питання обліку та контролю земель. Разом з тим, земельні ресурси України надзвичайно багаті. Україна володіє четвертою частиною світових запасів чорнозему. І це може стати серйозною конкурентною перевагою України у міжнародних відносинах. Тому наукові дослідження щодо контролю земельних ресурсів сільського господарства надзвичайно актуальні.

¹⁷⁶ Бредіхін О. О. Актуальні організаційно-економічні проблеми здійснення державного нагляду (контролю) сільськогосподарських земель/О.О.Бредіхін//Інвестиції: практика та досвід. – 2012. - №14. – С. 50-56.

Наукові основи бухгалтерського обліку і господарського контролю земельних ресурсів в сільському господарстві досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: О. О. Бредіхін, В. М. Жук, Н. М. Малюга, А. М. Третяк та інші. Вони обґрунтовували теоретичні та методичні основи обліку і контролю земель сільськогосподарського призначення та землекористування, їх визнання, оцінку, відображення в системі обліку, основні принципи системи контролю земель сільськогосподарського призначення, його напрями, механізми, методи, організаційні форми. Однак питання контролю земель сільськогосподарського призначення в умовах трансформації земельних відносин та інтеграційних процесів залишилися поза увагою науковців.

Земельний кодекс України визначає, що реалізація громадянами права власності на землю не повинно шкодити інтересам суспільства, правам інших громадян. Крім того, встановлено, що власники зобов'язані дбати про свої земельні ділянки, сприяти підвищенню їх родючості, зберігати їх природні властивості та піклуватися про екологічну безпеку загалом.

Ці ж положення закріплені в Законі України "Про охорону земель". Крім того, цей Закон зобов'язує власників та землекористувачів проводити протиерозійні заходи, вести сільське господарство таким чином, щоб мінімізувати ризики ерозії, забруднення, виснаження, не завдавати шкоди природному середовищу. Однак, незважаючи на спрямованість законодавства України на екологічно безпечне використання земель в сільському господарстві, збереження та підвищення їх родючості, негативні тенденції в землекористуванні, як ми зазначали вище, зберігаються.

Центральною причиною, що викликала подібну ситуацію в сільськогосподарському землекористуванні є те, що за часів незалежності системи контролю використання земель в сільському господарстві були спрямовані, у першу чергу, на забезпечення та запобігання порушенням у земельно-правових відносинах, таких як приватизація земель, розпаювання, зміна їх цільового призначення, передача у користування, тоді як екологічна безпека землекористування у більшості випадків залишалася поза увагою як держави, так і громадськості.

Система контролю земель сільського господарства повинна відповідати вимогам максимальної простоти, прозорості, доступності, очевидності¹⁷⁷.

При побудові системи контролю земель сільського господарства слід неодмінно враховувати, що в тут земля виступає одночасно предметом і

¹⁷⁷ Малюга Н. М. Земля в системі бухгалтерського обліку: визнання, оцінка, методика відображення / Н. М. Малюга, І. В. Замула // Бухгалтерський облік і аудит. 2008. - №6. - С. 15-21.

засобом праці, а також територіальним базисом виробництва, що зумовлює її особливу роль.

Доцільною вважаємо впровадження трирівневої системи контролю за наявністю та використанням земель сільськогосподарського призначення (рис. 5.5).

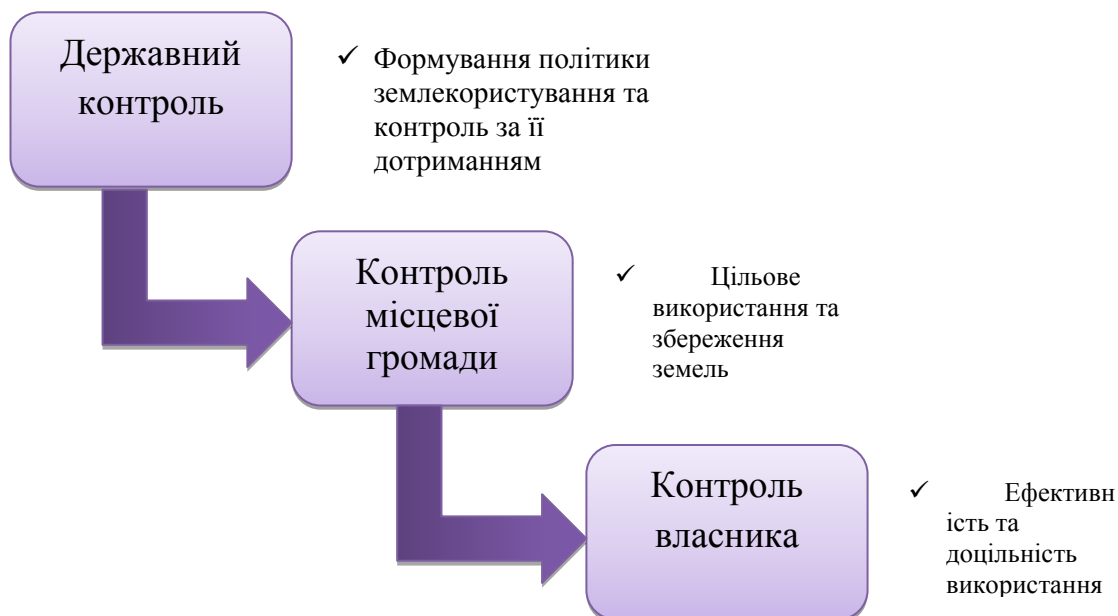

Рис. 5.5. Рівні контролю використання земель сільськогосподарського призначення

Джерело: побудовано автором.

На державному рівні здійснюється контроль за відповідністю землекористування законодавчим нормам та збереженням його у правовому полі. Головна роль в контролі використання земель сільського господарства належить Державному агентству земельних ресурсів України та Державній сільськогосподарській інспекції України. До напрямів діяльності Державного агентства земельних ресурсів України належить¹⁷⁸:

- ліцензування та сертифікація у сфері землекористування;
- регулювання ринку земель;
- грошова оцінка земельних ділянок;
- геодезія та картографія земель;
- ведення кадастру та реєстрація земель та правовідносин у сфері землекористування;
- експертиза землепорядної документації;
- забезпечення землеустрою та охорони земель;
- надання адміністративних послуг землекористувачам;

¹⁷⁸ Напрями діяльності державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dazru.gov.ua/napriamky-diiialnosti>

- реалізація інтересів України у використанні земель на міжнародному рівні;
- реформування земельних відносин в Україні;
- внесення законотворчих ініціатив у сфері земельного права;
- розпорядження сільськогосподарськими землями, які перебувають у державній власності.

Функції Державної інспекції сільського господарства полягають в державному нагляді за землями, що використовуються в сільському господарстві всіх категорій, форм власності щодо дотримання земельного законодавства, охорони і поліпшення земель¹⁷⁹. Зокрема, до функцій Держсільгоспінспекції належить:

- забезпечення державного обліку земель та їх реєстрації, перевірка достовірності інформації про наявність та використання таких земель;
- спостереження за виконанням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час проведення робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву (гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших) та сприяння своєчасному проведенню їх рекультивациі в обсягах, передбачених проектами;
- моніторинг дотримання земельного законодавства при отриманні прав власності на землі згідно угод купівлі-продажу, обміну, дарування, застави та інших;
- забезпечення дотримання органами державної влади, а також місцевого самоврядування, юридичними особами та громадянами норм законодавства щодо землі та визначення порядку отримання і реалізації прав на земельні ділянки;
- здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо використання протиерозійних, гідротехнічних споруд, за збереженістю захисних насаджень і непорушністю межових знаків;
- сприяння землеустрою, виконанням заходів відповідно до проектів землеустрою, у т. ч. моніторинг виконання власником та користувачами землі заходів, передбачених проектами землеустрою;
- нагляд за встановленням, проектуванням, спорудженням та введенням в експлуатацію об'єктів, які можуть мати негативний вплив на стан і родючість земельних ділянок;
- сприяння заходам відповідно до проектів землеустрою, які передбачають захист земельних ділянок від дії водної та вітрової ерозії, селів, підтоплення, заболочення, засолення, солонцювання, висушування,

¹⁷⁹ Бредіхін О. О. Актуальні організаційно-економічні проблеми здійснення державного нагляду (контролю) сільськогосподарських земель / О. О. Бредіхін // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. - №14. – С. 50-56.

ущільнення та інших процесів, що погіршують природній стан та родючість земельних ділянок, а запобігання псування земельних ділянок їх власниками та користувачами, зокрема забрудненню хімічними та радіоактивними відходами, стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, забур'янення, заліснення;

- контроль за дотриманням строків вчасного повернення власникам земель, з тимчасово зміненим цільовим призначенням та приведенням їх до стану, який придатний для використання за основним призначенням;

- організація дотримання порядку визначення та відшкодування втрат понесених суб'єктами діяльності в сільському та лісовому господарстві;

- моніторинг цільового використання земель їх власниками та землекористувачами;

- контроль за дотриманням вимог земельного законодавства суб'єктами земельного права щодо передачі земельних ділянок у власність та користування, змін їх цільового призначення, купівлі та продажу та інших операцій, пов'язаних з реалізацією прав власності на землю.

Другий рівень контролю – контроль місцевої громади або самоврядний контроль, забезпечує непорушність меж земельних ділянок, їх цільове використання, збереження та відновлення ґрунтів. Державний та самоврядний контроль за використанням сільськогосподарських земель мають спільне походження та спільну мету – охорону земель та дотримання законів при їх використанні, однак виражають різні групи інтересів: державний – народу загалом, самоврядний – конкретної територіальної громади.

Земельним кодексом України самоврядний контроль покладено на сільські, селищні, міські та обласні ради, що також закріплено в Законі України "Про охорону земель". Однак, якщо Земельний кодекс вважає самоврядний контроль сільськогосподарських земель окремим видом контролю, то Закон України "Про місцеве самоврядування" вважає його делегованими повноваженнями центральних органів державної влади, до компетенції яких входить забезпечення сільськогосподарського землекористування. Тобто самостійних повноважень щодо контролю сільськогосподарських земель органи місцевого самоврядування не мають, а лише наділені окремими повноваженнями, які дають їм змогу здійснювати опосередкований контроль використання земель в межах належних їм територій. Окремі аспекти контролю використання земель належать до компетенції місцевих рад: часткове регулювання земельних відносин у межах наданих повноважень; встановлення ставок земельного податку та пільг щодо земельного податку на землі, які знаходяться у межах

територіальних громад; видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення та скасування їх дії; віднесення окремих територій або об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення; погодження розміщення на території належній до управління відповідного органу місцевого самоврядування об'єктів, що можуть мати негативний екологічний вплив; затвердження планів забудови населеного пункту та відповідної документації. Районні та обласні ради безпосереднього контролю за використанням сільськогосподарських земель не здійснюють, вирішуючи лише загальні питання земельних відносин на належних їм територіях. На основі проведеного дослідження, можна визначити, що основні функції в контролі земель відіграють центральні органи державної влади, тоді як самоврядний контроль залишається поза увагою.

Найглибшим та всеохоплюючим має бути базовий рівень контролю – контроль з боку власника. Головним предметом контролю використання земель для власника є його ефективність, яка в свою чергу включає велику кількість аспектів: родючість ґрунту, витрати на 1 га площі, затрати праці, збереження земель для майбутнього використання.

Специфічною рисою в Україні є те, що більшість сільськогосподарських підприємств використовують на правах оренди, через дію мораторію на продаж-купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а основними орендодавцями є фізичні особи – власники землі. Хоча Конституція та Закони України захищають права власників на землю фактично орендодавці не мають реальних механізмів здійснення контролю за використанням їх земельної ділянки орендарем. Крім того, землекористувачі не завжди зацікавлені в охороні земельних ділянок, збереженні їх природних властивостей. Однак, найчастіше, підприємство-орендар є монополістом в конкретній сільській місцевості, а утримувати та обробляти земельну ділянку самостійно орендодавці найчастіше не в змозі. Таким чином, виникає ситуація, коли власники землі фактично не можуть контролювати її використання. Отже, нині гостро стоїть питання розробки механізмів контролю землі її власниками.

Під час процедури контролю земельних відносин визначається кількість та вартість сільськогосподарських угідь, відображених бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, і які перебувають у власності підприємства, а також земель, на які підприємство має права постійного користування або використовує на правах оренди. Власні земельні ділянки відображаються у складі основних засобів, права постійного користування

землями – у складі нематеріальних активів, орендовані ділянки – на позабалансових рахунках (рис. 5.6).

Рис. 5.6. Ієрархія відображення земельних ділянок в обліку

Джерело: побудовано автором.

На кожен орендовану земельну ділянку повинен бути укладений договір, який регулює правовідносини між підприємством-орендарем та орендодавцем. Обсяг, форма і терміни виплати орендної плати встановлюються за домовленістю сторін. Також у договорі повинні вказуватись умови, на яких орендар може використовувати земельну ділянку. Доцільним є внесення вимог щодо збереження ґрунтів, дотримання сівозміни, заборони використання технологій та засобів, що можуть нанести шкоду земельній ділянці, визначення штрафних санкцій у разі недотримання вказаних вимог.

Таким чином, проаналізувавши контрольні функції, закріплені за основними державними органами у сфері землекористування, можемо дійти висновку, що частина повноважень обох органів дублюється, тоді як деякі аспекти залишилися неохопленими, зокрема щодо розподілу земель під час приватизації між зацікавленими сторонами. Крім того, недостатньо ефективно діє механізм контролю за збереженням земель, не ведеться достатньо повно моніторинг з якістю ґрунтів, не достатньо ефективно налагоджена робота з масового бонітування ґрунтів, первісної оцінки земельних ділянок та регулярного її перегляду. У той же час, саме оцінка земельних ділянок, яка б враховувала різні аспекти вартості ділянки – якість, кількість гумусу, розміщення, контури, цільове призначення, – є одним з

головних показників, що використовуються в бухгалтерському обліку та господарському контролі. Остаточо не сформовано порядок контролю за збереженням родючості та охороною земель. Також варто відмітити забюрократизованість державного контролю у сфері землекористування. Для проведення будь-якої операції із земельною ділянкою при зверненні до органів державної влади за оцінками експертів необхідно витратити від 10 робочих днів до кількох місяців та оформити значний перелік документів. Такий підхід значно знижує ділову активність та ускладнює реалізацію прав власників та землекористувачів.

Однак, на нашу думку, саме самоврядний контроль може забезпечити максимальну ефективність виконання поставлених завдань, оскільки враховує інтереси як громадян, так і власників, а також держави. В Україні існує проблема організації та нормативно-правового забезпечення самоврядного контролю використання земель сільськогосподарського призначення, зокрема, прийняття положення про місцевий контроль використання сільськогосподарських земель, визначення змісту та порядку здійснення контрольних процедур, залучення до здійснення контролю громадських організацій та різних зацікавлених громадян та їх об'єднань.

Контроль з боку власника зосереджується на ефективності використання та збереженні земель. Хоча Конституція та Закони України захищають права власників на землю фактично орендодавці не мають реальних механізмів здійснення контролю за використанням їх земельної ділянки орендарем. Крім того, землекористувачі не завжди зацікавлені в охороні земельних ділянок, збереженні їх природних властивостей. Однак, найчастіше, підприємство-орендар є монополістом в конкретній сільській місцевості, а утримувати та обробляти земельну ділянку самостійно орендодавці найчастіше не в змозі. Таким чином, виникає ситуація, коли власники землі фактично не можуть контролювати її використання. Отже, нині гостро стоїть питання розробки механізмів контролю землі її власниками.

Висновки до розділу 5

1. Розвиток інноваційного процесу в землеробстві ставить перед бухгалтерським обліком нові завдання, в той же час залишаються невирішеними проблеми завершення земельної реформи і переведення земельних відносин в сільському господарстві на ринкову основу, що утруднює ідентифікацію земель сільськогосподарського призначення як об'єкта бухгалтерського обліку. Звертає на себе увагу і недостатність теоретичних напрацювань та досліджень в цьому напрямі. Тому нині

сформувалася гостра потреба в розробці методичних і практичних рекомендацій щодо обліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення, методик їх оцінки, які б враховували інноваційний процес в землекористуванні та ступінь становлення ринкових відносин.

2. Сьогодні ринок сільськогосподарської продукції структурований лише на 5-7 %, а решту складають малі землекористувачі. Структуризація ринку, яка була б оптимальною в сучасних умовах в Україні, є наступною: 60 % - малі та середні підприємства; 25 % - великі підприємства; 15 % - держава.

3. Вважаємо введення окремого субрахунку для збирання інформації про витрати на капітальні поліпшення земель доцільним для потреб управління. Після завершення виконання поліпшень їх вартість повинна зараховуватися дебет субрахунку 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель». З наступного місяця після постановки на облік витрат на поліпшення земель їх вартість має амортизуватися. Найприйнятнішим в такому випадку вважається прямолінійний метод.

4. Облік земельних ділянок, задіяних у органічному виробництві, варто вести окремо від тих, які обробляються звичайним способом, що дозволить контролювати їх оборот у сівозміні, найменування і обсяги внесених добрив, висіву насіння, використання засобів захисту рослин, тобто забезпечить інформацією, необхідною для підтвердження відповідності органічної продукції. Також це дозволить контролювати зміни родючості та інших якісних характеристик ґрунтів, порівняно зі звичайними ділянками, що дасть підстави для їх вартісної переоцінки в обліку.

5. Зважаючи на високу питому вагу орендованих земель у землекористуванні сільськогосподарських підприємств, особливу увагу слід приділяти організації обліку використання орендованих земельних ділянок в органічному виробництві. У договорах оренди обов'язково має бути вказано, які земельні ділянки використовуватимуться в органічному землеробстві. На підставі таких договорів та актів приймання-передачі орендованих земельних ділянок у користування ці ділянки слід відображати на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи», аналітичному рахунку «Орендовані земельні ділянки с.-г. призначення для органічного виробництва».

6. Проаналізувавши контрольні функції, закріплені за основними державними органами у сфері землекористування, можемо дійти висновку, що частина повноважень органів дублюється, тоді як деякі аспекти залишилися неохопленими, зокрема щодо розподілу земель під час приватизації між зацікавленими сторонами. Крім того, недостатньо

ефективно діє механізм контролю за збереженням земель, не ведеться достатньо повно моніторинг з якістю ґрунтів, не достатньо ефективно налагоджена робота з масового бонітування ґрунтів, первісної оцінки земельних ділянок та регулярного її перегляду. Самоврядний контроль може забезпечити максимальну ефективність виконання поставлених завдань, оскільки враховує інтереси як громадян, так і власників, а також держави. В Україні існує проблема організації та нормативно-правового забезпечення самоврядного контролю використання земель сільськогосподарського призначення, зокрема, прийняття положення про місцевий контроль використання сільськогосподарських земель, визначення змісту та порядку здійснення контрольних процедур, залучення до здійснення контролю громадських організацій та різних зацікавлених громадян та їх об'єднань. Контроль з боку власника зосереджується на ефективності використання та збереженні земель. Хоча Конституція та Закони України захищають права власників на землю фактично орендодавці не мають реальних механізмів здійснення контролю за використанням їх земельної ділянки орендарем. Крім того, землекористувачі не завжди зацікавлені в охороні земельних ділянок, збереженні їх природних властивостей.

РОЗДІЛ 6

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

6.1. Інформаційні межі бухгалтерського обліку як основа здійснення контролю кругообороту капіталу

Постійне відтворення капіталу підприємства передбачає наявність відповідної інформаційної бази про формування і рух капіталу, а також відповідність господарських операцій за стадіями його кругообороту загальній політиці діяльності підприємства. Встановлено, що на практиці організаційна відокремленість облікового персоналу від працівників, що займаються плануванням і контролем, на 80 % підприємств знижує дієвість внутрішнього контролю, а отже, можливості управління процесами формування, руху і відтворення капіталу. Недостатня аналітичність і ув'язка облікових даних не дозволяють оцінити рівень досягнення якісних параметрів продукції, дотримання технічних вимог і забезпечення отримання прибутку для соціального захисту всіх учасників процесу господарювання.

Підлягають дослідженню концептуальні засади розвитку методології бухгалтерського обліку та контролю кругообороту капіталу за його стадіями за рахунок визначення можливостей розширення інформаційних меж бухгалтерського обліку та контролю для потреб управління.

Кругооборот капіталу підприємства відбувається у певному, зовнішньому для нього середовищі, яке за відношенням до окремого підприємства виступає в якості мезоекономічних зв'язків, що можуть бути структуровані й організовані різними способами, в тому числі маркетинговим та корпоративним. Потенціал мезоекономіки, у свою чергу, розгортається на базі потенціалу макроекономіки або, в іншій термінології, – на основі суспільного відтворення. При цьому між підприємством і кругооборотом його капіталу (мікрорівень економіки), міжгалузевими господарськими зв'язками (мезорівень економіки), економікою країни в цілому (макрорівень економіки), світовим господарством (мегарівень економіки) виникає система прямих і зворотних зв'язків. Дослідженню підлягають можливості розширення інформаційних меж бухгалтерського обліку для управління кругооборотом капіталу, зокрема здійснення контролю.

Кругооборот капіталу відбувається під впливом ряду факторів:

1) створення, організація та забезпечення функціонування грошової, цінової, кредитної, фінансової та податкової систем держави;

2) здійснення комплексу заходів впливу держави на економіку, починаючи від формування правового простору господарської діяльності та закінчуючи державним плануванням, програмуванням і регулюванням економіки;

3) шляхом створення матеріально-технічної бази та інфраструктури грошового обігу і руху товару (рис. 6.1, Додаток X).

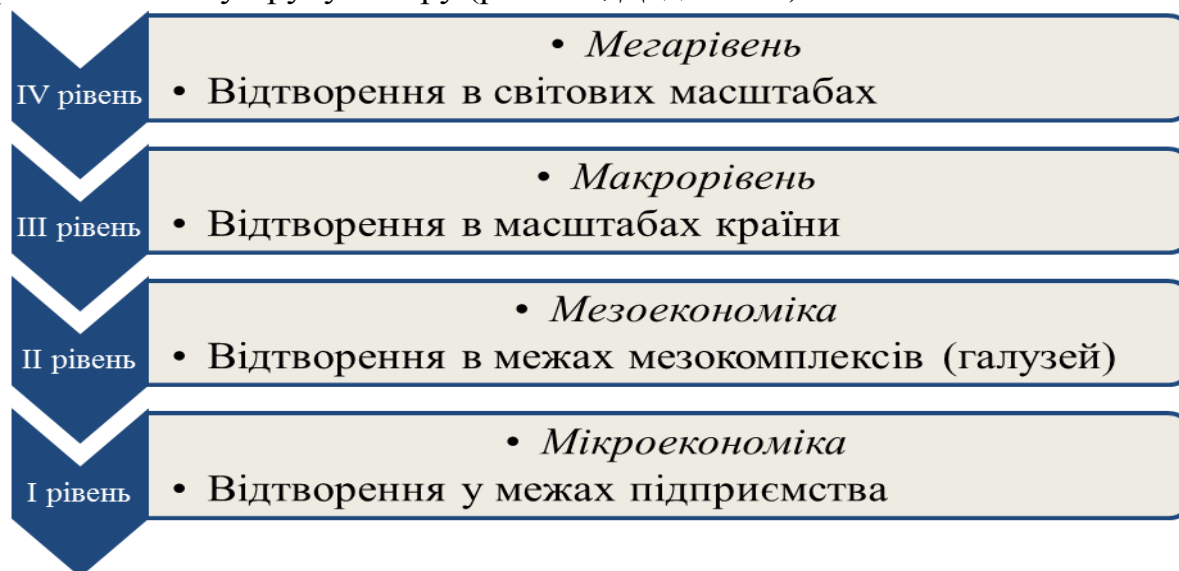

Рис. 6.1. Місце кругообороту капіталу в багаторівневій економіці

Джерело: власна розробка автора.

У сучасному світі має місце існування великих багатогалузевих корпорацій, які є яскравими представниками мезоекономічного середовища. Кругооборот капіталу таких утворень має свої особливості:

1. Двоїста природа, оскільки кругооборот виступає у:

а) якості єдиного цілого як укрупнене інтегроване підприємство – суб'єкт ринкових відносин;

б) вигляді сукупності окремих підприємств, що утворюють корпорацію та постачають істотну частину продукції в її рамках, а також частково і за її межі.

2. Кругооборот капіталу кожного окремого підприємства, що увійшло до складу корпорації, також має двоїсту природу:

а) в одній частині – протікаючи в рамках корпорації;

б) в іншій частині – виходячи за її межі у разі реалізації на сторону зайвої для корпорації проміжної для неї продукції та при реалізації її кінцевої продукції (за винятком частини, спожитої всередині корпорації).

3. Кругооборот капіталу великої багатогалузевої корпорації обслуговується трьома видами грошових коштів і розрахунків:

а) внутрішньокорпоративні (векселі та ін.);

- б) загальнонаціональні;
- в) іноземна валюта.

4. Істотна частина продукції споживається всередині корпорації, що надає їй додаткову стійкість, так як істотна частина ніші збуту (і споживання) виробленої корпорацією продукції перебуває всередині неї самої.

5. У рамках корпорації здійснюється накопичення економічного потенціалу, що представляє реальний капітал, який розподілено між учасниками корпорації та при нагоді може бути перетворений ними в приватний капітал у вигляді національної або іноземної валюти.

6. Багатогалузева корпорація дозволяє запускати проекти і програми, особливо наукомісткі, з багаторазовою економією коштів на основі заміни грошового капіталу на організаційно-управлінський капітал в умовах значного недовикористання виробничих потужностей в країні (як спостерігається в Україні) або наявності їх значного резерву.

7. Кругооборот капіталу великої багатогалузевої корпорації як інтегрований в єдине ціле, так і в своїх складових частинах, у вигляді кругообороту капіталу підприємств, що входять до корпорації, є економічним об'єктом, найбільшою мірою пристосованим для застосування до нього методів мезо-реінжинірингу.

Відповідно, управління кругооборотом капіталу таких структур вимагає належного рівня інформаційного забезпечення за рахунок облікової інформації здійснення контролю діяльності корпорацій.

Основними вимогами до системи внутрішнього контролю, на думку проф. М.Д. Корінько¹⁸⁰, є такі:

1. Повинна існувати чітко визначена організаційна структура, яка відображає, хто і за що конкретно відповідає.

2. Необхідним є створення Ради директорів, яка включає до свого складу як виконавчих директорів з великим досвідом роботи, так і інших директорів, для запобігання виникненню імовірної ситуації, коли при виконанні функцій контролю може бути обійдений будь-хто з адміністрації вищого рангу.

3. Необхідне створення на рівні підприємства аудиторського комітету для проведення аналізу діяльності адміністрації, внутрішніх і зовнішніх аудиторів.

4. Повинен існувати незалежний відділ внутрішнього аудиту, що допомагає адміністрації в організації контролю за діяльністю підприємства та досягненням його загальних цілей.

¹⁸⁰ Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, диверсифікація: [монографія] / М.Д. Корінько. – К.: ДП "Інформ-аналіт. агентство", 2007. – 429 с.

5. Слід створити інформаційні системи управління та своєчасно забезпечувати управління необхідною точною інформацією. Ця система повинна включати ефективні можливості щодо складання внутрішньої звітності, калькуляції витрат на виробництво, контролю за виконанням планів, аналізу альтернативних рішень і прогнозування.

6. Необхідні повні описи робіт з деталізацією обов'язків і відповідальності кожного працівника, службовця й обслуговуючого персоналу. І працівник, і керівник повинні бути ознайомлені з такими описами.

7. Повинні існувати ліміти повноважень, особливо при замовленні товарів і послуг, підписанні чеків, збереженні грошей, прийомі на роботу і т.д.

8. Необхідні описи систем будь-яких виробничих, адміністративних або обслуговуючих підрозділів організації, виконані стандартним чином (часто такі описи представляються у формі опису функцій управління або його схеми).

9. Повинні розроблятися програми навчання персоналу, які б забезпечили обізнаність усіх працівників щодо їх посадових обов'язків, способи застосування на практиці отриманих знань, наявних навичок, а також програми підвищення кваліфікації.

10. Не повинно бути жодної особи, яка б поєднувала три основні функції внутрішнього контролю:

- санкціонування;
- облік;
- збереження (принцип розподілу обов'язків).

11. З метою уникнення зловживань необхідно проводити періодичний перерозподіл обов'язків, навчати та заохочувати працівників, які мають необхідну кваліфікацію та допуск до визначених видів робіт (принцип ротації обов'язків).

12. Слід проводити внутрішні перевірки, щоб робота одного співробітника контролювалася іншими.

13. Повинен здійснюватися контроль за збереженістю майна, заснований, головним чином, на "системі доступу", що перешкоджає несанкціонованому проникненню в приміщення, де знаходиться товар, переміщенню товарів з місць збереження, доступу до секретної інформації (яка наявна або в комп'ютерній системі, або в письмовому вигляді). Такий контроль може включати "зовнішній огляд", наприклад у випадку контролю доступу до патентів і авторських прав.

14. Необхідно здійснювати контроль за повнотою та точністю первинних документів, що забезпечує виконання тільки санкціонованих операцій, їх правильне відображення і виправлення в облікових реєстрах.

Контроль за повнотою відображення передбачає послідовну нумерацію документів (накладних, замовлень, прибуткових ордерів на складі) і позначок на них, які показують, що документи складені на підставі відповідних розпоряджень. Як у ручній, так і в комп'ютеризованій системах використовується пакетна обробка, тобто обробка попередньо накопичених документів.

Контроль за значними відхиленнями встановлюється перед початком обробки даних (підраховується контрольна сума). Відхилення підтверджуються після завершення введення даних у систему. Контроль за точністю містить перевірки на наявність виправлень і регулярне звірення фактичних показників із плановими. Слід підкреслити, що багато засобів контролю за точністю наразі включені в програмне забезпечення більшості облікових систем.

15. Має бути організований нагляд за управлінською діяльністю та її аналіз. Ці операції виконуються послідовно і регулярно працівниками, які здійснюють контроль за діяльністю інших працівників. Цей вид контролю часто здійснюється на основі “виключень” з перевіркою всіх помилок або за допомогою порівняння фактичних та планових результатів.

Розглянуті вимоги до системи внутрішнього контролю, запропоновані вченим, є основою забезпечення дієвого контролю за таким складним об'єктом, як кругообіг капіталу. Дослідженню підлягають можливості інформаційного забезпечення реалізації вказаних вимог.

За роки радикальних економічних реформ, при їх прагненні до біржової гри і запозичень, зауютою виявилася сфера виробництва, представлена сукупністю виробничих підприємств. Сфера виробництва є провідною і домінуючою серед інших сфер суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін та споживання), оскільки розподіляти, обмінювати і споживати можна тільки те, що вироблено, існує саме у вигляді виробничих підприємств. Тому виробничі підприємства є основною ланкою економіки.

Водночас процес виробництва на значній сукупності підприємств (пов'язаних з даним підприємством стійкими поставками, замовленнями тощо) і тим більше в масштабі суспільного відтворення в цілому, явно домінує над виробництвом кожного окремо взятого підприємства. При цьому і суспільне відтворення в цілому, і сукупність тісно взаємопов'язаних між собою підприємств, відносно сфери виробництва, постає щодо окремо взятого підприємства у вигляді впливу на нього зовнішніх чинників.

Розростання спекулятивно-посередницької сфери викликає відтік грошового капіталу від інвестування в реальну економіку. При цьому надприбутки спекулянтів-посередників перерозподіляють досить істотну

частину доходів суспільства на користь вузького кола осіб, тим самим скорочуючи масовий платоспроможний попит населення і звужуючи ємність внутрішнього ринку, що уповільнює економічне зростання і викликає, в ряді випадків, спад економіки.

Спекулятивно-посередницька сфера розростається не тільки в результаті спекулятивно-посередницької діяльності комерційних банків, а також брокерських контор та інших інститутів, що не відносяться до реальної економіки. Спекулятивно-посередницька діяльність отримує також поширення серед торговельних підприємств, особливо за умови невідрегульованості системи руху товару в країні, наявності невиправдано високих коливань цін на одну і ту ж продукцію в різних місцях продажів. В економіці сучасної України, крім того, гіпертрофовано розрослася спекулятивно-посередницька діяльність торговельних фірм (формально, переважно дрібних), але часто з величезним товарно-грошовим обігом.

Зрештою, вкрай сповільнюється процес міжгалузевого кругообороту капіталу, що виражається в затримці платежів, зростанні дебіторської та кредиторської заборгованості, особливо простроченої, а також падінні виробництва. Всі ці фактори в цілому виражаються в неймовірно великій частці збиткових підприємств у вітчизняній економіці. Проблема передусім криється в тому, що відсутня достовірна та повна інформація про кругообіг капіталу за його стадіями для здійснення дієвого контролю.

Всі фактори організації та управління кругооборотом капіталу, з позицій ефективності відтворення, виступають в якості множників (у випадках ефективного застосування) або дільників (у випадках неефективного застосування або ігнорування) щодо сумарної величини застосованих факторів виробництва при визначенні їх корисної віддачі у вигляді створеної суспільно корисної продукції. Дана об'єктивна залежність між факторами організації та управління кругооборотом капіталу, з одного боку, і корисною віддачею цього руху – з іншого, є економічною закономірністю протікання кругообороту капіталу.

За умов розвитку глобального інформаційного суспільства можна виділити елементи, тенденції та закономірності розвитку інтелектуального капіталу, які мають принципове значення для з'ясування особливостей протікання кругообороту капіталу:

1. Реальні цінності, як і раніше, створюються працею в сфері матеріального виробництва. Сама по собі інтелектуально-інформаційна праця не здатна створювати реальних цінностей, проте, будучи сполученою зі сферою матеріального виробництва, може виступати множником

(мультиплікатором) цінності (вартості) продукції, збільшуючи її в ряді випадків в десятки, сотні, тисячі разів.

2. Провідною цінністю в суспільстві, відповідно й переважною частиною суспільного багатства, стає інформація, що розуміється в найширшому сенсі слова, починаючи від відкриттів, винаходів, науково-технічних і технологічних розробок та закінчуючи масивами найрізноманітнішої інформації.

3. У сфері реального виробництва на порядок знижується чисельність працівників у міру застосування інформаційних технологій і автоматизації виробництва. Відповідно, в структурі цінності (вартості) продукції знижується частка живої праці та зростає частка праці уречевленої.

4. У міру зростання продуктивності суспільної праці та всезростаючого, але не остаточного, витіснення живої праці з реального сектора економіки, переважна частина населення переміщається в сферу послуг, особливо побутового та туристично-розважального характеру. При цьому повинні формуватися механізми державного регулювання, що забезпечують перерозподіл цінностей, які створюються в реальному секторі економіки, в сферу послуг і на користь зайнятих у ній працівників.

5. Інформаційно-інтелектуальна складова стає все більш важливою частиною собівартості й ціни продукції.

6. Зростає рівень оплати праці найбільш кваліфікованих працівників у сфері інформаційно-управлінської праці.

7. Користування окремими видами інтелектуально-інформаційних потоків та послуг повинно бути загальнодоступним, а тому й безкоштовним, що необхідно для швидкого і сталого розвитку всього суспільства та його продуктивних сил. Користування іншими видами інтелектуально-інформаційних потоків і послуг має бути платним, що необхідно для матеріальної винагороди тих, хто генерує інтелектуально-інформаційні цінності та забезпечує функціонування інфраструктури їх зберігання і розповсюдження. Відповідно, на кожній фазі розвитку суспільства та його продуктивних сил, необхідно дотримуватися оптимального співвідношення між безкоштовним і платним користуванням продукцією інтелектуально-інформаційної праці.

8. Продукт інтелектуально-інформаційної діяльності володіє суспільною цінністю (у тому числі і ціною, в разі його продажу) тільки на рівні найвищої якості й останніх досягнень. Якщо матеріально-речова продукція, в силу її обмеженості та дефіцитності, потрібна суспільству, інтелектуально-інформаційний продукт буде використовуватися тільки в

його найкращій якості, оскільки він порівняно легко піддається копіюванню та розповсюдженню.

9. Поява більш досконалого інтелектуального продукту знецінює цінність (і вартість) передуючого йому за призначенням інтелектуально-інформаційного продукту, якою б великою ця цінність (вартість) не була напередодні свого знецінення.

10. Зростання продуктивності праці на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил дозволяє: а) забезпечити повний матеріальний комфорт кожному жителю планети, а також оптимальний набір продуктів харчування, із забезпеченням доступу кожній людині до накопиченого масиву фундаментальної інформації; б) створити умови для процвітаючого життя всьому людству, без руйнування місця існування людини; в) створити такі робочі місця та їх структуру, які дозволять в кожній людині проявити свій творчий потенціал, що, в свою чергу, за принципом зворотного зв'язку, на кілька порядків підвищить продуктивну силу суспільної праці.

Виходячи з розглянутих процесів у перетворенні матеріально-технічної бази суспільства, в умовах сучасної стадії розвитку продуктивних сил, розглянемо вплив цих процесів на кругообіг капіталу, а також можливості інформаційного забезпечення здійснення його контролю.

Розвиток глобального інформаційного суспільства здійснює значний вплив на кругообіг капіталу, зокрема, якщо в індустріальну епоху центральною проблемою кругообігу капіталу є діалектика перервності та безперервності стадій і фаз руху капіталу, то в інформаційну епоху на цю діалектику накладається діалектика платності й безоплатності надання результатів праці у сферах науки та управління. Використання досягнень науково-технічного прогресу прискорюють кругообіг капіталу та підвищують ефективність його використання.

На сучасному етапі розвитку суспільства людський капітал як складова кругообігу капіталу має важливе значення як об'єкт обліку, контролю і аналізу. Для визначення стратегій розвитку бізнес-процесів необхідно забезпечити експертну оцінку людському капіталу, зокрема провести аналіз погодження цілей керівництва і персоналу, дослідити моральний клімат колективу, вивчити наявні навички та вміння співробітників, визначити рівень освіченості і кваліфікації працівників. Розрахунок очікуваного доходу від вкладеного капіталу повинен враховувати обсяги вкладених в людський капітал ресурсів; реалізація інвестиційних проектів повинна проводитися паралельно з вкладенням інвестицій у людський капітал: перепідготовку кадрів, підвищення

кваліфікації працівників, покращення організації виробництва та управління підприємством. Для оцінки людського капіталу найбільш доречними є евристичні підходи і вербальні аналітичні оцінки.

У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває проблема оцінки вартості інтелектуального капіталу. Дану проблематику висвітлювали багато вчених, серед яких: В.В. Бутирський, А.Н. Козирєв, В.А. Макаров, В.Ф. Сухомлин та ін., однак залишається безліч невіршених проблем, які не дозволяють ефективно управляти кругооборотом капіталу.

Інтелектуальний капітал вважається найбільш важливим активом багатьох потужних світових компаній. Він є основою для домінування на ринку та забезпечення постійної прибутковості провідних корпорацій, відіграє ключову роль у злиттях і поглинаннях, тому добре обізнані компанії все ширше використовують ліцензійні можливості для переміщення своїх активів в свої юрисдикції з низьким оподаткуванням.

Водночас роль нематеріальних активів у бізнесі усвідомлюється не в повній мірі. Стандарти бухгалтерського обліку, зазвичай, не можуть відобразити вартість прав інтелектуальної власності, часто не в повній мірі оцінюються, використовуються, тому й управління ними не завжди буває на належному рівні. Незважаючи на важливість і складність питань, що стосуються прав інтелектуальної власності, як правило, відсутня необхідна координація між різними професійними фахівцями, що займаються відповідними питаннями.

Оцінюючи вартість капіталу будь-якого підприємства, важливо правильно визначити джерела його фінансування. Вартість капіталу по кожному окремому капіталовкладенню слід розраховувати, виходячи з характеристик даного капіталовкладення, ризиків (яким піддаються як кредитори, так і акціонери, і відповідної структури капіталу)¹⁸¹.

Зростання частки інтелектуального капіталу в загальній структурі капіталу підприємства за останні роки зумовлює необхідність оцінки рівня його захисту, як у поточній діяльності підприємства, так і бізнесу в цілому¹⁸².

Одним із ключових факторів, які впливають на успіхи або невдачі компанії, є ступінь ефективного використання інтелектуального капіталу та оцінка ризику. Безумовно, керівництво компанії має знати вартість нематеріальних активів і взаємопов'язаних ризиків з тієї ж причини, з якої

¹⁸¹ Огіер Т. Справжня вартість капіталу: [практичний посібник з прийняття фінансових рішень] / Тім Огіер, Джон Рагман, Люсінда Слайсер: [пер. з англ.; за наук. ред. О.Б. Ватченко]—Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007.—288 с.

¹⁸² Кожушко О.В. Обоснование критериальных показателей поэлементной оценки интеллектуального капитала в части его человеческой составляющей / О.В. Кожушко // Бизнес Информ.—2010.—№ 10.—С. 201-203.

воно повинно знати вартість приналежних компанії матеріальних активів, тому що керівники підприємства повинні знати вартість всіх активів і зобов'язань, що знаходяться під їх управлінням і контролем, для підтримки цієї вартості. Використання цих активів може мати різні форми, починаючи від безпосереднього продажу активів, організації спільного підприємства або укладення ліцензійної угоди. Безумовно, їх використання збільшує оцінку ризику¹⁸².

Оцінка як елемент методу бухгалтерського обліку передбачає об'єднання економічної концепції вартості та правової концепції власності. Наявність активів передбачає функцію їх можливості забезпечувати дохід і визначати дисконтну ставку доходу. Правило оцінки полягає в наступному: вартість чогось може бути вказана абстрактно; все, що може бути зазначено, є вартістю речі в конкретному місці, в конкретний час, у конкретних обставинах. Це правило особливо важливо при оцінці прав інтелектуальної власності. Як правило, мова йде про одну або дві зацікавлені сторони і оцінка для кожної з них залежатиме від конкретних обставин. Якщо ці обставини, і обставини власника прав не будуть прийняті до уваги, оцінка буде безглуздою.

Для того, хто проводить оцінку нематеріальних активів, розрахунок їх вартості, зазвичай, не представляє великої проблеми, якщо розглядати товарні знаки, патенти або авторське право. Однак це не відноситься до таких нематеріальних активів, як ноу-хау (яке може включати талант, професійні навички і знання працюючих), системи і методи підготовки, технічні процеси, списки покупців, мережі розповсюдження і т.д. Ці активи можуть бути в рівній мірі цінними, але більш важкими для визначення з точки зору забезпечуваних ними надходжень і прибутку, формуючи додану вартість не лише на стадії виробництва, а й продажу. У відношенні багатьох нематеріальних активів необхідно проводити досить ретельний попередній аналіз разом з юристами і бухгалтерами компанії.

Прийнятні методи оцінки нематеріальних активів та інтелектуальної власності поділяються на три широкі категорії. Це методи засновані на ринкових відносинах, на вартості або на оцінці минулих і майбутніх економічних вигод¹⁸³.

В ідеальній ситуації незалежний експерт завжди віддасть перевагу визначенню ринкової вартості шляхом посилання на порівнянні ринкові операції. Це досить складно при оцінці таких активів. При оцінці об'єкта інтелектуальної власності пошук порівнянної ринкової операції стає практично марним. Це не тільки пов'язано з відсутністю сумісності, але й з

¹⁸³ Козырев А.Н. Оценочные методы: некоторые аспекты восприятия / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М.: Мысль, 2008. – 302 с.

тим, що критерії продажу інтелектуальної власності, як правило, недостатньо розроблені. Як зазначають дослідники, у багатьох випадках продаж цих активів складає відносно невелику частину більш великої угоди, подробиці якої залишаються суворо конфіденційними¹⁸⁴.

Таким чином, оптимізовані за вартістю методи (“вартість створення” або “вартість заміни” конкретного активу) припускають, що існує певний взаємозв’язок між вартістю і цінністю. Однак цей підхід нічим не привабливий, крім простоти його використання, оскільки ігнорується зміна вартості грошей з урахуванням фактора часу і не враховуються витрати на утримання.

Методи оцінки, що впливають з оцінки минулих і майбутніх економічних вигід (так звані «методи оцінки доходу») поділяються на 4 групи: 1) капіталізація історичних прибутків; 2) методи оцінки різниці валового прибутку; 3) методи оцінки надприбутку; 4) метод звільнення¹⁸⁵.

Капіталізація історичного прибутку дозволяє визначати вартість нематеріальних активів шляхом множення підтримуваної історичної прибутковості активу на кратне число, яке було визначено після досягнення відносної сили нематеріальних активів. Наприклад, кратне число визначається після оцінки бренду у світлі таких факторів, як лідерство, стабільність, частка на ринку, інтернаціональність, тенденція прибутковості, маркетингова та рекламна підтримка та охорона. У той час як даний процес капіталізації враховує деякі з факторів, які слід брати до уваги, він має серйозні недоліки, пов’язані, головним чином, з отриманням минулих доходів. Цей метод майже не враховує майбутні можливості.

Методи оцінки різниці валового прибутку часто асоціюються з оцінкою товарних знаків і брендів. Ці методи розглядають різниці в продажних цінах, скориговані з відмінностями в ринковій вартості, тобто різницю між межею коливання ціни марочного або патентованого продукту і продукту без марочної назви або з родових назв. Ця формула використовується для забезпечення руху готівки та розрахунку вартості. Знаходження родових еквівалентів для патенту та обумовлених відмінностей в ціні – значно більш складне завдання, ніж визначення відмінностей у ціні на роздрібний бренд.

Метод визначення надприбутку вивчає поточну вартість чистих матеріальних активів, що використовуються в якості бази для розрахункової норми прибутку. Він використовується для розрахунку прибутку, який

¹⁸⁴ Бочарова О. Качественные методы и позиционирование нового продукта: пример исследования / О. Бочарова // Практический маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 13–19.

¹⁸⁵ Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: [підручник] – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.

потрібен для заохочення інвесторів вкладати кошти в ці чисті матеріальні активи. Будь-які доходи, отримані на додаток до прибутку, необхідний для заохочення інвестицій, розглядають як надприбутки, забезпечувані нематеріальними активами. Хоча цей метод ґрунтується на майбутніх економічних вигодах за рахунок використання активів, він пов'язаний з труднощами коригування альтернативного використання активів.

Метод звільнення враховує, що може дозволити покупець, або, що він готовий оплатити за ліцензію на аналогічні нематеріальні активи. Після цього потоки капіталізуються, що відображає взаємозв'язок між ризиком і прибутковістю інвестування в цей актив.

Аналіз дисконтованого грошового потоку враховує останні три методики та передбачає всеосяжний метод оцінки. Необхідно провести ретельну оцінку потенційного прибутку і грошових потоків, після чого зіставити їх з існуючою вартістю шляхом використання дисконтної ставки чи ставок. Цінність грошей з урахуванням фактора часу розраховується шляхом коригування очікуваних майбутніх доходів по відношенню до сьогоднішньої вартості грошей з використанням дисконтної ставки. Дисконтна ставка використовується для розрахунку економічної цінності та включає компенсацію за ризик і за очікувані рівні інфляції.

При розгляді активу оцінювач повинен враховувати середовище використання активу для визначення потенціалу зростання ринкових доходів. Прогнозування ринкових доходів є критичним етапом в процесі оцінки. Потенційні доходи необхідно оцінювати за допомогою співвідношення з довговічним характером активу і його реалізації на ринку, і тому розгляд витрат повинен ув'язуватися з оцінкою залишкової вартості або кінцевої вартості, якщо такі є. Цей метод враховує умови ринку, можливу виробничу потужність і потенціал, і вартість грошей з урахуванням фактора часу. Він ілюстративний щодо потенціалу грошового потоку, і неілюстративний щодо власності, він привертає велику увагу і широко використовується у колах фінансистів. Використовувана до грошових потоків дисконтна ставка може бути визначена шляхом використання різних моделей, включаючи метод накопичення, моделі зростання дивідендів та модель ціноутворення основного капіталу, що використовує зважене середнє значення вартості капіталу.

Незважаючи на те, що деякі з вищезгаданих методів широко використовуються, важливо відзначити, що оцінка – це скоріше мистецтво, ніж наука, вона має характер міждисциплінарного дослідження, що охоплює такі області, як право, економіка, фінанси, бухгалтерський облік та інвестиції. Було б необачно здійснювати оцінку з використанням так званих

промислових (галузевих) стандартів без урахування фундаментальної теоретичної бази оцінки. При проведенні оцінки нематеріальних активів важливе значення має контекст і оцінювач повинен враховувати це при визначенні реальної вартості активів¹⁸⁵.

Про значну ціну нематеріальних активів свідчать угоди з купівлі компаній, що володіють відомими брендами. Оцінка бренду необхідна будь-якій компанії, оскільки вона дозволяє не тільки прийняти рішення про купівлю або продаж бренду, але й упорядкувати облік в компаніях і ефективніше розподіляти наявні ресурси.

Нематеріальні активи, включаючи бренди, мають прямий вплив на доходи і витрати компанії. Визначення вартості бренду – це, зазвичай, поєднання прямих і непрямих оцінок. Прямі оцінки робляться на основі грошей, витрачених на комунікаційні вкладення в розвиток бренду. Непрямі – на те, що може бренд додати до вартості товару без бренду з тієї ж категорії. Розглянемо прямі методи. Один з них – метод сумарних витрат. Він полягає в підрахунку всіх витрат по створенню і просуванню бренду: витрат на дослідження і розробку, художнє рішення і упаковку, юридичну реєстрацію та захист, вкладень у рекламу, просування і зв'язки з громадськістю. Метод приваблює тим, що доступний кожному виробнику. Недоліком є те, що ця оцінка є суто внутрішньою справою компанії. Можна вкласти 10 млн доларів у дослідження і розробки, рекламу і просування, а бренду як не було – так і немає. Вартість його буде нульова. Інший, більш цікавий, але менш часто використовуваний метод прямого вимірювання – оцінка популярності та оцінка франшизи (Franchise Valuation). Бренд-менеджери, плануючи майбутній обсяг продажів, зазвичай, використовують рівняння, які дозволяють переводити рекламний бюджет у популярність, популярність у проби, а проби – в результуючий обсяг споживання. Оціночний механізм використовує такий самий шлях міркувань, але тільки у зворотному напрямку. Переваги цього методу полягають у тому, що його легко використовувати, і він вимагає менше досліджень порівняно з попереднім. Цей метод також забезпечує оцінку сьогоденної вартості інвестицій у бренд незалежно від того, які саме гроші і яким чином були витрачені в минулому. Непрямі оціночні методи найчастіше використовуються фінансистами, хоча проблем з такими методами, як правило, більше, ніж з іншими. Метод надлишкових накопичень визначає наскільки зростає дохід від того, що його приносить певний бренд.

Спочатку визначається потік грошей, який забезпечує звичайний товар протягом 10 років (стандартний життєвий цикл товару), після чого

проводиться “Discounted Cash Flow”-аналіз. Цей аналіз полягає в тому, що для кожного року розраховується потік грошей з розрахунку ризиків інвестицій у бренд і їх реалізацій на той момент. Сума цих потоків для кожного року плюс залишкова вартість бренду на сьогоднішній день дають оцінку вартості бренду за весь проміжок часу.

Метод “звільнення від відрахувань” ґрунтується на припущенні, що якщо компанія не використовує сама свій бренд, вона може віддати його в користування іншим фірмам за визначену суму. Ці відрахування, зазвичай, розраховуються на основі обсягу продажів. За допомогою цього методу розраховується сума відрахувань за рік, яка потім перевіряється на очікуваний період життя бренду.

Найпопулярніший метод має назву “додатковий дохід”. Передбачається, що брендований товар можна продати дорожче, ніж небрендований.

Оскільки всі розглянуті фінансові оцінки більш-менш точні у відношенні до вартості бренду, неможливо покластися ні на один з них повністю. Тому в ході оцінки вартості бренду користуються декількома методами одночасно. Таким чином, оцінка вартості інтелектуального капіталу стає все більш значущою як для створюваних підприємств, так і для тих, які діють на ринку вже не один рік для дієвого управління кругооборотом капіталу в сучасних умовах господарювання. Хоча у світі існує декілька різноманітних методик підрахунку вартості бренду, вибрати одну універсальну не вдається можливим. Всі підприємства мають власний набір відомих їм показників їх господарської діяльності, а також потенціал. Як виявлено, жодна з наведених методик не повинна використовуватися самотійно. Тільки підрахована за декількома методиками вартість може дати більш достовірний результат.

У класичних схемах кругообороту капіталу підприємства його рух представлено в якості самотійного цілого, без розкриття його зв'язків з іншими підприємствами, кругооборотами їх капіталів. Маркс К. розглядав суспільне відтворення в цілому як сукупність кругооборотів капіталів окремих підприємств¹⁸⁶. Рух народногосподарського капіталу складається з усієї сукупності рухів його відокремлених частин, з усієї сукупності оборотів індивідуальних капіталів.

Вчені виділяють два типи структурування міжгалузевих (мезоекономічних) зв'язків: маркетинговий і корпоративний. Вважаємо, що цих типів не два, а більше:

- а) стихійно ринковий;

¹⁸⁶ Маркс К. Капитал. Критика политической экономики / К. Маркс. – Т. 2. – Кн. II. – М.: Издательство политической литературы, 1978. – 619 с.

б) територіальний – організація міжгалузевих зв'язків у регіоні органами його влади;

в) галузевий – управління міжгалузевими поставками через взаємодію міністерств і відомств та організацію виробництв продукції, що відноситься до різних галузей, в рамках одного міністерства чи відомства;

г) маркетинговий;

д) корпоративний.

При цьому центр ваги переміщується з інтелектуальних розробок ефективних стратегій маркетингу і його тактики (хоча це і зберігає свою значимість, але є долею лише особливо талановитих і висококваліфікованих працівників, а тому не може мати широкого розповсюдження, маркетинг стає загальнопоширеним явищем), на комп'ютерно-технологічне забезпечення виробництва і постачання продукції відповідно до ринкового попиту. У даній ситуації самий елементарний метод спроб і помилок застосовується стосовно пробних зразків і партій продукції, а в разі успіху швидко нарощується обсяг продукції, що випускається, і вона поставляється до конкретно визначених покупців. Тут має місце такі можливі дії підприємств:

а) підприємство розробляє нові види продукції, попередньо знімаючи з виробництва вироби, які піддалися моральному зносу;

б) з 10-ти нових видів продукції, запропонованих ринку, ринок приймає, як правило, від одного до двох;

в) швидко, оперативно визначити які види продукції приймає ринок, а які – ні, дозволяє добре налагоджений комп'ютеризований моніторинг ринкового попиту та ходу продажу;

г) не прийняті ринком види продукції не запускаються в серійне і масове виробництво. Витрати на їх розробку і виробництво дослідних партій списуються на збитки, які повинні покриватися за рахунок прибутку від продажу продукції, прийнятої ринком. Підприємства свідомо йдуть на такі втрати, оскільки без них практично неможливо знайти саме ті види продукції, які прийме ринок. Правда, при розробці складних і дорогих видів продукції (модель літака, автомобіля тощо) фірми змушені йти на великий ризик, так як їх ресурси не дозволяють їм одночасно розробляти 5-10 видів однотипної продукції, з доведенням їх до досвідченого виробництва;

д) під прийнятий ринком вид продукції підприємство розгортає весь спектр своїх виробничих потужностей з нарощування обсягів виробництва, поширює замовлення на постачання необхідних компонентів виробництва між колом своїх постачальників, які роблять відповідні замовлення своїм постачальникам, а ті – іншим постачальникам і т.д. по міжгалузевих ланцюжках і мережах зв'язків. Ця мережа замовлень передається не тільки

через укладення господарських договорів, а й, все в більшій мірі, через комп'ютеризовані мережі;

є) швидко нарощуються обсяги виробництва продукції, прийнятої ринком. Високі доходи від її продажу компенсують раніше понесені витрати, в тому числі на розробку не прийнятих ринком видів продукції, а також забезпечують накопичення коштів, необхідних на розробку в майбутньому нових видів продукції та на нарощування виробництва тих з них, які прийме ринок;

ж) погіршення продажу раніше визнаної ринком продукції;

з) внесення змін до продукції, продаж якої погіршився, зниження на неї цін на базі зниження витрат виробництва;

і) зняття з виробництва морально застарілої продукції, продаж якої не збільшується після її модифікації, ні зниження цін на неї.

Після стадії "і", знову починається стадія "а", але вже на новому рівні розвитку, з новим циклом виробництва продукції.

Таким чином, кругооборот капіталу підприємств охоплює господарські операції з усіма об'єктами бухгалтерського обліку. Сучасні умови господарювання обумовлюють, що досягнення високого рівня прибутковості та конкурентоспроможності продукції, дотримання її якісних параметрів для задоволення потреб споживачів, соціальний захист учасників процесу господарювання, захист навколишнього середовища, забезпечення інноваційного розвитку підприємств неможливі без дієвого внутрішнього контролю операцій за стадіями кругообороту капіталу. Відповідно, контроль повинен сприяти виявленню фактів безгосподарності, розкрадання майна, нераціонального його використання.

Вказані досягнення в процесі управління кругооборотом капіталу вимагають відповідної розробки облікової політики підприємства, що повинна забезпечувати за рахунок відповідних аналітичних розрізів формування достовірної інформації про кругооборот, а також зведення цієї інформації для внутрішніх потреб.

Бухгалтерський облік є засобом інформаційною забезпечення процесу прийняття управлінських рішень при здійсненні управління господарською діяльністю. Сформульовано наступні вимоги до облікової інформації, сформованої у внутрішньому середовищі: оперативність, повнота, аналітичність даних, встановлення персональної відповідальності за збереження майна та здійснені господарські операції за стадіями кругообороту капіталу, забезпечення виявлення відхилень у діяльності підприємства, чітка ідентифікація якісних і кількісних параметрів продукції, відповідних витрат, доходів і прибутку.

У ході дослідження визначено, що розширенню інформативності облікової інформації та здійснення контролю на її основі для внутрішніх користувачів інформації щодо управління кругооборотом капіталу повинні сприяти відповідні форми внутрішньої звітності, розроблені для кожного підприємства індивідуально з урахуванням його особливостей (рис. 6.2.).

Рис. 6.2. Розширення інформативності бухгалтерського обліку та контролю для внутрішніх користувачів інформації щодо управління кругооборотом капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Запропонований перелік форм внутрішньої звітності, визначене її призначення для забезпечення оперативною і достовірною інформацією управління всіх рівнів за рахунок необхідної деталізації даних, посилення можливостей реалізації контрольних функцій на підприємств, а також сприяння розвитку аналітичної функції для оцінки ефективності процесу господарювання є основою розширення інформаційних меж обліку для забезпечення подальшого розвитку підприємства. Обґрунтований підхід до формування внутрішньої звітності за стадіями кругообороту капіталу створює передумови забезпечення повного управлінського циклу господарською діяльністю (за схемою: планування показників, аналіз даних попередніх звітних періодів і ресурсного потенціалу, облік здійснених

господарських операцій і контроль відхилень) на основі узагальнення планової, бухгалтерської та аналітичної інформації.

Форми внутрішньої звітності охоплюють всі об'єкти кругообороту капіталу та сприяють за рахунок наявних аналітичних даних здійсненню контролю дотримання вимог щодо якості продукції та обсягу виробництва; погашення дебіторської і кредиторської заборгованості; оцінки доцільності залучення позикового капіталу для розширення підприємства; відповідності кожної стадії кругообороту капіталу попереднім стадіям; збереження майна у розрізі кожної матеріально відповідальної особи; забезпечення використання чистого прибутку відповідно до положень установчих документів і колективного договору.

6.2. Організаційне забезпечення внутрішнього контролю кругообороту капіталу

Зростання обсягу інвестицій у розширення діяльності підприємства передбачає наявність відповідної інформаційної бази на рівні аналітичних показників. В умовах ринку діяльність будь-якого підприємства залежить передусім від зовнішніх умов, зокрема потреб і запитів споживачів, діяльності конкурентів і контрагентів тощо. Відповідно, достовірна інформація має вагомим значення в процесі формування стратегічних і поточних управлінських рішень. В умовах кризової економіки України і проблем в діяльності суб'єктів господарювання значно зростає роль організації здійснення внутрішнього контролю кругообороту капіталу для прийняття управлінських рішень.

Результати внутрішнього контролю та можливості їх використання для оцінки відповідності одержаних результатів політиці господарювання, визначеній власниками, залежать від достатності економічної інформації, зокрема облікової. Обґрунтовані в п. 6.1 форми внутрішньої звітності є основою інформаційною забезпечення контролю діяльності структурних підрозділів підприємства, пов'язаних з відповідними стадіями кругообороту капіталу. Підлягають дослідженню організаційні можливості застосування облікової інформації для здійснення внутрішнього контролю процесу господарювання.

Кругооборот капіталу підприємств охоплює господарські операції з усіма об'єктами бухгалтерського обліку. Сучасні умови господарювання обумовлюють, що досягнення високого рівня прибутковості та конкурентоспроможності продукції, дотримання її якісних параметрів для

задоволення потреб споживачів, соціальний захист учасників процесу господарювання, захист навколишнього середовища, забезпечення інноваційного розвитку підприємств неможливі без дієвого внутрішнього контролю операцій за стадіями кругообороту капіталу, що сприяє виявленню фактів безгосподарності, розкрадання майна, нерационального його використання.

Слово контроль походить від французького – “controle” і означає перевірку або дослідження з метою перевірки¹⁸⁷. Однак французьке слово “controle” етимологічно утворилося з латинського “contra” – частина слова, що означає протидію чому-небудь, тому, що складає другу частину слова. Іменник “роль” (лат. “role”) позначає міру впливу, участь в якійсь дії. Таким чином, контроль, крім перевірки, має й інше значення – «протидіяти тому, що небажано».

Контроль кругообороту капіталу – це процес перевірки дотримання встановленого нормативними документами держави, установчими документами підприємства та рішеннями його керівних органів порядку формування та зміни усіх складових капіталу за стадіями його кругообороту.

Контроль є необхідною умовою існування будь-якого підприємства, дає імпульс соціально-економічному розвитку. Він запобігає розповсюдженню негативних процесів і сприяє впровадженню всього позитивного, накопиченого раніше¹⁸⁸.

У літературі господарський контроль розглядається як принцип, як метод та форма, як вид діяльності. До цього часу серед вчених немає єдиної думки щодо назви такого контролю. Одні називають його економічним, інші – фінансово-господарським чи господарським.

У сучасних умовах господарювання основним суб'єктом контролю за діяльністю суб'єктів господарювання є власник, наділений владними повноваженнями щодо формування, використання та розподілу майна і результатів господарювання, а тому завжди виконує функцію утримання власності та забезпечення її збереженості. Власником і, відповідно, суб'єктом контролю може бути держава, колектив, приватна особа тощо.

Господарська діяльність неможлива без застосування системи економічних важелів щодо дотримання законодавства в галузі господарської політики, тобто без систематичного і дієвого контролю з боку держави за виробництвом, розподілом та споживанням суспільного продукту. За допомогою контролю держава захищає інтереси споживачів, перевіряє якість

¹⁸⁷ Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.

¹⁸⁸ Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: елементи організації системи / Т.А. Бутинець // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2008 – № 1(43). – С. 28

продукції та усі види обслуговування, що існують на ринку. Однак, відповідно до ст. 43 Господарського Кодексу України проголошується свобода підприємницької діяльності. Тому державні структури, громадські організації не можуть здійснювати комплексний контроль кругообороту капіталу підприємства. Ними можуть здійснюватися окремі тематичні перевірки, які не мають комплексного системного характеру. Таким чином, у даному дослідженні поняття господарського контролю та внутрішнього контролю ототожнюються.

Капітал як об'єкт контролю досліджувало багато науковців: С.В. Бардаш, Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, Л.В. Дікань, Є. В. Калюга, М.Д. Корінько, Р.О. Костирко, В.Ф. Максимова, Н.М. Малюга, Є.В. Мних, С.М. Петренко, О.Є. Попов, однак у їхніх працях контроль капіталу розглянуто як функцію управління загалом або як контроль економічного потенціалу підприємства, а не безпосередньо кругообороту капіталу. Інші автори, зокрема І.Р. Поліщук, М.О. Белоусов, розглядають контрольні процедури лише щодо формування власного капіталу підприємства. Дослідженню проблем організації внутрішнього контролю на підприємствах різних форм власності присвячено праці Ф.Ф. Бутинця, Т.А. Бутинець, Н.Г. Виговської, В.Ф. Максимової та ін.

Варто відмітити недостатнє організаційне та методичне забезпечення внутрішнього контролю кругообороту капіталу, що проявляється у безсистемності викладення необхідних аспектів організації контролю, відсутності пояснень щодо застосування тих або інших прийомів та процедур при вивченні та оцінці системи бухгалтерського обліку, порядку узгодження даних різних джерел інформації. Необхідність приведення у дію всіх важелів організаційного механізму внутрішнього контролю кругообороту капіталу у відповідність до вимог сучасної теорії та практики, методичні питання його здійснення, свідчать про актуальність та практичну значимість даної проблеми.

На думку Н.Г. Виговської¹⁸⁹, створення самостійної системи внутрішнього контролю необхідно орієнтувати на середні та великі підприємства зі складною внутрішньою організаційною структурою. На невеликих же підприємствах має місце функціонування контролю за допомогою інтегрованої системи обліку, при цьому спеціальні служби й посади контролера не передбачаються, а його функції може виконувати головний бухгалтер або спеціально уповноважений працівник. Крім того,

¹⁸⁹ Виговська Н.Г. Моделювання структур внутрішньогосподарського контролю на акціонерних товариствах (стаття 1) / Н. Г. Виговська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – № 2(32). – С. 79-89.

внутрішній контроль здійснюють всі функціональні служби і посадові особи на відповідних ділянках робіт.

Під час формування системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві, як стверджує Н.Г. Виговська¹⁸⁹, слід зважати на завдання корпоративного управління – забезпечення діяльності підприємства в інтересах власників, які надали основну частину ресурсів в його розпорядження. Тому, контроль кругообороту капіталу необхідно здійснювати постійно на усіх стадіях функціонування підприємства:

– на попередній стадії – у вигляді підготовки та затвердження необхідних документів (статуту, наказів та інших внутрішніх регламентів); формування кадрового складу виконавчих органів, ревізійної комісії, аудитора; визначення повноважень загальних зборів засновників; встановлення порядку розподілу прибутку; призначення керівника підприємства; встановлення обмежень на розпорядження майном без згоди власника та порядку реорганізації та ліквідації підприємства;

– на поточному етапі контролюють надходження та використання коштів, фінансову дисципліну, поточну звітність тощо;

– наступний контроль передбачає перевірку щорічного звіту про виробничу і фінансово-господарську діяльність, оцінювання їх результатів та визначення можливих резервів збільшення та оптимізації структури капіталу¹⁸⁹.

Представлені висновки стосуються в повній мірі кругообороту капіталу та підлягають подальшому розвитку в частині організаційного забезпечення здійснення контролю.

Дослідженням проблем організації внутрішнього контролю присвячує багато уваги В.Ф. Максимова¹⁹⁰. На її думку, при організації системи внутрішнього контролю необхідно передбачити такі умови, як відповідальність керівництва підприємства за організацію системи контролю, оцінка доцільності використання складних контрольних систем на невеликих підприємствах, обмеження ефективності і дієвості контролю керівництвом підприємства, відмову від неадекватних засобів контролю, ступінь довіри до внутрішнього поточного (оперативного) контролю.

Внутрішній контроль наявний на кожному підприємстві, проте компетентність його забезпечується не завжди. Так, невеликі підприємства найчастіше не мають достатнього штату, матеріальних ресурсів та рівня знань управлінського персоналу для організації необхідної системи внутрішнього контролю. Великі підприємства, навіть володіючи достатньою

¹⁹⁰ Максимова В.Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку / В.Ф. Максимова. – К: АВРІО, 2005. – 264 с.

базою, можуть бути погано керовані, і як наслідок досить великі засоби, витрачені на організацію контролю, не дадуть бажаних результатів. Більшість підприємств мають спільні вимоги до системи внутрішнього контролю, список яких починається з характеристик загального контролю (на рівні всього підприємства) і закінчується більш специфічними видами внутрішнього контролю.

Система контролю кругообороту капіталу з боку власника формується в момент створення підприємства, а також при придбанні підприємства, зміні власника контрольного пакету акцій. Постанова попереднього контролю з боку власника полягає в розробці та затвердженні всіх необхідних документів (від статуту до внутрішніх документів), у вирішенні питання про кадровий склад виконавчих органів, про ревізійну комісію, про затвердження аудитора. Одночасно власник визначає мету бізнесу, здійснює вибір критеріїв його функціонування та встановлює систему контролю кругообороту капіталу. Він формує на підприємстві статутний капітал, достатній для забезпечення нормальної його роботи, визначає повноваження загальних зборів акціонерів (учасників) як вищого органу управління, його виключну компетенцію, фіксує права та обов'язки всіх учасників, визначає склад, джерела майна підприємства, повноваження по розпорядженню майном, встановлює порядок розподілу прибутку.

Власник призначає керівника як одноосібний виконавчий орган управління, визначає строки його повноважень, укладає з ним контракт, в якому обумовлені його задачі, права, обов'язки, відповідальність, система оплати праці, матеріального заохочення тощо. Власник визначає рівень витрат, який вимушене нести підприємство, сплачуючи згоду власника на використання належних йому ресурсів у якості факторів виробництва. Крім того, саме власник зацікавлений у встановленні порядку контролю за господарською діяльністю підприємства з боку ревізійної комісії, порядком ведення обліку, складання звітності, зберігання документів, порядком реорганізації та ліквідації підприємства.

Таким чином, інтереси власника в частині збереження належного йому майна та його примноження впливають на кругообіг капіталу, визначаючи систему управління.

Слід мати на увазі, що організація системи внутрішнього контролю призводить до виникнення додаткових витрат, що розподіляються між видами продукції (робіт, послуг). Ці витрати можуть бути відчутними, оскільки в системі внутрішнього контролю повинен працювати висококваліфікований штатний персонал, що має в своєму розпорядженні відповідне технічне і програмне забезпечення.

Діяльність системи внутрішнього контролю найбільш ефективна, якщо вона підлегла органу, що представляє інтереси власника. Для виконання завдань, поставлених перед контролером, можуть застосовувати як документальні, так і фактичні прийоми контролю.

Організація внутрішнього контролю відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” покладена на керівника підприємства. На підставі затвердженого плану та відповідно до посадових інструкцій працівники, зайняті управлінням, здійснюють систематичний поточний та оперативний контроль за діяльністю підрозділів суб’єкта господарювання. За результатами контрольних перевірок керівництво приймає рішення щодо усунення причин, що негативно впливають на діяльність підприємства.

Під час здійснення контрольних процедур за операціями з капіталом за стадіями його кругообороту необхідно використовувати прогнози та планові завдання, сформульовані засновниками підприємства, а також відповідні нормативні документи, зокрема:

1. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”;
2. Господарський кодекс України;
3. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкція про його застосування;
4. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку;
5. Внутрішні документи, що регламентують порядок проведення контролю;
6. Наказ про облікову політику підприємства, Положення про службу внутрішнього контролю, методичні вказівки тощо;
7. Установчі документи та ін.

В якості інформаційної бази можуть використовуватися первинні документи з обліку джерел формування активів (акти приймання-передачі основних засобів, накладні та акти про приймання матеріалів, прибуткові касові ордери, виписки банку, накази, розпорядження, рішення зборів учасників підприємства, засновницький опис майна, довідки та розрахунки бухгалтерії тощо), облікові реєстри синтетичного та аналітичного обліку, фінансова звітність (Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки до річної фінансової звітності), а також визначені форми внутрішньої звітності (п. 5.1).

У процесі внутрішнього контролю перевіряються усі господарські операції в розрізі об’єктів капіталу: основний капітал, оборотний капітал.

Сучасний підхід до контролю передбачає вивчення не тільки бухгалтерських операцій та методів обліку, що лежать в основі фінансової звітності, але й стратегії, а також процесів діяльності підприємств. Відповідно, для користувачів облікової інформації та матеріалів контролю питання підвищення ефективності функціонування підприємства більш значущі, ніж традиційна перевірка достовірності інформації та законності діяльності¹⁹¹.

Для організації контролю кругообороту капіталу повинна бути побудована комплексна структурна модель, яка представляє методику контролю компонентів та етапів кругообороту капіталу на всіх рівнях управління підприємством. В основу моделі контролю кругообороту капіталу мають бути покладені його етапи: створення (розширення) підприємства, вкладання капіталу в засоби виробництва (придбання), процеси виробництва готової продукції та її продажу, формування доходів, витрат, фінансових результатів і розподілу чистого прибутку для визначення їх відповідності нормативним документам і політиці господарювання.

Використання такої моделі здійснюється у рамках окремо взятого підприємства. Контроль кругообороту капіталу варто починати з перевірки його високоліквідних складових, а потім переходити до менш ліквідних. Отже, процес дослідження кругообороту капіталу повинен включати в себе два основних, властивих будь-якому системному дослідженню аспекти: вивчення генетичних сторін системи (у даному випадку – це формування капіталу) і вивчення функціональних сторін системи (процесу функціонування капіталу) (рис. 6.3).

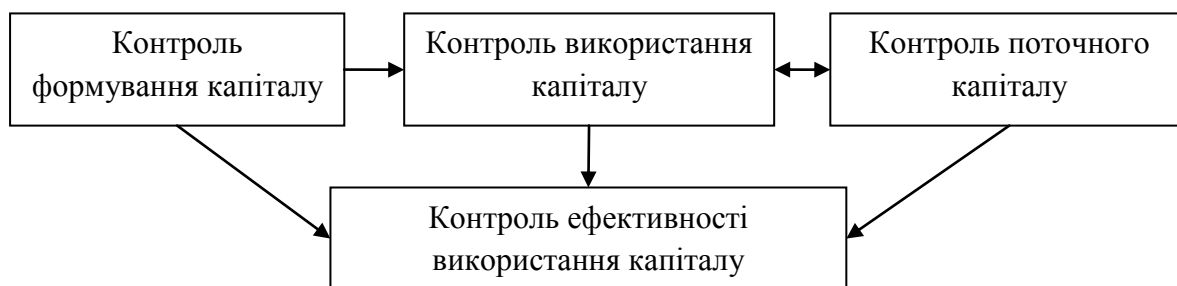

Рис. 6.3. Схема контролю кругообороту капіталу

Джерело: власна розробка автора.

¹⁹¹ Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, диверсифікація: [монографія] / М.Д. Корінько. – К.: ДП "Інформ-аналіт. агентство", 2007. – 429 с.

У зв'язку із цим при проведенні контролю кругообороту капіталу необхідно розглядати процеси його формування і розвитку з одного боку, і процеси його функціонування – з іншого.

Погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на системність та комплексність в контролі наведені в Додатку Ц.

Системність контролю кругообороту капіталу обумовлюється взаємним зв'язком і взаємною залежністю елементів цієї системи. У свою чергу, система контролю кругообороту капіталу є частиною, підсистемою іншої більш складної системи – системи комплексного економічного контролю діяльності підприємства. Місце контролю кругообороту капіталу та його елементів у системі комплексного економічного контролю діяльності підприємства зображено на схемі комплексного господарського контролю (рис. 6.4).

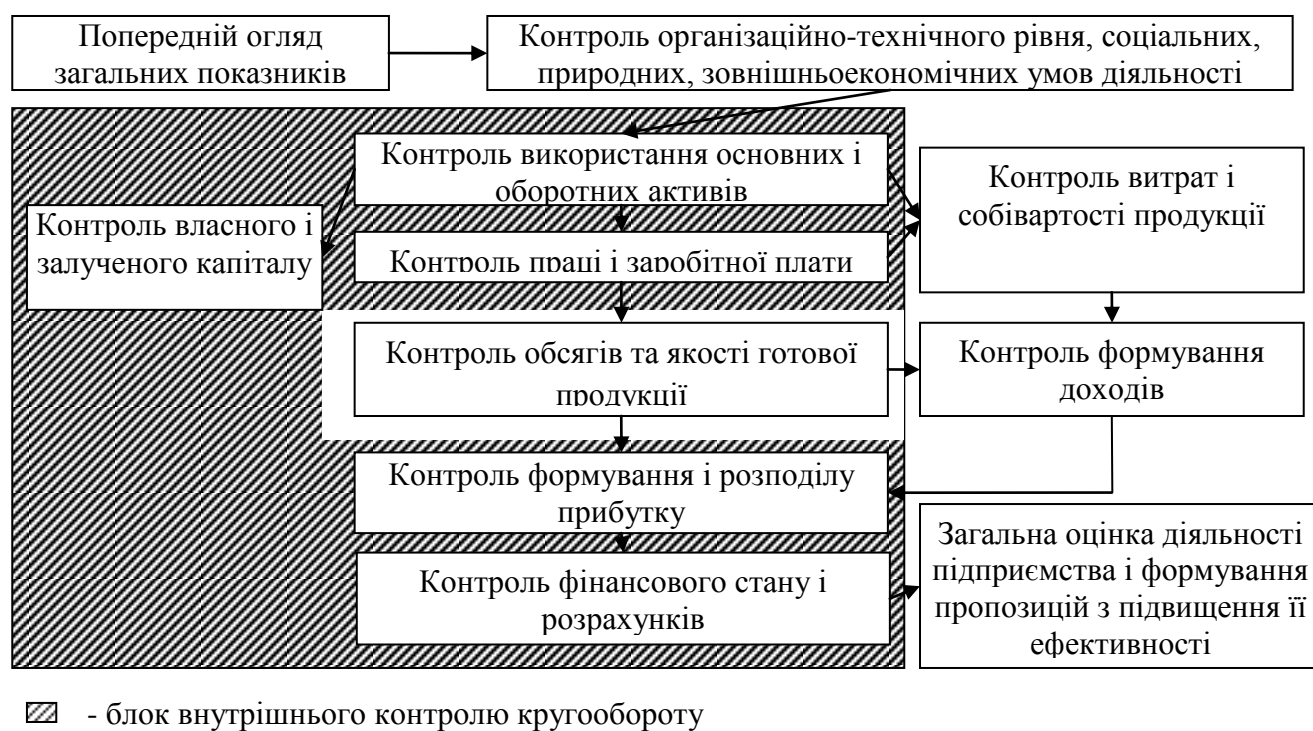

Рис. 6.4. Методика комплексного господарського контролю діяльності підприємства

Джерело: власна розробка автора.

Генетична сторона капіталу вивчається шляхом оцінки та детального дослідження всієї сукупності джерел капіталу підприємства, шляхом оцінки процесу формування, контролю структури та інших якісних показників джерел формування капіталу, а також вивчення їх вартості.

Функціональна складова даної системи визначається шляхом відображення ціни функціонуючого капіталу та інших якісних показників цієї категорії.

Особливе місце в системі контролю кругообороту капіталу підприємства займають вивчення його поточного стану, а також показників інтенсивності та ефективності використання.

З цією метою науковці розробили узагальнену систему здійснення контрольних процедур. Поряд з тим, подальшої деталізації та розвитку потребують контрольні процедури, які враховували б особливості окремих складових капіталу та специфіку його кругообороту на підприємстві.

Контроль кругообороту капіталу є системою, що забезпечує здійснення контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямках діяльності підприємства, а також своєчасне виявлення відхилень її фактичних результатів від очікуваних і прийняття оперативних управлінських рішень, що забезпечують її нормалізацію¹⁹².

Відповідно, сформульовано, що метою внутрішнього контролю кругообороту капіталу є оцінка відповідності його стадій встановленим параметрам ефективності, узгодженості зі стратегічними та тактичними цілями діяльності підприємства.

Завданнями внутрішнього контролю кругообороту капіталу визначено наступні:

- 1) визначення відповідності господарських операцій за стадіями кругообороту загальній політиці діяльності підприємства;
- 2) виявлення непродуктивних втрат, винних осіб, фактів розкрадання майна або його нераціонального використання, відхилень від планових показників, технологічних вимог, кількісних і якісних параметрів продукції;
- 3) підтвердження достовірності облікової інформації щодо фінансових результатів і досягнення критеріїв соціально-економічної ефективності бізнесу.

Залежно від низки факторів (характер контрольованих показників, ступінь їх календарного узагальнення, призначення результатів контролю) частота контрольних операцій може бути різною. За цією ознакою розрізняють поточний, періодичний і разовий контроль.

Організація і здійснення внутрішнього контролю кругообороту капіталу можуть відбуватися відповідно до концепції управління витратами за центрами відповідальності, тобто за місцями і центрами управління в порядку, який повторює підпорядкованість структурних одиниць підприємства: робочі місця, підрозділи певного ієрархічного рівня, підприємство в цілому. Відповідальність підрозділів устанавлюється за тими їх елементами, які залежать від роботи цих підрозділів, тобто є для даних

¹⁹² Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-центр, 2000. – 656 с.

підрозділів регульованими. При цьому важливим є встановлення контрольованих показників на рівні дільниць, бригад. Аналітичний облік за окремими роботами, операціями, функціями всередині підрозділів, що формують центри відповідальності, дає можливість отримати інформаційну базу для здійснення контролю. На етапі ознайомлення необхідно вивчити організацію кругообороту капіталу і технологічного процесу на підприємстві, умови діяльності. Перед початком перевірки, в першу чергу, перевіряючий повинен ознайомитися з організаційними і технологічними особливостями підприємства, ресурсами, що використовуються. Побудова системи контролю на підприємстві в будь-якій функціональній його формі, включаючи і внутрішній контроль кругообороту капіталу, базується на визначених принципах, характеристику яких наведено в Додатку Ш. Із врахуванням перерахованих принципів контроль кругообороту капіталу підприємства організовується наступним чином (рис. 6.5).

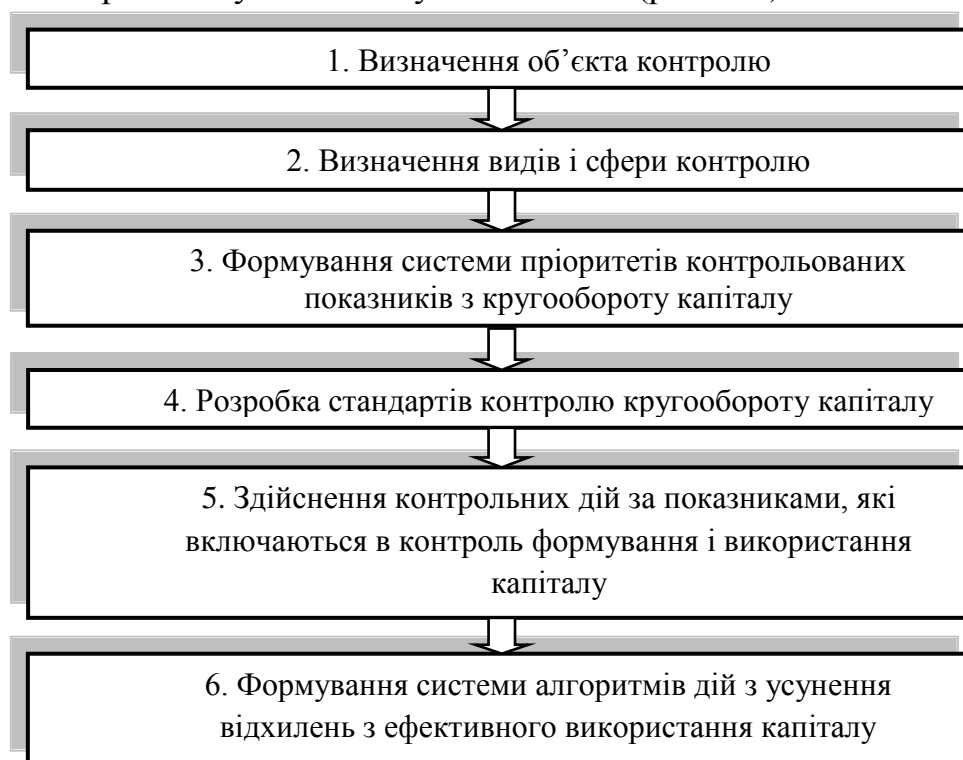

Рис. 6.5. Послідовність організації внутрішнього контролю кругообороту капіталу підприємства

Джерело: власна розробка автора.

Зміст вказаних етапів організації внутрішнього контролю кругообороту капіталу підприємства наведено в Додатку ШЦ.

В табл. 6.1 представлено основні характеристики окремих видів контролю кругообороту капіталу на підприємстві.

Поточний контроль здійснюється в момент здійснення операції, визначення напрямів інвестиційних ресурсів тощо. Він попереджає можливі

зловживання при одержанні та витрачанні коштів, сприяє дотриманню фінансової дисципліни, своєчасності фінансово-грошових розрахунків. Поточний контроль кругообороту капіталу повинен відповідати інтересам менеджменту.

Таблиця 6.1

Характеристика видів контролю кругообороту капіталу підприємства

<i>Види контролю кругообороту капіталу</i>	<i>Основна сфера контролю</i>	<i>Основний контрольний період</i>
1. Стратегічний контроль	Контроль реалізації стратегії кругообороту капіталу та її цільових показників	квартал; рік
2. Поточний контроль	Контроль виконання показників кругообороту капіталу в системі поточних фінансових планів	місяць; квартал
3. Оперативний контроль	Контроль виконання бюджетів з питань кругообороту капіталу	тиждень; декада; місяць

Джерело: власна розробка автора.

Поточний контроль може здійснюватися власником періодично через участь в засіданнях обраних органів – ради директорів, а також роботи з поточною звітністю (наприклад, квартальною бухгалтерською звітністю, звітами виконання завдань та планів тощо). Найбільш розповсюдженим з усіх видів контролю є наступний контроль. Він включає в себе перевірку щорічної звітності про господарську діяльність, оцінку майна підприємства, перевірку дотримання фінансової дисципліни, аналіз фінансового стану. Наступний контроль кругообороту капіталу здійснюється незалежною зовнішньою контрольною системою, яка відіграє активну роль в нагляді за операціями та практикою (Рада директорів, аудиторський комітет, ревізійна комісія). Система внутрішнього аудиту організується в основному організаціями крупного і середнього бізнесу, які володіють наступними особливостями: 1) прагненням вищого керівництва отримати достовірну інформацію та оцінку дій керівників всіх рівнів управління організації та її структурних підрозділів; 2) ускладненою структурою; 3) наявністю ряду філій і дочірніх компаній; 4) різноманітністю видів діяльності та можливістю їх кооперації¹⁹³.

Приклад формування системи пріоритетів контрольованого показника періоду обороту капіталу, який використовується в операційній діяльності наведено в табл. 6.2.

¹⁹³ Соколов Б.Н. Системы внутреннего контроля (организация, методика, практика) / Б.Н. Соколов, А.М. Рукин. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2007. – 442 с.

Таблиця 6.2

Формування системи пріоритетів контрольованих показників

<i>Пріоритети першого порядку</i>	<i>Пріоритети другого порядку</i>	<i>Пріоритети третього порядку</i>	<i>і т.д.</i>
Загальна сума сформованого капіталу	Сума сформованого власного капіталу	Сума власного капіталу, що формується із внутрішніх джерел	
		Сума власного капіталу, що залучається із зовнішніх джерел	
	Сума залученого позичкового капіталу	Сума залученого банківського кредиту	
		Сума залученого товарного (комерційного) кредиту	
		Сума позичкового капіталу, залученого з інших джерел	
Період обороту капіталу в операційній діяльності	Період обороту операційного основного капіталу	Період обороту операційних основних засобів	
		Період обороту операційних оборотних активів	
	Період обороту оборотного капіталу	Період обороту запасів сировини, матеріалів і напівфабрикатів	
		Період обороту запасів готової продукції	
		Період обороту дебіторської заборгованості	
		Період обороту грошових активів	
	Період обороту інших видів оборотного капіталу		

Джерело: власна розробка автора.

При формуванні системи пріоритетів варто врахувати, що вони можуть мати різний характер для окремих типів центрів відповідальності, напрямів господарської діяльності підприємства, різних аспектів формування і розподілу капіталу. Однак при цьому повинна бути забезпечена як ієрархічна порівнянність всіх контрольованих показників по підприємству в цілому, так і їх порівнянність по окремих напрямках господарської діяльності.

Порядок здійснення контрольних дій зображено на рис. 6.6. Характеристику етапів здійснення контрольних дій за показниками, пов'язаними з кругооборотом капіталу, наведено в Додатку Ю.

Розроблена система моніторингу повинна коригуватися при зміні завдань контролю кругообороту капіталу та системи показників поточних планів і бюджетів (рис. 6.7).

Рис. 6.6. Етапи здійснення контрольних дій за показниками, пов'язаними з кругооборотом капіталу

Джерело: власна розробка автора.

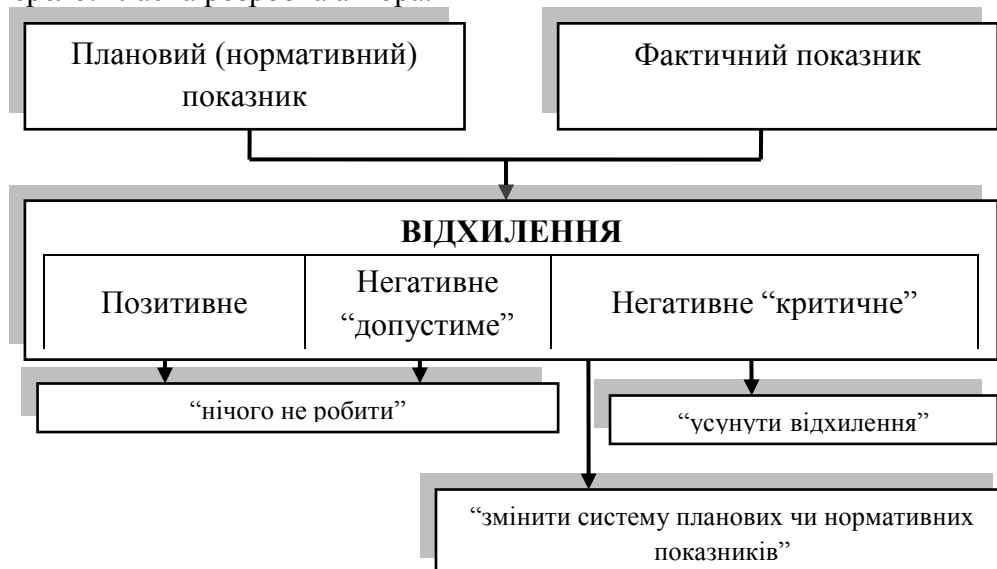

Рис. 6.7. Формування системи алгоритмів дій з усунення відхилень

Джерело: на основі Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-центр, 2000. – 656 с.

Отже, принципова схема дій управлінського персоналу підприємства полягає в трьох алгоритмах:

а) “Нічого не робити” – передбачається в тих випадках, коли рівень негативного відхилення значно нижчий передбаченого “критичного” критерію;

б) “Усунути відхилення” – передбачає процедуру пошуку і реалізації резервів із забезпечення цільових, планових чи нормативних показників з формування і використання капіталу. При цьому резерви розглядаються в розрізі різноманітних аспектів діяльності та окремих операцій. В якості таких можливостей може бути розглянута доцільність введення посиленого режиму економії за принципом “відсікання зайвого”, використання системи фінансових резервів тощо;

в) “Змінити систему планових чи нормативних показників” – приймається у випадках, коли можливості нормалізації окремих аспектів діяльності, пов’язаної з кругооборотом капіталу, обмежені чи взагалі відсутні. У такому випадку за результатами моніторингу кругообороту капіталу вносяться пропозиції з коригування системи цільових стратегічних нормативів, показників поточних фінансових планів чи окремих бюджетів.

В окремих критичних ситуаціях може бути обґрунтована пропозиція щодо припинення окремих виробничих, інвестиційних та фінансових операцій, а також діяльності окремих центрів витрат та інвестицій.

Здійснення внутрішнього контролю кругообороту капіталу вимагає відповідного оформлення результатів перевірки, які можуть бути використані не лише керівництвом суб’єкта господарювання та його структурних підрозділів, але й власниками, акціонерами, інвесторами, а також іншими зацікавленими особами та організаціями. Результати контролю можуть оформлюватися у вигляді актів, звітів, довідок.

У сучасних умовах розвитку бізнесу актуальним завданням стає підвищення ефективності господарської діяльності суб’єктів господарювання за допомогою формування комплексного організаційно-методичного механізму внутрішнього контролю кругообороту капіталу та відповідного його інструментарію.

Розроблено перелік процедур організаційно-методологічного забезпечення внутрішнього контролю за стадіями кругообороту капіталу (рис. 6.8), комплексне застосування яких є основою достовірної оцінки законності, доцільності та достовірності облікового відображення господарських операцій за стадіями формування, руху та відтворення капіталу за рахунок своєчасного виявлення порушень і застосування

коригуючих заходів з усунення негативного впливу помилок на репутацію підприємства.

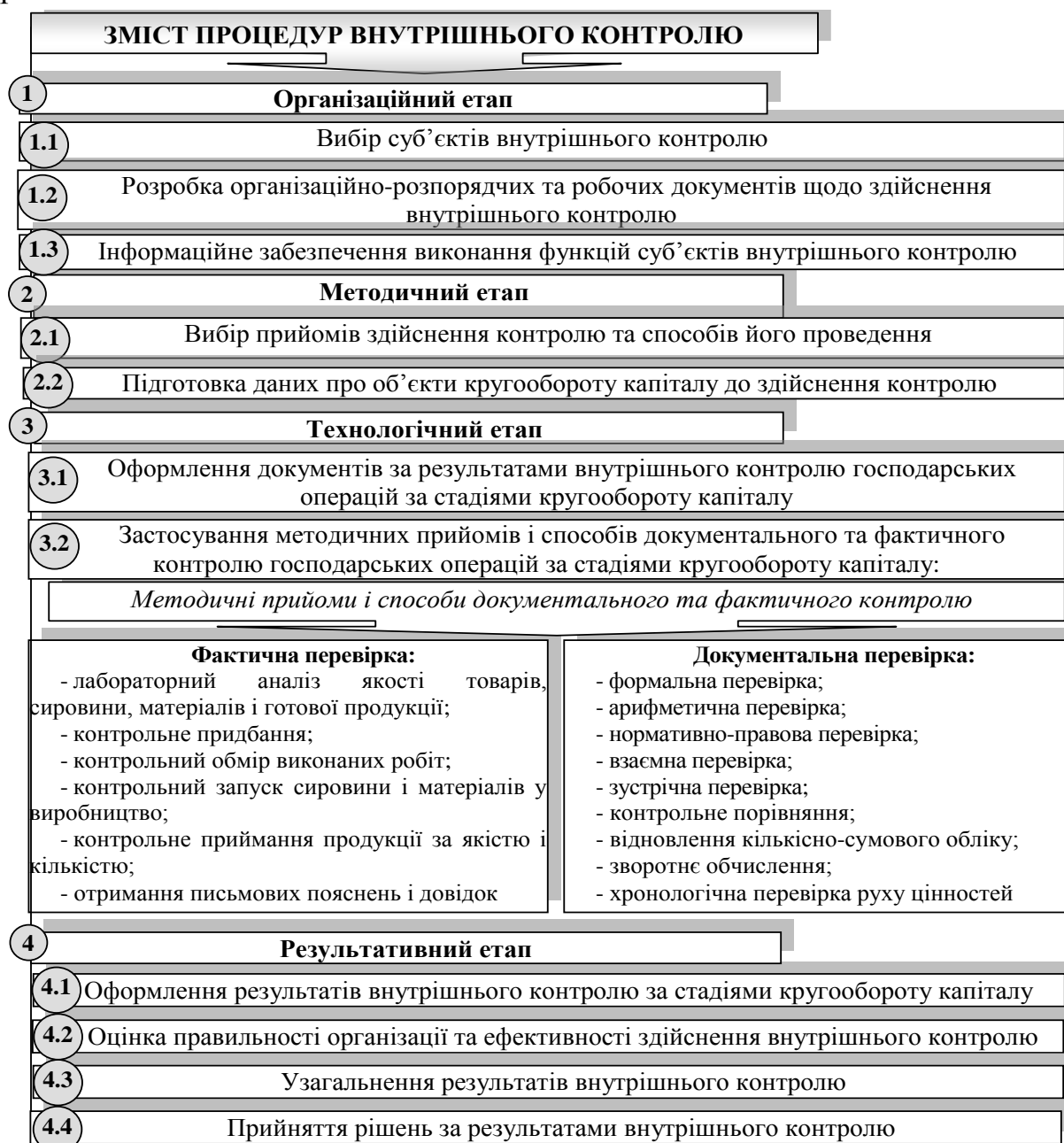

Рис. 6.8. Організаційно-методологічне забезпечення проведення внутрішнього контролю за стадіями кругообороту капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що система контролю на підприємстві повинна створювати умови для застосування різних форм контролю та включати систему раціонального розподілу влади і відповідальності (прав та обов'язків, підзвітності), об'єднуючи:

а) структуру управління, яка сприяє обміну інформацією та колегіальності при прийнятті рішень;

б) порядок виявлення конфлікту інтересів керівників або інших посадових осіб та інформування про це спостережної ради та учасників товариства;

в) систему внутрішніх стандартів; порядок формування внутрішньої інформаційної бази контролю;

г) ефективну систему внутрішнього контролю, зокрема, за формуванням та розподілом фінансових ресурсів;

д) порядок залучення до внутрішнього контролю незалежних зовнішніх аудиторів та експертів.

Виконання процедур узгодження інформації щодо стану та руху капіталу у розрізі виявлених елементів та контрольних точок за допомогою наведених прийомів сприятиме формуванню достовірної та якісної інформації щодо надійності діючих систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю. Крім того, виділені процедури та етапи, спрямовані на підвищення організаційного-методичного та якісного рівня проведення внутрішнього контролю кругообороту капіталу, розробку рекомендацій щодо підвищення ефективності господарювання, а також посилення контролю в цілому. Система внутрішнього контролю повинна бути спрямована на створення інформаційної структури на підприємстві таким чином, щоб забезпечувати стійкий фінансовий стан підприємства, якісний рівень корпоративного управління, визначити несприятливі тенденції внутрішнього розвитку підприємства і умов зовнішнього середовища та розглянути можливі альтернативні рекомендації щодо їх подолання.

Удосконалення на підприємстві системи контролю кругообороту капіталу на підприємствах дозволить суттєво підвищити ефективність усього процесу управління їх діяльністю. В результаті дослідження розвинуто наукові результати попередників щодо мети та завдань внутрішнього контролю господарських процесів за стадіями кругообороту капіталу. Визначено, що метою внутрішнього контролю кругообороту капіталу є оцінка відповідності його стадій встановленим параметрам ефективності, узгодженості зі стратегічними та тактичними цілями діяльності підприємства. Розроблено перелік процедур організаційно-методологічного забезпечення внутрішнього контролю за стадіями кругообороту капіталу

6.3. Внутрішній контроль кругообороту капіталу за його стадіями

В умовах необхідності виходу економіки з кризи на практиці основна увага повинна приділятися внутрішньому контролю кругообороту капіталу за його стадіями для оцінки бізнесу та можливостей його розширення за

рахунок інвестування. Вкладенням капіталу в процесі виробництва, незалежно від обсягу, можна вважати вкладення для одержання доходу, тому внутрішній контроль повинен забезпечувати відповідність фактичних результатів діяльності визначеним політикою господарювання, а також досягнення соціальних параметрів бізнесу.

Внутрішній контроль – процес спостереження і перевірки господарської діяльності підприємства, який здійснюється відповідними суб'єктами управління і контролю, з метою виявлення відхилень від встановлених параметрів цієї діяльності, законності, достовірності та ефективності здійснення операцій, усунення та попередження негативних явищ.

При проведенні комплексного внутрішнього контролю кругообороту капіталу важливо дотримуватися відповідної послідовності, що ґрунтується на порядку проходження капіталом стадій його кругообороту. У зв'язку із цим не можна погодитися з послідовністю контролю кругообороту капіталу, що передбачає підходи, які ігнорують важливі принципи формування і функціонування капіталу, при якому на першому етапі проводиться дослідження активів підприємства, а на другому – зобов'язань і власного капіталу.

Обґрунтовано, що контроль кругообороту капіталу варто починати з джерел формування капіталу, а тоді переходити до контролю функціональних форм капіталу за його стадіями.

Контроль кругообороту капіталу підприємства передбачає підтвердження здійснених господарських операцій та залишків на бухгалтерських рахунках джерелам формування капіталу та його інвестуванню в активи відповідно до політики господарювання.

Враховуючи, що на всіх стадіях кругообороту капіталу відбувається: 1) створення підприємства і придбання засобів та предметів праці, найм робочої сили (для виробничої діяльності); 2) процес виробництва, де виникає продукт праці – нова вартість; 3) продаж продукції (отримання виручки); 4) формування і розподіл фінансових результатів, а також, що на вказаних стадіях задіяні майже всі об'єкти бухгалтерського обліку, достовірна та аналітична облікова інформація про ці об'єкти є основою здійснення дієвого внутрішнього контролю.

Вказані об'єкти обліку, та відповідно внутрішнього контролю, знаходять відображення на рахунках бухгалтерського обліку відповідно до оформлених первинних документів. Далі дані про здійснені господарські операції групуються в облікових регістрах, формах внутрішньої і фінансової звітності. При цьому інформація про кожну господарську операцію від первинного

документу до бухгалтерської звітності повинна бути достовірною, точною та своєчасною.

Зазначені об'єкти можуть мати матеріальну природу – майно – основні засоби, готівкові кошти, запаси і т.д., та не мати уречевленої форми прояву – джерела утворення майна (пасив балансу), доходи, витрати, фінансові результати. Тому при здійсненні внутрішнього контролю на стадіях кругообороту капіталу необхідно застосовувати такі прийоми контролю, за допомогою яких можна встановити правильність відображення задіяних на стадіях кругообороту капіталу об'єктів бухгалтерського обліку.

При здійсненні контролю використовуються методи, прийоми і способи документального та фактичного контролю.

Метод господарського контролю – це сукупність прийомів і способів перевірки законності, достовірності та доцільності операцій суб'єкта господарювання шляхом документального дослідження, визначення реального стану, порівняння та оцінки результатів перевірки. Відповідно, методика контролю – це сукупність технічних прийомів, інструментів і способів найбільш доцільного збору та обробки даних про явища.

Прийом контролю – це якісно однорідна контрольна дія контролера, спрямована на виявлення дотримання певних нормативних положень суб'єктом господарювання. Прийоми контролю поділяються на документальні та фактичні і є важливими складовими контролю.

Під фактичним контролем розуміють перевірку наявності грошових коштів, запасів, необоротних активів, розрахунків тощо в натурі.

Документальний контроль полягає у вивченні бухгалтерських документів, записів в облікових регістрах, показників бухгалтерської звітності, статистичних та оперативних матеріалів. Він проводиться шляхом:

- огляду документів;
- вивчення сутності та змісту відображеної в документі операції.

Належним чином оформлений документ повинен містити всі відомості, необхідні для обґрунтування облікових записів, для контролю за здійснюваними господарськими операціями і для одержання вичерпних відомостей про ці операції.

При документальному контролі застосовують різні прийоми. Вміння застосовувати такі прийоми є прерогативою спеціалістів з обліку та аудиту. Прийоми документального контролю застосовують до бухгалтерських документів, записів у облікових регістрах, даних звітності тощо. Об'єктом документального контролю є інформація, яка характеризує здійснені господарські операції (Додаток АА).

Правильність здійснення багатьох господарських операцій не завжди можна перевірити за допомогою прийомів документального контролю. Часто виникає необхідність провести перевірку фактичної наявності об'єктів контролю. З цією метою разом з прийомами документального контролю застосовуються прийоми фактичного контролю (Додаток АБ).

До спеціальних методів дослідження в контролі можна віднести інвентаризацію, аналіз господарської діяльності, перевірку, обстеження, ревізію, аудит (Додаток АВ).

При контролі одного і того ж об'єкта можна застосовувати різні прийоми контролю. Одні в певних випадках будуть більш ефективними, інші – ні. Завдання контролерів полягає в тому, щоб застосувати під час вивчення об'єкту найбільш ефективні методи або їх комбінацію.

Одним з найдієвіших методів контролю вважаємо метод вибіркової інвентаризації активів, власного капіталу та зобов'язань підприємства.

Інвентаризація є не лише необхідною для підтвердження показників фінансової звітності, але й обов'язковою відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Фактичні операції з формування та використання капіталу перевіряються на підставі первинних документів і записів в облікових регістрах і звітності.

Проведення інвентаризації речового втілення капіталу та операцій з його формування і використання дозволяє підтвердити залишки аналітичного обліку, перевірити величину фактичних показників його формування та використання, реально вивчити обґрунтованість сум, що обліковуються на рахунках. Проведення інвентаризації капіталу є доцільним в перший рік діяльності підприємства та на кінець кожного звітного періоду.

У внутрішньому контролі інвентаризація використовується як один із методів контролю за збереженням певних видів засобів шляхом їх перегляду в натурі, обміру, зважування або перерахунку. Характерними особливостями проведення інвентаризацій, як методу господарського контролю, є їх раптовий та суцільний характер.

Суб'єкти та порядок проведення інвентаризації зазначено в п. 11 Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків від 11.08.1994 № 69. Для проведення інвентаризаційної роботи на підприємствах за наказом керівника створюють постійно діючі інвентаризаційні комісії. Наказ доцільно видавати на початку року. До складу комісії входять керівники структурних підрозділів, головний бухгалтер, а очолює – керівник підприємства або його заступник.

Крім постійно діючої комісії, на підприємствах можуть створюватися й робочі інвентаризаційні комісії. Таке створення є доцільним, якщо обсяг робіт проведення інвентаризації не може бути забезпечено силами однієї комісії. Для визначення складу робочої комісії керівник видає наказ по підприємству. Його можна видати або на початку року, або безпосередньо перед інвентаризацією.

Значним недоліком Інструкції № 69 є те, що її зміст не врегульовано згідно з вимогами чинного законодавства, адже ч. 1 ст. 10 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, передбачено, що з метою забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства зобов’язані проводити інвентаризацію активів та зобов’язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка.

Перелік активів Інструкцією № 69 визначено чітко, а стосовно зобов’язань вказано лише розрахунки з дебіторами та кредиторами. При цьому під “кредиторською заборгованістю” слід розуміти суми заборгованості підприємства іншим підприємствам, установам, організаціям або окремим фізичним особам. “Зобов’язання” є дещо ширшою категорією і під ними розуміють – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої у майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди. Таке визначення терміну “зобов’язання” наведено в ст. 1 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” та в П(С)БО 1.

У бухгалтерському обліку зобов’язання поділяються на: довгострокові, поточні (включають у себе кредиторську заборгованість), забезпечення, непередбачені зобов’язання, доходи майбутніх періодів.

Також зобов’язаннями є складові власного капіталу, адже розраховуючись з учасниками (акціонерами) у вигляді часток від нерозподіленого прибутку чи дивідендів підприємство погашає свої боргові зобов’язання перед ними, тим самим зменшуючи свої ресурси, що втілюють в собі економічні вигоди. Те ж саме можна стверджувати і про створення резервів на підприємстві та стосовно інших елементів власного капіталу. Тобто інвентаризації підлягають не лише активні статті балансу, а й пасивні.

Інвентаризація зобов’язань полягає в перевірці обґрунтованості й реальності сум, що обліковуються на рахунках бухгалтерського обліку. Згідно з вимогами законодавства інвентаризацію зобов’язань (зокрема, кредиторської заборгованості) необхідно здійснювати перед складанням річної фінансової звітності після 1-го жовтня поточного року. Проте, на нашу думку, з метою забезпечення достовірності фінансової звітності та уникнення

значних відхилень облікових даних від фактичного стану інвентаризацію розрахунків доцільно проводити щоквартально.

Процес інвентаризації здійснюється на основі даних бухгалтерського обліку відповідно до того чи іншого об'єкта, що підлягає перевірці. За допомогою інвентаризації як методу бухгалтерського обліку та контролю підтверджується або спростовується інформація про фактичний стан об'єкта. Результати інвентаризації, що використовуються в системі бухгалтерського обліку, мають значний вплив на показники діяльності підприємства, достовірність інформації, якою повинні бути забезпечені користувачі.

Система бухгалтерського обліку передбачає не лише записи на рахунках господарських операцій, але й відображення результатів інвентаризації, коригування звітності та забезпечення її достовірності.

Взаємозв'язок системи бухгалтерського обліку та інвентаризації пасивів зображено на рис. 6.9.

На основі результатів інвентаризації підприємство має право здійснювати коригування показників фінансової звітності, що забезпечить її достовірність. Адже користувачі інформації бажають володіти достовірними даними про діяльність підприємства, щоб приймати управлінські рішення або оцінити його фінансовий стан та перспективи майбутньої співпраці. Постачальники, інші кредитори, фінансово-кредитні установи нерідко цікавляться інформацією про діяльність підприємства. На основі показників діяльності створюється бізнес-план діяльності на наступні періоди, формуються запити на отримання кредитів та інвестицій. Саме тому показники фінансової звітності повинні відображати дійсний фінансовий стан підприємства.

При здійсненні інвентаризації пасивів підприємства необхідно враховувати специфіку кожного з елементів даної категорії. Відображення результатів інвентаризації здійснюється донарахуванням сум, яких не вистачає, та "сторнуванням" сум, що перевищують дані, підтвержені документально в процесі інвентаризації. Така ситуація відбувається тому, що пасиви підприємства не передбачають наявності матеріально-відповідальних осіб за їх зберігання, так як ці об'єкти бухгалтерського обліку не мають фізичної форми прояву, а є лише документально закріпленими сумами заборгованості перед власниками (учасниками) та кредиторами.

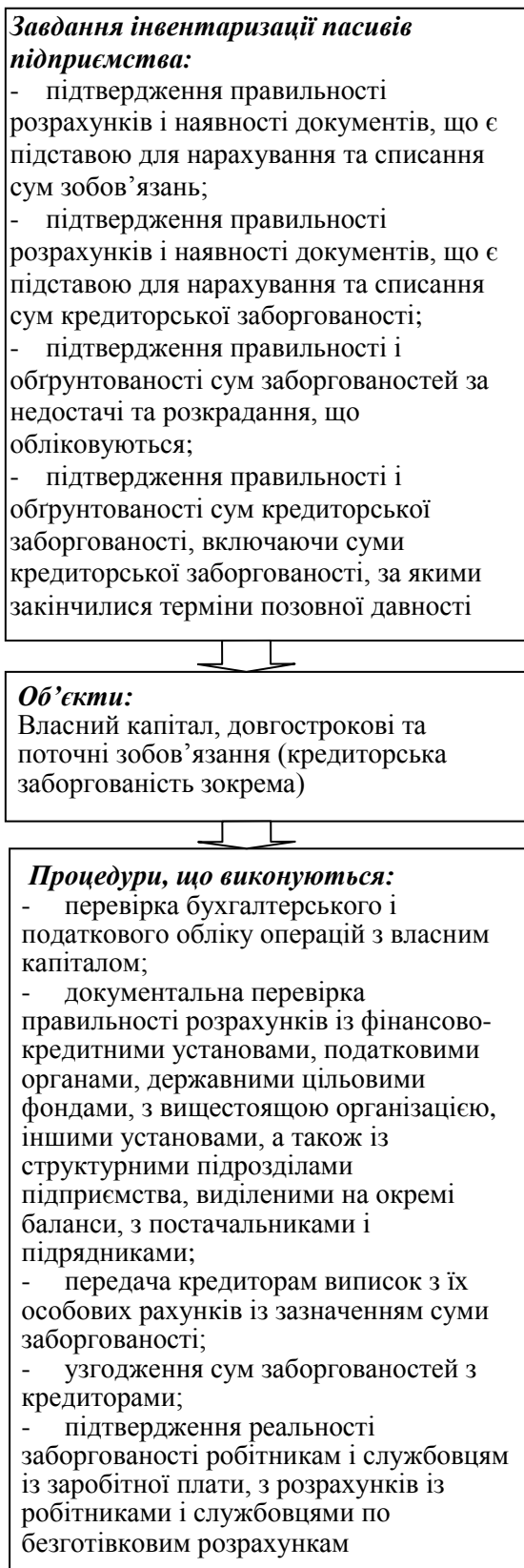

Рис. 6.9. Взаємозв'язок інвентаризації пасивів з системою бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка автора.

Проте Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність головного бухгалтера підприємства та інших осіб у вигляді адміністративного стягнення за приховування валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків, відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з правопорушенням установленого порядку, за внесення неправдивих даних до фінансової звітності та інших випадків порушення законодавства. Кримінальна відповідальність також може мати місце, проте лише у випадках особливої важкості нанесення збитків підприємству, його учасникам чи іншим контрагентам. У техніці проведення інвентаризації можна виділити 4 етапи, на кожному з яких виконується певна робота та оформлюються відповідні документи (Додаток АГ). Етап – це певна послідовність дій інвентаризаційної комісії та бухгалтерської служби спільно з юридичною службою. Закінчується інвентаризація лише тоді, коли визначено кінцеві результати. Варто наголосити, що при інвентаризації як активів, так і власного капіталу та зобов'язань можуть виконуватися всі етапи. Однак набір інвентаризаційних процедур і прийомів, які здійснюються на певних етапах, залежать від обраних об'єктів інвентаризації. При цьому слід враховувати, що при інвентаризації матеріальних активів можуть застосовуватися органолептичні, розрахунково-аналітичні та документальні інвентаризаційні прийоми, а в разі інвентаризації власного капіталу, дебіторської та кредиторської заборгованостей, витрат і доходів майбутніх періодів та деяких інших об'єктів інвентаризації – лише окремі розрахунково-аналітичні та документальні прийоми.

Виходячи з цього, розглянемо особливості методики проведення інвентаризації власного капіталу, дебіторської та кредиторської заборгованостей на організаційно-підготовчому, технологічно-документальному та порівняльно-аналітичному етапах. Організаційно-підготовчий етап інвентаризації дебіторської та кредиторської заборгованості серед інших включає процедури з перевірки повноти та своєчасності рознесення розрахунково-платіжних документів. На технологічно-документальному етапі проводиться порівняння розрахунків з контрагентами. При цьому в Інструкції № 69 по суті вказаний лише порядок здійснення інвентаризації дебіторської заборгованості, оскільки п. 11.11 цього документу передбачено передачу лише підприємствам-кредиторам виписки про заборгованість дебіторам. Отже, виникає ситуація, коли порівняння й підтвердження реальності кредиторської заборгованості залежить лише від підприємств-кредиторів.

На нашу думку, в Інструкції № 69 варто або передбачити можливість оформлення й передачі виписки про заборгованість як дебіторам, так і кредиторам, або закріпити можливість документального запиту виписки про кредиторську заборгованість у підприємств-дебіторів та обов'язкову відповідь на нього.

Після отримання всіх актів звірки (виписок про заборгованість) інвентаризаційною комісією оформлюються акти інвентаризації розрахунків із покупцями, постачальниками та іншими дебіторами і кредиторами. При наявності заборгованості, за якою минув строк позовної давності, також складається довідка до акта інвентаризації розрахунків з покупцями, постачальниками та іншими дебіторами і кредиторами, за якими минув строк позовної давності. Крім того, інвентаризаційна комісія має виявити і перевірити суми заборгованості постачальників з невідфактурованих поставок. Бухгалтерська служба, в свою чергу, повинна вимагати від таких постачальників відповідні розрахунково-платіжні документи. На порівняльно-аналітичному етапі інвентаризації заборгованостей порівнюють фактичні та облікові дані, а по виявлених відхиленнях складають порівняльні відомості. Особливо необхідно акцентувати увагу на виявленні заборгованості, за якою минув або найближчим часом мине строк позовної давності. Усі виявлені відхилення при інвентаризації заборгованості вносять в протокол інвентаризаційної комісії з відповідними рішеннями і пропозиціями щодо їх врегулювання.

Оскільки проведення інвентаризації власного капіталу передбачає передусім використання документальних прийомів здійснення перевірки, то на організаційно-підготовчому етапі доцільно забезпечити наявність усіх документів з обліку складових власного капіталу. Це уможливило швидкий доступ членів інвентаризаційної комісії до документальних носіїв інформації, що підлягають перевірці, на технологічно-документальному етапі інвентаризації. Шляхом перевірки документів (наприклад, установчих документів, накладних, актів приймання-передачі, прибуткових касових ордерів, виписок банку, акцій, книг обліку паїв, державних актів на право власності на землю, актів переоцінки активів тощо) вивчається обґрунтованість сум, що обліковуються на рахунках складових власного капіталу, підтверджується сальдо по аналітичному обліку за кожним учасником, засновником, уточнюються склад і величина внесків учасників та засновників підприємств. Після цього потрібно задокументувати виявлені результати інвентаризації.

На порівняльно-аналітичному етапі проводять процедуру порівняння фактичних і облікових даних та фіксацію виявлених відхилень в порівняльних відомостях тощо.

На результативному (підсумковому) етапі відбувається виведення кінцевих результатів інвентаризації; затвердження протоколу інвентаризаційної комісії керівником, власником або іншими суб'єктами інвентаризації; відображення результатів інвентаризації в бухгалтерському обліку. У разі виявлення за результатами інвентаризації відхилень (нестача, лишки) необхідним є визначення причин та вжиття відповідних заходів для їх усунення в майбутньому.

У зв'язку з відсутністю єдиного підходу серед вчених до методики здійснення внутрішнього контролю кругообороту капіталу за його стадіями, визначено необхідність її розробки. У цілому процес внутрішнього контролю здійснюється за організаційним, методичним, технологічним та результативним етапами, що забезпечують формування системи внутрішнього контролю кругообороту капіталу (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

**Характеристика етапів здійснення внутрішнього контролю
кругообороту капіталу**

<i>Етап</i>	<i>Зміст процедур</i>
Організаційний	<ul style="list-style-type: none"> ➤ вибір суб'єктів контролю; ➤ розробка організаційно-розпорядчих та робочих документів щодо здійснення внутрішнього контролю; ➤ інформаційне забезпечення роботи суб'єктів внутрішнього контролю
Методичний	<ul style="list-style-type: none"> ➤ вибір прийомів здійснення контролю та способів його проведення; ➤ підготовка об'єктів, що складають кругооборот капіталу, до здійснення контролю
Технологічний	<ul style="list-style-type: none"> ➤ оформлення документів за результатами внутрішнього контролю на стадіях кругообороту капіталу; ➤ застосування методичних прийомів і способів документального та фактичного контролю на стадіях кругообороту капіталу
Результативний	<ul style="list-style-type: none"> ➤ оформлення результатів внутрішнього контролю на стадіях кругообороту капіталу; ➤ оцінка правильності організації та ефективності здійснення внутрішнього контролю; ➤ узагальнення результатів контролю; ➤ прийняття рішень за результатами внутрішнього контролю на стадіях кругообороту капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Методика контролю кругообороту капіталу передбачає здійснення контрольних процедур, відповідно до вимог національних і міжнародних стандартів та цілей, що поставлені перед суб'єктами контролю. Відповідно до запропонованої внутрішньої методики контролю кругообороту капіталу початковим етапом є дослідження інвестованого капіталу, яке стосується усіх етапів діяльності підприємства: від моменту його створення до ліквідації. Перевірка порядку формування інвестованого капіталу передбачає необхідність визначення в грошовому вираженні величини початкового капіталу. Контроль формування капіталу підприємства слід проводити на основі інформаційної бази, що міститься в реєстрах бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Контроль кругообороту капіталу на підприємствах різних організаційних форм має ґрунтуватися на врахуванні типових порушень в організації обліку підприємством, а також пов'язаних з неправильним і несвоєчасним внесенням змін до установчих документів, розрахунків із засновниками.

Основним елементом інвестованого капіталу є статутний капітал як джерело формування майна, призначеного для здійснення діяльності підприємства з метою отримання прибутку.

При перевірці правильності формування статутного капіталу першочергово з'ясовується організаційно-правова форма підприємства, що обумовлює особливості його формування. Суб'єкт контролю перевіряє юридичний статус та права здійснення статутних видів діяльності, склад засновників (учасників), структуру управління підприємством.

При перевірці відображеної в бухгалтерському обліку величини статутного капіталу вона порівнюється із зареєстрованою в установчих документах підприємства.

Перевірка правильності та своєчасності формування статутного капіталу здійснюється методом порівняння даних аналітичного обліку з рахунків 46 "Неоплачений капітал" і 40 "Зареєстрований (пайовий) капітал" про суми внесків з первинними документами про їх оплату (прибутковими касовими ордерами, виписками банку з поточних рахунків, актами оприбуткування майна та прийняття матеріальних цінностей у рахунок внесків). Для перевірки своєчасності розрахунків за внесками до статутного капіталу порівнюють фактичні внески за датами в розрізі засновників із зазначеними в документах на заснування підприємства. Перевірка правильності та наявності підстав розрахунків здійснюється шляхом обґрунтованості оцінок внесків, здійснених у формі матеріальних цінностей

(включаючи об'єкти нерухомості), нематеріальних активів, цінних паперів та ін. Із застосуванням методів порівняння, нормативно-правової перевірки та техніко-економічних розрахунків перевіряється адекватність методів оцінки внесків до статутного капіталу.

Наступним елементом капіталу, інвестованого в підприємство, є позиковий або зобов'язання. У процесі здійснення контролю зобов'язань слід застосовувати відповідні аналітичні прийоми, зокрема доцільно проводити: аналіз структури та динаміки зобов'язань підприємства; оцінку оборотності кредиторської заборгованості; визначення ролі зобов'язань у формуванні капіталу підприємства; оцінку фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов'язань; аналіз фінансової рівноваги між активами підприємства і джерелами їх утворення; оцінку впливу поточних зобов'язань на величину показників ліквідності.

Для отримання інформації щодо структури зобов'язань та оцінки їх впливу на фінансовий стан підприємства до складу власного капіталу необхідно зараховувати, крім власного, і капітал, який прирівнюється до власного, а до позикового – зобов'язання і пасиви, прирівняні до зобов'язань. Це дозволить усунути неоднозначність при трактуванні понять “позиковий капітал”, “позикові засоби”.

Застосування контролю в оперативному управлінні зобов'язаннями підприємства передбачає дві взаємопов'язані стадії контрольно-аналітичного процесу: попередній аналіз та контроль конкретної операції, результатом якої є створення відповідного зобов'язання; оперативний аналіз та контроль руху зобов'язань як результат здійснення господарських операцій протягом оперативного періоду.

На першій стадії контрольно-аналітичного циклу здійснюється визначення законності і доцільності проведення операції, а також оцінка її майбутніх економічних наслідків.

На другій стадії оперативного аналізу і контролю зобов'язань підприємства створюється інформаційне забезпечення системи управління протягом всього операційного циклу.

Одним із завдань оперативного аналізу і контролю зобов'язань підприємства є забезпечення постійного надходження у систему управління інформації про змін складу та структури зобов'язань внаслідок здійснення операцій із залучення коштів та відшкодування боргів.

Попередній аналіз спрямовано на оцінку очікуваних економічних результатів здійснення операції, зокрема: визначення вартості залученого капіталу; обґрунтування вибору джерел фінансування; оцінку економічних результатів створення додаткових зобов'язань; розрахунок і

обґрунтування доцільності очікуваних змін фінансового стану у результаті зміни структури зобов'язань; визначення очікуваних величин доходу і витрат за цією операцією та розрахунок впливу показників на фінансові результати діяльності підприємства.

Попередній контроль зобов'язань ґрунтується на даних попереднього аналізу і спрямовується на запобігання прийняттю рішень, що суперечать чинному законодавству чи реалізація яких призведе до негативних економічних наслідків. На стадії попереднього контролю перевіряють доцільність кожної операції, її відповідність стратегічним напрямам розвитку підприємства, вимогам чинного законодавства та інших нормативних документів, які регулюють фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Таким чином, внутрішній контроль кругообороту капіталу доцільно здійснювати відповідно до стадій його проходження. Розглянемо особливості контролю для стадії придбання.

Поточний контроль операцій з придбання у більшості випадків веде служба, що укладає договори та несе відповідальність за їх виконання. За наявності комп'ютеризованого бухгалтерського обліку не виникає проблем в отриманні будь-якої інформації щодо виконання договорів. Для цього достатньо ввести необхідну інформацію до комп'ютерної програми.

Для підвищення ефективності діяльності підприємства та забезпечення випуску конкурентоздатної продукції важливе значення має вхідний контроль якості придбаного майна при його отриманні від продавця. Ефективний контроль за всіма напрямками повинен здійснюватися безпосередньо в ході операцій з придбання, що відбуваються, оскільки оперативний контроль дає можливість вчасно виявити та попередити можливі порушення.

Процес придбання майна пов'язаний з логістичними витратами. Для здійснення контролю їх обсягу систематизовано джерела інформації, що є основою для такого контролю: а) елементи облікової та договірної політики; б) операції бухгалтерського обліку; в) рахунки синтетичного та аналітичного обліку; г) внутрішня звітність; д) організаційно-розпорядчі документи підприємства.

Розроблене Положення про внутрішній контроль та положення про відповідні структурні підрозділи (посадові інструкції працівників) сприяють виконанню ними в повному обсязі своїх обов'язків, розподіл яких запропоновано здійснювати за функціями пошуку майна, його закупівлю, одержання, приймання та здійснення остаточної оплати. Вказаний поділ дозволить попередити можливі зловживання внаслідок змови співробітників підприємства.

Контроль процесу виробництва продукції передбачає перевірку всього комплексу завдань, що залежать від галузевої специфіки і типу виробництва, особливостей організації та технології виготовлення продукції, її номенклатури. Завданням контролю є не тільки перевірка організації та технології виробництва, а й доцільності та обґрунтованості виробничих витрат підприємства, перевірка правильності визначення собівартості продукції.

Методи контролю фактичних витрат на виробництво і собівартість продукції здебільшого визначаються галузевою специфікою виробництва, особливостями спожитої сировини, номенклатурою та характером виготовленої продукції, а також особливостями методів обліку витрат на виробництво і калькулювання собівартості продукції (нормативний, попередільний, позамовний). За даними нормативного методу калькулювання можна виявити відхилення від норм і вплив цих відхилень на формування собівартості продукції, що значно полегшує поточний контроль. Оперативний контроль слідкує за відхиленнями від норм, на його основі кожного звітного періоду на підприємствах складають відомість оперативного обліку відхилень від нормативної собівартості продукції, в яких реєструють всі сигнальні вимоги, тобто вказують причини відхилень та місця їх виникнення.

Під час контролю витрат за окремими калькуляційними статтями перевіряють, чи вони підтверджені відповідними первинними документами. Одночасно розглядають можливі випадки різкого зниження витрат за окремими місяцями, що може свідчити про завищення нормативів витрат або невідповідне перенесення на інший період. Контроль собівартості продукції допомагає встановити, чи обґрунтоване списання витрат на її виробництво і продаж. Також потрібно перевіряти витрати щодо безперспективних незакінчених робіт, які втратили актуальність, і вживати заходів, щоб припинити такі роботи.

Використовуючи звітні дані про собівартість продукції, звітні калькуляційні одиниці рентабельних видів продукції, можна встановити відхилення від прогнозованих затрат за окремими статтями і зміни структури цих витрат. З урахуванням результатів досліджень фактичної собівартості продукції та наявності відхилень можна цілеспрямовано вивчити їх причини за даними синтетичного й аналітичного обліку, а також первинних документів. Порівняння звітних калькуляцій за окремими видами виробленої продукції з даними калькуляцій за попередній період допомагає виявити на підприємствах факти завищення планових (нормативних) витрат у калькуляціях, недотримання методики списання фактичних витрат за

статтями, перевищення собівартості продукції порівняно з планом і минулим роком, а також з'ясувати причини таких явищ.

Ефективним методом контролю за списанням витрат на виробництво за елементами і калькуляційними статтями є зустрічна перевірка та порівняння їх з даними первинних документів, відповідність аналітичному й синтетичному обліку, тобто відомостями розподілу витрат сировини та матеріалів, заробітної плати, журналами 5 та 5-А, відомостями оцінки остаточного браку і розрахунку втрат від браку, даними оцінки залишків і нестач незавершеного виробництва, виробничими звітами цехів тощо. Також слід враховувати правильність оцінки матеріалів, порівнюючи списані матеріали з обліковою їхньою оцінкою, розрахунок відхилень від купівельних цін та облік зворотних відходів.

Показник продажу продукції підприємств є одним із важливих показників господарської діяльності. Обсяг продажу готової продукції визначається випуском її із виробництва за кількістю, асортиментом і якістю. При контролі процесу продажу продукції перевіряються обсяг продажу та його відповідність договорам на постачання покупцям продукції. Однозначно перевіряється обґрунтованість розрахунків нормативів залишків готової продукції на складах. Завищення цих нормативів призводить до зменшення обсягу продажу, невиконання договірних зобов'язань на постачання продукції покупцям, затоварювання складів, сповільнення обігу коштів. Перевіряються також розрахунки обсягу випуску продукції та відповідність його з укладеними договірними угодами. Така перевірка дозволяє з'ясувати відповідність обсягу продажу даним договорів. З'ясовується також, чи немає випадків, коли підприємства укладають недостовірні договори на постачання продукції покупцям, необґрунтовано одержують кошти від них у порядку попередньої оплати. Особливу увагу під час здійснення контролю звертають на випадки затоварення продукції на складах підприємства і з'ясовують, чи не є це наслідком випуску продукції, що не має збуту, випуску недоброякісної продукції або продукції, що повернена покупцем. Такі факти ретельно досліджуються та встановлюються їх причини і винні особи.

Оскільки операції з продажу продукції мають систематичний характер і є типовими, вони можуть контролюватися вибірково. До вибірки слід включати операції з різних звітних періодів, за різними покупцями, різноманітною продукцією, роботами, послугами.

Логічним завершенням контролю кругообороту капіталу є узагальнення і реалізація його результатів. На цьому етапі групуються, систематизуються виявлені недоліки, порушення та зловживання, ухвалюються управлінські

рішення, реалізація яких сприяє усуненню негативних факторів і попередженню їх появи в майбутньому.

Слід відмітити, що не можна підміняти контроль проведенням аналізу діяльності підприємства, обмежуватися дослідженням загальних відхилень від плану без документальної перевірки причин утворення їх, не встановлюючи осіб, відповідальних за конкретні недоліки у виробничій діяльності, порушення законодавства.

Узагальнення результатів контролю кругообороту капіталу включає комплекс методичних прийомів групування і систематизації його результатів, необхідних для прийняття рішень до усунення виявлених недоліків у діяльності підприємства. Однорідні недоліки узагальнюються у таблицях, схемах, графіках, відомостях та ін. документах за допомогою таких методичних прийомів:

- групування недоліків;
- документування результатів проміжного контролю;
- аналітичне групування;
- обґрунтування недоліків;
- групування недоліків в актах внутрішнього контролю.

Результати контролю групуються і систематизуються у журналі перевірки, де розробляються також заходи щодо профілактики правопорушень у господарській діяльності.

Отже, узагальнення результатів контролю кругообороту капіталу можливе у вигляді різних документів залежно від результатів контролю і потреб управлінського персоналу. Однак зміст висновків кожного з документів обов'язково повинен мати доказову силу. Тому кожне положення документу, що узагальнює результати контролю, важливо обґрунтовувати даними первинних і нормативних документів. Для цього варто всі незначні порушення і неточності фіксувати протягом здійснення контрольних процедур в робочих таблицях, на які в узагальнюючому документі робити посилання. Значні недоліки краще вказувати в самому акті (висновку, записці тощо). Доказове значення узагальнюючого документу повинно бути також забезпечено відсутністю в тексті суб'єктивних оцінок дій посадових осіб зі сторони суб'єктів контролю. Тільки в цьому випадку можливе прийняття доцільних та дієвих управлінських рішень, що сприяють підвищенню ефективності кругообороту капіталу.

Здійснення розглянутих контрольних заходів дозволяє краще розібратися у причинах недоліків і прийняти обґрунтовані рішення за результатами перевірки. Узагальнення відхилень у журналі перевірки

провадиться з використанням хронологічних, систематизованих і хронологічно-систематичних групувань.

В результаті проведеного дослідження сформульовано основні положення та етапи комплексного контролю кругообороту капіталу підприємства, що дає наочне відображення його послідовності. Розроблено і систематизовано прийоми, способи та процедури, використання яких необхідне для вирішення задач контролю кожного етапу кругообороту капіталу. Застосування розглянутих методичних підходів при здійсненні контролю на стадіях кругообороту капіталу забезпечує ефективність результатів перевірки, своєчасність та повноту відображення інформації у бухгалтерському обліку та звітності підприємства.

Запропонована методика комплексного та системного дослідження контролю кругообороту капіталу сприяє розробці методичних рекомендацій, що дозволяють оперативніше, якісніше здійснювати контрольну діяльність кругообороту капіталу в умовах конкретного підприємства з урахуванням його особливостей. Одним з найбільш дієвих методів внутрішнього контролю кругообороту капіталу визначено інвентаризацію, удосконаленню методики застосування якої сприяють визначені в інформаційних моделях бухгалтерського обліку для кожної зі стадій кругообороту капіталу кількісно-якісні аналітичні показники господарських процесів. Використання в ході інвентаризації даних сформованої внутрішньої звітності за стадіями кругообороту і застосування прийомів фактичної перевірки майна та зобов'язань на етапах формування, руху й відтворення капіталу забезпечує підвищення достовірності відображення в бухгалтерському обліку інформації про об'єкти кругообороту капіталу, сприяє уникненню штрафних санкцій до підприємства з боку кредиторів, вчасному погашенню дебіторської заборгованості.

6.4. Фальсифікація інформації та помилки в бухгалтерському обліку

Неправдивість фінансової інформації може спричинюватися спробами управлінського персоналу приховати доходи, або навпаки, завищувати їх, щоб ввести в оману користувачів фінансової звітності через зміну сприйняття ними фінансових результатів та прибутковості підприємства. Свідоме викривлення облікових даних може здійснюватися через зовнішній та внутрішній тиск на управлінський персонал для досягнення очікуваних доходів, зокрема, коли неспроможність досягти фінансових цілей може мати значні наслідки для управлінського персоналу.

Питаннями фальсифікації займалися як українські так і зарубіжні науковці, такі як: Т.А. Бутинець, А.М. Шевелюхіна, С. В. Бардаш, О.І Гадзевич, О.В. Кришевич, О.В. Смаглюк, П.Н. Майданевич.

Різновиди викривлення облікових даних в звітності, основні причини фальсифікації інформації та наслідки її представлення.

Усвідомлена можливість викривлення фінансової звітності або незаконного привласнення активів існує, коли відповідальний працівник підприємства вважає, що внутрішній контроль можна обійти тому що, наприклад, він користується довірою або знає про конкретні недоліки внутрішнього контролю. Працівники підприємства, як правило, можуть знайти раціональне виправдання для скоєння шахрайства¹⁹⁴.

Розглянемо види спотворень бухгалтерських даних (рис. 6.10)

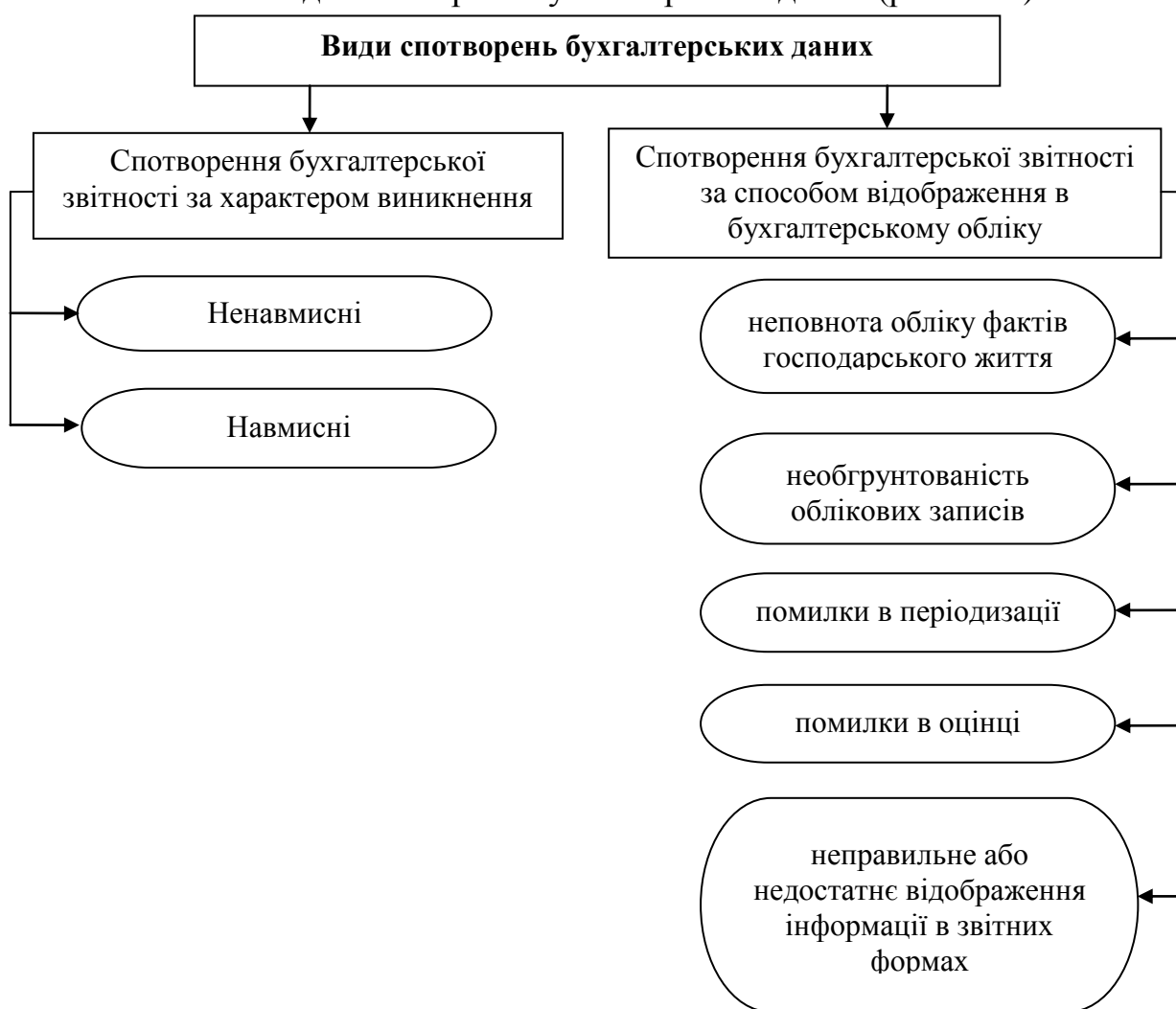

Рис.6.10. Перелік спотворень бухгалтерських даних за видами

Джерело: побудовано автором

¹⁹⁴Конспект лекцій «Аудит в агропромисловому комплексі» [Електронний ресурс].: /Бібліотека економіста // - Режим доступу: <http://library.if.ua/book/78/5576.html>

Обман може здійснюватися шляхом маніпулювання, фальсифікації і зміни записів на рахунках бухгалтерського обліку в облікових реєстрах або документах; навмисного неправильного віднесення до активів різних статей; знищення або пропуску записів або документів; відображення операцій без розкриття їх змісту тощо.

Термін «помилка» стосується ненавмисних порушень у відображенні фінансової інформації, які виникають в результаті арифметичної або граматичної помилки в записах облікових даних; випадкового пропуску або неправильного уявлення про окремі факти; хибних показань вимірних приладів; відхилень від правил здійснення контролю за діями матеріально відповідальних осіб під час проведення первинного обліку та складання звітів тощо.

Під час перевірки можуть бути виявлені зовні однакові факти порушень, які після дослідження їх змісту можна класифікувати як навмисні (обман) і ненавмисні (помилка). В реальному житті іноді буває складно відрізнити обман від помилки. А оскільки в решті-решт це призводить до порушень законодавства, то ми будемо використовувати термін «помилка» для відображення порушень при веденні бух обліку¹⁹⁵.

Ненавмисні спотворення - помилки, здійснені за некомпетентності, халатності та неухважності, а також викликані недосконалістю системи бухгалтерського обліку та чинного законодавства. Ймовірність виникнення помилок підвищується в умовах зміни інструктивно-методичних матеріалів, що стосуються бухгалтерського обліку та оподаткування. Ненавмисні помилки поділяються на технічні та бухгалтерські.

Технічні помилки виникають, наприклад, при складанні та розрахунку податкових платежів:

- 1) в процесі розрахунку сум податків (застосування неправильної ставки);
- 2) при перенесенні даних бухгалтерського обліку в податкові декларації (розрахунки);
- 3) при неправильному заповненні рядків декларації за умови повного і правильного відображення вироблених організаціям операцій в реєстрах бухгалтерського обліку.

До цього ж типу відносяться відхилення, допущені з неухважності, неправильні переноси сальдо по рахунках і т.д.

Переважає частина подібних спотворень повинна бути виявлена і усунена системою внутрішньогосподарського контролю.

¹⁹⁵ Інформаційний портал «Твердиня». Типові порушення в бухгалтерському обліку підприємства при документуванні господарських операцій. [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://tverdunya.org.ua/materialu/stati/byhoblk-blagodino-organzac/62_tupoviporuwennya

Бухгалтерські помилки виникають в результаті неправильного відображення на рахунках бухгалтерського обліку фінансово-господарських операцій. При цьому особливо виділяють помилки, що призводять до заниження або завищення об'єктів оподаткування, внаслідок яких спотворюються результати фінансово-господарської діяльності організації, відображаються у звітності, і в підсумку неправильно обчислюються податки.

Навмисні помилки є засобом ділової політики організацій, зокрема акціонерних товариств. Складовою частиною загальної ділової політики акціонерних товариств слід вважати балансову політику, тобто свідоме вплив на форму і зміст публікованих балансів. Існують мотиви, обумовлені господарськими причинами і цілями, які спонукають керівників акціонерних товариств вести балансову політику, спрямовану на спотворення стану і положення майна товариства або результатів його діяльності.

Неповнота обліку фактів господарського життя часто зустрічається через слабе знання правил обліку і призводить до заниження звітних даних. Наприклад, товари що надійшли від постачальників, придбані за договором поставки або купівлі-продажу, організація не відбила, так як за договором товари повинні оплачуватися після їх реалізації, хоча право власності на товари виникає в момент їх приймання; або підприємство не врахувало штрафи від дебітора, присуджені судом, не відобразило отримані векселі, видані на його ім'я.

Необгрунтованість облікових записів означає, що факт господарського життя відображений в обліку без достатніх на те підстав. Типовою помилкою даного типу є включення в баланс майна, на яке підприємство не має права власності (наприклад, основних засобів, взятих в оренду, або товарів, отриманих на комісію, а також векселів та інших цінних паперів, прийнятих у заставу). Помилки в обгрунтованості призводять до завищення показників звітності¹⁹⁶.

Помилки в періодизації пов'язані з неправильним розподілом операцій за обліковими періодами, наприклад коли їх відображають у Головній книзі та звітності «не свого» звітного періоду. Існує два роди таких помилок - раніше і пізніше закриті рахунки. У першому випадку рахунок закривають до звітної дати і відображають операцію звітного року на рахунках наступного року, у другому - навпаки, рахунок закривають після звітної дати, а операції, які слід було відобразити в наступному періоді, включають до рахунків

¹⁹⁶ Пухальська Г. В. Аудит за міжнародними стандартами [Текст] : конспект лекцій / Г. В. Пухальська, В. В. Пухальський. - Хмельницький : ХНУ, 2007. - 124 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://lubbook.net/book_589.html

звітнього року. Раннє закриття рахунків призводить до заниження звітних даних, а пізніше - до їх завищення.

Помилки в оцінці передбачають, що в звітності неправильно оцінені активи чи пасиви. Наприклад, невірно проведена переоцінка основних засобів; не списана безнадійна заборгованість; неправильно оцінені основні засоби, нематеріальні активи; невірно розрахований знос; не списані недостачі матеріалів; не визначена вартість незавершеного виробництва та ін. Так як в обліку кожна зміна в звітності проводиться по Головній книзі, то рішення вважати виявлену невірну оцінку помилкою в звітності або поточному бухгалтерському обліку приймається аудитором в кожному випадку індивідуально. Очевидно, що помилки в оцінці можуть вести як до завищення, так і до заниження підсумку балансу. Тому на наявність таких помилок слід перевіряти й активи, і пасиви балансу організації.

Неправильне чи недостатнє відображення інформації в звітних формах виникає через неправильне перенесення сальдо рахунків у звітні форми, а також через відображення коштів філій, відокремлених підрозділів, які мають окремий баланс, не за відповідними статтями (основні засоби, матеріали, грошові кошти в касі), а за статтями дебіторів; відображення заборгованості постачальникам за статтею «Інші дебітори»; іншої реалізації за статтею позареалізаційних результатів; збитків або перевищення використання прибутку над її балансовою величиною - за статтею «Інші активи». До даного типу помилок зараховують і недостатність інформації в звітності, тобто відсутність пояснень і розшифровок, необхідних як за російськими, так і за міжнародними стандартами.

Шахрайство — навмисно неправильне відображення і подання даних обліку і звітності службовими особами і керівництвом підприємства. Шахрайство полягає в маніпуляціях обліковими записами і фальсифікації первинних документів, реєстрів обліку і звітності, навмисних змінах записів в обліку, які перекручують суть фінансових і господарських операцій з метою порушення українського законодавства або прийнятої на підприємстві облікової політики, в навмисно неправильній оцінці активів і методів їх списання, навмисному пропуску або приховуванні результатів записів або документів, навмисному не висвітленні змісту відображених операцій, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенні записів в обліку.

На сьогоднішній день Національні нормативи аудиту України надають нам декілька визначень перекручень фінансової звітності, які можуть бути як результатом помилок, так і наслідками шахрайства (рис. 6.11).

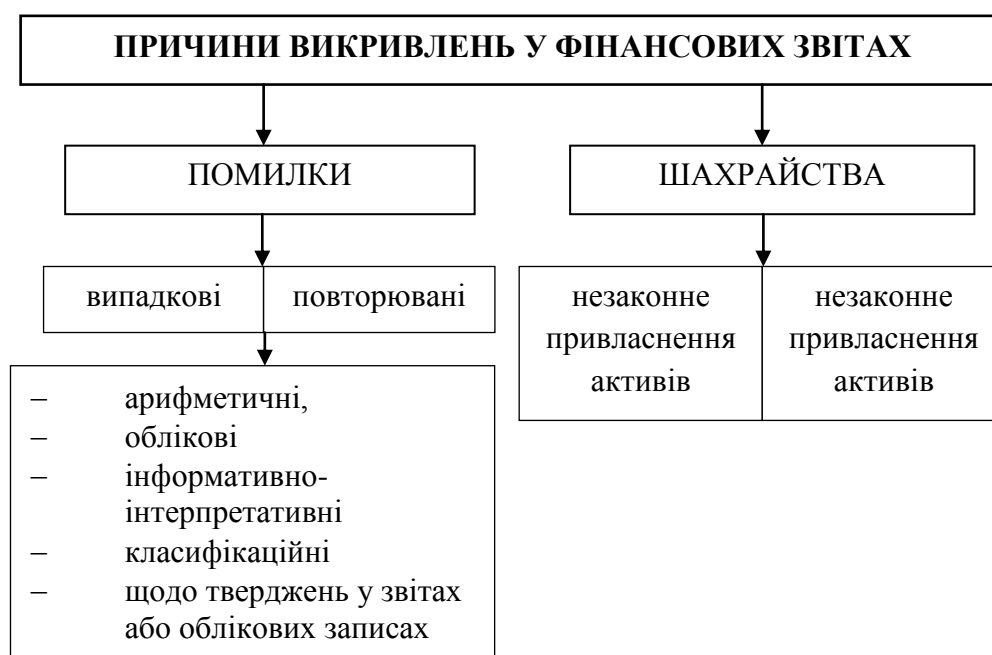

Рис 6.11. Класифікація подій, які спричиняють викривлення у фінансових звітах

Джерело: Конспект лекцій «Аудит в агро-промисловому комплексі» [Електронний ресурс].: /Бібліотека економіста // - Режим доступу: <http://library.if.ua/book/78/5576.html>

Існує два способи здійснення шахрайства:

- фальсифікація бухгалтерських даних;
- маніпуляція обліковими даними.

Фальсифікація бухгалтерських документів і записів — оформлення наперед неправильних або фальсифікованих документів бухгалтерського обліку і записів у реєстрах бухгалтерського обліку.

Маніпуляція обліковими записами — зумисне використання неправильних (некоректних) бухгалтерських проводок або сторнуючих записів з метою перекручення даних обліку і звітності. Тісний зв'язок цих понять виникає із МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності», але поняття «фальсифікація» є вужчим за своїм змістом, ніж поняття «шахрайство», що обґрунтовує необхідність виокремлення фальсифікації як способу здійснення шахрайства. Отже, можна дійти висновку, що «фальсифікації» — дія, що передбачає підробку, навмисне викривлення або неправильне оформлення документів (у бухгалтерському обліку – первинних документів, записів у облікових регістрах та звітності). На основі дослідження підходів до трактування поняття «фальсифікація» можливо виділити наступні її ознаки:

1) фальсифікація фінансової звітності як і будь-які інші шахрайські дії є навмисною дією для обману людини або групи людей; 2) фальсифікація фінансової звітності наносить її користувачам певну шкоду; 3) фальсифікація

фінансової звітності - це найчастіше дія або бездіяльність, сутність якої полягає або в формальному застосуванні бухгалтерських стандартів або в ухиленні від застосування норм бухгалтерських стандартів в процесі підготовки фінансової звітності та розкриття фінансової інформації. Таким чином, фальсифікація фінансової звітності є умисним викривленням спотворенням інформації в фінансовій звітності з метою обману зовнішніх або внутрішніх користувачів. Не потрібно залишати поза увагою і такі поняття як: помилка, невідповідне відображення записів у реєстрах обліку, незвичайні операції, вуалювання фінансового звіту (табл.6.4)

Таблиця 6.4

Сутність понять пов'язаних з фальсифікацією

№ з/п	Поняття	Визначення
1	Помилка	це ненавмисне перекручення фінансової інформації в результаті арифметичних або логічних помилок в облікових записах і розрахунках, недогляду в дотриманні повноти обліку, неправильного подання в обліку фактів господарської діяльності, наявності майна, вимог і зобов'язань, невідповідність відображення записів в обліку.
2	Невідповідне відображення записів у реєстрах обліку	ненавмисне або навмисне відображення фінансової інформації в системі рахунків у неповному обсязі, в оцінці, яка відрізняється від прийнятих норм, і т. ін.
3	Незвичайні операції	угоди і господарчі операції, платежі, котрі, на розсуд аудитора, зайві, недоречні або надмірні за певних обставин.
4	Вуалювання фінансового звіту	позбавлення його конкретності і визначеності, об'єднання витрат, їх знеособлення і, як наслідок, неправильне списання за рахунок коштів цільового фінансування

Джерело: систематизовано автором на основі 13. Райс Э. Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Э. Райс. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. – 352 с. .

Н.І. Петренко вважає, що викривлення, фальсифікування та спотворення інформації за їх сутністю можна вважати синонімами, які використовуються для передачі того, що об'єкт дослідження є недостовірним, підготовленим з навмисним порушенням встановлених до цієї процедури вимог. Також розглядаються такі поняття як: прикрашена звітність, спотворена звітність, завуальована звітність, перекручена звітність, на її думку, між цими поняттями все ж існує різниця. Науковець розкриває нам розбіжність між цими поняттями¹⁹⁷.

Прикрашену звітність слід вважати одним із видів спотвореної чи викривленої звітності. Зазвичай, необхідність у підготовці такої звітності виникає у акціонерних товариств, підприємств, які бажають залучити

¹⁹⁷ Петренко Н.І. Методика аудиту фінансової звітності та шляхи її удосконалення. [Електронний ресурс] .- Режим доступу : <http://eiztur.ztu.edu.ua/1582/1/21.pdf>

додаткові кошти для фінансування своєї діяльності від акціонерів, інвесторів, відобразивши штучно прикрашені результати діяльності.

Протилежною прикрашеній звітності є звітність підприємства, що відображає його збитковість або ж фінансове становище гірше, ніж насправді. Призначення останнього виду звітності – показати менший розмір прибутків з метою ухилення від сплати податків (або їх сплати в меншій сумі) чи ухилення від виплати дивідендів акціонерам.

Сприяють цьому наявність комерційної таємниці, свобода вибору методів нарахування амортизації, обліку списання запасів, що створює можливість фальсифікувати дані звітності, зменшуючи розміри отриманих прибутків, і, як наслідок, зобов'язань перед бюджетом зі сплати податків, перед вкладниками та акціонерами з виплати дивідендів.

Щодо «перекрученої звітності», «завуальованої звітності», то вживання подібних виразів є не зовсім коректним. За допомогою таких словосполучень передається такий самий зміст як і при назві звітності спотвореною чи викривленою.

Проте «перекрученими» або ж «завуальованими» доцільніше називати дані бухгалтерського обліку.

Оскільки саме за допомогою перекручення чи вуалювання показників бухгалтерського обліку та їх відображення у звітності в гіршому чи кращому вигляді відбувається викривлення показників звітності підприємства.

Розглянемо докладніше ситуації, що призводять до спотворення звітності, які зустрічаються у вітчизняній практиці.

1. Звітність підготовлена відповідно до встановлених правил, але необ'єктивно відображає фінансовий стан організації. Має місце вуалювання звітності - спотворення даних при дотриманні вимог, встановлених нормативними актами з бухгалтерського обліку. Можливість вуалювання виникає головним чином внаслідок недосконалої системи регулювання бухгалтерського обліку в нашій країні.

2. Невідповідність економічної природи факту господарського життя способу його відображення в бухгалтерській звітності згідно з діючими правилами. Наприклад, організація отримала на свій розрахунковий рахунок кошти для виконання зобов'язань (придбання товарів) за договором комісії, але на кінець звітного періоду не витратила їх повністю. Оскільки ці кошти належать комітенту, невірно показувати їх в балансі як власні. Однак, в нормативних актах такої вказівки немає і, більше того, за статтею «Грошові кошти» Бухгалтерського балансу прямо передбачено відображати суми на підставі виписок кредитних організацій.

3. Встановлення в нормативних актах вимог до формування і розкриття облікової політики організацій тільки в узагальненому вигляді, що дозволяє організаціям залишати за рамками облікової політики важливі методичні аспекти регулювання бухгалтерського обліку. Відомо, що облікова політика формується головним бухгалтером і затверджується керівником економічного суб'єкта, який одночасно несе відповідальність за організацію бухгалтерського обліку в цілому. Звідси очевидно бажання керівника затвердити, по можливості, неконкретне облікову політику, що дозволяє, наприклад, довільно встановлювати норми амортизації основних засобів, нормативи резервів майбутніх витрат, порядок формування резервів по сумнівних боргах, щоб мати можливість оперативно впливати на показники, що характеризують фінансовий результат діяльності за звітний період.

4. Наявність суперечностей між нормативними актами системи регулювання бухгалтерського обліку. З облікової точки зору сукупність причин, які спонукають оману суспільства шляхом фальсифікації обліку та звітності представлено на рис. 6.12.

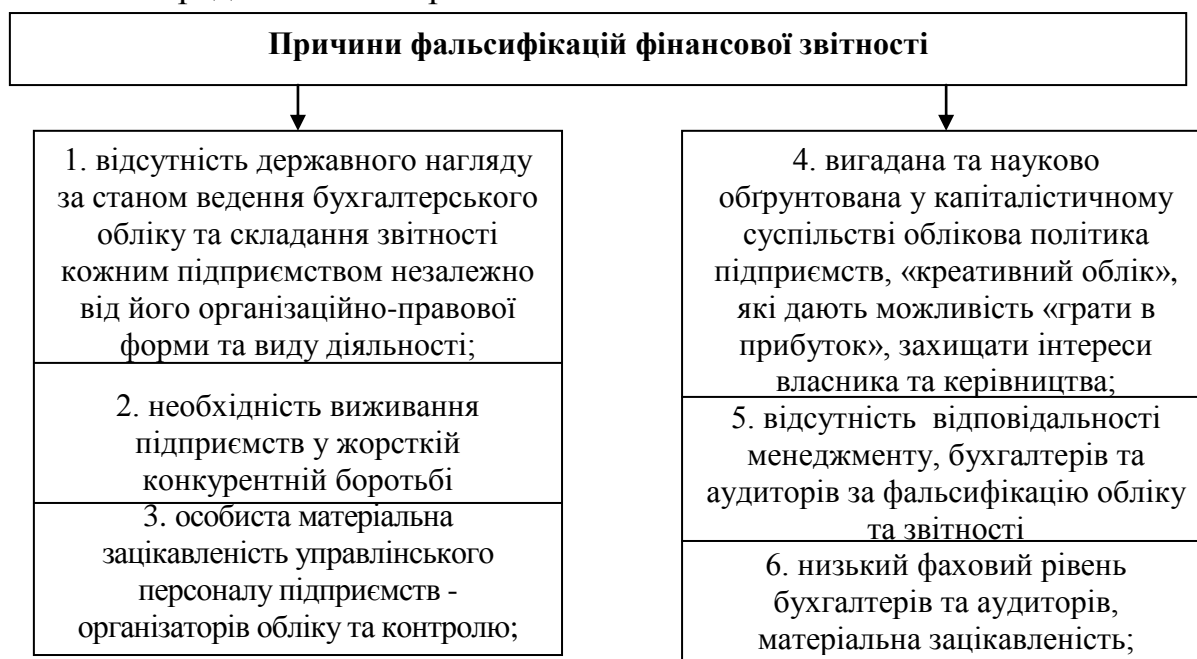

Рис.6.12. Причини фальсифікацій фінансової звітності

Джерело: Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку. Підручник для студентів вузів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит»/ Ф. Ф. Бутинець. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Житомир: ЖПІ, 2000. – 640 с.

Проте, вважаємо, що вищезазначене більш правильно називати не причинами, а умовами здійснення шахрайських операцій в системі бухгалтерського обліку. Очевидний мотив - вплинути на рішення інвестора, «прикрашаючи» фінансові результати або приховуючи реальний фінансовий стан компанії. У великих холдингах в ролі інвестора може виступати материнська компанія, що розподіляє фінансові кошти і що встановлює пріоритети розвитку групи.

Мотивом для маніпулювання може бути також прагнення відповідати критеріям (нормативам, стандартам, показниками ефективності) регулюючих або контролюючих організацій.

Не виключена можливість здійснення подібного роду порушень під тиском особистих обставин співробітників, відповідальних за процес складання фінансової звітності. Наприклад, спотворення показників прибутковості може бути викликано зацікавленістю співробітників і менеджменту, оскільки отримання бонусів (комісій) залежить від фінансових результатів компанії.

Фальсифікація фінансової звітності призводить до ряду негативних наслідків, зокрема, зниження довіри учасників фондового ринку та суспільства в цілому до показників фінансової звітності, підвищення витрат суб'єкта господарювання на страхування, зниження продуктивності праці, спад моральних якостей працівників, знецінення ділової репутації.

На фальсифікацію фінансової звітності впливають фактори, які в економічній літературі розглядаються як макро-, так і макрорівня. Фактори макрорівня включають політико-економічні, соціально-культурні та галузеві особливості. До факторів макрорівня відносяться фінансово-економічний стан компанії, виробничий потенціал, корпоративні взаємовідносини, кваліфікація, репутація та морально-етичні якості керівництва компанії.

Керівництво, намагаючись найповніше задовольнити інформаційні потреби користувачів фінансової звітності, прагне до підвищення розміру власного капіталу та скорочення своїх довгострокових та поточних зобов'язань. Це спонукало до так званої «фальсифікації» фінансової звітності і передусім балансу – як основної інформаційної бази про майнове і фінансове становище на визначену дату. Враховуючи вищезазначене, нагальною потребою є вирішення таких основних завдань:

1) контроль за неправомірним визнанням та неправильним групуванням статей активів, власного капіталу та зобов'язань;

2) перевірка за правильністю нарахування амортизації на об'єкти основних засобів згідно з встановленими економічно обґрунтованими нормами амортизаційних відрахувань та термінами їх корисного використання;

3) інспектування за згортанням статей активів та зобов'язань за розрахунками із контрагентами.

Висновки до розділу 6

Застосування узагальненої послідовності контрольних дій та їх інформаційного забезпечення сприяє об'єктивній оцінці перебігу процесів, що охоплюють кругообіг капіталу для подальшого здійснення аналізу

ефективності господарювання, планування господарських операцій і відтворення капіталу підприємства.

1. Доведено, що постійне відтворення капіталу підприємства передбачає наявність відповідної інформації про формування і рух капіталу, а також відповідність господарських операцій за стадіями його кругообороту загальній політиці діяльності підприємства. Недостатня аналітичність і ув'язка облікових даних не дозволяють оцінити рівень досягнення якісних параметрів продукції, дотримання технічних вимог і забезпечення отримання прибутку для соціального захисту всіх учасників процесу господарювання.

Сформовано концептуальні засади розвитку методології бухгалтерського обліку та контролю кругообороту капіталу за його стадіями за рахунок визначення можливостей розширення інформаційних меж бухгалтерського обліку та контролю для потреб управління. Визначено наступні вимоги до облікової інформації, сформованої у внутрішньому середовищі: оперативність, повнота, аналітичність даних, встановлення персональної відповідальності за збереження майна та здійснені господарські операції за стадіями кругообороту капіталу, забезпечення виявлення відхилень у діяльності підприємства, чітка ідентифікація якісних і кількісних параметрів продукції, відповідних витрат, доходів і прибутку.

Визначено, що за рахунок передбачених кількісних і якісних показників розробленої внутрішньої звітності за стадіями кругообороту капіталу забезпечується розвиток звітності як елементу методу бухгалтерського обліку та організаційне поєднання персоналу як у підрозділах управління господарськими процесами, так і на рівні адміністрації підприємства.

2. Контроль кругообороту капіталу передбачає перевірку стану дотримання нормативних і установчих документів, а також рішень його власників щодо порядку формування та зміни усіх складових капіталу. Виявлено, що недостатньо уваги приділяється організації внутрішнього контролю кругообороту капіталу як економічній основі бізнесу, системі, що включає в себе сукупність майнових відносин і зобов'язань.

Визначено, що метою внутрішнього контролю кругообороту капіталу є оцінка відповідності його стадій встановленим параметрам ефективності, узгодженості зі стратегічними та тактичними цілями діяльності підприємства. Завданнями внутрішнього контролю кругообороту капіталу сформульовано: 1) визначення відповідності господарських операцій за стадіями кругообороту загальній політиці діяльності підприємства; 2) виявлення непродуктивних витрат, винних осіб, фактів розкрадання майна або його нерационального використання, відхилень від планових показників, технологічних вимог, кількісних і якісних параметрів продукції;

3) підтвердження достовірності облікової інформації щодо фінансових результатів і досягнення критеріїв соціально-економічної ефективності бізнесу.

Для забезпечення виконання мети і завдань контролю розроблено перелік процедур організаційно-методологічного забезпечення внутрішнього контролю за стадіями кругообороту капіталу, застосування яких є основою достовірної оцінки законності, доцільності та достовірності облікового відображення господарських операцій за стадіями формування, руху та відтворення капіталу за рахунок своєчасного виявлення порушень і застосування коригуючих заходів з усунення негативного впливу помилок на репутацію підприємства.

3. У результаті дослідження, сформульовано основні положення та етапи комплексного контролю кругообороту капіталу, що відображає послідовність його здійснення. Розроблено і систематизовано прийоми, способи та процедури контролю, використання яких необхідне для вирішення його завдань на кожному етапі кругообороту капіталу. Комплексне та системне вивчення стану контролю кругообороту капіталу дає можливість розробити методичні рекомендації, що сприятиме оперативному та дієвому здійсненню контролю кругообороту капіталу підприємства.

Одним з найбільш дієвих методів внутрішнього контролю кругообороту капіталу визначено інвентаризацію, удосконаленню методики застосування якої сприяють визначені в інформаційних моделях бухгалтерського обліку для кожної зі стадій кругообороту капіталу кількісно-якісні аналітичні показники господарських процесів. Використання в ході інвентаризації даних сформованої внутрішньої звітності за стадіями кругообороту і застосування прийомів фактичної перевірки майна та зобов'язань на етапах формування, руху й відтворення капіталу забезпечує підвищення достовірності відображення в бухгалтерському обліку інформації про об'єкти кругообороту капіталу, сприяє уникненню штрафних санкцій до підприємства з боку кредиторів, вчасному погашенню дебіторської заборгованості.

ВИСНОВКИ

У монографії запропоновані підходи до розв'язання проблем теорії, методології і практики організації й ведення бухгалтерського обліку та здійснення внутрішнього контролю як інформаційних систем, що забезпечують управління процесами формування, руху та відтворення капіталу підприємств. Дослідження дозволили сформувати висновки у теоретико-методологічному та організаційному вимірах в рамках поставленої мети та завдань:

1. Економічний ефект, що досягається за рахунок комбінування різних факторів виробництва, передбачає вирішення комплексу питань щодо забезпечення збільшення обсягів інвестованого капіталу у виробництво із дотриманням якісних параметрів виготовленої продукції. Функції бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю у своєму взаємозв'язку з функціями менеджменту забезпечують цикл управління кругооборотом капіталу, що сприяє соціальному захисту працівників та економічній ефективності господарювання за рахунок захисту інтересів власників, роботодавців, працівників і споживачів продукту.

2. Неповна відповідність досягнень облікової науки потребам практики щодо збереження майна підприємства, яке за своєю природою є його капіталом, призводить до негативних економічних і соціальних наслідків: незаконного привласнення майна підприємства сторонніми особами, його знищення та пошкодження, втрати засновниками своїх внесків, працівниками – роботи. Неточність наукових суджень призводить до неправильно організованих моделей обліку капіталу за стадіями його кругообороту. Облікову науку на рівні завдань, функцій, методології і принципів в більшій мірі слід підпорядкувати потребам практики господарювання, що надає можливість забезпечити соціально-економічний ефект за рахунок сприяння збереженню майна підприємства.

3. У межах інтеграції економічних наук запропоновано розробку інформаційних моделей формування, руху та відтворення капіталу підприємств на основі застосування економетричного аналізу залежності обсягу виробництва від основних складових виробничого процесу (праці та капіталу) з метою зменшення ступеня ризику економічної діяльності. Визначено, що в частині управління капіталом підприємств необхідне удосконалення організаційної структури управління, зокрема облікового персоналу, а також розробка бухгалтерських інформаційних моделей кругообороту капіталу за його стадіями для комплексного управління за

рахунок поєднання персоналу різної спеціалізації в підрозділах управління господарськими процесами. Розроблено рекомендації щодо кваліфікаційної підготовки облікових працівників і їх правового статусу на підприємстві.

4. Проблеми облікової методології формування, руху і відтворення капіталу підприємств зумовлює виникнення питань щодо здійснення контролю операцій з капіталом на різних стадіях його кругообороту. Встановлено, що складові кругообороту капіталу є об'єктами бухгалтерського обліку, капітал – базою формування основної бухгалтерської рівності, де актив дорівнює пасиву, що формує новий підхід до розуміння кругообороту капіталу в бухгалтерському обліку. Для забезпечення раціональної організації обліку на основі розробки класифікації капіталу за джерелами його формування виділено об'єкти, що охоплюють кругооборот і процеси формування, руху й відтворення капіталу, а також дозволяють визначити теоретичні та методологічні засади формування достовірної й повної інформації про кругооборот капіталу підприємств для підвищення соціально-економічної ефективності господарювання. Диференційований підхід до управління різними видами капіталу дозволить підвищити ефективність діяльності суб'єктів господарювання.

5. Відсутність можливості оцінки ефекту механізму господарювання підприємств, зокрема щодо соціального захисту, спричинена недосконалістю методології бухгалтерського обліку формування, руху і відтворення капіталу, виникненням проблем в здійсненні контролю операцій з капіталом на різних стадіях його кругообороту. Обґрунтовано концептуальні положення організації обліку кругообороту капіталу, які покладено в основу практичних розробок щодо забезпечення комплексності управлінського циклу процесами господарювання та спрямовані на забезпечення захисту інтересів власників, управлінського персоналу та працівників підприємства за рахунок достовірної й повної інформації про перебіг і результати господарських процесів для оцінки соціально-економічного ефекту господарювання.

6. Історична сукупна вартість суб'єктів економіки розраховується на основі балансової вартості активів, чиста вартість – за мінусом усіх зобов'язань, що разом визначають структуру капіталу. Проведений розрахунок сукупної вартості українських підприємств свідчить, що їх вартість безпосередньо залежить від стану розміщення та використання капіталу (активів) і джерел їх формування (пасивів – власного й позикового капіталу). Розроблено класифікацію джерел фінансових ресурсів як перетвореного капіталу для ефективного управління процесами капіталізації та забезпечення фінансової незалежності підприємств, що за рахунок визначених концептуальних положень застосування умов оцінки за

справедливою вартістю відповідно до положень МСФЗ та директив ЄС сприяє уніфікації розвитку методології національної системи обліку.

7. Відсутність належного ефекту управління капіталом підприємств спричинена недосконалістю організації й методології обліку та внутрішнього контролю щодо кругообороту капіталу, який охоплює різні стадії його формування, руху та відтворення. Дослідженням виявлено вплив зростання обсягів капіталу на зменшення ступеня ризиків, властивих підприємствам. Для забезпечення дієвого управління кругооборотом капіталу визначено вимоги до облікової політики підприємства за стадіями кругообороту, що спрямовані на забезпечення відображення руху капіталу на всіх стадіях в розрізі кількісних і якісних показників з урахуванням положень договірної політики, що забезпечує дієвість внутрішнього контролю і досягнення ефективності господарювання.

8. Низький рівень соціально-економічного ефекту господарської діяльності підприємств спричинений нестачею відповідного інформаційного забезпечення управління. Розкрито порядок застосування елементів методу бухгалтерського обліку для виконання інформаційної функції обліковою системою при відображенні капіталу за стадіями його кругообороту. Зокрема, розвинуто бухгалтерські рахунки та звітність як елементи методу бухгалтерського обліку в частині визначення облікових спостережень за рухом капіталу за його стадіями кругообороту. Визначені розрізи ведення бухгалтерського обліку капіталу забезпечують для власників збереження їх внесків, одержання належної частки прибутку, подальший розвиток бізнесу, при виході зі складу підприємства – одержання належної їм долі майна відповідно до чинного законодавства.

9.3 метою теоретичного обґрунтування складових організації бухгалтерського обліку капіталу підприємств встановлено, що її призначенням є гарантування захисту інтересів власників і працівників щодо збереження майна підприємства, забезпечення ефективності господарювання і розширення напрямів діяльності за рахунок створення комплексної системи інформаційного забезпечення обліку та контролю капіталу за стадіями його кругообороту з урахуванням технологічних та організаційних особливостей підприємства. Визначено складові облікової політики підприємства в частині кругообороту капіталу: методологічну (об'єкти, функції та завдання бухгалтерського обліку); технічну (бухгалтерські рахунки, форми внутрішньої звітності); методичну (моделі облікового відображення стадій кругообороту капіталу); організаційні аспекти роботи облікового персоналу.

10. Дослідження порядку відображення в балансі складових кругообороту капіталу виявило проблему невідповідності підготовки бухгалтерської звітності сучасним вимогам системи управління, зокрема в частині підвищення достовірності та корисності інформації бухгалтерського балансу. Встановлено, що ринкові відносини розширюють межі застосування даних балансу, виникають нові об'єкти управління, що передбачає удосконалення методології їх облікового відображення. Теоретично обґрунтовано зміст статей балансу як методологічної основи дослідження кругообороту капіталу і моделі процесу його виникнення та існування, переміщення з однієї форми в іншу.

11. Відсутність належного інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо інвестицій та позикового капіталу на стадії створення (розширення) підприємства обумовлює потребу визначення відповідних вимог до організації бухгалтерського обліку. На основі сформованої концепції удосконалено модель обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями та позиковим капіталом, що містить чотири взаємопов'язаних блоки: інвестиції в основний капітал, обліковий та аналітичний інструментарій, оцінка кругообороту капіталу, які відображають обліково-аналітичну інформацію про формування і рух основного капіталу в процесі інвестиційної діяльності. Визначено розрізи аналітичного обліку майна (у вартісному, кількісному та якісному вираженні) та вимоги щодо забезпечення матеріальної відповідальності, що поліпшує інформаційне забезпечення управління щодо джерел формування майна.

12. Недосконалість методології бухгалтерського обліку процесу придбання оборотних і необоротних активів зумовлює проблеми в подальшому здійсненні планування, аналізу й контролю процесів виробництва, продажу, обчислення фінансових результатів. Нераціональне вилучення з обороту грошових коштів або залучення позикового капіталу при придбанні ресурсів вимагає перегляду концептуальних положень обліку та контролю відповідних операцій. Розроблено організаційно-методологічні положення з обліку придбання оборотних і необоротних активів на основі моделювання вимог до облікової інформації на основі організації аналітичного обліку з розкриттям якісних характеристик придбаних ресурсів і визначенням процедур для досягнення дієвості контролю укладання і виконання господарських договорів.

13. Інформаційне забезпечення управління процесом виробництва як основної стадії кругообороту капіталу потребує врахування в положеннях облікової політики підприємства особливостей технології та галузі

економічної діяльності. Цим ускладнюється здійснення контролю якісних характеристик продукції через неможливість оцінки відповідності складу готового продукту технології виробництва. На основі розробленої моделі виокремлено вимогу відповідності аналітичного обліку виробничих витрат стану, змінам і удосконаленню технологічного процесу. Використання комп'ютеризованих облікових систем стає основою здійснення контролю обсягів придбання засобів виробництва, якості або використання заміників сировини, надходження сировини у виробництво та відповідності процесу придбання технології виробництва, державним і міжнародним стандартам якості продукції, а також забезпечення захисту навколишнього середовища.

14. Нестача достовірної аналітичної інформації про операції з продажу продукції як стадії кругообороту капіталу знижує ефективність системи управління в цілому і подальшу оцінку ефективності господарювання. Удосконалено модель облікового відображення операцій з продажу продукції з визначенням рівнів аналітичного обліку операцій, що за умови організаційної інтеграції персоналу з бухгалтерського обліку та продажу суттєво підвищує можливості дієвого контролю виконання договорів продажу та відповідності складу й якості продукції стадіям придбання засобів виробництва та виготовлення продукту відповідно до технічних вимог з метою досягнення соціального ефекту бізнесу за рахунок достовірного представлення інформації споживачам продукції.

15. Управління господарською діяльністю повинне ґрунтуватися на доречній, оперативній й достовірній інформації про відповідні процеси та їх результати. Стадії кругообороту капіталу передбачають формування відповідної інформації про витрати, доходи та прибуток (збиток) за центрами відповідальності. Це стало основою для розробки моделі аналітичного обліку доходів, витрат і непродуктивних втрат на підставі їх ідентифікації за відповідними операціями. Використання моделювання дозволило сформулювати вимоги до інформаційного забезпечення ціноутворення за даними калькулювання, визначення прибутковості окремих видів продукції, ідентифікації джерел збитку та розробити схему контрольних процедур щодо встановлення винуватців непродуктивних втрат, що є основою підвищення ефективності управління рівнем прибутковості підприємства.

16. Обґрунтовано доцільність використання вітчизняними підприємствами з урахуванням особливостей формування інформаційної бази про об'єкти обліку за стадіями кругообороту капіталу розробленої моделі облікового відображення розподілу чистого прибутку. Розкрито механізм підвищення рентабельності рослинництва, виробничий цикл якого обумовлює вищу оборотність оборотних активів (майже в 2 рази) порівняно

з оборотністю основних засобів. Встановлено, що залучення кредитів підвищує оборотність і прибутковість власного капіталу підприємств у галузі рослинництва, однак знижує рентабельність виробництва.

17. Труднощі у досягненні комплексності управлінського циклу процесами формування, руху і відтворення капіталу на різних стадіях його кругообороту обумовлені відсутністю відповідного інформаційного забезпечення управління операціями за стадіями кругообороту капіталу. Це визначає необхідність обґрунтування концептуальних положень розвитку елементів методу обліку для реалізації його інформаційної функції при відображенні операцій за стадіями кругообороту капіталу. Розвинуто звітність як елемент методу бухгалтерського обліку за рахунок визначення вимог до внутрішньої звітності щодо кругообороту капіталу. Розроблені звітні форми за центрами відповідальності узагальнюють і відображають кількісні, якісні та вартісні показники операцій з капіталом за стадіями його кругообороту, є основою оперативного формування достовірних показників з метою досягнення ефективності господарювання. Відображення достовірних даних про господарські операції за стадіями кругообороту капіталу визначає можливість ефективного управління процесами господарювання. Передбачені в облікових моделях для кожної стадії кругообороту капіталу кількісно-якісні показники господарських процесів на рівні аналітичного обліку сприяють удосконаленню методики застосування інвентаризації як методу внутрішнього контролю.

18. Кожна із стадій кругообороту капіталу є об'єктом бухгалтерського обліку, що потребує розробки системи внутрішнього контролю за кожним із них. Визначено мету, завдання, основні вимоги до системи внутрішнього контролю для оцінки відповідності здійснених операцій технологічним вимогам і якісним параметрам продукції для забезпечення соціально-економічної ефективності бізнесу на основі достовірної та об'єктивної інформації про кругооборот капіталу, зниження ризиків, властивих вітчизняним підприємствам. Запропонований перелік процедур контролю на стадіях кругообороту капіталу сприяє достовірній оцінці та відображенню даних про його складові в первинних документах, облікових регістрах і звітності, забезпечує своєчасне виявлення порушень та застосування корегуючих заходів з усунення негативного впливу помилок на репутацію підприємства як учасника бізнес-процесів.

Сучасні інтеграційні процеси, що охоплюють світову економіку, викликають необхідність трансформації інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу як головної домінанти функціонування та розвитку економічної системи. Бухгалтерський облік і внутрішній

контроль як підсистеми системи управління підприємствами, що базуються на науковій основі, пов'язують в єдине інформаційне середовище дані про формування, рух і відтворення капіталу, забезпечують збереження майна підприємства та уникнення негативних соціально-економічних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Бегство капитала: природа, формы, методы борьбы / Л. Абалкин // Вопросы экономики – 1998. – № 7. – С. 289.
2. Агапова И.И. История экономической мысли / Агапова И.И. – Курс лекций. – М.: Эксмо, 1998. – 248 с.
3. Алексеев І.В. Формування інтеграційних об'єднань на засадах промислово-фінансових груп як чинник розвитку інноваційної діяльності в Україні / І.В.Алексеев, Л.П.Бондаренко // Бизнес Информ. – 2010. – № 11. – С. 108-111.
4. Алексеенко Л.М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми та перспективи розвитку: [монографія] / Л.М. Алексеенко. – К.: Максимум, 2004. – 424 с.
5. Амосов О.Ю. Регіонально-адміністративний менеджмент : [навч. посіб. / за заг. ред. проф. В.В. Мамонової] / [О. Ю. Амосов, В. В. Мамонова, Ю. О. Куц та ін.]. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2010. – 188 с.
6. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства: [монографія] / [за ред. проф. Є.В. Мниха]. – К.: Вид-во КНТЕУ, 2005. – 232 с.
7. Антология экономической классики. [состав. А. Столяров.] — М.: Эконом- Ключ, 1993. – 547 с.
8. Афанасьев А.А. Кругооборот капитала в предприятии / А.А. Афанасьев. — Л.: Экономическое образование, 1929. – 312 с.
9. Бабченко Т.М. Бухгалтерський учет совместной деятельности предприятия. / Т.М. Бабченко – М.: Глав бух. 1997. – 165 с
10. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: 2008. – 687 с.
11. Базилевич В.Д. Сутність, структура і оборот капіталу / В.Д. Базилевич, О.П. Колчигін, С.М. Свіридов. – К.: Київ. держ. торг-екон. ун-т, 1995. – 36 с.
12. Баканов М.И. Теория экономического анализа. [4-е изд.] / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 344 с.
13. Бандарівська Г. Управління витратами: еволюція поглядів: / Г. Бандарівська // Мат-ли XII Міжнар. наук.-практ. конф. “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації”, Тернопіль, 25-26 лютого 2010 р.: тези доп. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 409 с.
14. Бард В. Финансово-инвестиционный комплекс / В. Бард. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 329 с.
15. Бардаш С.В. Контроль діяльності суб'єктів господарювання: гіпотези та версії порушень: [монографія] / С.В. Бардаш. – К.: Вид-во КНТЕУ, 2008. – 312 с.
16. Бархатов А.П. Бухгалтерський учет совместной предпринимательской и внешнеэкономической деятельности. / А.П. Бархатов. – М.: Издательский Дом “Дашков и К”, 1999. – 258 с
17. Бастиа Ф. Экономические гармонии. Избранное / Ф. Бастиа. – М.: – Эксмо, 2007. – 1200 с.
18. Батищева Н. Проблеми визначення спільної діяльності для її відображення в Бухгалтерському та податковому обліку/ Н Батищева// Бухгалтерський облік та аудит. – 2009. – № 11 – . С. 38-49.

19. Бахчисарайцев Г.А. Первые уроки бухгалтерии на началах моей балансовой теории / Г.А. Бахчисарайцев. – М.: МАКИЗ, 1926. – 173 с.
20. Белолипецкий В.Г. Финансы фирмы: [курс лекций / под ред. И.П. Мерзлякова] / В.Г. Белолипецкий и др. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 288 с.
21. Бем-Баверк О. Избранные труды о ценности, проценте и капитале / О. фон Бем-Баверк; [предисл. Й.А. Шумпетер; пер. с нем. Л.И. Форберта, А. Санина; пер. с англ. Н.В. Автономовой; пер. с лат. А.А. Россиуса]. – М.: Эксмо, 2009. – 912 с.
22. Бем-Баверк О. Критика теории Маркса / О. Бем-Баверк. – Челябинск: Социум, 2002. – 283 с.
23. Бенинг С.А. Счетоводство и амортизация / С.А. Бенинг. – СПб.: М.В. Кечеджи-Шаповалов, 1913. – 152 с.
24. Бережний В.М. Історія економічних вчень : [підручник] / В.М. Бережний, В.С. Кушнір, Л.Є. Сухомлин. – Харків: Еспада, 2007. – 320 с.
25. Белоусов М.О. Бухгалтерський облік і контроль руху статутного капіталу: [автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит] / М.О. Белоусов. – Житомир, 2011. – 21 с.
26. Белоусова І. Проблеми обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції в промисловості / І. Белоусова, М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 4. – С. 3-11.
27. Белоусова І. Дискусійні проблеми обліку витрат і калькулювання собівартості продукції / І. Белоусова, М. Чумаченко // Облік: теорія і практика. – 2008. – №10 – С. 3-7.
28. Бетге Й. Балансоведение [пер. с нем. под ред. В.Д. Новодворского] / Й. Бетге. – М.: Бухгалтерский учёт, 2000. – 264 с.
29. Бирман А.М. Планирование оборотных средств / А.М. Бирман. – М.: Госкомиздат, 1956. – 232 с.
30. Білоусько В.С. Теорія бухгалтерського обліку: [навч. посібник] (вид. 6-те, доповн.) / В.С. Білоусько, М.І. Беленкова. – К.: Алерта, 2010. – 402 с.
31. Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-центр, 2000. – 656 с.
32. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 512 с.
33. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
34. Богачева Г.Н. О многообразной трактовке категории “капитал” / Г.Н. Богачева, Б.А. Денисов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 1. – С. 13-24.
35. Бондар М.І. Вартісне оцінювання підприємства і його вплив на формування облікової інформації / М.І. Бондар // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. “Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення підприємством”, м. Луцьк, 29-30 червня 2010 р.: тези доповідей. – Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2010. – С. 12-13.
36. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
37. Большой Бухгалтерский Словарь / [Под ред. А.Н. Азрилияна]. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

38. Большой экономический словарь / [Под ред. А.Н.Азрилияна]. – 7-е издание, доп. – М.: Институт новой экономики, 2008. – 1472 с.
39. Бочарова О. Качественные методы и позиционирование нового продукта: пример исследования / О. Бочарова // Практический маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 13 – 19.
40. Брагин Н.И. Государство и рынок / И.Н. Брагин. – М.: 2000. – 339 с.
41. Бредіхін О. О. Актуальні організаційно-економічні проблеми здійснення державного нагляду (контролю) сільськогосподарських земель / О. О. Бредіхін // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. - №14. – С. 50-56.
42. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли, С. Майерс. – М.: Олимпбизнес, 1997. – 1120 с.
43. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту [Пер. з англ.] / Є.Ф. Брігхем – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
44. Булев Н.П. Управление транзакционными издержками в переходной экономике / Н.П. Булеев. – Донецк: 2001. – 154 с.
45. Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: елементи організації системи / Т.А. Бутинець // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2008 – № 1(43). – С. 28
46. Бутинець Ф.Ф. Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна несповідь [За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця] / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “РУТА”, 2007. – 328 с.
47. Бутынец Ф.Ф. Бухгалтерский учет в зарубежных странах / Ф.Ф. Бутынец, Я.В. Соколов, Д.А. Панков и др. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 660 с.
48. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік: роздуми вченого / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 100 с.
49. Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку: В 2-х частинах. Ч. 1: [навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. спец. 7.050106 “Облік і аудит”] (2-е вид., доп. і перероб.) / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “Рута”, 2005. – 512 с.
50. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) / О.Б. Бутнік-Сіверський / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipdo.kiev.ua/.../butnik-siverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc
51. Бутырский В.В. Оценка стоимостных показателей: [монографія] / В.В. Бутырский, О.И. Нестеренко. – К.: Кондор, 2009. – 320 с.
52. Бухгалтерське та податкове забезпечення майнових і земельних відносин у новостворених сільськогосподарських підприємствах: [посібник] / За ред. акад. П.І.Гайдуцького і П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ, 2002. – 408 с.
53. Бухгалтерський облік в Україні: [навч. пос. / за ред. Р.Л. Хом'яка] – 5-те вид., доп. і перероб. – Львів: Інтелект-Захід, 2006. – 1088 с.
54. Бухгалтерський облік. Хрестоматія [збірник систематизованого законодавства]. – Випуск 1. – К.: Бліц-Інформ, 2007. – 226 с.
55. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студ. спец. “Облік і аудит” вищих навч. закладів / за ред. Ф.Ф. Бутинця]. – (7-ме вид., доп. і перероб.) – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 832 с.
56. Бухгалтерський облік: [навч. посібник] / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.
57. Быкова А.Л. Теория бухгалтерского учета / А.Л. Быкова. – М.: Госфиниздат, 1962. – 352 с.

58. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: [підручник / За ред. М.Ф. Огійчука]. – К.: Вища освіта, 2003. – 294 с.
59. Вакуленко Т.Г. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности для принятия управленческих решений / Т.Г. Вакуленко, Л.Ф. Фомина. – СПб.: Изд. Торг. Дом Терли, 1999. – 160 с.
60. Вальтух К.К. Кругооборот и оборот фондов предприятий / К.К. Вальтух. – М.: Экономика, 1964. – 196 с.
61. Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента: [пер. с англ. Э.В. Кондуриной и др.] / Дж. К. Ван Хорн, Дж. М. Вахович (мл.). – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 992 с.
62. Василик О.Д. Теорія фінансів: [підручник] / О.Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – 336 с.
63. Вдовенко Л.О. Особливості кругообороту оборотних засобів / Л.О. Вдовенко, О.С. Одемлук // Матеріали за 4-а міжнародна научна практична конференція, “Бъдещето проблемите на световната наука”, Том 5. Икономики. – София : “Бял ГРАД-БГ” ООД, 2008. – 112 с.
64. Вейцман Р.Я. Курс счетоводства / Р.Я. Вейцман. – 17-е изд. – М.: Госполитиздат, 1931. – 391 с.
65. Велш Г.А. Основы фінансового обліку / Г.А. Велш, Д.А. Шорт [пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач]. – К.: Основи, 1997. – 943 с.
66. Вернимонт Д.Л. Финансовые потоки и реальная экономика / Д.Л.Вернимонт // Предпринимательство. – 1998. – № 4. – С. 140-147.
67. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [монографія] / Н.Г. Виговська. – Житомир: Вид-во ЖДТУ, 2008. – 532 с.
68. Виговська Н.Г. Моделювання структур внутрішньогосподарського контролю на акціонерних товариствах (стаття 1) / Н. Г. Виговська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – № 2(32). – С. 79-89.
69. Глейх Е.И. Краткий курс бухгалтерского (балансового) учета / Е.И. Глейх. – М.: ВСЕКЗО, 1939. – 212 с.
70. Гнилицька Л. Прийняття управлінських рішень на основі обліку інформації системи “директ-костинг” / Л. Гнилицька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 3. – С. 24.
71. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: [монографія] / С.Ф. Голов. – К.: ЦНЛ, 2007. – 522 с.
72. Голов С.Ф. Класифікація витрат і методи калькулювання собівартості в управлінському обліку / С.Ф. Голов // Податкове планування. – 2007. – № 2(64). – С. 25-30.
73. Голов С.Ф. Проблеми та перспективи реформування бухгалтерського обліку в Україні / С.Ф. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 11. – С. 15-23.
74. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV із змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.portal.rada.gov.ua
75. Гофман Г.Я. Очерки развития форм бухгалтерского учёта / Г.Я. Гофман, С.М. Капелюш. – М.: Финансы, 1965. – 123 с.
76. Грачова Р. Енциклопедія бухгалтерського обліку / Р. Грачова // К.: Бібліотека “Дебету-Кредиту” Галицькі контракти, 2004. – 831 с.

77. Грідчина М.В. Корпоративні фінанси (зарубіжний досвід і вітчизняна практика): [навч. посібник] / М.В. Грідчина. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.
78. Грудзевич І.Т. Управління витратами на підприємстві / І.Т. Грудзевич, О. Залевська. // Матеріали II наук.-практ. конф.: “Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України”, м. Луцьк, 19-20 лист. 2009 р.: тези доп. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л.Українки, 2009. – 676 с.
79. Демьяненко Н.Я. Оборотные средства сельскохозяйственных предприятий Украины (дореформенный период): [монография] / Н.Я. Демьяненко. – К.: ННЦ ИАЭ, 2010. – 312 с.
80. Денчук П. Організаційно-структурні особливості побудови служби внутрішнього аудиту на підприємстві / П. Денчук., В. Рожелюк // Аудитор України. – 2003. – № 15(33). – С. 30-32.
81. Денков Д. Врожай 2012 / Д. Денков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/22/9763.html>
82. Дмитриченко Е.Д. Развитие ученого обеспечения управления рисками в сельскохозяйственных организации: Дисс. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. – Ростов-на-Дону, 2008. – 298 с.
83. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелеологія) [навч. посібник] / М.В. Довбенко. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336 с.
84. Довгерт А.С. Спільна діяльність. Цивільне право: [навч. посібник] / А.С. Довгерт.- К. ВЕНТУРІ, 1996
85. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / К. Друри; [пер. с англ. С.А. Табалиной]. – М.: 1997. – 560 с.
86. Евтух А.Т. Система знания о стоимости / А.Т. Евтух // Экономический анализ. – 2005. – № 10. – С. 15-23.
87. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки : [монографія] / І.В. Замула. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 440 с.
88. Мочерний С.В. Економічна теорія / С.В. Мочерний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/ekonomika/krugoobrot_kapitalu
89. Економічна енциклопедія: у 3-х т. – Т. 3 / (редкол.: С.В. Мочерний (голова) та ін.) – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952 с.
90. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrslov.com/Ekonomichna_entsyklopediya/page/krugoobig_kapitalu.4255/
91. Економічна енциклопедія: [У 3-х т. – Т. 3 / за ред. С. П. Кошелюка]. - К. : Академія, 2000. - 864 с.
92. Економічна теорія: [підручник] / За ред. В.Д. Базилевича. – [3-те вид., перероб. і доп.] – К.: Знання-Прес, 2004. – 615 с.
93. Економічна теорія: [навч.-метод. посібник] / Л. Білецька, О. Білецький, І. Земляков та ін.]. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2002. – 220 с.
94. Економічний потенціал підприємства обліково-статистичний та інформаційно-технологічний контексти: [монографія / за наук. ред. чл.-кор. НАН України О.Г. Осауленка] / М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата, В.О. Шевчук. – К.: Держкомстат України, 2010. – 282 с.
95. Ерохина Е.А. Развитие национальной экономики: системно-самоорганизационный подход / Е.А. Ерохина. – Томск: Изд-во Томского университета, 1999. – 160 с.

96. Житний П. Концепція формування амортизаційної політики в умовах формування ринкової економіки / П. Житний // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 3. – С. 13-17.
97. Жолнер І.В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами: [навч. посібник] / І.В. Жолнер. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
98. Жук В.М. Застосування інституціональної теорії у вирішенні проблем розвитку бухгалтерського обліку / В.М. Жук // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 115-123.
99. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.
100. Завадський Й.С. Словник економічних термінів: менеджмент, маркетинг, підприємництво: [навч.-метод. посібник] / Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 444 с.
101. Загорська Т.В. Амортизаційна політика машинобудівного підприємства в системі антикризового управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Т.В. Загорська. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2010. – 20 с.
102. Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток: [монографія] / Відпов. ред. В.І. Кононенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 314 с.
103. Злотогоров Г.В. Экономика: энцикл. Словарь / Г.В. Злотогоров. – Минск: Интерпрессервис: Книжный Дом, -2003. – С. 720
104. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств / І.В. Зятковський. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 260 с.
105. Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації: дис. на здобут. наук. ступ доктора екон. наук: Спеціальність: 08.04.01 фінанси, грошовий обіг і кредит / І.В. Зятковський. – Тернопіль, 2006. – 420 с.
106. Зятковський І.В. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання / І.В. Зятковський // Науковий вісник Чернівецького торг.-екон. ін-ту КНТЕУ. – Вип. IV (Серія “Економічні науки”). – 2005. – Ч. 3. – С. 176-183.
107. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом МФУ від 30.11.99 р. № 291. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99>
108. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: [монографія] / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
109. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків Інтернет в Україні № 69 від 11.08.1994 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0202-94>
110. Інтернет в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Internet_в_Україні.
111. Історія економічних вчень: [підручник] / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
112. Історія економічних вчень: [навчальний посібник / за ред. В.В. Кириленка]. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 234 с.

113. Історія економічних вчень: [підручник] / За ред. Л.Я. Корнійчука / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
114. Історія економічних вчень: [підручник у 2-х ч.] – Ч. 1 / За ред. В.Д.Базилевича. – [3-тє вид., випр. і доп.] – К.: Знання, 2006. – 582 с.
115. История экономических учений: [учеб. пособие] / Под. ред. В. Автономова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 784 с.
116. Кайнова Т.В. Синтезований капітал як засіб антикризового управління персоналом підприємств Харківського регіону / Т.В. Кайнова, Т.А. Власенко // Управління розвитком. – 2011. – № 21(118). – С. 155-157.
117. Кальмес А. Фабричная бухгалтерия / А. Кальмерс. – М.: МАКИЗ, 1925. – 254 с.
118. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: [монографія] / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 360 с.
119. Камінська Т.Г. Облікове забезпечення управління ризиками в сільському господарстві / Т.Г. Камінська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 12. – С. 36-44.
120. Камінська Т.Г. Удосконалення обліку власного капіталу / Т.Г. Камінська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. Серія: Економічні науки (за Матеріалами III міжнар. наук.-практ. конф.). – Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2010. – С. 404-407.
121. Камінська Т.Г. Відображення кругообігу капіталу на рахунках бухгалтерського обліку / Т.Г. Камінська // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 4. – С. 22-27.
122. Камінська Т.Г. Взаємозв'язок доходів і витрат як категорій оціночних характеристик руху капіталу в обліку / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. – К.: ВЦ НУБіП, 2010. – Вип. 154. – Частина 3. – С. 170-178.
123. Камінська Т.Г. Капітал як об'єкт вартісного виміру в сучасному обліку / Т.Г. Камінська // Облік і фінанси АПК. – 2010. – №3. – С. 33-39.
124. Камінська Т.Г. Концептуальні підходи до вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку / Т.Г. Камінська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – №11. – С. 6-12.
125. Камінська Т.Г. Справедлива вартість у системі ринкової оцінки капіталу як об'єкту бухгалтерського обліку / Т.Г. Камінська // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – Вінниця: Вид-во Вінн. нац. агр. ун-ту. – Вип. 5. – Т. 1. – 2010. – С. 60-65.
126. Камінська Т.Г. Економічна сутність та класифікаційні характеристики капіталу підприємств / Т.Г. Камінська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Вип. 2 (20). – Житомир: ЖДТУ, 2011. – С. 230-245.
127. Камінська Т.Г. Концепції амортизаційної політики в бухгалтерському обліку / Т.Г. Камінська // Економіка АПК. – Міжнародний науково-виробничий журнал. – № 2(196). – 2011. – С. 51-57.
128. Камінська Т.Г. Вартісні оцінки майна підприємств України / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Збірник наукових праць. /

Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – Київ: 2011. – Вип. 168. – Ч. 1. – С. 284-295.

129. Камінська Т.Г. Основні концепції оптимальної структури капіталу підприємств у контексті можливостей їх застосування в Україні / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Збірник наукових праць. / Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – Київ: 2011. – Вип. 163. – Ч. 3. – С.25 - 33.

130. Камінська Т.Г. Фінансовий капітал та його трактування у працях вчених економістів / Т.Г. Камінська // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. Житомир: ЖДТУ, – № 3(57). – 2011. – С. 18-27.

131. Камінська Т.Г. Кругообіг капіталу як основа подвійного запису в обліку / Т.Г. Камінська // Вісник ХНАУ. Збірник наукових праць. Серія: Економічні науки. – Харків: ХНАУ, 2011. – Вип. 8. – С. 109-115.

132. Камінська Т.Г. Формування та облікове відображення кругообороту капіталу / Т.Г. Камінська // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 48-51.

133. Камінська Т.Г. Обліково-аналітична модель управління інвестиціями в кругообороті капіталу / Т.Г. Камінська // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. Харків: ХНТУСГ, 2012. – Вип 126. – С. 145-155.

134. Камінська Т.Г. Кругообіг капіталу в системній моделі бухгалтерського обліку / Т.Г. Камінська // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський нац. екон. ун. – Тернопіль: Вид.-полігр. центр ТНЕУ “Економічна думка”, 2012. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 170-174.

135. Камінська Т.Г. Облік процесу придбання як етапу кругообігу капіталу / Т.Г. Камінська // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія: Економічні науки / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Мелітопольська типографія “Люкс”, 2012. – № 2(18). – Т. 5. – С. 173-181.

136. Камінська Т.Г. Облікова інтерпретація капіталу в економіці глобального інформаційного суспільства / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес / за ред. Мельничука Д.О. та ін. – К.: ВЦ НУБіП України, 2012. – Вип 177. – Ч. 2. – С. 230-238.

137. Каминская Т.Г. Оценка стоимости интеллектуального капитала / Т.Г. Каминская // Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции «Состояние и перспективы инновационного развития АПК», посвященной 5-летию Института ДПО кадров АПК ФГБОУ ВПО “Саратовский ГАУ”. – Саратов, 2012. – С. 108-114.

138. Kaminska T.G. Providing for Accounting to Manage Risks in Capital Turnover / Tetiana G. Kaminska // *Ekonomika i organizacja gospodarki zywnosciowej. Zeszyty naukowe.* – Warszawa : wydawnictwo SGGW, 2012. – NR 96. – S. 63-75.

139. Камінська Т.Г. Земельні відносини в Україні та основні тенденції їх розвитку / Т.Г. Камінська // Університетський кур'єр (Газета НУБіП України). – 2012. – № 10(1943) – С. 2.

140. Камінська Т.Г. Бухгалтерський облік процесу придбання як початкової стадії кругообороту капіталу / Т.Г. Камінська // Агросвіт. – 2012. – № 24. – С. 24-28.

141. Камінська Т.Г. Проблема оцінки капіталу підприємства і його зобов'язань / Т.Г. Камінська, О.П. Кравець // Економіка і управління в XXI столітті: сучасні проблеми і тенденції розвитку: зб. статей 66-ої

загальноуніверситетської науково-практичної студентської конференції. – К.: 2012. – Ч. 1. – С. 193-195.

142. Камінська Т.Г. Побудова системи контролю кругообігу капіталу в сучасних умовах / Т.Г. Камінська // Біоресурси і природокористування. (Науковий журнал). – 2012. – № 5-6. – Т. 4. – С. 120-128.

143. Камінська Т.Г. Сучасні підходи до формування обліково-інформаційної системи управління кругообігом капіталу / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НАСОН. – 2012. – № 4 (37). – С. 34-40.

144. Камінська Т.Г. Генезис теорії про капітал та її сучасне тлумачення в бухгалтерському обліку / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес / редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К.: ВЦ НУБіП України, 2012. – Вип. 169. – Ч. 2. – С. 122-130.

145. Камінська Т.Г. Роль капіталу і його кругообігу в розвитку аграрного сектору України / Т.Г. Камінська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 1(420). – С. 107-110.

146. Канцуров О.О. Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах: автореферат дис. ... канд. екон. наук: Спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит” / О.О. Канцуров. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2000. – 20 с.

147. Капинос Р.В. Экономическое учение Л.Н. Толстого / Р.В. Капинос // Бизнес Информ. – 2008. – № 9. – С. 89-92.

148. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця, д-ра екон. наук А.А.Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. – 2007. – 220 с.

149. Капіталізація землі [Електронний ресурс]. / В. Радаєв. – Режим доступу: <http://www.regioninvest.net/information/poleznoe/item211/>

150. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег / Дж. М. Кейнс. – Т. 2. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.

151. Квасницька Р.С. Управління капіталом підприємства через призму еволюції його визначення та змісту як економічної категорії / Р.С. Квасницька // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економіка. – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – Вип. 56. – С. 223-229.

152. Кивачук В.С. Кругооборот капитала действующего предприятия: современные формы функционирования / В.С. Кивачук, Ю.Н. Слапик // Проблемы обліку, контролю і аналізу: міжнародний збірник наукових праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – Вип. 2(8). – 276 с.

153. Кипарисов Н.А. Теория бухгалтерского учёта / Н.А. Кипарисов. – 5-е изд. – М.: Госпланиздат, 1940. – 294 с.

154. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у банках: методологія і практика: [монографія] / Л.М. Кіндрацька. – К.: КНЕУ, 2002. – 286 с.

155. Кірейцев Г.Г. Бухгалтерський облік та науковці, що генерують ідеї його розвитку / Г.Г. Кірейцев // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2008. – № 20. – С. 3-10.

156. Кірейцев Г.Г. Глобалізація економіки і уніфікація методології бухгалтерського обліку: [наук. доповідь] – вид. 2-е, перероб. и доп. / Г.Г. Кірейцев. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 76 с.

157. Кірейцев Г.Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України / Г.Г. Кірейцев // Наукова доповідь на Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею кафедри бухгалтерського обліку Подільського держ. агр.-тех. ун-ту. – Кам'янець-Подільський: 2009. – 27 с.
158. Ковалев В.В. Становление неоклассической теории финансов / В.В. Ковалев // Вест. Санкт-Петербург. ун-та. – Вып.1 (№ 8). – Сер. 8. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Пб. ун-та, 2005. С. 3-25.
159. Ковалев В.В. Справедливая стоимость в системе категорий бухгалтерского учета / В.В. Ковалев // Бухгалтерский учет. – 2002. – № 17. – С. 67-79.
160. Ковалев В.В. Учет, анализ и финансовый менеджмент: [учеб.-метод. пос.] / В.В. Ковалев, Вит.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 688 с.
161. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 512 с.
162. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика. – 2000. – 768 с.
163. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
164. Кожушко О.В. Обоснование критериальных показателей поэлементной оценки интеллектуального капитала в части его человеческой составляющей / О.В. Кожушко // Бизнес Информ. – 2010. – № 10. – С. 201-203.
165. Козырев А.Н. Оценочные методы: некоторые аспекты восприятия / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М.: Мысль, 2008. – 302 с.
166. Колчина В.М. Финансы предприятий / В.М. Колчина. – М.: Финансы, 1998. – 513 с.
167. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия / Б. Коласс. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 286 с.
168. Коломиец Т.И. Взаимосвязи общенациональной и региональной систем в экономике: методологический аспект: дис. ... д-ра экон. наук. Томск, 1994. – с. 34.
169. Контроль в системе внутрипроизводственного хозрасчета / Б.И. Валуев, Л.П. Горлова, В.В. Муравская и др. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 239 с.
170. Контроль і ревізія: [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] / За редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця / [Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко]. – 3-є вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 544 с.
171. Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, диверсифікація: [монографія] / М.Д. Корінько. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. – 429 с.
172. Королев Ю.Ю. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие] / Ю.Ю. Королев. – Мн.: Новое знание, 2007. – 304 с.
173. Костирко Р.О. Контроль і аналіз в системі управління економічним потенціалом господарюючого суб'єкта: методологія та

організація: [монографія] / Р.О. Костирко. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 728 с.

174. Коуз Р. Фирма, рынок и право: [научн. ред. рус. перевода – Р.И. Капелюшников] / Р. Коуз. – М.: “Дело ЛТД” при участии изд-ва “Catallaxy”, 1993. – 192 с.

175. Крамаренко Г.О. Фінансовий менеджмент: [підручник] / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 520 с.

176. Кузьмін Дн.Л. Процес придбання як складова кругообороту капіталу в умовах глобалізації / Дн.Л. Кузьмін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2009_3/17.pdf

177. Кузьмінський А.М. Організація бухгалтерського обліку, контролю та аналізу: [підручник] / За ред. А.М. Кузьмінського / А.М. Кузьмінський, В.В. Сопко, В.П. Завгородній. – К.: Вища школа, 1993. – 223 с.

178. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения [предисл. с франц., англ., нем.] / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.

179. Кручок Н.С. Іпотека в Україні: стан та перспективи розвитку: [монографія] / Н.С. Кручок. – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2010. – 298 с.

180. Ларионов И.К. Финансово-промышленные группы: [под ред. И.К. Ларионова] / И.К. Ларионов, Т.Р. Тимербулатов – М.: МУПК, 2000. – 183 с.

181. Лачинов Ю.Н. Бухгалтерский учет в исследовании экономических категорий / Ю.Н. Лачинов. – М.: Тезаурус, 2001. – 52 с.

182. Ле-Кутре В. Основы балансоведения / В. Ле-Курте. – М.: МАКИЗ, 1925. – 289 с.

183. Леонтьев В. Межотраслевая экономика / В. Леонтьев. – М.: Экономика, 1997. – 422 с.

184. Литвин Ю.Я. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві / Ю.Я. Литвин. – К.: Вища школа, 1993. – 301 с.

185. Литвиненко В.С. Класифікація трансакційних витрат для цілей побудови системи бухгалтерського обліку / В.С. Литвиненко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2010_1/11_Litv.pdf

186. Ловінська Л.Г. Оцінка в бухгалтерському обліку: [монографія] / Л.Г. Ловінська. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.

187. Лугинин А.В. Кругооборот и оборот капитала предприятия в условиях реформирования российской экономики: дис. к.э.н.: 08.00.01 – экономическая теория // А.В. Лугинин. – Москва: 2001. – 213 с.

188. Магопєць О.А. Передумови створення та організації діяльності служби внутрішньогосподарського контролю / О.А. Магопєць // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Збірник наукових праць. – 2005. – № 7. – С. 171-176.

189. Макаров В.Г. Теоретические основы бухгалтерского учёта / В.Г. Макаров. – М.: Финансы, 1978. – 268 с.

190. Максимова В.Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку / В.Ф. Максимова. – К.: АВРІО, 2005. – 264 с.

191. Малькова Т.Н. Теория и практика международного бухгалтерского учета : [учеб. пособие] / Т.Н. Малькова. – СПб.: Издательский дом “Бизнес-пресса”, 2003. – 352 с.
192. Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: [монографія] / Н.М. Малюга. – Житомир, 2005. – 548 с.
193. Малюга Н. М. Земля в системі бухгалтерського обліку: визнання, оцінка, методика відображення / Н. М. Малюга, І. В. Замула // Бухгалтерський облік і аудит. 2008. - №6. – С. 15-21.
194. Малышев И.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Малышев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263 с.
195. Маркс К. Капитал [Соч. – 2-е изд. Т. 23, 24, 25] / К. Маркс, Ф. Энгельс – М.: 1960. – 907 с.
196. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – Т. 2. – Кн. II.– М.: Издательство политической литературы, 1978. – 619 с.
197. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 23. – К.: Політвидав України, 1963. – 847 с.
198. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 24.– К.: Політвидав України, 1964. – 598 с.
199. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 31.– К.: Політвидав України. – 1966. – 663 с.
200. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Эксмо, 2007. – 828 с.
201. Маршалл А. Принципы экономической науки [пер. с англ.] / А. Маршалл. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1993. – С. 132-139.
202. Медведев М.Ю. Основы калькулирования. Просто на 100 % / М.Ю. Медведев. – М.: Эксмо, 2008. – 128 с.
203. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: [монографія] / О.Г. Мендрул. – К.: КНЕУ, 2002. – 272 с.
204. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2006_03_06/an/15/ME06025.html
205. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів, затверджені наказом МФУ від 10.01.07р. № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=66826&cat_id=50097
206. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29 грудня 2009 р. № 1315. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1023.2288.0>
207. Методичні рекомендації з обліку запасів, затверджені наказом Мінфіну від 10 січня 2007 року № 2 із доповненнями і змінами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=66826&cat_id=50097
208. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів від 30.09.2003 р. № 561 (зі змінами й доповненнями від 31.03.2008 р.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pro->

u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=154&ArtID=415

209. Микерин Г.И. Методологические основы стоимости имущества / Г.И. Микерин, В.Г. Гребенников, Е.И. Нейман. – М.: Интерреклама, 2003. – 542 с.

210. Миль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложенными к социальной философии / Дж. С. Миль [пер. с англ.; биограф. очерк М.И. Туган-Барановского]. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с.

211. Мильнер Б.З. Теория организаций / Б.З. Мильнер. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 336 с.

212. Мильнер Б.З. Управление знаниями / Б.З. Мильнер. – М.: ИНФРА, 2003. – 412 с.

213. Мировая экономика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=world&table=gpecia>

214. Міжнародні стандарти фінансової звітності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408

215. Мішина С.В. Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві / С.В. Мішина, О.Ю. Мішин. – Харків: ХНЕУ, 2006. – 176 с.

216. Моляков Д.С. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства: [учеб. пособие] / Д.С. Моляков. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 200 с.

217. Моссаковський В.Б. Удосконалення обліку та контролю витрат в сільськогосподарських підприємствах / В.Б. Моссаковський // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 42-46.

218. Мотылев В. Учет синергетического эффекта при построении системы налогообложения / В. Мотылев // Предпринимательство. – 1990. – № 2. – С. 146-156.

219. Мотылев В. Мезоэкономика / В. Мотылев. – М.: ИНФРА, 2001. – 443 с.

220. Мотылев В. Экономическая теория / В. Мотылев. – М.: Издательский Дом Дашков и Ко, 2001. – 378 с.

221. Мочерний С.В. Економічна теорія: [навч. посібник] / С.В. Мочерний. – К.: Вид. центр “Академія”, 1999. – 592 с.

222. Найбільші землевласники України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zagorodna.com/uk/statti/rejting-naybilshih-zemlevlasnikiv-ukraini.html>

223. Наказ Міністерства економіки України від 18.04.1996 № 49/76/117 “Про затвердження Методологічних вказівок щодо складання балансу фінансових ресурсів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0220-96>

224. Наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163 “Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 “Об’єднання підприємств” [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://proaudit.com.ua/buh/standart/p-s-bo-19-ob-dnannya-p-dpri-mstv.html>

225. Нападовська Л.В. Управлінський облік: [підруч. для студентів вищих навч. закладів] / Л.В. Нападовська. – К.: Книга, 2004. – 544 с.

226. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник. – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2011. – 282 с.

227. Національні стандарти в бухгалтерському обліку. Питання використання: [навч. посібник]. – 2-е вид., доп. / За ред. М.Г. Михайлова. – К.: Вища освіта, 2002. – 400 с.
228. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учёта / Б. Нидлз, Х. Андерсен, Д. Колдуэл; [пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова]. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 496 с.
229. Нікбахт Е. Фінанси: [Пер. з англ. В.Ф. Овсієнка, В.Я. Мусієнка] / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі. – К.: Глобус, 1992. – 382 с.
230. Ніколаєва В.П. Економічна сутність і зміст категорії “дохід підприємства” / В.П. Ніколаєва // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 3. – С. 90-92.
231. Новейший философский словарь [под ред. А.А. Гриценова]. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
232. Новодворский В.Д. Балансовое обобщение в бухгалтерском учете / В.Д. Новодворский, А.Н. Хорин // Бухгалтерский учет. – 1995. – № 3. – С. 19-25.
233. Облікова політика підприємства: [навчальний посібник] / За ред. Ю.Я. Лузана, В.М. Гаврилюка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вид-во ТОВ “Юр-Агро-Веста”, 2009. – 328 с.
234. Огієр Т. Справжня вартість капіталу: [практичний посібник з прийняття фінансових рішень] / Тім Огієр, Джон Рагман, Люсінда Спайсер: [пер. з англ.; за наук. ред. О.Б. Ватченко] – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 288 с.
235. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – 7-е изд., стереотип. – М.: “Сов. Энциклопедия”, 1968. – 900 с.
236. Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В.М. Опарін // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 5. – С. 10-11.
237. Организация бухгалтерского учета в сельском хозяйстве / Ю.Я. Литвин, В.А. Полторадня. – К.: Вища школа, 1977. – 176 с.
238. Організація бухгалтерського обліку: [підручник] / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 592 с.
239. Організація обліку відносин власності: [навч. посібник] / За ред. В.М. Жука. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вид-во ТОВ “Юр-Агро-Веста”, 2010. – 372 с.
240. Остап'юк М.Я. Теорія бухгалтерського обліку (історичні і методологічні аспекти): [монографія] / М.Я. Остап'юк, Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко. – Ужгород: Ужгородський держуніверситет, 1998. – 148 с.
241. Охріменко І. В. Роль витратно-цінового аналізу в адаптації сільськогосподарських підприємств до ринкових умов / І. В. Охріменко // Економіка АПК. – 2000. – №7. – С. 70 – 75.
242. Оценка бизнеса: [учебник] / Под ред. А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 736 с.
243. Палий В.Ф. Бухгалтерский учет: субъективные суждения и объективные реалии // Бухгалтерский учет. – 2004. – № 9. – С. 5-10.
244. Палий В.Ф. О предмете бухгалтерского учета / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. – 2006. – № 5. – С. 55-58.

245. Палий В.Ф. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 224 с.
246. Петренко Н.І. Методика аудиту фінансової звітності та шляхи її удосконалення. [Електронний ресурс] .- Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1582/1/21.pdf>
247. Петренко С. М. Внутрішній контроль: проблеми інформаційного, організаційного та методологічного розвитку Монографія /М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Донець. нац. ун. економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. - Донецьк: [ДонНУЕТ], 2013. - 512 с.
248. Пилипенко О. І. Економічний аналіз фінансової стійкості підприємства / О. І. Пилипенко // Вісник ЖДТУ. Економічні науки.-2003. – № 4 (26). – С.218-227
249. Пласкова Н.С. Экономический анализ / Н.С. Пласкова. – М.: Эксмо, 2007. – 267 с.
250. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
251. Пойда-Носик Н.Н. Фінансові ресурси підприємства / Н. Н. Пойда-Носик, С.С. Грабарчук // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 96-103.
252. Політична економія (Капіталістичний спосіб виробництва): [Підручник І]. – К.: Вища школа, 1980. – 511 с.
253. Політичний і фінансово-економічний словник / [авт.-уклад. Сліпущко О.]. – К.: Криниця, 1999. – 386 с.
254. Поліщук І.Р. Бухгалтерський облік і контроль статутного капіталу в товариствах з необмеженою відповідальністю: теорія і методика : [автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 – “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит”] / І.Р. Поліщук. – К.: 2006. – 20 с.
255. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87 зі змінами й доповненнями. України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=293533
256. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку зі змінами й доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=293533
257. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” від 22.04.2000 р. № 92: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prou4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=115>
258. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 9 “Запаси” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO9.aspx>
259. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 “Дохід”, затверджене наказом Міністерства фінансів України 29.11.99 № 290: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
260. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України 31.12.99 № 318: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
261. Попов О.Є. Розподіл і реалізація корпоративного контролю під час формування капіталу акціонерного товариства: [монографія] / О.Є. Попов, А.М. Котов, Т.Г. Зайцева. – Харків: ВД “ІНЖЕК”, 2009. – 320 с.
262. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження

методики оцінки майна” від 10.12.2003р. № 1891 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=26&ArtID=765>

263. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.1995 № 471 “Про організацію складання балансу фінансових ресурсів України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/9552-pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv>

264. Постанова Кабінету Міністрів України № 1114 від 22.07.1998 р. “Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1114-98-%D0%BF>

265. Постанова Кабінету Міністрів України № 1554 від 12.10.2000 р. “Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP001554.html

266. Постанова Кабінету Міністрів України № 1891 від 10.12.2003 р. “Про затвердження Методики оцінки майна” (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP001554.html

267. Постанова Кабінету Міністрів України № 1440 від 10.09.2003 р. “Про затвердження Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP031440.html

268. Правдюк Н.Л. Тенденції розвитку фінансового обліку в агропромисловому виробництві: [монографія] / Н.Л. Правдюк. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 420 с.

269. Праця України у 2010 році: [Статистичний збірник] – К.: 2011. – 325 с.

270. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні // Закон України від 16.07.99 р. № 996-XIV зі зм. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

271. Про надання консультацій / Лист ДПАУ № 13401/7/15-0217 від 13.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-nadannja-konsultacii-5bshodo-obchislennja-obekta-opodatk-doc56762.html>

272. Про цінні папери і фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>

273. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні // Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2658-14>

274. Пупко Г.М. Аудит и ревизия: [учеб. пособие] / Г.М. Пупко. – 2-е изд., стереотип. – Мн.: Книжный Дом «Мисанта», 2004. – 429 с.

275. Пушкар М.С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів): [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль, Карт-Бланш, 2006. – 334 с.

276. Пушкар М.С. Метатеорія обліку або якою повинна стати теорія: [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 359 с.

277. Пушкар М.С. Розробка системи обліку: [навчальний посібник] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 198 с.

278. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку: [монографія] / М.С Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 152 с.
279. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України / М.С. Пушкар // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України”, 21–22 листопада 2007 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 48-50.
280. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 422 с.
281. Пушкар М.С. Філософія обліку / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.
282. Райзберг Б.А. Учебный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. – Рольф: Айрис-пресс, 1999. – 416 с.
283. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо [пер. с англ.; предисл. П.Н. Ключкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 690 с.
284. Ришар Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика / Ж. Ришар [пер. с французского / под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 149 с.
285. Рошаховский А.К. Балансы акционерных обществ / А.К. Рошаховський. – С.-Пб.: Якорь, 1910. – 288 с.
286. Рувер Р.Де. Как возникла двойная бухгалтерия (развитие бухгалтерии до Луки Пачоли согласно счетным книгам купцов средневековья) [сокр. пер. с англ.] / Р.Де Рувер. – М.: Госфиниздат, 1958. – 67 с.
287. Рудановский А.П. Построение баланса / А.П. Рудановский. – М.: МАКИЗ, 1926. – 312 с.
288. Рудановский А.П. Теория балансового учета / А.П. Рудановский. – М.: МАКИЗ, 1928. – 183 с.
289. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: [доповідь] / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 45 с.
290. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон. – М.: НПО “Алгон”, 1993. – 642 с.
291. Сенчагов В.К. Финансовые ресурсы народного хозяйства / В.К. Сенчагов. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 255 с.
292. Система фінансового контролю в Україні: сучасний стан організації та перспективи розвитку: [монографія] / За заг. ред. канд. екон. наук, проф. Л.В. Дікань / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна та ін. – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2010. – 96 с.
293. Система бухучета на предприятии. [пер. с франц. А. Бузгалина, А. Колганова]. – М.: АНОР, 1995. – 392 с.
294. Сіденко В.Р. Проблеми формування моделі національного економічного розвитку в контексті глобалізації / В.Р. Сіденко // Вісник Київського торговельно-економічного університету. – 2008. – № 1. – С. 5-14.
295. Слободяник Ю.Б. Оцінка вартості активів: аспекти гармонізації фінансової та облікових наук: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. “Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки та практики”, м. Київ, 14 травня 2010 р.: тези доповідей / Ю.Б. Слободяник, Ю.М. Тимошенко. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 146-148.

296. Словник іншомовних слів. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.
297. Словник – net (портал української мови та культури): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovyk.net/>
298. Смирнов Э.А. Основы теории организации: [учеб. пособие для вузов] / Э.А. Смирнов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 375 с.
299. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. I. – М.: Наука, 1993. – 570 с.
300. Современный экономический словарь [под ред. Б.А. Райзберга]. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 480 с.
301. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней: [учебн. пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
302. Соколов Я.В. История бухгалтерского учета / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.
303. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.
304. Соколов В.Я. Оценка по справедливой стоимости / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 2006. – № 1. – С. 50-54.
305. Соколов Я.В. Очерки по истории бухгалтерского учёта / Я.В. Соколов. – М.: ЮНИТИ, 1991. – 400 с.
306. Соколов Б.Н. Системы внутреннего контроля (организация, методика, практика) / Б.Н. Соколов, А.М. Рукин. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2007. – 442 с.
307. Соколов Я.В. Счет 82 “Резервный капитал” / Я.В. Соколов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.buh.ru/document-334
308. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством / В.В. Сопко. – К.: 2006. – 526 с.
309. Стандарты финансовой отчетности в синоптическом представлении. Федеративная Республика Германия, Международные стандарты финансовой отчетности / Под руков. А.Г. Грязновой и д-ра К. Штурани, 2-е изд. – М.: Финансовая академия, 2003.
310. Статистичний щорічник Київської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Київській області. – 379 с.
311. Статистичні щорічники України за 2004-2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/>
312. Стаханов А.Ю. Бухгалтерский баланс. Международные стандарты. – М.: Бизнес-Информ, 1999. – 160 с.
313. Сук Л.К. Контроль і ревізія / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К.: Університет “Україна”, 2006. – 275 с.
314. Сук Л.К. Організація бухгалтерського обліку: [підручник] / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К.: Каравела, 2009. – 624 с.
315. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: [підручник] – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.
316. Сухомлин В.Ф. Нематериальные активы и их специфика / В.Ф. Сухомлин. – М.: Академия, 2004. – 209 с.
317. Суц О.П. Поняття правової категорії «корпоративне інвестування» та його відмінність від категорії «спільна діяльність» та спільне інвестування // О.П. Суц // Економічний аналіз. – 2010. – № 8/2. – С. 416 – 422
318. Счётные теории А.М. Галагана в комментариях профессора Я.В. Соколова. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 84 с.

319. Сэй Ж.-Б. Трактат политической экономии / Ж.-Б. Сэй. — М.: 1896. — 584 с.
320. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В.О. Кузьмінський // Фінанси України. — 2003. - № 2. — С. 124 — 131.
321. Теория финансов / Под ред. Н.Е. Заяц. — Минск: Вишэйшая школа, 1997. — 160 с.
322. Терехов А.А. Контроль и аудит. Основные методические приемы и технология / А.А. Терехов, М.А. Терехов. — М.: “Финансы и статистика”, 1998. — 208 с.
323. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб’єктів господарювання: [навч. посібник.] / О.О. Терещенко — К.: КНЕУ, 2003. — 554 с.
324. Ткач В.И. Международная система учета и отчетности / В.И. Ткач, М.В. Ткач. — М.: Финансы и статистика, 1991. — 160 с.
325. Трачова Д. М. Облік і оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення / Д.М. Трачова // Вісник Таврійського державного агротехнологічного університету. — 2011. — № 3. — С. 368 — 374
326. Туган-Барановський М.І. Політична економія: курс популярний / М.І. Туган-Барановський — К.: Наукова думка, 1994. — 264 с.
327. Тупичев М.А. Об основной фигуре кругооборота фондов социалистических предприятий / М.А. Тупичев // Вопросы экономики. — 1974. — № 5. — С. 29-32.
328. Уманців Г.В. Облікова інтерпретація інтелектуального капіталу в контексті становлення інформаційної економіки / Г.В. Уманців // Бухгалтерський облік і аудит. — 2008. — № 9. — С. 9-15.
329. Уолш К. Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании: [Пер. с англ.] — 2-е изд. / К. Уолш. — М.: Дело, 2001. — 360 с.
330. Уорд К. Стратегический управленческий учет / К. Уорд; пер. с англ. — М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2002. — 448 с.
331. Управління затратами підприємств: [монографія] / Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов, Л.Ю. Хлап’юнов та ін. — К.: Лібра, 2007. — 320 с.
332. Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку : [монографія] / Н.П. Гончарова, О.С. Федонін, Г.О. Швиданенко та ін. / За ред. проф. О.С. Федоніна. — К.: КНЕУ, 2006. — 282 с.
333. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія : [підручник] / Б.Ф. Усач. — Вид. 4-ге, [перероб. та доп.]. — К.: Вид-во “Знання-Прес”, 2002. — 253 с.
334. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2009. — № 3 — С. 4.
335. Финансы: [учебник для вузов] / Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. — М.: Перспектива, 2000. — 520 с.
336. Финансово-кредитный словарь. — В 3-х т. — М.: Финансы и статистика, 1965. — 511 с.
337. Финансы / Под ред. В.М. Родионовой. — М.: Финансы и статистика, 1995. — 400 с.
338. Финансовый менеджмент: [учебн. курс] / И.А. Бланк. — К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. — 528 с.
339. Фінансовий менеджмент: [навч. посіб.] / За ред. Г.Г. Кірейцева. — Житомир: ЖІТІ, 2001. — 432 с.
340. Фінансовий менеджмент: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Н.Ю. Калач / За ред.

- А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.
341. Фінансовий менеджмент: [підручник за ред. проф. А.М. Поддєрьогіна]. – К.: КНЕУ, 2005. – 536 с.
342. Фінансовий облік: [підручник] / С.Ф. Голов та ін. – К.: Лібра, 2005. – 976 с.
343. Фінансовий словник / авт.-уклад. А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – [4-е вид., випр. та доп.] – К.: Знання, 2002. – 587 с.
344. Хеддервик К. Финансово-экономический анализ деятельности предприятия: [пер. с англ.] / К. Хеддервик. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 355 с.
345. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.В. Ван Бреда: [пер. с англ. И.А. Смирновой; под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 574 с.
346. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал / Дж.Р. Хикс. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 276 с.
347. Хозяева С.Г. Учет и отчетность при ликвидации и реорганизации юридических лиц / С.Г. Хозяева. – М.: Бухгалтерский учет, 2006. – 232 с.
348. Хорин А.Н. Рыночно-ориентированная финансовая отчетность: отчет о стоимости / А.Н. Хорин // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 16. – С. 50-57.
349. Хорин А.Н. Справедливая стоимость как бухгалтерская оценка / А.Н. Хорин, М.Г. Успаева // Бухгалтерский учет. – 2002. – № 23. – С. 65-66.
350. Цыганков К.Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учёта / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр, 2007. – 462 с.
351. Чебанова Н.В. Бухгалтерський фінансовий облік: [посібник] / Н.В. Чебанова, Ю.А. Василенко – К.: Академія, 2002. – 672 с.
352. Чумаченко М.Г. Бухгалтерский учет прошлое, настоящее ... будущее? / М.Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 1. – С. 2-7.
353. Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс – 3-е издание [перевод с 5-го немецкого издания С.И. Цедербаума. редакция, дополнения и примечания проф. Н.С. Лунского] / И.Ф. Шерр. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 579 с.
354. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: [навч. посіб.] / В.Г. Швець. – К.: Знання – Прес, 2003. – 444 с.
355. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
356. Що таке екстранет та інтранет сайту?: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.webi.com.ua/faql?arid=ukr42000&tag_type_number=4.
357. Щодо витрат підприємства, пов'язаних з транспортуванням запасів / Лист МФУ від 14.03.2005 № 31-04200-30-10/3778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1023.1990.0>
358. Экологическая философия. Биоэтика. Экогуманизм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turboreferat.ru/ethics/jekologicheskaya-filosofiya-biojetika-jekogumanizm/28044-136503-page2.html>
359. Экономика: [учебник] / Под ред. А.С. Булатова. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – 632 с.
360. Экономическая энциклопедия “Политическая экономия”. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 496 с.
361. Экономическая теория: [под ред. Ларионова И.К.] – Т. 3. – М.: Издательский Дом “Дашков и Ко”, 2001. – 732 с.

362. Энтони Р. Учет: ситуации и примеры [пер. с англ. / под ред. и с предисл. А.М.Петрачкова] / Р. Энтони, Дж. Рис. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 560 с.
363. Этрилл П. Финансы и бухгалтерский учет для неспециалистов / П. Этрилл, Э. Маклейни. – М.: Альпина Бизнес букс, 2006. – 512 с.
364. Яремко І.Й. Теорія бухгалтерського обліку: [навч. посібник] / І.Й. Яремко. – Львів: Новий Світ – 2000, 2004. – 240 с.
365. Adelstein R. The competition of technologies in markets for ideas: copyright and fair use in evolutionary perspective / R. Adelstein, S.I. Peretz // *International Review of Law and Economics*. – 1985. – №5. – pp. 209-238.
366. Bhimani A. Management and Cost Accounting (4th edition) / A. Bhimani, Ch.T. Horngren, S.M. Datar, G. Foster. – London: Pearson Education Ltd, 2008. – 959 p.
367. Brealey R.A. Principles of Corporate Finance / R.A. Brealey, S.C. Myers. – NY: Mc-Grow-Hill Inc. International Edition, 1991. – 1006 p.
368. Carrol R.F. Intellectual capital in the new Internet economy (Its meaning, measurement and management for enhancing quality) / R.F. Carrol, R.R. Tanesey // *Journal of Intellectual Capital*. – 2000. – Vol. 1. – № 4. – pp. 296-311.
369. Elliot B. Financial Accounting and Reporting (12th edition) / B. Elliot, J. Elliot. – London: Pearson Education Ltd, 2008. – 889 p.
370. Staubus G. J. Revenue and Revenue Accounts / G. J. Staubus // *Accounting Research*. – 1956. – July. – p. 284-294.
371. Lucey T. Management accounting (3rd edition) / T. Lucey. – London: DP Publications Ltd, 1992. – 558 p.
372. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States / F. Machlup. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962. – 416 pp.
373. Michael Selz. Coleman's Familiar name Is Both Help and Hindrance. *The Wall Street Journal*. – 1990. – May, 17. – p. 22.
374. M'Pherson P.K. Accounting, empirical measurement and intellectual capital / P.K. M'Pherson, S. Pike // *Journal of Intellectual Capital*. – 2001. – Vol. 2. – No. 3. – pp. 246-260.
375. Petty R. Intellectual capital literature review (measurement, reporting and management) / R. Petty, J. Guthrie // *Journal of Intellectual Capital*. – 2000. – Vol. 1. – No. 2. – pp. 155-176.
376. Previts G.J. A history of Accounting in America / G.J. Previts, B.D. Merino. – N.Y.: John Wiley and Sons, 1979. – pp. 17 – 28.
377. R. J. Chambers. Accounting. Evolution and Economic Behavior / R. J. Chambers. – Sydney: Sydney University Press, 2006. – 435 p.
378. Wicksell K. Finanztheoretische Untersuchungen, nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens / K. Wicksell. – Jena: 1964. – 283 s.
379. Wyatt A. Towards a financial reporting framework for intangibles (Insights from the Australian experience) // *Journal of Intellectual Capital*. – 2002. – Vol. 3. – № 1. – pp. 71-86.

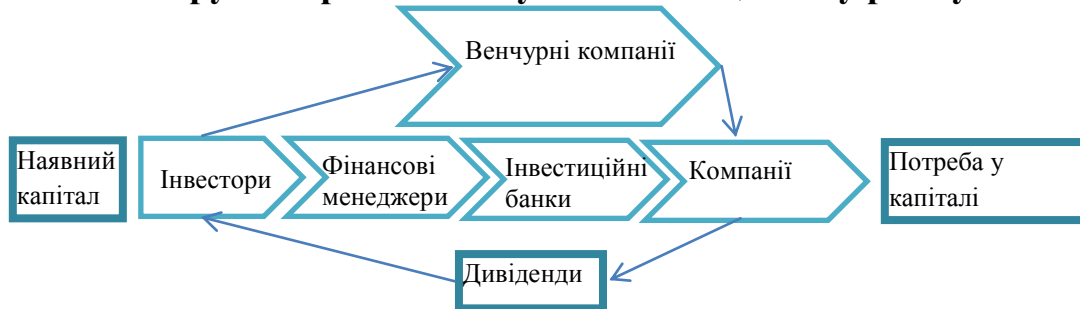
ДОДАТКИ

- Додаток А. Кругооборот капіталу та доходність підприємства
- Додаток А.1. Кругооборот капіталу на інвестиційному ринку
- Додаток А.2. Структура ринку капіталу і доходність підприємства
- Додаток Б. Посередництво між інвесторами та менеджерами
- Додаток В. Інформаційне забезпечення управління кругооборотом капіталу
- Додаток В.1. Система показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формується із зовнішніх джерел
- Додаток В.2. Система показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формується із внутрішніх джерел
- Додаток Д. Кругооборот капіталу в системі бухгалтерського обліку з моменту створення підприємства до його ліквідації
- Додаток Ж. Етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку
- Додаток К. Схема великого і малого кругообороту капіталу
- Додаток Л. Від кругообороту капіталу підприємства до фінансової звітності
- Додаток М. Показники вартості капіталу аграрного виробництва
- Додаток М.1. Діаграма розсіяння та модель експоненціального зростання для обсягів аграрного виробництва
- Додаток М.2. Діаграма розсіяння та параболічний тренд вартості основного капіталу аграрного виробництва
- Додаток М.3. Діаграма розсіяння та параболічний тренд кількості працюючих у аграрному виробництві
- Додаток Н. Стандартизований звіт про рух грошових коштів згідно МСФЗ
- Додаток П. Стандартизований баланс згідно МСФЗ
- Додаток Р. Стандартизований звіт про прибутки і збитки згідно МСФЗ
- Додаток С. Структура ринку капіталу
- Додаток Т. Собівартість продукції: склад витрат
- Додаток Т.1. Характеристика витрат, що включаються до собівартості реалізованої продукції
- Додаток Т.2. Характеристика витрат, що не включаються до собівартості реалізованої продукції
- Додаток У. Характеристика методів калькулювання
- Додаток Ф. Характеристика видів витрат
- Додаток Х. Аналітично-інформаційне забезпечення управління кругооборотом капіталу на різних рівнях
- Додаток Ц. Погляди вчених на системність і комплексність у контролі
- Додаток Ш. Характеристика принципів, на яких базується система контролю
- Додаток Щ. Характеристика етапів здійснення контролю кругообороту капіталу
- Додаток Ю. Характеристика етапів здійснення контрольних дій за показниками, пов'язаними з кругообороту капіталу
- Додаток АА. Характеристика прийомів документального контролю
- Додаток АБ. Характеристика прийомів фактичного контролю
- Додаток АВ. Характеристика методів контролю
- Додаток АГ. Етапи проведення інвентаризації

Кругооборот капіталу та доходність підприємства

Додаток А.1

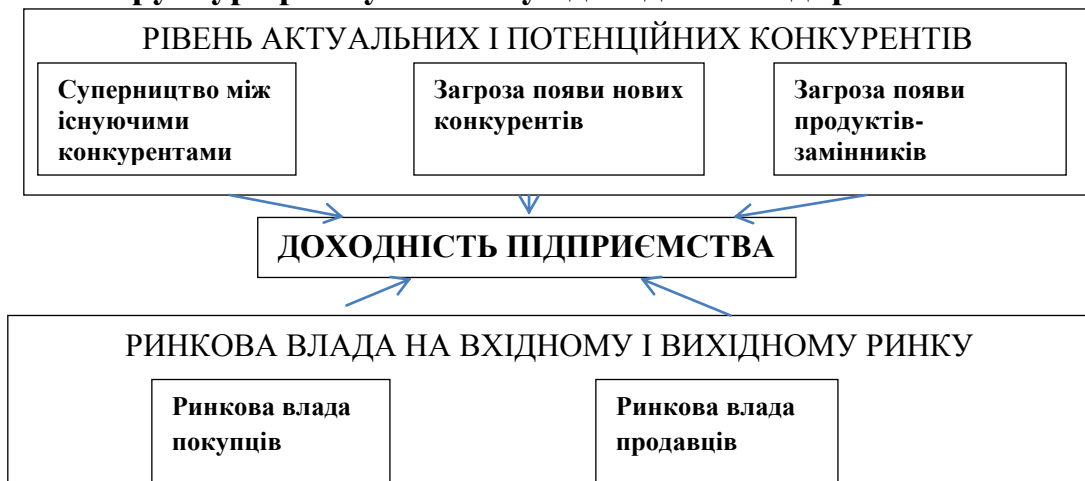
Кругооборот капіталу на інвестиційному ринку

Джерело: власна розробка автора.

Додаток А.2

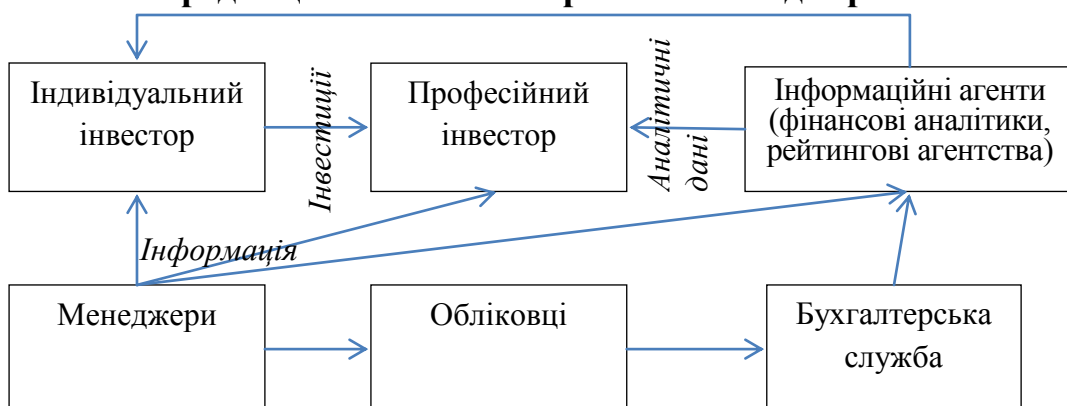
Структура ринку капіталу і доходність підприємства

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Б

Посередництво між інвесторами та менеджерами

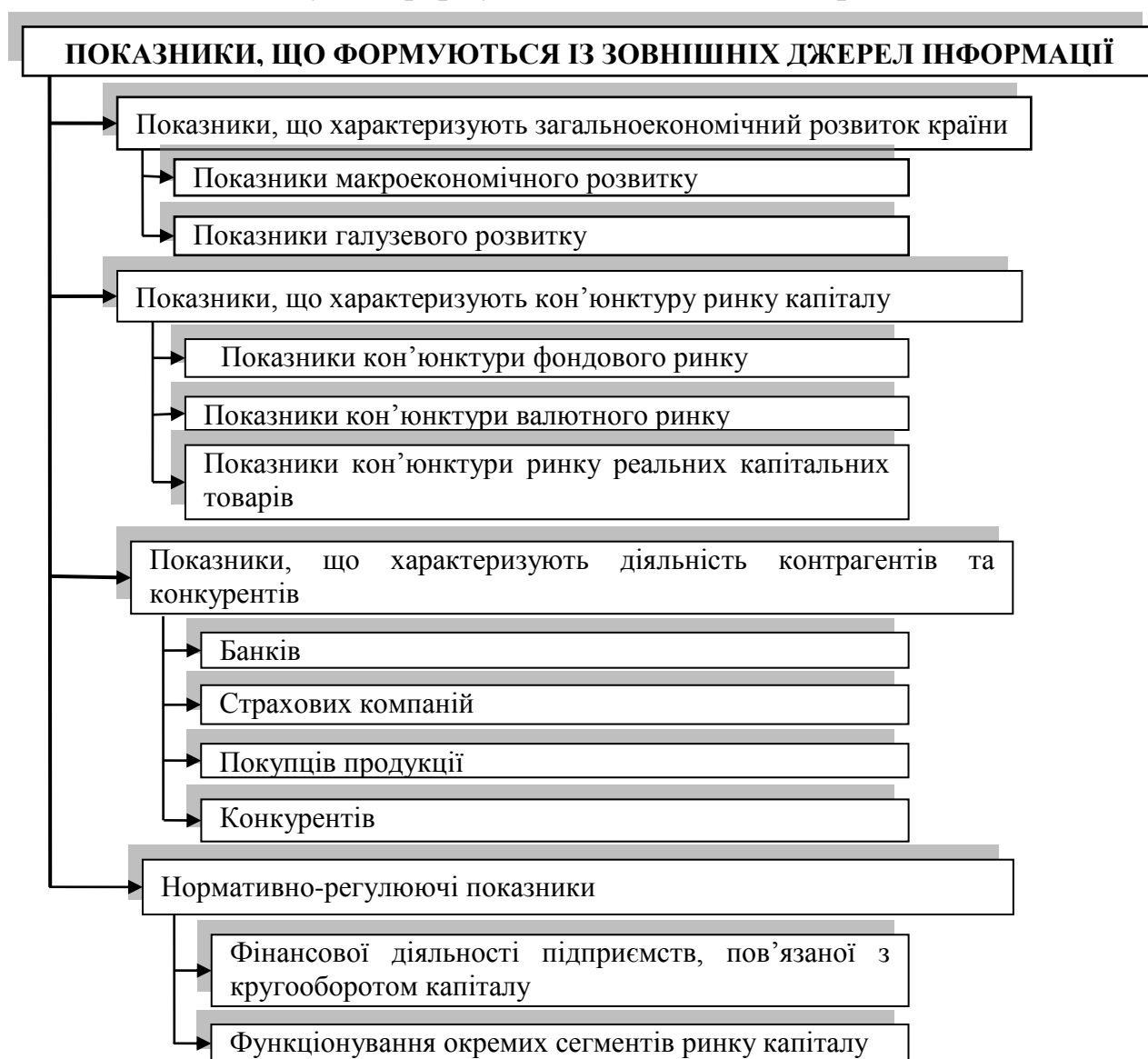
Джерело: власна розробка автора.

Додаток В

Інформаційне забезпечення управління кругооборотом капіталу

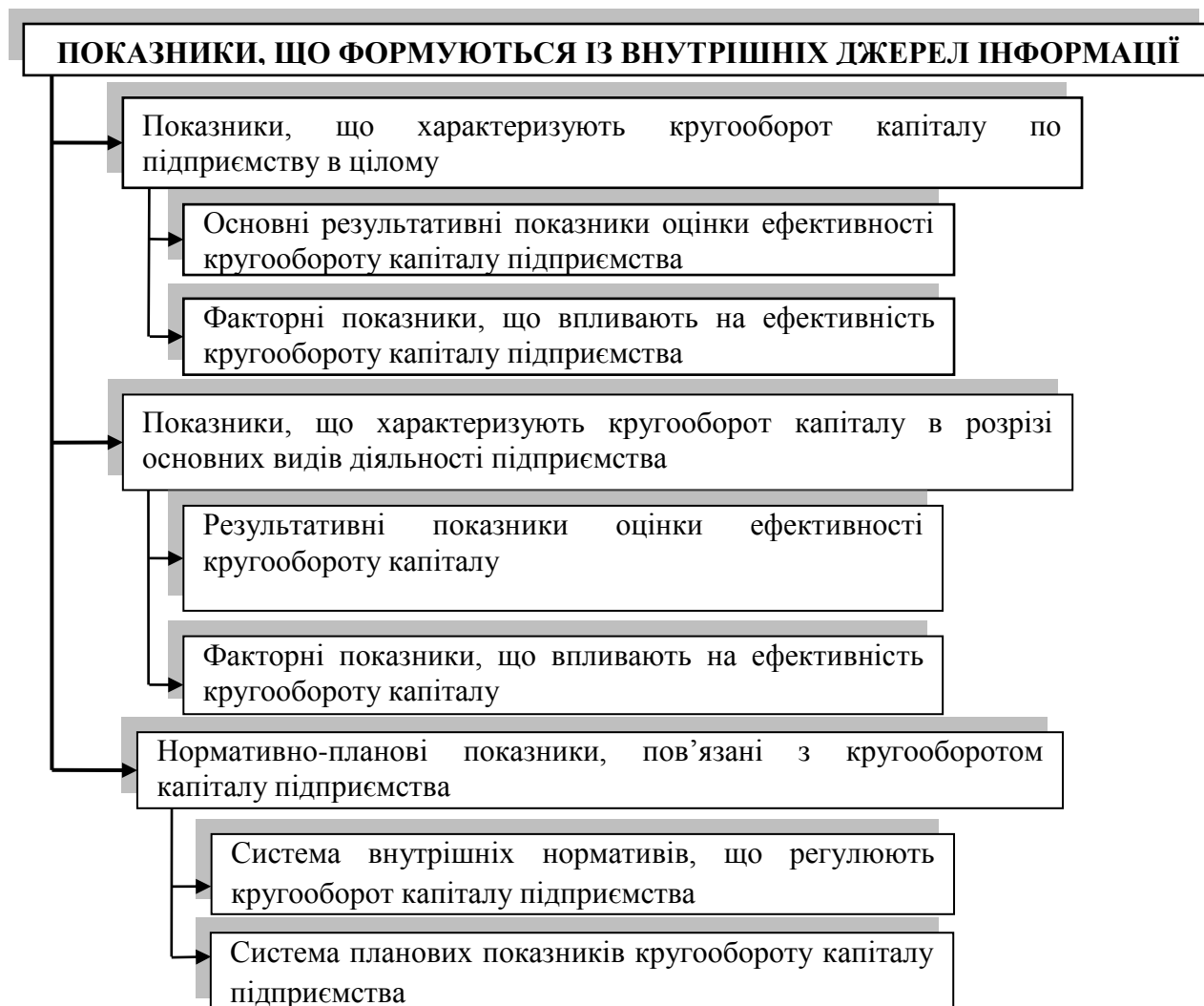
Додаток В.11

Система показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формується із зовнішніх джерел

Джерело: власна розробка автора.

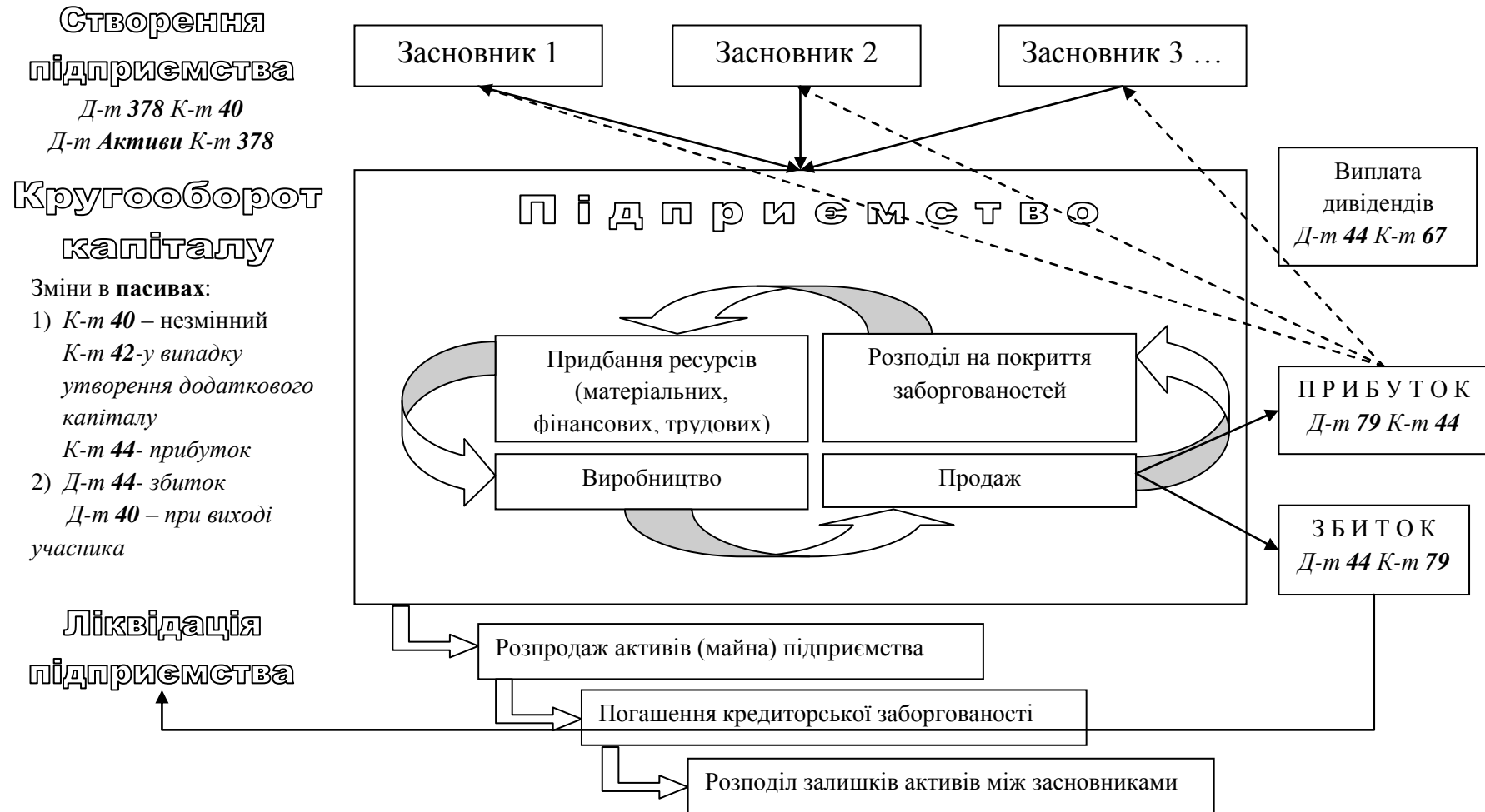
Система показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формується із внутрішніх джерел

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Д

Кругооборот капіталу в системі бухгалтерського обліку з моменту створення підприємства до його ліквідації

Джерело: власна розробка автора.

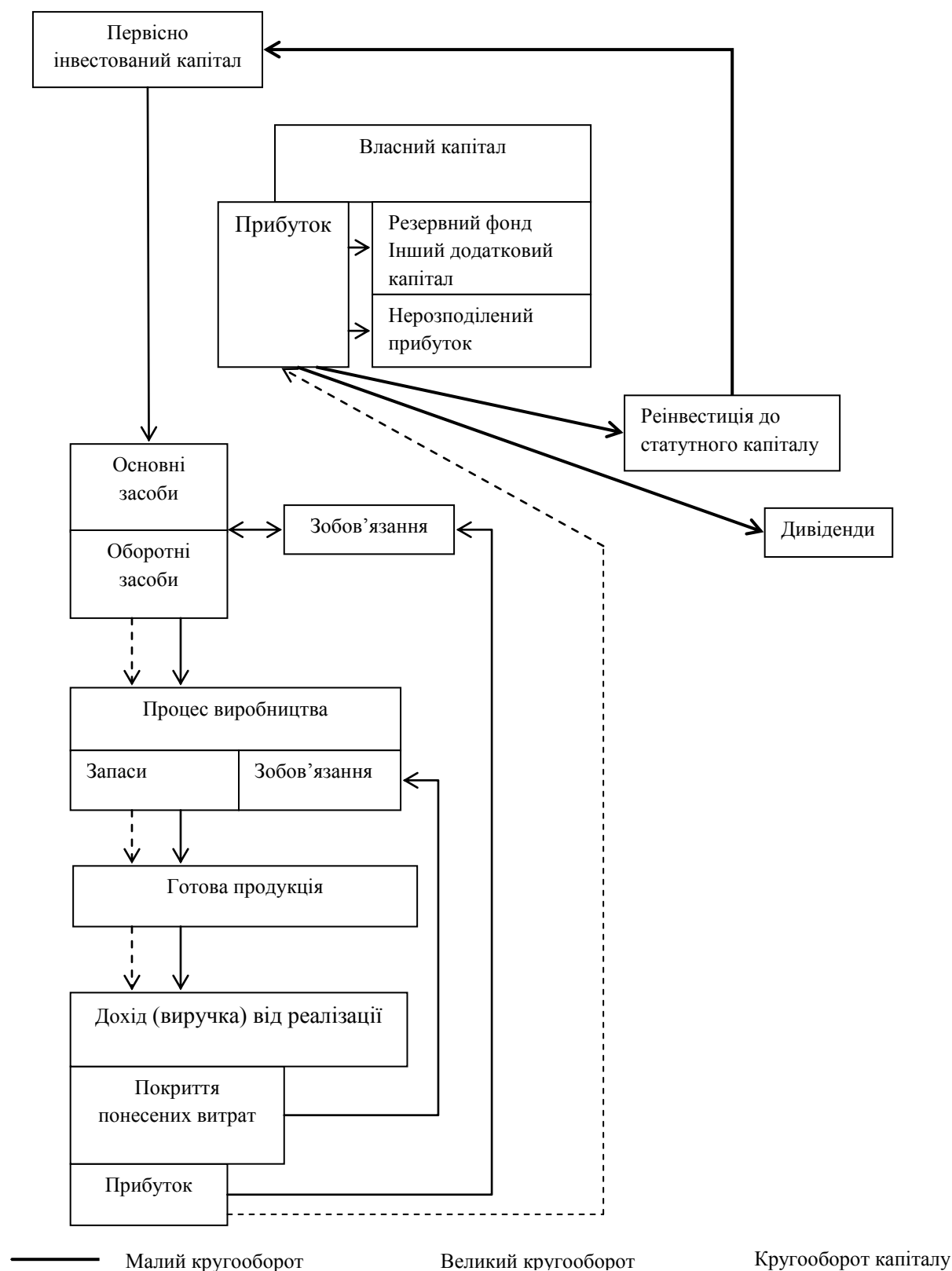
Додаток Ж

Етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку

	<i>Етапи</i>	<i>Розкриття змісту</i>	<i>Значення</i>
1	Встановлення якісної визначеності системи	Означення загальносистемних і індивідуальних властивостей системи	Обґрунтування необхідності системного дослідження
2	Визначення типу системи бухгалтерського обліку	Перелік особливостей аналізованої системи	Тип системи передбачає загальні підходи до дослідження
3	Вивчення структури (складових) системи	Розгляд єдності компонентів і зв'язків системи: – елементи; – структура підсистем; – функції підсистем	Діяльність системи та підсистем у їхніх взаємозв'язках і взаємозалежностях
4	Виявлення фактора системоутворення	Дослідження функції (функцій) системи	Визначення джерела саморозвитку системи
5	Дослідження мети системи	Розкриття механізму процесів системи	Можливість означення цілей системи
6	Означення виходів системи	Кінцевий продукт бухгалтерського обліку	Перевірка логічності досліджень системи
7	Визначення системних критеріїв ефективності	Дослідження рівня ефективності й оптимальності системи моделювання, проектування	Відстеження ефективності й оптимальності підсистем і системи в цілому

Джерело: побудовано автором

Схема великого і малого кругообороту капіталу

Джерело: на снові Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

Додаток Л

Від кругообороту капіталу підприємства до фінансової звітності

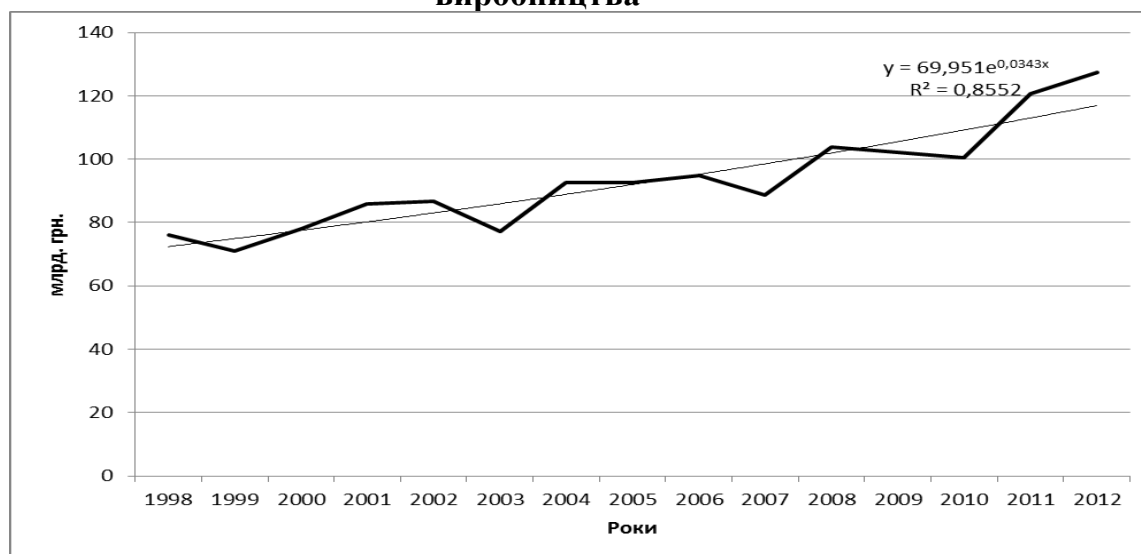
Джерело: власна розробка автора.

Додаток М

Показники вартості капіталу аграрного виробництва

Додаток М.1

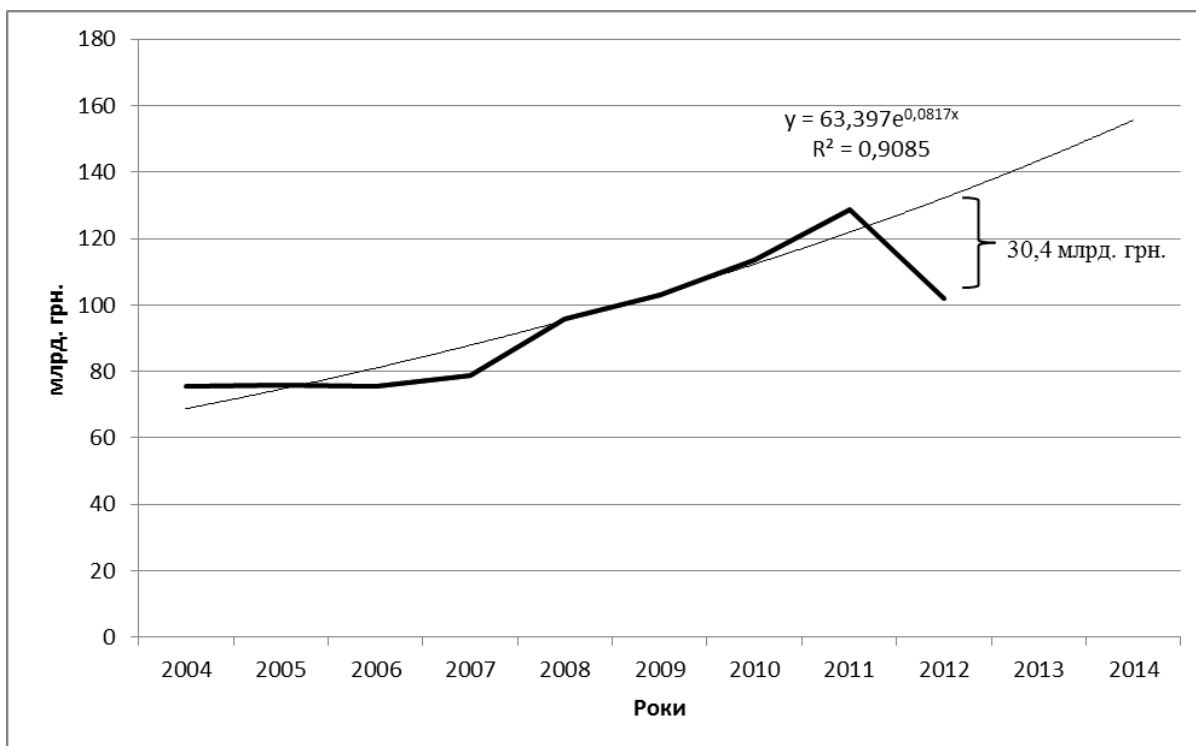
Діаграма розсіяння та модель експоненціального зростання для обсягів аграрного виробництва

Джерело: власна розробка автора.

Додаток М.2

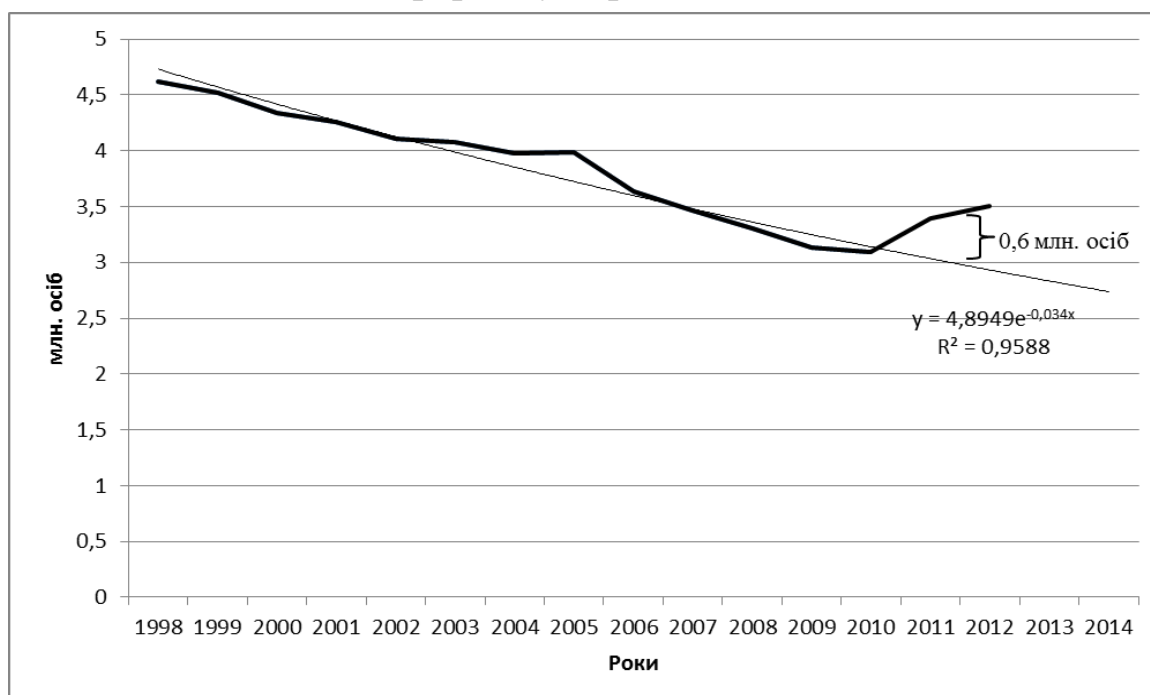
Діаграма розсіяння та експотенціальний тренд вартості основного капіталу аграрного виробництва

Джерело: власна розробка автора.

Додаток М.3

Діаграма розсіяння та параболічний тренд кількості працюючих у аграрному виробництві

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Н

Стандартизований звіт про рух грошових коштів згідно МСФЗ

Стандартні рахунки	Статті звіту
1	2
Чисті надходження	
Неопераційні надходження (втрати)	Надходження (втрати) від продажу інвестицій (необоротних активів)
	Кумуляційний ефект облікових коригувань
	Надходження (втрати) від іноземного обміну
	Надзвичайні доходи (витрати)
Довготермінові операційні нарахування	Знос і амортизація
	Відстрочені доходи / витрати
	Відстрочені податкові активи
	Псування необоротних активів
	Інші не грошові операційні витрати
	Доходи на акції асоційованих та неасоційованих підприємств
	Частка меншості
	Додаткові доходи на акції
Чиста ліквідна вартість капіталу в обороті	Зміни в торгових надходженнях
	Інших надходженнях
	Поверненні витрати
	Оплата торгових рахунків
	Нараховані витрати (зобов'язання)
	Надходження від філій
	Оплата рахунків і нарахування витрат
	Повернення податків
	Інвентаризація
	Резерв сумнівних боргів
	Інші поточні зобов'язання
	Інші поточні активи
Чиста ліквідна вартість необоротних активів	Продаж необоротних активів
	Придбання досліджень і розробок
	Придбання / продаж бізнесу
	Капітальні витрати
	Капітальні інвестиції
	Придбання довгострокових акцій
	Капіталізації витрат на комп'ютерне програмне забезпечення
	Витрати на перевищення вартості чистих активів
	Лізинг
Чистий борг або погашення	Основні платежі за боргом
	Позички під заставу
	Довготермінові кредити
	Чисте зростання короткотермінових кредитів
	Векселі до оплати

<i>1</i>	<i>2</i>
Дивіденди	Готівкові дивіденди на звичайні акції
	Готівкові дивіденди на привілейовані акції
	Розподіл
Чиста вартість акцій	Доходи від виплат на звичайні акції
	Виплати на обслуговування звичайних акцій
	Виплати на забезпечення привілейованих акцій
	Виплати на додатковий капітал
	Доходи на казначейські білети

Джерело: власна розробка автора.

Додаток II

Стандартизований баланс згідно ГААР

Стандартні рахунки	Статті звіту	Стандартні рахунки	Статті звіту
Актив		Пасив	
Грошові кошти та їх еквіваленти	Готівка	Короткострокова заборгованість	Векселі до оплати
	Короткострокові інвестиції		Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями
	Поточні депозити		Поточна заборгованість за довгостроковими облігаціями
Дебіторська заборгованість	Чиста дебіторська заборгованість	Кредиторська заборгованість	Чиста кредиторська заборгованість
	Заборгованість покупців та замовників		Заборгованість перед постачальниками і підрядниками
Запаси	Інвентар	Інші поточні зобов'язання	Нараховані витрати
	Готова продукція		Нараховані зобов'язання
	Сировина і матеріали		Податки до сплати
	Незавершене виробництво		Дивіденди до сплати
	Акції		Відкладені доходи
Відкладенні поточні податкові активи	Відкладенні поточні податкові активи	Відстрочені поточні податкові зобов'язання	Зобов'язання перед покупцями
			Відстрочені поточні податкові зобов'язання
Інші поточні активи	Витрати майбутніх періодів	Довгострокова заборгованість	Субординований борг
	Повернення податків		Векселі
	Поточні активи припиненої діяльності		Довгострокові зобов'язання
	Дебіторська заборгованість філій підприємства		Облігації
	Підзвітні особи		Пенсійне забезпечення
Довгострокові матеріальні активи	Будівлі, власність, обладнання	Відстрочені довгострокові податкові зобов'язання	Відстрочені довгострокові податкові зобов'язання
	Земля	Інші довгострокові зобов'язання	Доходи майбутніх періодів
	Необоротні активи припиненої діяльності		Інші довгострокові зобов'язання
Довгострокові нематеріальні активи	Гудвіл	Часка меншості	Частка меншості
	Витрати на програмне забезпечення	Привілейовані акції	Привілейовані конвертовані акції
	Відкладені фінансові активи		Привілейовані акції
	Ліцензії	Власний капітал	Звичайні акції
	Права		Додатковий капітал
	Торгові марки		Емісійний дохід
Відкладенні довгострокові податкові надходження	Відкладенні довгострокові податкові надходження		Казначейські білети
Інші довгострокові активи	Довгострокові інвестиції		Нерозподілений прибуток
	Довгострокові надходження		Нагромаджені іноземні інвестиції
	Лізинг		Нагромаджені інші доходи

Джерело: власна розробка автора.

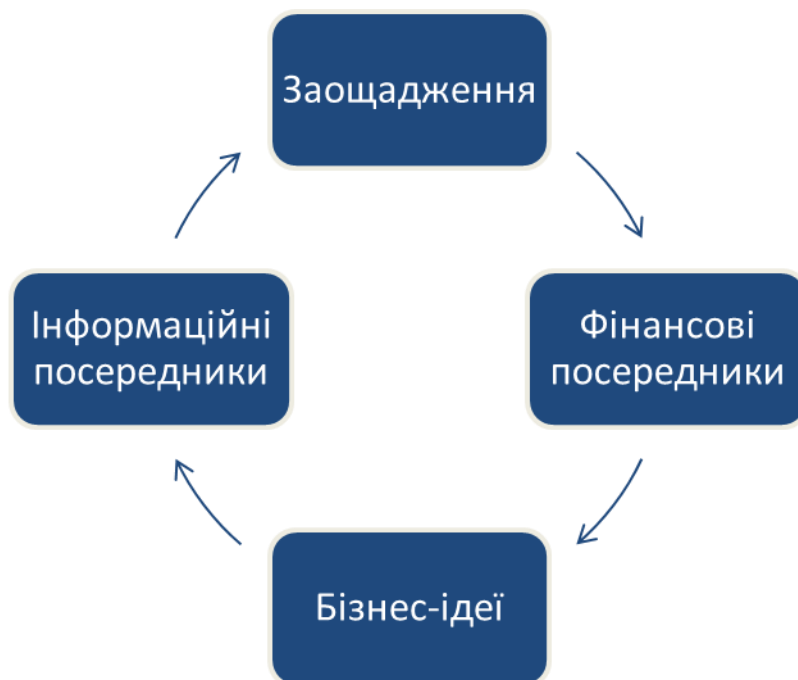
Додаток Р

Стандартизований звіт про прибутки і збитки згідно ГААР

<i>Стандартні рахунки прибутків і збитків</i>	<i>Статті звіту</i>
Продажі	Дохід
	Внески
	Комісія
	Ліцензії
Витрати продажу	Витрати на реалізацію
	Витрати на реалізовану продукцію
	Вирахування з доходу
	Витрати на обслуговування
	Амортизація виробничих об'єктів
Витрати виробництва	Загальновиробничі і адміністративні витрати
	Маркетинг
	Заробітна плата і премії
	Виробниче обслуговування
	Амортизація адміністративних об'єктів і об'єктів з продажу
Інші операційні витрати	Амортизація нематеріальних активів
	Розвиток продукту
	Дослідження і розробки
	Резерв сумнівних боргів
	Підготовчі витрати
	Специфічні витрати
Чисті відсоткові витрати: Відсоткові доходи Відсоткові витрати	Відсоткові доходи
	Відсоткові витрати
Інвестиційний дохід	Дохід від асоціації
	Дивіденди
	Рента
Інші доходи	Доходи від продажу інвестицій та довготермінових активів
	Доходи від операцій з іноземного обміну
	Коригування облікових даних до оподаткування
Інші витрати	Витрати від продажу інвестицій та довготермінових активів
	Витрати від операцій з іноземного обміну
	Коригування облікових даних до оподаткування
	Структурні зміни
	Витрати за договорами
	Псування активів
Частка меншості	Частка меншості
Податки	Забезпечення виплати податків

Джерело: власна розробка автора.

Структура ринку капіталу

Джерело: власна розробка автора.

Собівартість продукції: склад витрат

Таблиця Т.1

Характеристика витрат, що включаються до собівартості реалізованої продукції

Вид витрат	Характеристика
Прямі матеріальні витрати	<p>Прямими вважаються витрати, які можна безпосередньо віднести на відповідний об'єкт витрат, або які розподіляються між об'єктами витрат пропорційно до бази, з якою ці витрати знаходяться в близькій залежності, зокрема, витрати мастильних матеріалів розподіляються пропорційно вартості основного пального; амортизація і витрати на поточний ремонт приміщення – пропорційно площі, що використовується при виробництві окремих продуктів тощо.</p> <p>Прямі матеріальні витрати – це витрати цінностей (матеріалів), використаних безпосередньо на виробництво конкретного виду продукції, включаючи ті, що пов'язані з виконанням технологічного процесу з виробництва продукції (насіння, паливо, добрива, засоби захисту рослин та ін.); проведення поточного ремонту, технічного огляду та обслуговування; забезпечення працівників спеціальним одягом і взуттям, якщо ці суми можна віднести на дану культуру.</p> <p>До матеріальних витрат відносять вартість витрачених у виробництві (крім продукту власного виробництва): насіння; паливо і мастильні матеріали; запасні частини; тарні матеріали</p>
Прямі витрати на оплату праці	<p>Прямі витрати на оплату праці включають суми основної і додаткової оплати, які нараховані згідно із прийнятою підприємством системою оплати праці і які відносяться на конкретний об'єкт обліку витрат. При нарахуванні оплати праці натурою продукція оцінюється в порядку, передбаченому податковим законодавством. До витрат на оплату праці включають заробітну плату за окладами і тарифами, премії та заохочення, компенсаційні витрати, оплата відпусток, інші витрати на оплату праці.</p> <p>До складу елемента “Відрахування на соціальні заходи” включають: відрахування на пенсійне забезпечення, відрахування на соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства, відрахування</p>
Інші прямі витрати	<p>До інших прямих витрат відносяться: платежі зі страхування майна підприємства; плата за оренду основних засобів, що може бути віднесена на конкретний об'єкт; витрати на утримання, експлуатацію та ремонт необоротних активів, що використовуються в конкретному виробничому процесі, зокрема, їх амортизацію, витрати на освітлення, опалення тощо а також інші витрати, що можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкту витрат</p>
Загальновиробничі витрати	<p>До складу загальновиробничих витрат, які в сільськогосподарських підприємствах не діляться на постійні і змінні, включаються:</p> <p>витрати на управління виробництвом (оплата праці, відрахування на соціальні заходи та медичне страхування і витрати на оплату службових відряджень апарату управління та спеціалістів);</p> <p>амортизація необоротних активів загальновиробничого призначення;</p> <p>витрати на утримання, експлуатацію і ремонт, страхування і операційну оренду основних засобів загальновиробничого призначення;</p> <p>витрати на вдосконалення технології та організації виробництва та ін.</p> <p>Ці витрати обліковуються на окремому субрахунку рахунку 91 і розподіляються між окремими основними галузями та об'єктами витрат пропорційно до суми прямих витрат (без витрат основних матеріалів, таких як насіння і т. п.)</p>

Джерело: побудовано автором.

Таблиця Т.2

Характеристика витрат, що не включаються до собівартості реалізованої продукції

<i>Вид витрат</i>	<i>Характеристика</i>
Адміністратив-ні витрати	До адміністративних витрат відносять витрати на управління підприємством: – загальні корпоративні витрати (організаційні, представницькі та інші витрати); – витрати на службові відрядження і утримання апарату управління підприємством та іншого адміністративного персоналу; – витрати на утримання основних засобів адміністративного призначення; – витрати на зв'язок; – витрати на вирішення судових справ та деякі інші витрати
Витрати на збут	Витрати на збут включають витрати, пов'язані з реалізацією (збутом) продукції: – витрати пакувальних матеріалів для затарювання готової продукції на складах; – оплата праці працівникам підрозділів, що забезпечують збут; – витрати на дослідження ринку; – витрати на передпродажну підготовку товару та деякі інші витрати
Інші витрати операційної діяльності	До інших витрат операційної діяльності включаються: – витрати на дослідження та розробки; – втрати від знецінення запасів нестач та втрати від псування цінностей; – визнані штрафи, пені та неустойки тощо
Фінансові витрати	До фінансових витрат відносяться витрати на відсотки (за користування отриманими кредитами, за випущеними облігаціями, за фінансовою орендою тощо) та інші витрати підприємства, пов'язані із залученням позикового капіталу
Втрати від участі в капіталі	До втрат від участі в капіталі включаються: – втрати від інвестицій в асоційовані підприємства – втрати, пов'язані зі зменшенням частки інвестора в чистих активах об'єкта інвестування, зокрема внаслідок одержання асоційованими підприємствами збитків або зменшення власного капіталу асоційованих підприємств внаслідок інших подій (переоцінка необоротних активів та інвестицій тощо); – втрати від спільної діяльності – втрати, пов'язані зі зменшенням частки інвестора в чистих активах об'єкта інвестування, зокрема внаслідок одержання спільними підприємствами збитків або зменшення їх власного капіталу внаслідок інших подій (переоцінка необоротних активів та інвестицій тощо); – втрати від інвестицій в дочірні підприємства – втрати, пов'язані зі зменшенням частки інвестора в чистих активах об'єкта інвестування, зокрема внаслідок одержання дочірніми підприємствами збитків або зменшення їх власного капіталу внаслідок інших подій (переоцінка необоротних активів та інвестицій тощо)

Джерело: власна розробка автора.

Характеристика методів калькулювання

<i>Назва методу</i>	<i>Характеристика</i>
Позамовний	Система калькулювання собівартості продукції на основі обліку витрат за кожним індивідуальним виробом або за окремою партією виробів. У цій системі калькулювання об'єктом обліку є окреме замовлення на виготовлення одного виробу, партії виробів чи на виконання певного обсягу робіт (послуг) на підставі замовлення клієнта бухгалтерія підприємства відкриває виробничі замовлення, тобто замовлення певним виробничим підрозділам на виконання відповідних операцій. Кожному замовленню присвоюють власний код, що вказують у всіх документах, пов'язаних із замовленням. Для узагальнення витрат та калькулювання собівартості використовують відомість обліку витрат
Попроцесний	Система калькулювання собівартості продукції на основі групування витрат у межах окремих процесів або стадій виробництва. Ця система характерна для масового серійного виробництва. При складному методі облік організують по кожному виду продукції, а калькулювання собівартості кожного виду продукції здійснюють з урахуванням залишків незавершеного виробництва
Попередільний	Відрізняється від попередніх тим, що собівартість продукції калькулюється за переділами – окремими технологічними процесами і використовується у випадках, коли технологія виробництва досить складна та вміщує в себе кілька технологічних процесів, що значно відрізняються між собою
Нормативний	Широко використовують на підприємствах обробних галузей промисловості (машинобудівної, шинної, меблевої, швейної, шкіряної, харчової), коли здійснюється масове та серійне виробництво різноманітної і складної продукції з великою кількістю деталей та вузлів
“Стандарт-костинг”	Базується на стандартах витрат, визначених на основі норм до початку виробництва, та обліку відхилень фактичних даних від стандартних норм у процесі діяльності центрів відповідальності. За цим методом у стандартні витрати включають постійні витрати, що розподіляються між реалізованою продукцією та її залишками
“Директ-костинг”	Постійні витрати не розподіляються, а списуються на рахунок реалізації. За цим методом у центрах відповідальності контролюються лише змінні витрати, оскільки постійні покриваються за рахунок маржинального доходу
“Кайдзен-костинг”	Виник на підприємствах Японії, набуває все більшого поширення в США та країнах Європи. “Кайдзен” означає вдосконалення і включає процес безперервного вдосконалення особистого, сімейного, суспільного і трудового життя. Щодо виробництва “кайдзен” означає постійне вдосконалення, до якого причетні всі – як менеджери так і робітники
“Таргет-костинг”	(Цільове калькулювання) – це метод визначення собівартості виробу або послуги, заснований на ціні, яку покупці бажають платити. Таку процедуру називають також калькулюванням собівартості на основі ціни. Метод цільового калькулювання передбачає вирахування витрат виходячи з попередньо встановленої цільової ціни

Джерело: узагальнено на основі [198].

¹⁹⁸ Белоусова І. Дискусійні проблеми обліку витрат і калькулювання собівартості продукції / І. Белоусова, М. Чумаченко // Облік: теорія і практика. – 2008. – №10 – С. 3-7

Характеристика видів витрат

<i>Вид витрат</i>	<i>Характеристика</i>
Змінні витрати (Variable Cost)	Витрати, що змінюються прямо пропорційно до зміни обсягу діяльності (або іншого фактора витрат). Типовим прикладом змінних витрат є прямі матеріальні витрати, відрядна зарплата, енергія для роботи устаткування, паливо для автомобілів, комісійні виплати торговим агентам
Постійні витрати (Fixed Costs)	Витрати, що залишаються незмінними в разі зміни обсягу діяльності (або іншого фактора витрат). Прикладом постійних витрат є прямолінійна амортизація, орендна плата, зарплата персоналу офісу тощо
Напівзмінні витрати (Semivariable Costs)	Витрати, що змінюються, але не прямо пропорційно до зміни обсягу діяльності (або іншого фактора витрат). Прикладом напівзмінних витрат є витрати на придбання матеріалів за умови отримання знижки в разі закупівлі великої партії та оплати понаднормової роботи
Змішані витрати (Mixed Costs)	Витрати, що містять елементи як змінних, так і постійних витрат. Типовим прикладом змішаних витрат є плата за телефон, яка включає постійні витрати у вигляді абонентної плати та змінні витрати – плату за міжміські розмови. В основу розподілу витрат на постійні та змінні покладено припущення релевантного діапазону та часу
Релевантний діапазон (Relevant Range)	Діапазон діяльності, в межах якого зберігається взаємозв'язок між величиною витрат та їх фактором. Релевантним, зазвичай, є нормальний очікуваний діапазон діяльності підприємства. За межами цього діапазону змінні витрати не є лінійною функцією обсягу внаслідок понаднормової оплати, знижок з обсягу закупівлі матеріалів, неефективного використання ресурсів тощо. Тому змінні витрати можна відобразити прямою лінією лише в межах релевантного діапазону діяльності підприємства. Постійні витрати є такими тільки в межах релевантного діапазону діяльності. Зокрема, витрати на оренду зростатимуть, якщо збільшення обсягу виробництва потребуватиме додаткової площі. І навпаки, витрати на оренду можуть зменшуватися, якщо зниження обсягу виробництва спонукає підприємство до використання меншої площі. Слід мати на увазі, що навіть у межах релевантного діапазону постійні витрати залишаються незмінними тільки впродовж певного часу. Наприклад, внаслідок інфляції плата за оренду приміщення кафе у другому кварталі може бути вищою, ніж у попередньому. Але впродовж кварталу орендна плата не залежить від кількості відвідувачів кафе. У багатьох випадках при досягненні певного рівня діяльності витрати змінюються різко, стрибками. Такі витрати називають напівпостійними або ступінчастими
Напівпостійні витрати (Semifixed Costs)	витрати, що змінюються ступінчасто при зміні обсягу діяльності. Прикладом таких витрат є зарплата ремонтних робітників за умови, коли для обслуговування обладнання на кожні 1000 машино-годин потрібен один ремонтник

Джерело: власна розробка автора.

Аналітично-інформаційне забезпечення управління кругооборотом капіталу на різних рівнях

Погляди вчених на системність і комплексність у контролі

<i>Визначення</i>	<i>Джерело</i>
1. “Система – безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв’язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність, модель” (с. 249)	Лопатников Л.И. Краткий экономико-математический словарь / Л.И. Лопатников. – М.: Наука, 1979. – 349 с.
2. Під системою “... розуміється упорядкована сукупність елементів, між якими існують певні взаємозв’язки” (с. 14)	Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Д. Хан. – М.: Финансы и статистика, 1997 – 248 с.
3. Система контролю – сукупність засобів контролю, виконавців і об’єктів контролю, що взаємодіють за правилами, встановленими відповідною нормативною документацією	http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.16708.0
4. Сутність контролю полягає у комплексному, органічно взаємопов’язаному вивченні законності господарських і фінансових операцій і процесів на основі використання фінансової звітності, бухгалтерського обліку, нормативної та іншої економічної інформації в поєднанні з дослідженням фактичного стану об’єктів контролю з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів (с. 290)	Фінанси (теоретичні основи): [підручник] / М. В. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін.; [під кер-вом і за наук. ред. М.В. Грідчиної, В.Б. Захожая. – 2-ге вид., випр. і допов.] – К.: МАУП, 2004. – 312 с.
5. Господарський контроль – це процес спостереження і перевірки господарської діяльності підприємств, яка здійснюється відповідними суб’єктами управління і контролю, з метою виявлення відхилень від встановлених параметрів цієї діяльності, законності, достовірності та ефективності здійснених операцій, усунення та попередження негативних явищ і тенденцій (с. 11)	Бутинець Ф.Ф. Контроль і ревізія: [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів.] / [За редакцією проф. Ф.Ф. Бутиця. - 3-є вид., доп. і перероб.] / [Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко]. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 544 с.

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Ш

Характеристика принципів, на яких базується система контролю

<i>Принцип</i>	<i>Зміст принципу</i>
Спрямування системи контролю на реалізацію розробленої стратегії підприємства	Для того, щоб бути ефективним, господарський контроль має носити стратегічний характер, тобто відображати основні пріоритети розвитку підприємства. Це визначає цілеспрямоване обмеження контрольованих операцій. Широкий контроль за усіма поточними операціями не має сенсу, оскільки буде лише відволікати менеджерів від більш цілей управління господарською діяльністю
Багатофункціональність контролю	Він має забезпечувати контроль пріоритетних показників розвитку не лише по підприємству в цілому, але і в розрізі окремих його центрів відповідальності, передбачати можливість порівняння контрольованих показників із середньогалузевими, забезпечувати взаємозв'язок контрольованих фінансових показників, включаючи показники формування і використання капіталу, у т. ч. формування прибутку, з іншими важливими показниками господарської діяльності підприємства
Орієнтованість контролю на кількісні стандарти	Ефективність контрольних дій значно зростає, якщо контрольовані об'єкти та стандарти контролю виражені конкретними кількісними показниками. Це не означає, що контроль не повинен охоплювати якісні аспекти – мова йде лише про якісні аспекти, які повинні бути виражені в системі кількісних стандартів, таким чином це виключить різне їх тлумачення
Відповідність методів контролю специфіці методів аналізу та планування	У процесі організації внутрішнього контролю необхідно орієнтуватися на весь арсенал раніше побудованих систем і методів планування кругообороту капіталу (при підготовці стандартів контролю) і його аналізу (при підготовці показників, що відображають фактично досягнуті результати, і виявленні причин їх відхилення від стандартів)
Своєчасність операцій контролю	Ця своєчасність полягає не у високій швидкості чи частоті здійснення контрольних функцій, а в адекватності періодів контрольних дій періоду здійснення окремих операцій, пов'язаних з кругооборотом капіталу. Головна умова своєчасності контролю полягає в тому, що він має носити характер раннього запобігання кризовому розвитку, тобто дозволяти усувати поточні відхилення раніше, ніж вони приймуть серйозний характер
Гнучкість побудови контролю	Внутрішній контроль формування і використання капіталу повинен бути побудований з урахуванням можливості пристосування до нових фінансових інструментів, до нових форм та видів здійснення операційної діяльності, до нових технологій і методів здійснення господарських операцій. Без достатнього ступеня гнучкості система контролю не буде ефективною навіть в тих сферах контролю господарської діяльності, для яких вона будувалась на початку
Простота побудови системи контролю	Найпростіші форми і методи внутрішнього контролю, побудованого у відповідності з його цілями, вимагають менших зусиль зі сторони контролюючих менеджерів і, як правило, більш економні. Занадто складна система контролю формування і використання капіталу може бути незрозумілою чи не підтриманою його операторами, а також вимагати значного збільшення потоку інформації для його здійснення
Економічність контролю	Затрати по здійсненню контролю за формуванням і використанням капіталу повинні бути мінімізовані з позицій їх адекватності ефекту цього контролю. Це означає, що обсяг витрат по організації контролю не повинні перевищувати розміру того ефекту (зниження затрат, приросту доходів, збільшення прибутку і т.д.), котрий досягається в процесі його здійснення

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Ш

Характеристика етапів здійснення контролю кругообороту капіталу

<i>Етап</i>	<i>Характеристика</i>
Визначення об'єкта контролю	Це загальна вимога до побудови будь-яких видів контролю на підприємстві з позицій цільової його орієнтації. Об'єктом контролю кругообороту капіталу є управлінські рішення з основних аспектів фінансової діяльності підприємств пов'язаних з формуванням і використанням капіталу
Визначення видів і сфери контролю	У відповідності з концепцією побудови системи контролю, він ділиться на такі основні види: стратегічний контроль; поточний контроль; оперативний контроль. Кожному з перерахованих видів контролю повинна відповідати визначена його сфера і періодичність здійснення його функцій
Формування системи пріоритетів контрольованих показників	Вся система показників, що входять в сферу кожного виду контролю кругообороту капіталу, ранжується за значимістю. У процесі такого ранжування спочатку в систему пріоритетів першого рівня відбираються найважливіші з контрольованих показників цього виду контролю, потім формується система пріоритетів другого рівня, показники якого знаходяться у факторному зв'язку з показниками пріоритетів першого рівня, аналогічним чином формується система пріоритетів третього і наступних рівнів. Такий підхід до формування системи контрольованих показників полегшує пояснення причин відхилення фактичних величин від очікуваних за відповідними завданнями
Формування системи алгоритмів дій з усунення відхилень	Є заключним етапом побудови системи контролю кругообороту капіталу підприємства
Розробка системи кількісних стандартів контролю	Після того, як визначено і проранжовано перелік контрольованих показників кругообороту капіталу, виникає необхідність встановлення кількісних стандартів по кожному з них. Такі стандарти можуть встановлюватися як в абсолютних, так і у відносних показниках. Крім того, такі кількісні стандарти можуть носити стабільний чи рухомий характер (рухомі кількісні стандарти можуть бути використані при контролі показників гнучких бюджетів, для коригування стандартів при зміні банківської облікової ставки, темпів інфляції і т.п.). Стандартами виступають цільові стратегічні нормативи, показники поточних планів і бюджетів, система державних чи розроблених підприємством норм і нормативів і т.п.
Здійснення контрольних дій за показниками, які включаються в контроль формування і використання капіталу	Система контролю кругообороту капіталу являє собою розроблений на підприємстві механізм постійного спостереження за контрольованими показниками в цій сфері фінансової діяльності, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від очікуваних і виявлення причин цих відхилень

Джерело: власна розробка автора.

**Характеристика етапів здійснення контрольних дій за показниками,
пов'язаними з кругообороту капіталу**

<i>Етап</i>	<i>Характеристика</i>
1	2
Побудова системи інформативних звітних показників по кожному виду контролю формування і використання капіталу	Базується на даних фінансового і управлінського обліку. Ця система являє собою так звану “первинну інформаційну базу спостереження”, необхідну для наступного розрахунку агрегованих по підприємству окремих аналітичних абсолютних і відносних фінансових показників, що характеризують результати фінансової діяльності підприємства в цій сфері
Розробка системи узагальнюючих (аналітичних) показників, що відображають фактичні результати досягнення очікуваних кількісних стандартів контролю	Здійснюється в чіткій відповідності з системою показників формування і використання капіталу. При цьому забезпечується повна співставність кількісного вираження встановлених стандартів і контрольованих аналітичних показників. В процесі розробки такої системи будуються алгоритми розрахунку окремих узагальнюючих (аналітичних) показників з використанням первинної інформаційної бази спостереження і розгляду методів фінансового аналізу
Визначення структури і показників форм контрольних звітів виконавців	Має сформувати систему носіїв контрольної інформації. Для забезпечення ефективності контролю така форма звіту повинна бути стандартизованою і містити таку інформацію: – фактично досягнуте значення контрольованого показника (у співставленні з очікуваними); – розмір відхилення фактично досягнутого значення контрольованого показника від очікуваного; – факторне розкладання розміру відхилення, якщо контрольований показник піддається кількісному розкладанню на окремі складові. Алгоритм такого розкладання повинен бути визначеним і доведеним до кожного виконавця завчасно; – пояснення причин негативних відхилень за показником в цілому і по окремих його складових; – зазначення осіб, винних у негативних відхиленнях показника, якщо це відхилення викликане внутрішніми факторами діяльності підрозділу. Форма стандартного контрольного звіту виконавця диференціюється відповідно до змісту доведеного до нього бюджету чи плану
Визначення контрольних періодів з кожного виду контролю формування та використання капіталу і по кожній групі контрольованих показників у цілому	Конкретизація контрольного періоду за видами контролю і групами показників визначається “терміновістю реагування”, необхідною для ефективного управління кругооборотом капіталу на даному підприємстві. З урахуванням цього принципу виділяють: – тижневий (декадний) контрольний звіт; – місячний контрольний звіт; – квартальний контрольний звіт

<i>1</i>	<i>2</i>
Встановлення розмірів відхилень фактичних результатів контрольованих показників від встановлених стандартів	Здійснюється як в абсолютних, так і у відносних показниках. Так як кожен показник міститься в контрольних звітах виконавців, на цій стадії він агрегується в рамках підприємства в цілому. При цьому по відносних показниках всі відхилення діляться на три групи: – позитивне відхилення; – негативне “допустиме” відхилення; – негативне “критичне” відхилення. Для проведення такої градації на кожному підприємстві повинен бути визначений критерій “критичних” відхилень, який може бути диференційований за контрольними періодами. В якості критерію “критичного” відхилення може бути прийнято відхилення у розмірі 20 і більше відсотків за тижневий (декадний) контрольний період, 15 і більше відсотків за місячний період, 10 і більше відсотків за кварталний період
Виявлення основних причин відхилень фактичних результатів контрольованих показників від встановлених стандартів	Проводиться по підприємству в цілому і за окремими центрами відповідальності. У процесі такого аналізу виділяються та розглядаються ті показники контролю, за якими спостерігаються “критичні” відхилення від цільових нормативів, завдань поточних планів та бюджетів. За кожним “критичним” відхиленням, а при необхідності і менш значних розмірах відхилень показників пріоритетів першого порядку, повинні бути виявлені причини, що їх викликали. У процесі здійснення такого аналізу в цілому по підприємству використовуються відповідні розділи контрольних звітів виконавців

Джерело: власна розробка автора.

Додаток АА

Характеристика прийомів документального контролю

<i>Прийом контролю</i>	<i>Характеристика</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Формальна перевірка	передбачає встановлення повноти і правильності оформлення документів, заповнення реквізитів, відповідність підписів осіб, які склали документ; дозволяє переконатись, що для оформлення даної господарської операції використано бланк необхідної форми. Її застосовують з метою виявлення фактів підробки та дописувань в документах, виправлення цифрових даних та зміни реквізитів
Арифметична перевірка	перевірка документів, що здійснюється шляхом перерахунку результатів таксування, загальних підсумків, узгодження нарахувань і утримань (знижок) тощо з метою визначення правильності підрахунків та виявлення зловживань і крадіжок, що приховані за неправильними арифметичними діями
Нормативно-правова перевірка	полягає у вивченні господарських операцій з точки зору їх відповідності різним нормативним актам, інструкціям, стандартам, положенням, чинним законам

Експертна перевірка	застосовується при дослідженні документів, господарських операцій, якості виконаних робіт. Вона здійснюється спеціалістами різних галузей знань за дорученням керівника чи контролюючого органу. Експерт покликаний дати правову, достовірну та об'єктивну оцінку, яка залежить від наданих йому матеріалів, правильного формування поставлених йому питань. За результатами експертної перевірки складається висновок експерта з повними та конкретними відповідями на питання, поставлені на його вирішення
Економічна перевірка	використовується для встановлення доцільності господарських операцій шляхом з'ясування, яку ж користь, економічну вигоду вони надають, чи були складені економічно обґрунтовані розрахунки і які отримані кінцеві результати
Логічна перевірка	здійснюється за допомогою співставлення фактичних результатів з аналогічними або взаємопов'язаними даними документів, дозволяє виявити приховування розкрадань, приписки виконаного обсягу робіт та інші зловживання
Зустрічна перевірка	співставлення двох примірників одного і того ж документу, що знаходяться на різних підприємствах або підрозділах одного підприємства
Взаємний контроль	порівнюються різні за своїм найменуванням та характером документи, в яких відображаються різні аспекти однієї і тієї ж або декількох взаємопов'язаних операцій
Контрольне порівняння	перевірка кількісної інформації про рух однорідних запасів за іж інвентаризаційний період, шляхом додавання до залишку товару на початок інвентаризаційного періоду кількості товарів, які надійшли за період, що перевіряється, і віднімання задокументованого витрачання.
Зворотне обчислення	полягає у підрахунку за фактичним випуском готових виробів, витрачання сировини відповідно до встановлених норм за іж інвентаризаційний період, який співставляється з фактичним списанням сировини за первинними документами за цей же період. У результаті встановлюють факти незаконного списання сировини і матеріалів на виробництво
Хронологічна перевірка руху цінностей	застосовується тоді, коли наявні дані про розкрадання товарно-матеріальних цінностей, а при проведенні інвентаризації розбіжностей не виявлено. При цьому документи і операції перевіряються в порядку їх складання або здійснення

Джерело: власна розробка автора.

Додаток АБ

Характеристика прийомів фактичного контролю

<i>Прийом контролю</i>	<i>Характеристика</i>
Лабораторні аналізи	проводять на вимогу контролера, у випадках коли визначити якісні ознаки сировини, матеріалів, готових виробів, виконаних будівельно-монтажних і ремонтних робіт іншими прийомами контролю неможливо. Метою такого контролю є уточнення суттєвих характеристик об'єкту контролю і отримання на цій основі якісно нової інформації
Контрольне придбання	дозволяє визначити правильність і законність відпуску товарів

	покупцям, розрахунків з ними в умовах безпосереднього здійснення таких господарських операцій. Контрольне придбання покликане сприяти виявленню і документальній фіксації фактів обману покупців, порушення продавцями ліцензійних правил торгівлі тощо
Контрольний обмір виконаних будівельних, монтажних і ремонтних робіт	проводиться безпосередньо на об'єкті і дозволяє встановити фактичний обсяг і вартість виконаних робіт, перевірити правильність їх відображення в актах приймання робіт і нарядах робітників, а також правильність списання матеріалів на проведення цих робіт
Контрольний запуск сировини і матеріалів у виробництво	застосовують у тих випадках, коли необхідно встановити фактичні витрати сировини або матеріалів на виробництві, вихід напівфабрикатів, готової продукції, кількість відходів. Застосовують його і для перевірки діючих або таких, що діяли раніше на підприємстві норм витрат сировини і матеріалів, технологічного процесу, продуктивності обладнання тощо
Контрольне приймання продукції за якістю і кількістю	слід проводити при визначенні достовірності даних відділу технічного контролю щодо кількості і якості продукції. Цей прийом контролю доцільно використовувати у випадках виявлення приписок за даними про відпуск та реалізацію продукції, для перевірки сигналів про розкрадання сировини, матеріалів, деталей, напівфабрикатів, готової продукції, правильного нарахування зарплати працівникам тощо
Отримання письмових пояснень	як прийом фактичного контролю практикується досить часто: при інвентаризації, контрольному придбанні, контрольному запуску сировини у виробництво і лабораторному аналізі якості товарів, сировини і матеріалів, готової продукції тощо

Джерело: власна розробка автора.

Додаток АВ

Характеристика методів контролю

<i>Метод контролю</i>	<i>Характеристика</i>
Інвентаризація	перевірка наявності та стану об'єкта контролю, яка здійснюється шляхом спостереження, вимірювання, реєстрації та порівняння отриманих даних
Аналіз господарської діяльності	дозволяє за зведеними матеріалами і звітами оцінити діяльність підприємства за певний проміжок часу з метою виявлення невикористаних резервів підвищення якості продукції та зниження її собівартості
Перевірка	вивчення окремих питань діяльності підприємства або дій апарату управління на підставі заяв, сигналів, скарг або відповідно до плану роботи контролюючого суб'єкта
Обстеження	ознайомлення на місці з діяльністю окремих ділянок підприємства з метою виявлення позитивних і негативних сторін їх роботи
Ревізія	метод господарського контролю діяльності підприємства і його підрозділів за певний період часу з метою встановлення законності, доцільності та ефективності здійснених господарських операцій, забезпечення збереженості майна, правильності і достовірності обліку та звітності
Аудит	підприємницька діяльність, що полягає у виконанні комплексу заходів, необхідних для формування та висловлення думки аудитора про достовірність фінансової звітності суб'єкта господарювання

Джерело: власна розробка автора.

Додаток АГ

Етапи проведення інвентаризації

<i>Етапи проведення інвентаризації</i>	<i>Виконавці</i>	<i>Дії, які виконуються</i>	<i>Документи, що оформлюються</i>
1	2	3	4
Організаційно-підготовчий	Керівники, власники підприємства та інші суб'єкти інвентаризації, інвентаризаційна комісія, матеріально-відповідальні особи	<p>Планування інвентаризаційної роботи та затвердження плану-графіку інвентаризації; створення постійно діючої інвентаризаційної комісії; створення за потреби робочих інвентаризаційних комісій; видача розпорядчого документу на проведення інвентаризації; інструктаж членів інвентаризаційних комісій; огляд місця проведення інвентаризації.</p> <p>Дії бухгалтерії: на дату проведення інвентаризації готує облікові дані про залишки активів та зобов'язань підприємства. Дії МВО: готує товарно-матеріальні цінності (згруповує, розсортовує та розкладає їх за назвами, сортами, розмірами, у порядку, зручному для підрахунку).</p> <p>Дії робочої інвентаризаційної комісії: перевіряє справність усіх ваговимірювальних приладів; опломбовує приміщення збереження матеріальних цінностей, де є відокремлені входи і виходи; бере у МВО розписки про те, що до початку проведення інвентаризації матеріальних цінностей всі видаткові та прибуткові документи на них здані до бухгалтерії; отримання та перевірка останнього звіту про рух та візування прибуткових та видаткових документів; отримання розписки від МВО; перевірка наявності договорів про повну матеріальну відповідальність</p>	План-графік проведення інвентаризації, розпорядчий документ на створення постійно діючої (робочої) інвентаризаційної комісії, розпорядчий документ на проведення інвентаризації, розписка МВО

1	2	3	4
Технологічно-документальний	Інвентаризаційна комісія, МВО	<p>Дії робочої інвентаризаційної комісії: перевіряє фактичну наявність ОЗ, НА, ТМЦ, коштів, цінних паперів та інших грошових документів, обсяги незавершеного виробництва, а також фактичний розмір дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства; перевіряє дотримання умов та порядку зберігання матеріальних та грошових цінностей, а також правил утримання та експлуатації; перевіряє реальність вартості зарахованих на баланс підприємства активів та зобов'язань; встановлює факт інвентаризаційних відхилень (лишки та недостачі цінностей і коштів) шляхом зіставлення фактичної наявності з даними бухгалтерського обліку.</p> <p>Дії МВО: бере участь разом з членами інвентаризаційної комісії у підрахунку (обмірі) активів, що інвентаризуються; під час інвентаризації приймає (відпускає) матеріальні цінності з відповідним відображенням їх руху в інвентаризаційних описах та оприбутковує (списує) після закінчення інвентаризації</p>	Інвентаризаційні описи, акти інвентаризації, акти взаємозвірки, довідки про дебіторську і кредиторську заборгованість, щодо якої минув строк позовної давності

1	2	3	4
Порівняльно-аналітичний	Інвентаризаційна комісія, працівники бухгалтерського підрозділу	<p>Дії робочої інвентаризаційної комісії: разом з бухгалтерією та постійно діючою інвентаризаційною комісією визначає результати інвентаризації (оформляє інвентаризаційні описи, акти інвентаризації та звіряльні відомості); розробляє пропозиції стосовно усунення інвентаризаційних різниць (заліку їх за пересортицею, списання нестач у межах норм природного убутку тощо); оформляє протокол засідання з відображенням висновків та пропозицій щодо результатів інвентаризації, який у 5-ти денний термін має бути розглянутий та затверджений керівником підприємства.</p> <p>Дії бухгалтерії: на підставі інвентаризаційних описів звіряє дані інвентаризацій з даними бухгалтерського обліку, складає звіряльні відомості.</p> <p>Дії МВО: у разі виявлення комісією інвентаризаційних відхилень, псування матеріальних цінностей чи інших порушень дає письмові пояснення; у разі виявлення в інвентаризаційних описах помилок МВО негайно заявляє про це інвентаризаційній комісії, яка після перевірки зазначених фактів та їх підтвердження повинна провести виправлення помилок.</p> <p>Дії постійної інвентаризаційної комісії: перевіряє правильність встановлення інвентаризаційних різниць; у випадку серйозних порушень правил проведення інвентаризації за дорученням керівника підприємства проводить повторні суцільні інвентаризації; розглядає письмові пояснення МВО; виносить рішення щодо інвентаризації, яке заноситься до протоколу</p>	Порівняльні відомості, розрахунки норм природного убутку, завданої шкоди винною особою, протоколи
Результативний (підсумковий)	Керівники, власники підприємства та інші суб'єкти інвентаризації, облікові працівники	Визначення кінцевих результатів інвентаризації; затвердження протоколу інвентаризаційної комісії керівником, власником або іншими суб'єктами інвентаризації; відображення результатів інвентаризації в бухгалтерському обліку	Наказ на затвердження результатів інвентаризації, відомість результатів інвентаризації, первинні документи та облікові реєстри

Джерело: власна розробка автора.

Наукове видання

**КАМІНСЬКА Тетяна Григорівна,
ЦАРУК Наталія Георгіївна,
ІЛЬЧАК Ольга Вікторівна,
ГАРАПКО Наталія Іванівна,
МЕЛЬНИК Зоряна Юріївна**

АКТИВІЗАЦІЯ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ: ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНИЙ АСПЕКТ

Монографія

Підписано до друку 11.06.2015 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 24,18. Обл.-вид. арк. 22,92
Тираж прим. 300. Зам. № 1039

Видавець ПП Лисенко М. М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20
Тел. (04631)9-09-95, (067)4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Деявного реєстру видавців,
виготовлювачів і проповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №2776 від 26.02.2007 р.